ЗМІСТ:

О. ОЛЕСЬ: Над Дніпром (Весняна казка) 3

В. КРЕВЕЦЬКИЙ: З секретів польської політики у Галичині 60—70 рр. м. ст. 22

Р. ЧУПРИНКА: Вальс 39

І. ЄВШАН: Марія Конопніцка 40

О'КОННОР-ВІЛИНСЬКА: Скарб 52

Л. НЕПРИЦЬКИЙ-ГРАНОВСЬКИЙ: Кручі-щастє 80

М. ГРУШЕВСЬКИЙ: На українські теми: Недоцінованнє 81

ИХ. ЖУК: Гори 88

АС. ЯНОВСЬКИЙ: Спогади Українця-волонтьора про повстаннє в Герцеговині 1875—76 рр. 92

Г.: Одна, одна 110

. ЛОЗИНСЬКИЙ: Національна боротьба серед австрійської соціальної демократії (докінченє) 114

ОРІЙ КМІТ: Сотрудник, повість (далі буде) 141

САДОВСЬКИЙ: На Амурі (Дорожні вражіння) (кінець буде 162

РАЦІЯ ДЕЛЄДА: Плющ, роман, переклав Л Пахаревський (далі) 175

ОРІЙ КМІТ: Гарріет Бічер-Стоу (В столітні роковини уродин) 202

ГО ОЄТІ: Щастє, новеля, переклала О. А. 206

ИК. ЗАЛІЗНЯК: Праці останнього інтернаціонального соціольогічного конгресу 211

NOTUS: По виборах 226

. ЛОЗИНСЬКИЙ: На Балканї 239

бліографія 243

ові українські книжки і брошури (подає Бібліографічне Бюро Наукового Т-ва ім. Шевченка) 253

міст 9-ої кн. ЛНВістника.

толошення.

1911.

РІЧНИК XIV. ТОМ LV.

КНИЖКА VII—VIII. ЗА ЛИПЕНЬ-СЕРП

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИІ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

КИЇВ.

Друкарня І-ої Київської Друкарської спілки, Київ, Трьохсвятительська 5. Телеф. 1069.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-08-04 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

КНИГАРНЯ Наук. Тов. ім. Шевченка

у Львові Ринок ч. 10,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки на всяких мовах скоро і точно.

НОВІСТЬ!

М. Коцюбинський: ДЕБЮТ (оповідання).

Видане Українсько-руської Видавничої Спілки (І серія ч. 133), С-Петербург-Львів, 1911, ст. 192.

Зміст: Дебют. Сміх. Intermezzo. Fata morgana ч. II. Як ми їздили до Криниці. В дорозі. Невідомий. Хмари. Утома. Самотний

Продається в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ціна 2 кор. 25 сот., в оправі 2 кор 65 сот.

Останні видання

Української Видавничої Спілки (1908—1911):

К. Біхер.	Повстанне народнього господарства	1 „	70 „
И. Бойєр:	Сила віри, роман.	1 „	40 „
М. Вовчок:	Посмертні оповідання (що не вийшли в попередні збірки)	2 „	— „
К. Гамсун:	Пан, повість	1 „	40 „
Р. Єрінґ:	Боротьба за право	1 „	— „
І. Журбенко:	Філістер, повість, брош. 3 К 30 с., опр.	3 „	90 „
Р. Кіплінґ.	Оповідання	1 „	70 „
О. Кобилянська:	„В неділю рано зілє копала“, повість	2 „	24 „
Гр. Коваленко:	Гуморески (друкують ся)		
С. Ковалів:	Похресник і інші оповідання, брош. 2 К 20 с., опр.	2 „	60 „
„	Чародійна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1 „	60 „
„	Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2 „	— „
„	В остатній лавці, брош. 2 К., опр.	2 „	40 „
„	Щаслива бабуня (друкуєть ся)		
М. Коцюбинський:	Дебют. Оповідання	2 „	25 „
М. Левицький:	Дурисвіти	— „	53 „
М. Лозинський:	Польська народова демократія	1 „	40 „
С. Ляґерлєф:	Королеви півночи, оповідання	2 „	20 „
А. Оляр:	Від монархії до республіки (з історії французької революції)	— „	40 „
А. Сінклєр:	Герой капітала, повість	— „	70 „
Т. Сулима:	Народні оповідання	— „	80 „
О. Тесленко:	Стрчене житє, оповіданнє селянина	— „	56 „
Ів. Франко:	Украдене щастє, пєса на 5 дій	— „	56 „
„	Лис Микита, оправл.	1 „	30 „
„	Анна Русинка, королева Франції, брош. 40 с. опр.	— „	80 „
„	Фльорентійські ночи, брош. 1 К опр.	1 „	40 „
„	Нарис українсько-руської літератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4 „	— „
„	Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2 „	— „
„	Учитель, комедія в 3 діях	— „	60 „
„	Зівяле листє, вид. 2	1 „	40 „
„	Батьківщина. Оповідання	1 „	15 „
„	Давнє й нове, (друге, побільшене виданнє збірки „Мій Ізмарагд“,) брош. 3 кор., опр.	3 „	40 „
Гр. Цеглинський:	Кара совісти, нар. драма, 2 вид.	— „	60 „
„	Шляхта ходачкова, комедія, 2 вид.	— „	70 „
„	Соколики, комедія, 2 вид.	— „	80 „
Сп. Чернасенко:	Хвилини, збірка поезій	— „	56 „

Популярна ілюстрована бібліотека „ЛАН“.

Ю. Сірий, Житє ростин. М. Шаповал, Про лїс. Ю. Будяк, Дикі люди. Нелло та Патраш, в перекладї Ю. Сірого. Р. Кіплїнґ, Казки. Пер Ю. Сірий. М. Грушевський, Про батька козацького Богдана Хмельницького. Ю. Сірий, Крим, опов з подорожи. Гауф. Казки, пер. О. Олесь. Р. Кіплінґ. Брати Моуглї, пер. Ю. Сірого. Ціна кождої книжки 1·56 К. В книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Львів, Ринок ч. 10

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-08-04 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

РІЧНИК XIV. ТОМ LV.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

Univ. Dr J. TURYN
WIEN
VIII. Gerstlhofgasse 138

ЛИПЕНЬ—ВЕРЕСЕНЬ—1911.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Над Днїпром.

(Весняна казка).

Русалка-Оксана.
Русалка-ворожка.
Андрій.
Марина.
Днїпро.
Кобзар.
Русалки, козаки, дївчата, парубки, дядьки, матери, діди.

I.

Берег Днїпра. Ніч. Темно.

Андрій (*відкільсь здалеку*). Хоч око виколи не видко.
Марина. Дорога тут.
Андрій. Який там дїдько!
І страшно їхать навмання:
Тут ополонки бачив я.
...Але недовго світу ждати
І лїпше тут підночувати.
Марина. Ну, що ж! Часу не гай,
Іди, та роспрягай,
А завтра раненько
І переїдемо гарненько.
(*Андрій пішов роспрягати, Марина стелить на возї і ляга*в).
Марина. А дме у спину!
Андрій. Посунсь краплину.
(*Раптом червоно-жовтий віблиск пожежі).*
Андрій (*вхоплюється ся*). Що се таке?! пожежа десь,
Чи диво над Днїпром якесь?
Марина. То на селї огнї палають.
Русалок люде виганяють.
Андрій. Не чув.
Марина. Забув. (*Тиша*).
Марина. Десь тут втопила ся Оксана.
Андрій. Яка?
Марина. Твоя кохана. (*Тиша*).
Марина. А ти любив її, Андрію?
Андрій. Покинь про се.
Марина. Я розумію...
Се третя вже зима минула,
А я і досї не забула
Її заплаканих очей,
І часто в мороку ночей

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вона стоїть і мертвим зором
На мене дивить ся з докором, —
І я світити свічку мушу.
Подвійний гріх взяла на душу.
Пройшла на берег, — отруїлась
Перехрестилась
І втопилась.
Коли-б було коханне чесне...

Андрій. Не згадуй! Царство їй небесне... (*Тихо. Темно*).

II.

Ясна ніч над Днїпром.

Русалка-ворожка (*на березї*).
Дїд Днїпро росплющив очи,
Чоло зморщує чогось,
Серед ночи шаблю точе
І гуде кріз зуби щось.
Хто тебе розсердив, сивий,
Стогін хвиль, чи береги,
Заспокой ся — спи щасливий:
Тихо, ясно на вкруги.
(*Показуєть ся голова другої русалки*).

Русалка-Окс. Сестро, сестро, ти сама?

Рус.-вор. Я сама.

Русалка-Окс. На вкруги людей нема?

Рус.-вор. Нї нема. (*Виходить на берег*).

Русалка-Окс. Сумно, сестро, сумно любко
Прясти пряжу золоту,
Ах, без слїз, моя голубко
Я і мички не спряду.
Шелестять таємні крила,
Чути подихи весни, —
Вдень єдина думка мила,
А в ночи єдині сни.
Знов цвіте в моїй уяві
Цвіт вишневого садка,
Знов шумлять слова ласкаві,
Світять очи козака.

Рус.-вор. Не забудеш — час забути...

Русалка-Окс. Ах, не силонька моя
Ще пече огонь отрути
І живу минулим я.
Все я бачу — не набачусь,
Не наслухаюсь його,
Не намучусь не наплачусь
Кровю серденька свого.

Рус.-вор. Не забудеш — час забути, —
Він же кинув, одурив...

Русалка-Окс. Ще пече огонь отрути,
Ще він серця не спалив.

Generated on 2015-08-04 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

891.7905
LIN
v.14
no.7–9

Рус.-вор. Для одного любов розвага,
Для другого солодка мить,
Для иншого холодне слово,
Яке не вабить, не болить,
Гадюкою, огнем для тебе,
О, ластівко, була любов,
Вона тобі спалила душу
І з тіла висмоктала кров. (*Вибігав гурт русалок*).

Русалки. Русалки, — голубоньки,
Щось стало ся з старим,
Сидить смутний, замислений —
Мов лишенько над ним.
На радоньку всіх лицарів,
Скликає зараз він —
Послухайте, ось слухайте —
Гуде на віче дзвін.
(*Чути тривожний дзвін — гудіннє під водою*).

Русалка 3. Я хочу хату вимести,
А він: „покинь мести!“

Русалка 4. Я срібний кухоль вийняла,
Щоб меду принести,
А він як розлютуєть ся,
Як тупне, закричить!
Ой, що з ним буде, сестроньки,
Не їсть він і не спить. (*Дзвін дужчає*).

Русалки. Гуди, гуди наш вічний дзвоне,
На раду лицарство скликай,
Дніпру старому спокій дай,
Хай лихо в спокою потоне
І знову в нас настане рай.

Рус.-вор. Ні, ні! у нас не буде раю.

Русалки. Чому? чому?

Рус.-вор. Я лихо знаю.

Русалки. Скажи, яке?

Рус.-вор. Скажу, скажу.
Я змалку, сестри, ворожу.
Я знаю всю причину суму:
Дніпро давно задумав думу...

Русалки. Яку? яку?

Рус.-вор. Скажу, скажу —
Я змалку, сестри, ворожу;
Старі, як світ, в старого рани.

Русалки. Які? які?

Рус.-вор. Ось сі кайдани. (*показує на кригу*)
Старого тиснуть береги,
А зверху давлють ланцюги.

Русалки. Що-ж дума він? скажи...

Рус.-вор. Скажу.
Я змалку, сестри, ворожу.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Поклав він клітку сю і грати —
Порвати!!
Русалки. Порвати? як!?
Рус.-вор. Скажу, скажу:
Я, сестри, змалку ворожу.
Він кличе всіх узяти зброю
І стати враз на бій з зимою.
Козацтво зараз він вітає, —
Вам чути як він промовляє.
(*Чути гудіннє - промову Днїпра*).
Русалки. Ну, а козацтво, — що-ж?!
Рус.-вор. Скажу:
Я змалку, сестри ворожу.
Козацтво прапор викидає
І золоті шаблї виймає. (*Брязк шабель*).
Русалки. Ой, лишенько, ой, горенько,
Які нас муки ждуть!
Запахкають рушниченьки
Гармати загудять...
Воріженько, воріженько,
І де взялось се лишенько?
Що-ж буде тут?
Рус.-вор. Скажу, скажу;
Я змалку, сестри ворожу
Козацтво дасть нам повну волю.
І пустить скрізь гулять по полю...
Вам чути — десь рої гудуть;
То козаки сюди ідуть. (*Гук*).

(*Русалки одбіли в бік, припали до землї. Виходить з води старий* **Днїпро-козак;** *чуприна, довгі сиві вуси. За ним козаки в блакітних і зелених убраннях*).

Днїпро. До бою, до бою
За красну весну,
Смерть ворогу-кату
Зимовому сну.
Нас давлють кайдани.
Сїчуть береги,
І сковують крила
Холодні снїги.
Вставайте, виймайте
Списи і шаблї,
Орлами вітрами
Летїть по землї.
Зніміть ся високо
На крилах, летїть,
Розлийтесь широко,
Луги затопіть.
Синїйте, співайте
Про красну — весну,

Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Смерть ворогу — кату
Зимовому сну.
Рвіть, рвіть ланцюги,
Грудьми ріжте береги!

Козаки. Ой, знімемось, батько
Високо, високо,
Розільємось, сивий,
Широко, широко.
Розібєм кайдани,
Розвієм тумани
Знову світ настане!
Роспадуть ся ланцюги,
Розступлють ся береги,
Глянуть на всї боки
Обрії широкі! (*Точуть шаблї*).

Козак 1. Гляньте—дівчата онде сидять,
Листом осіннєм, бідні, тремтять.

Козаки. Гетьте, дівчата,
Гетьте, баби,
Або всї вставайте
До боротьби.
Витягайте гармати,
Виймайте мечі:
Макогони, лопати,
Горшки, рогачі,
Всї вставайте до бою,
Будем бити ся з зимою

(*до Кобзаря*): Гей, кобзарю, що з тобою,
Чом не гостриш свою зброю,
Засмутив ся, зажурив ся
На березу похилив ся.
Може в сїчі ти нас кинеш
І один під тином згинеш?
Краще, дїду, заспівай
Як попав ти у наш край.

Кобзар. Нї, вас, лицарі, не зражу
І в землї сирій розважу. (*Налагожує струни*).
Йшов, я йшов,
Но берегу йшов,
Глянув у воду
На свою вроду;
Сивий, слїпий,
Дурень дурний.
Обідраний, бідний,
Нї для кого не потрібний.
Що менї робити
На Божому світї?
Ой чи грати, чи співати,
Чи з вітрами розмовляти.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Розмовляв би я з дїдами,
Розмовляв би я з бабами,
Так дїди не туди,
А баби — не дїди.
От я й пішов
Та сюди й зайшов,
Бачу щось зелене
Залицяєть ся до мене, —
Зирк! аж русалка кива, —
Чи не та була (*показує на гурт русалок*).
Я до води,
Тай туди! (*Пригає*).

Днїпро. Спасибі, кобзарю,
Тобі соловю,
Останню розвіяв
Ти скруту мою.
Спасибі, козацтво,
Уклін до землї,
Ще доля не вмерла,
На нашій землї.
Ще крила в нас мають,
Простори в думках,
І дух волелюбний
Живе ще в тїлах.
Ще подихів наших
Боять ся снїги,
Кайдани ржавіють,
Тремтять береги.
Наповнїть же груди —
І кригу порвіть,
Летїть і синїйте
І казку шуміть...

Козаки. Ой, Батьку, ой Днїпре,
Бємо ми чолом, —
Не страшно і вмерти
Нам з сивим орлом.
Згадаєм, згадаєм
Минуле своє!
Не гаймось же: ворог
Кайдани кує.

(*До козаків підходить гурт матерей; вони в чорних убраннях*).

Матери. Ой синочки — козаченьки
Що ви загадали.
На лютого, на дужчого
На ворога встали.
На кого ж нас покинете
У пустцї у хатї
Від слїз сохнуть висихати,
Душеньки виймати.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Доведеть ся старим ногам
По полю блукати,
Між тїлами козацькими
Ріднее шукати.
Впаде мати божевільна
На білее тїло,
Одкинулась головонька,
Серденько зомлїло.
Ой, синочку, порадничку,
Що сталось з тобою,
Чи мед-вина ти упив ся,
Чи з коня розбив ся.

Днїпро. Годї, старі, нам не час сумувати,
Ось ось заревуть, залунають гармати
І військо козацьке в своїх жупанах
Розільєть ся морем по чорних лугах.
Козацтво, за мною!
До бою з зимою!

Козаки. До сїчі, до бою,
З морозом, з зимою! *(Зникають в річці).*

Русалки. Ой, сестроньки, русалоньки,
Що маєм робити,
Де нам бідним дївчатонькам
Головоньки дїти.
Куди тїкати
Кого благати,
Куди, куди?

Рус-вор. Скажу, скажу,
Я змалку, змалку ворожу
На села, до дому
Від диму, від грому
Тїкаймо, не гаймось,
Та в найми наймаймось.

Русалки. Що ж буде, що ж буде,
Пізнають нас люде
„Русалки! бий!!“

Рус.-вор. Скажу, Скажу
Я змалку, сестри, ворожу
Ой, струшуйтесь, роси,
Заплїтайтесь, коси,
Намисто зривай ся,
Серпанку, знїмай ся,
Відшукуйте, очи,
Убранне дївоче.

Рус. 3. А я забула
В чому втонула.

Рус.-вор. Не ждїть, поринайте,
Плахти викидайте

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Керсетки, хустки,
Свитки, чобітки.

(*Де кілька русалок кинулось в воду*).

Рус. 3. А я забула
В чому втонула...

(*На берег летить убранне. Русалки розбірають*).

Рус. 3. А я забула
В чому втонула...

Рус. 4. І я

Рус. 5. І я

Рус. 6 (*бере плахту*). Се не моя.

Рус.-вор. Швидче, швидче, час не жде
Вже під кригою гуде.

(*Під водою гудіннє. З кожним ментом воно дужчав. Русалки схопили убранне і повтїкали. На сценї одна Русалка*).

Рус.-Окс. Невже справдилась моя мрія,
Невже углежу я Андрія?!
Тільки перша ніч настане,
Тільки хутір задріма,
Я прислухаюсь до тиші —
Чи нїде людей нема.
І коли все буде тихо
Обережно — боязка,
Я покрадусь під тинами
До вишневого садка.
Стану я в садку за бозом
Там я знаю все давно
Тепло буде світло литись
Кріз зачинене вікно.
Тепло світло буде литись,
А на лаві за столом
Буде сокіл мій сидїти
З затуманеним чолом.
Стукну злегка я в віконце
„Вийди, я стою і жду“
І знїму ся і полину,
Як зомлїла не впаду...
...Я в душі несу надію:
Знов полюбиш ти, Андрію!

(*Раптом — грім гармати. Русалка втекла*).

III.

Майдан. Гойдалка. За майданом село. Дївчата водять танок і співають:

Дївчата. А вже красне сонечко
Припекло, припекло
Ясно-щире золото
Розлило, розлило.

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

По вулиці струмені
Воркотять, воркотять.
Журавлі курликають
Та летять, та летять.
Засинїли проліски
У лїску, у лїску...
Швидко буде земленька
Вся в вінку, вся в вінку.
Ой, сонечко - батечко
Догоди, догоди,
А ти земле - матінко
Уроди, уроди.

(*Здаля лунає парубоцька пісня. Дужчає. Нарешті парубки з музиками*).

Парубки. Добридень, дівчата!
Дівчата. Добридень, парубки.
Парубки. Чи приймете до гурту?
Дівчина. Чому ж пак? — залюбки.
Парубки. Не хочемо!
Дівчина. Яка пиха!
Подумаєш! Ха - ха, ха - ха!
Дівчина 1. А ти чого прийшов, Андрію?
Жонатим — зась!
Андрій. Я так хожу, блукаю, мрію
І опинив ся серед вас.
Дівчата. В тебе ж жінка, жінка Марина,
В тебе в колисці мала дитина,
Тиб колихав,
Казку співав.
Дівчина 2. Ти б пішов до Дніпра,
Там втопилась сестра
Андрій. Не смійтесь, не глузуйте,
На частки серця не шматуйте —
Хіба далеко до гріха?!
Дівчата. Подумаєш! Ха-ха, ха!
Сам ти дівчину згубив,
Зрадив, кинув і втопив,
Звіре, звіре,
Хто словам твоїм повіре?
Андрій. Дівчата! я мучусь, не їм і не сплю:
Все бачу Оксану і може... люблю!
В думках вона завжди смутна і тиха...
Дівчата. Подумаєш! ха-ха, ха-ха, ха-ха!
Парубки. Ну, годі вам Андрія катувати
І ви уміете не гірше жартувати.
Дівчина, як струмочок,
Із горбочка на горбочок
Хмілем веть ся,
Веть ся — гнеть ся.

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

То замовкне, то цокоче,
То голубкою воркоче, —
Дїдько знає
Що гадає.
Вчора, вчора ще кохала,
Білі руки простягала
А сьогоднї
Снїг холодний!
Раптом кригою зробилось,
Стала, свиткою закрилась
І не гляне —
Хай, мов, вяне!
А другий з-за тину свисне
І вона очима блисне
Хмілем вєть ся,
Леть ся — гнеть ся.

(*Дївчата водять танок, парубки стають в коло. Танок*).

Всї. Хай скрипки виводять тоньше,
Хай бубни густїш гудуть'—
Подивіть ся —усї люде
На майдан сюди ідуть.

Дївчина 1. Он, здаеть ся, і Марина.

Андрій. Так... вона... моя дружина. (*Находять люде*).

Дїди. Здорові! А ну-лиш
Утнїть, парубки:
Без пїснї сумують
Батьки-козаки.
Бувало, бувало,
Та годї казать:
Найкращі співцї
У могилї лежать.
На цїлій країнї
Не стрінеш співця..
І ми вже забули —
Як бють ся серця.
У грудях-могилах
Лежать і вони
Вернїть же нам память,
Онуки й сини.

Парубки. Гей з-за яру, з-за долини
Висипали ся зірки..
До походу з отаманом
Виступали козаки..
Гей, проходять, переходять
Гей, байраки і яри, —
Наче крила соколині
Сяють-мають прапори.
Став отаман, скинув шапку:
„Гайда! Бог святий за вас!

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Може, дїти недобиті,
У останнїй раз".
Дїди. Спасибі, спасибі
Синам-співунам:
Минувшину славу
Згадали ви нам.
Бувальщину... славу...
Згадали... батькам...
Дїд 1. От зроду не плакав,
А зараз сльоза...
Дїд 2. І в мене, здаєть ся,
Із вуса звиса.
Дїд 3. А в мене єдиний раз сльози збігли —
Як Сїч руйнували.
Дївчата. Он, погляньте, парубки,
Що то за дївки?!
Паруб. 1. Із якого їх села
До нас повідь занесла.
(*Русалки одягнені в звичайне убранне несміливо підходять. Вклоняють ся*).
Русалки. Добривечір вам, добрі люде!
Селяне. Добривечір!
Парубки. Ви звідкіля прийшли приблуди,
Немов, мара.
Русалки. Із-за Дніпра.
Ми примушені блукати
Що б де-небудь в найми стати,
Русалка N. У нас жито не вродило.
Русалка S. Все торік дощем побило
Русалка ще якась. От сюди ми і забились,
Що б батьки в нас не журились.
Селяне. Ну, що ж?! З десяток душ принаймні
Наш хутір вас на лїто найме.
Дядько 1. Я б на жнива наняв одну...
Русалка N. Я за день вам копу нажну...
Русалка S. І я умію також жати.
Русалка X. А я і шити й вишивати.
Дїд. Стара! нам швачки треба до дочки, —
Аджеж не шиті сорочки?!
Русалка-Оксана (*уздрївши Андрія*).
О, Боже мій! кого я бачу!
Хто сонця божого ясніш,
Кого й на мить з очей не втрачу,
Хто світить в серцї день і ніч.
Кого носила я живою
І в серцї мертвою несу,
Хто насмяів ся надо мною
І повязав мою косу.
І все ж, кого люблю без краю,
Кого не зражу зік вікiв,

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Кому прощала і прощаю
Сама невільна від гріхів.
Дїд. А хто з вас хоче вівцї пасти?
Баби. А в осени на пряльцї прясти?
Дїд. Охоче я найняв би ту.
Русалка *Z*. Я пряла пряжу золоту.
Дядько. А ти, чорнява молодичко,
(Гарненьке справдї в тебе личко!)
Що вмієш ти?
Рус. 1 Скажу, скажу:
Я змалку, дядьку, ворожу.
Дядько. Ну, що ж наймай ся, — будем знати
Відкіль нам щастя - лиха ждати.
Рус.-Оксана (*до Андрія*).
Візміть мене, я дарма стану,
Усе зроблю, всього догляну;
Верну ся вдосвіта з водою,
Чуть світ худобоньку напою...
Візміть, благаю, о візміть,
Як не на лїто, так на мить.
Андрій. Не знаю... Он моя дружина,
Просись — у нас мала дитина...
Рус.-Оксана (*до Марини*).
Візміть мене, — хоч я не мати,
А вмію дїток колихати,
І на моїх легких руках
Дитина спить в рожевих снах.
А-а-а!
Кицька була,
Кицька няв,
Щоб ти спав..
А-а-а!
Кицька була...
Марина. Ну, що ж! я згожусь найняти, —
Дитину будеш доглядати.
(*До Андрія*) Андрію, я дївчину взяла, —
За няньку найняла.
Не чує, не бачe,
Смутний, мовчазний
Закоханний наче
Мій сокіл ясний...
Я знаю - Оксану
Він знову згадав...
О, хто б його рану
На віки приспав.
Парубки (*до русалок*). А ну, дївчатонька, сюди!
Чи вам вподобались дїди?!
Лишіть їх краще на колись...
Русалки. Ми внайми, хлопцї, найнялись.

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Парубки. Гаразд!? — прохаємо до хати,
А доки будемо танцювати.
Ну, покажіть танки свої,
Які в вас водять на селі! (*Русалки танцюють*).

IV.

Хата Андрія. Над колискою наймичка — русалка.

Наймичка. А, а, а!
Кицька була.
Кицька няв,
Щоб ти спав.
А-а-а,
А-а-а
Доля була
Кицька взяла,
Що б ти спав...
Няв, няв, няв.
Дитино, дитино, моя — не моя,
О, чом я, о, чом я не мати твоя?!
А-а-а
Доля була
Кицька взяла,
Весь в батька: і очи і брови його.
І чом ти не частина серденька мого?
А-а-а
Кицька була,
Біла була
Долю взяла,
А-а-а,
А-а!
А-а! (*Входить Андрій*).

Андрій. Вона одна! яка вродлива!
Неначе сарна полохлива...
Ніколи навіть і не гляне!
Гей, дівчино!

Наймичка. Чого, мій пане.

Андрій. Скажи — з якого ти села
До нас забила ся зайшла?
Чому ж мовчиш, немов не чуєш..

Наймичка. Забула, пане...

Андрій. Ти жартуєш.
Чи в вас дівчата всі такі —
Вродливі, дикі і стрункі!?

Наймичка. У нас дівчата всі такі —
Вродливі, дикі і стрункі.

Андрій. А парубки?

Наймичка. Як голубки.

Андрій. Немов тебе я бачив, чув...

Наймичка. Що з того, пане, як забув...

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Андрій. Постій, постій, — я пригадаю.
Наймичка. А я, мій пане, почекаю.
Андрій. Чого ти голову схилила
І личко хусткою закрила?! —
Дай я до тебе придивлюсь.
Наймичка. Оттак!! наврочите — боюсь!
Андрій. Ти ще нікого не любила?
Наймичка. Нащо вам знати, пане мій?
Андрій. Мені знайомий голос твій,
А глянь на мене.
Наймичка. Нà що, пане...
Що як ніяково вам стане?!.
Андрій (*підходе до неї*).
Нема нікого зараз в хаті,
Дай поцїлую!..
Наймичка. Ви жонаті!.. (*Вибігає з хати*).
Андрій. Ах, серце, серце, хто ти є?
Хто в серці золото кує?
І ясно, любо навкруги,
Поки скують ся ланцюги.
Ах, серце, серце, хто ти є?
І що ховає дно твоє?!
Чи тишу хвиль і їх пісні,
Чи бури — громи голосні?.. (*Входить* ***Марина***).
Марина. Скажи, що стало ся з тобою,
Андрію! ти якись другий,
Не забалакаєш зо мною,
Сидиш, сумуєш мовчазний.
Чи я тобі чужою стала,
Чи моя врода одцвіла,
Пожовклим листом поспадала
І за водою поплила?
(*Дивить ся в зеркальце на стїні*).
Нї, нї! Горять у мене очи,
Немов тополя я струнка; —
О, ще, як пташка, затріпоче
Зрадливе серце козака!
(*до Андрія*). Скажи, що стало ся з тобою.
Андрій. Сказать, що стало ся зо мною,
Не знаю сам... не знаю...
Марина. Я почуваю...
Ну, що ж?! нїчого... почекаю.
(*Входить пятеро дядьків на підпитку*).
Дядько 1. Чи ви чули новину?
Дядько 2. Та коли б іще одну!
Дядько 1. Чули сю ніч, чисте диво!
З корчми щезло усе пиво!
Дядько 3. Клим пішов сьогодні в хлїв
І в кутку там вовка стрів!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Дядько 4. А Одарчина корова
Вчора ще була здорова,
А сьогодні в молоці
Ріпяхи найшли осї! (*Показув ріпяхи*).
Дядько 5. Лїг він спати дома наче,
А прокинувсь вранцї—баче,
Що ночує у шептухи,
Ну, не зїли б його мухи!!
Дядько 1. А у мене не до до сміху:
Щось вночи обїло стріху. (*Входить наймичка*).
Дядько 3. Чисте лихо, чисте горе,
Тільки хто його нам творе?
Дядько 2. А я чув і знаю змалку —
Треба нам шукать русалку!
Дядьки. А тепер русалки кляті
Саме мешкають у хатї!
Як яка в село приблуде,
Дохнуть свинї, слабнуть люде,
А чому б їй не пристати
І до вашої хоч хати?!
Дядько 4. Понаймались тут дївки —
Може вони й русалки!
Дядько 5 (*до наймички*).
А поглянь лишень на мене —
В тебе око не зелене?! (*Наймичка викручуєть ся*).
Дядько 1. Що робити?
Дядько 2. От-таке-то!
Дядько 3. Де ти дїла ся, кебето? (*Тиша*).
Дядько 4. Та замислили ся що ми?!
Гей, скоріше дров, соломи,
Позапалюєм купки —
Зникнуть зразу русалки,
Бо від диму, від огня
Пре русалка навманя.
Дядьки. Справдї, справдї! Гайда з хати
На вогнї гілля ламати. (*Пішли*).
Марина. Отак напеть ся, ходе пяне,
Верзе таке, що вухо вяне.
(*До наймички*): Давай вечерять, та спати,
Бо завтра треба рано встати.

(*Наймичка подає вечерю і одходить до колиски, Андрій і Марина вечеряють*).

Наймичка. А-а-а!
Кицька була,
Біла була...
Долю взяла...
А-а-а!
Взяла!.. Огнї запалюють люде
І зачорнїє дим усюде

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І чад отрує душу всю!
Невже я кину хату сю,
І в хатї сизого орла,
Якому серце віддала...
Нї, нї! нехай, нехай клює
До краю серденько моє!
Не задушу свого кохання,—
Признаюсь, скину се убранне
І зачарую, отрую,
Бо я .. люблю!
Нехай в огнї горить земля,—
Кохаю я!!
А-а-а!
Кицька була,
Біла була,
А, а, а!

Марина. Лягаймо спати!
(*до Ниймички*): Лягай і ти,
Даремно свічки не світи.
Пошли, о Боже, в серце тишу,
Облиш гріхи, — і я облишу.
(*Лягає на полу. Наймичка бере свічку і іде до дверей*).

Андрій. Я голос твій неначе чув...

Наймичка. Що з того, пане, як забув.
(*Андрій ляга на лаві і засипає. Наймичка підходить до вікна і дивить ся в нього*).

Наймичка. Тихо, тихо плине нічка
І за руку день веде,
Вже його біліє личко
І убранне золоте.
Тихо в серце нічка плине
І поволї студить кров.
На добраніч, небо сине.
Сонце, радість і любов!
(*Раптом червоний відблиск пожежі*).

Наймичка. Огонь! огонь! огонь і дим!
Мерщій тікати! як же з ним?!
Я розбужу, я розбужу,
Признаюсь і скажу!
(*Зриває хустку, будить Андрія*).

Наймичка. Андрію, Андрію! вставай!
Тїкаю! я мушу! Прощай!

Андрій. Се хто? се хто?

Наймичка. Се я!
Оксана твоя!
Він не пізна! він не пізна!

Андрій. Оксано! русалко ясна!
Чи привид? чи ти се, голубко моя?!
О, люба! (*Цїлує*).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Наймичка. Кохаєш?!! Кохаю і я!
Андрію, Андрію!
Село у огні:
Тікаймо, я мушу...
Не можна менї! (*Вибігає з хати*).
Андрій. Оксано! постій!
Наймичка. Мерщій!! (*Андрій вибігає за нею*).

V.

Беpег Днїпра. Ніч осяяна далеким огнем пожежі... Инодї вітер заносить дрібні іскри. Русалки, напів в водї, дивлять ся зляканими очими на червоний відблиск.

Рус. N. Горять, горять, горять огнї!
І стало страшно знов менї...
Коли б яснїша ніч була,
Я б зроду з віку не втекла.
Я бігла балками, ярками,
А десь позаду парубки
За мною гнали ся з кілками:
„Держіть! Пильнуйте: русалки!“
І раптом, сестри, я почула,
Як камінь мимо пролетів,
Але здаля вода блеснула
І ось Днїпро вже зашумів.
Ха-ха! Ха-ха! я засміялась
І в буйних хвилях заховалась.
Горять огнї! горять огнї!
І досї страшно ще менї!
Рус. Z. Насилу вирвала ся я,—
Лишила ся коса моя.
Рус. X. Мене до дуба припяли,
І груди жаром попекли,
А де-хто й досї на селї,
А люде, наче звірі, злі
Рус. S. Оксани бідної нема,—
Коли б не згинула дарма.
Рус. N. Горять огнї! горять огнї!
І досї страшно ще менї.
(*Де-кілька русалок виходять з води*).
Русалка А ви чого сумуєте
Доволї сумувать,—
Чи може ви не чуєте,
Як кобзоньки бренять.
Не спинять ся, не стомлять ся
Столїтнї кобзарі...
Розбігались по струноньках
Їх рученьки старі.
(*Русалки прислухають ся. Чути дзвін кобз. З води висовують ся дві козацьких голови*).

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Козак 1. А ну, лишень, на берег стань
Та глянь
Хто се на воду іскри сїє!?
Козак 2. То так! щось смалять гречкосії. (*Ховаютъ ся*).
Русалки. Скоріше, сестри, під намет —
Днїпро справляє свій бенкет,
Ростали, роспались снїги — ланцюги
І хвилями змиті круті береги.
По дну червоніють козацькі свитки,
Сидять і гуляють на них козаки.
Ударили в бубни, баси загули,—
Знялись танцюристи і в танець пішли.
Скоріше ж, скоріше під синїй намет:
Днїпро і козацтво нас ждуть на бенкет.
(*Всї зникаютъ в водї. З села біжатъ двї русалки*).
Русалки 1. Рятуйте! женуть ся, біжать парубки!
Русалка 2. В руках у їх світять — палають кілки.
Рятуйте!
Рятуйте!
(*Русалки кинулись в воду. Парубки з палаючими на кінцях кілками підбігли до берега*).
Парубки. І сих не піймали! Ну, кляті й швидкі!
Дядько. Як кози прудкі.
Парубки. На конях напевно б догнали!
Дядько. В шматки б розірвали.
Парубки. Не зважились більше б на села ходити,
Та лихо чинити!
Дядько. Ех, коли б я був рибалка,
Не втекла б із рук русалка, —
Я б проплавав цїлу нічку,
А піймав би за косичку.
„Гей, — русалко, не пручайсь,
І дарма не вирівайсь,
Бо з моїх залїзних рук
Вилїтає тільки дух.
Парубки. Давайте засядем під гаєм, —
То може яку і піймаєм,
Дядько. А ще певно цїлу нічку
Вони бігтимуть у річку.
Парубки. Ховаймось
Не гаймось!
(*Пішли. Русалка Оксана біжитъ, оглядаючись*).
Русалка-Окс. Андрію, Андрію!
За мною! Сюди!
Я висуну білу
Лїлею з води.
І там де цвістиме
Лїлея моя,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Тебе у обійми
Чекатиму я.
Травою, квітками
Чоло обівю,
Огнем, поцілунком
Уста обпалю.
І гляну я в очи
У чорні зірки. (*Оглянулась, угледіла порубків*).
Андрію, Андрію
Сіріють вовки!

(*Де кілька парубків забігло з боку і схопили її*).

Парубки. Піймали! піймали,
Ламайте гілки!..
Он сіно на возї,
Давай сірники!

Рус.-Окс. О, хлопці, благаю!
Пустіть, не палїть!
Андрію! мій раю!
Хвилину пождїть!

Паруб. 1. Ось я почекаю!
Дручками її!!

Рус.-Окс. Андрію! мій раю!..
Де очи твої!

(*Хтось махнув кілком. Русалка упала. Глянув Дніпро. Росердив ся. Зашумів. Блиснула блискавка. Загремів грім і стих. Темно стало*).

Паруб. 1. Омелько, Степане,
Паруб. 2. Микито, Іване!
Паруб. 3. Тут місце погане!
Паруб. 4. Де взяти ся грому?!
Паруб. 5. Тїкаймо додому!
Паруб. 1. Тїкаймо, тїкаймо,
Он очи чортячі горять...
Мерщій! поспішаймо!..

Дядько. Так ноги стоять.

(*Згорблюють ся і ідуть. Прибіг Андрій*).

Андрій. Оксано! гей! Оксаночко!
Нема її, нема!
А гов! Спитати нїкого,
А навкруги пітьма.
Оксаночко! а може вже
Давно в Дніпрі вона...
Сидить смутна і журить ся
На каменї одна.
Ні, нї! зо мною будеш ти,
З тобою буду я.
Хочь раз тебе і кинув я,
Голубонько моя.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

О, земле, о, мати,
Прости і прощай
На віки до суду!
Оксано, стрівай! (*Кидаєть ся з берега*).

VI.

(*Світав. Берег Дніпра. Від. Марина прийшла до воза, взяла щось і знов пішла*).

Андрій. (*Прокидаєть ся*).
Се сон? мара? О, Боже мій!
Що в голові, в душі моїй?!
Марино, Марино, ти тут, чи втекла?
Марина (*виходить*).
Я і коня вже запрягла.
Ну, слава Богу,
Що не надибали дорогу.
Дніпро шумить, Дніпро реве
І крига горами пливе!
Ну, щож?! вертаймо ся додому:
Тепер вже треба до пороому!

24—26 квітня
1911 р.

ІВ. КРЕВЕЦЬКИЙ.

З секретів польської політики у Галичині 60—70 рр. м. ст.

(*K. Ostaszewski-Barański. Agenor Gołuchowski i Rusini w roku 1859. Льв., 1910. Pamiętniki Floriana Ziemiałkowskiego. T. I, Краків, 1904*).

I.

1860—70 рр. — се роки переломові в політичній історії Галичини. Поминувши переміни, які в тих часах пережила ціла австрийська держава (перехід від абсолютизму й централізму до конституціоналізму й автономізму, заведеннє т. зв. австро-угорського дуалізму), а які, розуміть ся, не могли не мати величезного впливу також на політичне житє Галичини, — роки сі записали ся в історії нашого краю ще спеціяльно. Маємо на думці перелом, який наступив тоді у відносинах віденських державних керманичів до обох головних народів, які заселюють Галичину: Поляків й Українців.

Які були відносини між згаданими народами й австрийською державою, в якій вони зупинили ся після першого поділу Польщі, в періоді 1772—1850 рр., се загально відомо. Різня польських повстанців у 1846 р. — з одного боку, а леґенда про т. зв. „винайденнє Русинів“

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

(1848 р.) — з другого, отсе начеб завершенє політики, яку вело австрийське правительство супроти обох згаданих націй до пол. XIX ст.

Та по 1850 р. ситуація стала основно зміняти ся. Українці, які за цілий час воєнних і революційних заверюх у 1-й пол. XIX в. належали до найвірнійших і найпевнійших сторонників габсбурської династії й австрийської державної ідеї і за що одержали були навіть відомий епітет „Тирольці Сходу“, після 1850 р. стали чим раз нагляднійше тратити довірє й симпатії віденських державних керманичів, які чим раз виразнійше стали схиляти ся до Поляків. Тих самих Поляків, яких перед 1850-тим р. згадані керманичі вважали найбільш непевним і небезпечним елєментом у державі, — тих самих Поляків, які в памятнім 1848 р. побіч голосних революційних виступів у самій Галичині формували польські леґіони для підмоги збунтованим проти Австрії й династії Мадярам, надіючись опісля мадьярской помочи для себе.

Що-ж було причиною такого аж надто різкого звороту у відносинах австрийського правительства до обох народів Галичини з початком 2-ої пол. минулого, XIX-го ст.?

Ключ до розвязки сеї будь-що-будь інтересної загадки в політичній історії нашого краю взагалі, а нашого народу спеціяльно, подають видані недавно мемуари відомого нїмецького державного дїяча, канцлєра Оттона кн. Бісмарка [1]), який не тільки держав у своїх руках головну керму внутрішньої й заграничної політики Нїмеччини, але тряс у буквальнім значінню сього слова цілим европейським континентом, якого отже ревеляції в сїй справі мають першорядне, так сказати-б — автентичне значіннє. Обговорюючи у згаданих своїх споминах відносини Нїмеччини в тих часах до Австрії, він доторкнув ся також і т. зв. польського питання, докладнійше — звороту, який зробила саме тодї Австрія у своїх відносинах до Поляків у Галичині.

„Ми не можемо вимагати від Австрії — говорить він між ин. [2])— щоби вона зрікла ся оружа, яке має проти Росії, розвиваючи у Галичині польонїзм. Політика, яка в 1846 р. довела до того, що австрийські урядники визначували нагороди за голови польських повстанців, була можлива тому, що Австрія користи св. союза (союза трьох східних держав) [3]) оплачувала відповідним становищем (adäquates Verhalten) в польських й орієнтальних справах, що було забезпечуючою вкладкою (Assecuranzbeitrag) до спільного інтересу. Як довго істнував союз трьох східних держав, могла

[1]) Otto Fürst von Bismark. Gedanken und Erinnerungen. T. I — II. Stuttgart u. Berlin, 1909 (друге, доповнене виданнє).

[2]) ibid. II, ст. 263—264.

[3]) Союз Росії, Австрії й Прусії, закл. 26 вересня 1815 р. у Парижі.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Австрія свої відносини до Українців (Ruthenen) висувати на перший плян; коли-ж він розвязав ся, було порадніїше мати на випадок війни з Росією до розпорядимости польську шляхту".

Як бачимо із наведених слів кн. Бісмарка, головним чинником, який обусловлював відносини Австрії до обох головних народів Галичини в 1-й пол. XIX ст., був огляд на її заграничну політику, звязану з істнованнєм т. зв. св. союза. А згаданий союз Росії, Австрії й Прусії повстав між ин. і з тою власне ціллю, щоби взаїмно ґарантувати собі посіданнє забраних земель б. польської Річи Посполитої, а тим самим підпирати себе взаїмно у поборюванню польського революційного руху, небезпечного в однаковій мірі для кождої зі згаданих трьох держав.

І Австрія, як се загально відомо, поборювала рух сей у себе дома доволї енергічно, чого доказом пр. 1846 і 1848 рр. А поборюючи його у Галичині, вона не могла не звернути своєї уваги на українське населенне згаданого краю як взагалї на природного противника відбудованя Польщі на українських землях (до чого змагали власне польські революціонери), а тим самим на свойого природного союзника. „Ворог мойого ворога—мій приятель!"— се-ж таке натуральне, таке самозрозуміле, що нема потреби подавати до сього нїяких близших вияснень. Однаково, чи говоритимемо про союз тогочасного австрийського правительства з Українцями, чи тогочасних Українців з правительством. Се й дало підставу леґендї про „винайденне" Українців Австрією.

Та по 1850 р. ситуація — як ми згадали вже висше — зовсїм зміняєть ся. Т. зв. кримська війна (1853—1856), яку почала була Росія найперш з Туреччиною, а до якої вмішали ся опісля Франція й Анґлія, виявила наглядно, що т. зв. св. союз в імя якого Росія ще так недавно (1849 р.) помагала Австрії давити мадярське повстанне, тепер уже не істнує. Австрія й Прусія здержали ся від війни, хоч цар Миколай I заходив ся втягнути їх у чинну акцію по своїм боцї. Росія показала ся зовсїм ізольованою. Що більше! Австрія, „дивуючи світ своєю невдячністю", готова була навіть злучити ся з Анґлією й Францією проти Росії—й заняла супроти сеї останньої грізне становище. І тільки рішуча заява пруського короля Фридриха-Вільгельма IV, що він нїколи не згодить ся на се, щоби лучити ся з ворогами Росії, змусила й Австрію здержатись від участи у війнї, хоч вона все таки заняла наддунайські князївства, відки Миколай I був змушений вивести свої війська, щоби не дати віденському дворови нїякого приводу до війни. Австро-росийські відносини сильно загострюють ся, — а разом із тим змінюєть ся також курс австрийскої політики у Галичинї...

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

II.

Ми згадували вже вище, що антипольська політика Австрії в 1-й пол. XIX ст. була обусловлена належанням її до т. зв. св. союза, який мав між иньшим на цїли задержати в дотеперішнім status дотичні теріторії давньої польської Річипосполитої. І як довго трівав сей союз так довго про яке-небудь серіознїйше зближенне між Австрією і Поляками не могло бути й мови, — так довго у льоґічній і природній консеквенції трівало також кокетованне австрийським правительством з галицькими Українцями.

Та австрийсько-росийське напруженне підчас т. зв. кримської вій-ни викликало зворот у дотеперішніх відносинах австрийського правитель-ства до обох народів, які заселюють наш край. Поборювані ним до то-го часу Поляки стають тепер, як природні вороги Росії, його природними союзниками, а тим самим тратять усяку вартість для нього дотеперішні його сторонники — Українці. Тим більш, що серед Поляків й Українців показали ся саме тоді симптоми, які зворот такий значно улекшували. Не без значіння була при тім і суспільна структура обох згаданих народів.

Майже рівночасно зі зворотом в австрийській заграничній полі-тиці доконують ся певні звороти також у внутрі нашого краю, доклад-нїйше — у нутрі обох народів, які становлять його населенне.

Здавленне польських революційних виступів в Австрії, Прусії й Росії (1830—1849) рр.) й поконанне мадярського повстання на Угорщині (1848—1849 рр.)—з одного боку, а перехиленне прихильности австрий-ського правительства в сторону Українців—з другого було першою коновкою зимної води, вилятої на розгорячковані польські голови. Розважнїйші оди-ниці з поміж Поляків побачили наглядно, що наміченої ними цїли в таких обставинах такими дорогами не дїпнуть, що — навпаки — продовжуванне дотеперішнього курсу польської політики може польській справі принести тільки необчислені шкоди. Невдача польського повстан-ня 1863 р., в якім визначну участь взяв був також і наш край, пере-конала їх незабаром у сїм ще більше. І в польських кругах по-чинаєть ся (незамітне зразу) приготовлюванне до від-вороту...

Приготовлював ся певний зворот також серед українського грома-дянства у Галичині. Ошоломлене величю й могучістю Росії на зверх з одного боку, а переконуване де-ким про свою національну ідентичність із нею — з другого, воно чим раз замітнїйше й загальнїйше стало пе-рехиляти свої симпатії у сторону білокамінної Москви й холодного Пе-тербурга, у сторону отже найбільш нелюбого тепер Австрії сусїда. Рр. 1860 —70 м. ст. — се часи найбільшого поширення й зросту т. зв. руссо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

фільства серед українського громадянства у Галичині, часи, коли майже вся галицько-українська інтеліґенція признала ся до т. зв. общерусскости, коли вкінці, після погрому Австрії під Кеніґрецом 1866 р., торжественно, зі соймової трибуни проклямувала свою національну єдність із сусідною Росією.

Руссофільска пропаґанда між галицькими Українцями 1860—70-тих рр. м. ст. прийшла дуже на руку тим одиницям із поміж польських політиків тих часів, які, свідомі ваги справи, заходили ся коло помирення польського елемента в Галичині з австрийською державою й її династією. Навязуючи — з одного боку — нитку довіря й приязни між Поляками й Австрією, вони, рівночасно, не занедбують найменшої нагоди, щоби українське населенне дискредитувати в очах центрального правительства й династії, представляючи його, як перенятим наскрізь руссофільськими тенденціями, елементом у своїй державній і династичній льояльности нещирим і непевним. Роботу сю, заініціовану Аґенором ґр. Ґолуховским іще 1849 р., продовжали пізнійше инші польські полїтики, а її результатом було здобутє Поляками повного довіря до себе у Відні — й відданне нашого краю у виключно польські руки.

Не маємо наміру оповідати на сім місци ширше про сю полїтичну акцію австрийських Поляків. Хто цїкавий знайде багато матеріялу до пізнання сих польських заходів у моноґрафії Лозїньского про А. ґр. Ґолуховского [1]) й у споминах б. міністра для Галичини Земялковского [2]) з одного боку, а у виданій перед декількома роками збірний праці Бобжинського - Яворского - Мілєвского [3]) — з другого. Ми хочемо тільки звернути увагу наших читачів на новий причинок, який подає до сеї справи невеличка брошура К. Осташевского-Бараньского — на опублікований ґу ній в повнім майже тексті невідомий доси широкий меморіял про український рух у Галичині галицького ґубернатора ґр. А. Ґолуховского (з дн. 27 цвітня 1859 р.), виготовлений ним для віденського центрального правительства як відповідь - оправданнє на скаргу, яку внесли тодїж проти нього Українці просто до цїсаря.

III

Ми вже сказали, що А. ґр. Ґолуховский був першим польським полїтиком, який повів систематичну роботу коло дискредитования галицьких Українців у Відні, представляючи їх небезпечними для держави через їх руссофільські симпатії і тендеції.

[1]) Dr. B. Łoziński. Agenor hr. Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846 — 1859). We Lwowie, 1901 (розділи IV і VI).

[2]) Pamiętniki Floryana Ziemiałkowskiego. Krakow, 1904 (т. I).

[3]) M. Bobrzyński-W. L. Jaworski-Z. Milewski. Z dziejów odrodzenia politycznego Galicyi 1859 — 1873. Warszawa. 1905 (розділи I — II).

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Роботу сю розпочав він досить вчасно,—зараз безпосередно по своїм іменованню галицьким ґубернатором. Вже в своїй критиці одного з проєктів поділу Галичини (Ф. ґр. Стадіона) з дн. 9 мая 1849 р. звертав він увагу міністерства вн. спр. на небезпеку „зближення (австр. Українців) зі спорідненими народами під росийським скиптром", на „евентуальне (!) змаганнє получити всї племена в одну руську державу", на те, що такі змагання „могли-б бути небезпечними для вдержання спокою зі сусїднью державою (з Росією), а навіть для затримання тої части краю (зн. сх. Галичини) при монархії [1])".—Та у Відні на сї „рефлєксії" Ґолуховского, з якими — як признає се його біоґраф — виступав він proprio motu, не чекаючи на запитанне центрального правительства, не звертали зразу більшої уваги (був се р. 1849 — коли відносини між Австрією й Росією були добрі!). Не зважаючи одначе на се, не спускав він сеї справи зі своєї уваги, повторяючи раз-у-раз (в рр. 1854, 1857 й дальше) й розвиваючи дальше згадані свої „рефлєксії" у своїх реляціях до Відня. Формальним одначе політичним актом оскарження проти Українців була реляція його до міністра ґр. Туна з дн. 12 марта 1858 р., де він остерігав центральне правительство перед толєрованнєм руссофільської пропаґанди серед гал. Українців, яка перекидаючись з язикового обсягу на поле політичне, витворює для держави велику небезпеку. Закінчив її так: „поміж славянськими народами польський елємент становить дотепер одинокий спосіб реакції проти панславізму; накидуєть ся отже думка, що єлемент сей також і в Галичинї повинен бути введений у гру проти загонам панславізму" [2]).

Не будемо зупиняти ся довше коло всїх тих реляцій, рапортів і меморіялів гр. Ґолуховского, якими він засипав в тій справі Відень у рр. 1849—1858. Се з одного боку заняло-б нам багато місця, з другого — вся есенція тих численних „осторог" згаданого польського політика зібрана власне у відповіди його на українську скаргу з 1859 р.

Головний зміст згаданої скарги був такий (подаємо за Ґолуховским):

По здавленню революції з 1848 р. кинули ся „вороги монархії" з тим більшою скаженістю на тих, котрі в днях небезпеки стояли вірно при ц. к. правительстві, отже передовсїм на Русинів, аби їх згнобити й зробити на будуче нешкідними, і краєве правительство чи то з браку енерґії, чи з симпатії для них помагає їм у тім ділї. Дальше, краєве правительство не тільки не підпирає найоряльнїйших змагань Русинів, але все і всюди виступає проти них просто ворожо; угнїт сей виступає найяркійше звичайно в язикових питаннях, бо упадок язи-

[1]) Dr. B. Loziński, op. cit ст. 149 — 150.
[2]) Ibid. 182.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ка мусить потягнути за собою неминуче й упадок народности. Руські мужі, які в роках проб стояли так вірно при правительстві, переражені нині інтриґами, якими їх окружено, бо віддане Полякам й ділаюче по їх думці краєве правительство не тільки не хоронить їх, але вмисне кидає на жертву махінації. Супроти того автор скарги (Левицький) мусїв звернути ся безпосередно до цїсаря, бо галицькі власти — властиво польські власти, а ординаріяти не мають відваги виступати в супереч намірам краєвого правительства.

На доказ наведених закидів подано в скаржї цїлий ряд фактів, зібраних в 12-тьох точках.

Відпис сеї скарги переслало міністерство дн. 12 марта 1859 р. ґр. Ґолуховскому до Львова з жаданнєм вияснення наведених у нїй закидів. Дн. 27 цвітня т. р. „виясненнє“ се було вже готове.

„Заки займу ся їх (тих закидів) висвітленнєм й питаннєм правдивости — пише в нїм Ґолуховский — вважаю конечно потрібним представити коротко історичний погляд на розвій руського національного житя в двох останїх десятках лїт, себто перед і по 1848 роцї під зглядом літературним, релїґійним і політичним.

„Поляки й Русини становлять два головні відломи племени, що заселює Галичину, яка аж до останьої орґанїзації мала одно спільне краєве правительство. Се річ загально знана, що аж до 1848 р. репрезентація польського народу мала о стільки більше значіння, ніж репрезентація народу руського, що чинником першої крім духовенства й люду, була також цїла галицька шляхта, що має земельні добра, й переважна частина краєвої інтелїґенції, коли тим часом руську народність репрезентували тільки два стани: люд і духовенство, а се останнє репрезентувало виключно руську інтелїґенцію, бо люд, однако — польський і руський, для специфічно-національних тенденцій майже чужий.

„Краєві відносини силою фактів зложили ся тут так, що перед 1848 р. не відчували тут найменшої потреби руського язика ані в публичнім, ані в товариськім житю; польський язик, який під оглядом розвою й виобразованя стоїть на рівні з виобразованими язиками Европи й майже в кождім віддїлї людського знаня має широку літературу, став пануючим язиком цїлої інтелїґенції краю. Язик руський не посїдав навіть граматичних основ, тим меньш отже можна говорити про його виобразованє з літературного огляду.

„Узасадненим дальше довгим товариським і політичним співжитєм обох народностий є факт, що аж по 1848 рік навіть руська інтелїґенція, т. є. гр.-кат. духовенство, вживала не руського, але польського язика. Руські священники промовляли в руській мові тільки до народу, отже поле образованя сеї мови було дуже незначне.

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„В народних школах аж до 1848 р. був допущений тільки польський язик; по руськи вчили ся тільки кандидати гр. к. духовного стану й то тільки о стілько, о стілько се було конечно потрібним для їх душепастирського фаху й орієнтації в літурґічних книгах.

„Поодинокі змагання розвинути руський язик були рідкі й не заслугують навіть на згадку; обмежували ся вони тільки до компіляції народних пісень, які живуть до тепер в устах народу, або до видавання побожних книжок, — обрядових і церковних; для перших користувано ся народнім говором, инші були писані церковно-славянською мовою.

„Становище гр. к. духовенства в церковній ієрархії перед 1848 р. було підрядне; р. кат. церква і як церква державна і з огляду на свою духовну орґанізанію, займала перше місце й була головно завдяки давнійшим фундаціям і записам ліпше вивінована. Сї відносини витворили між обома клєрами певну зависну емуляцію, при чім не бракувало проявів, які свідчили про се, що по стороні гр. к. клєру являють ся змагання розірвати звязь з католицькою церквою, які знаходили заохоту в домінуючім становищи східньої церкви в сусїднїй державі і в консеквентнім, а на жаль, аж надто успішнім давленню католиків царем Миколаєм I. І так нпр. у варшавськім письмі „Денница“ появила ся в 1843 р. статя, написана одним з руських священників, повна гидких калюмнїй й клевет проти пок. гр. к. митрополита о. Левицького, який, як вірний син католицької церкви, тїшив ся загальною пошаною. Закидували йому сервілїзм й вислугування „римському епископови“, а се тому, що по апостазії частини гр. к. Русинів у Росії осудив її в пастирськім листї й візвав своє духовенство бути вірним Римови.

„Що тикаєть ся політичного боку національного житя Русинів перед 1848 р., то всї революційні рухи, яких тереном була Галичина, виходили від польської партії руху, яка, перенята ідеєю підзискання втраченої независимости, своїм дїланнєм стягнула вже на край неодно нещастє.

„Русини, як такі, держали ся від тих підприємств з далека. Хто одначе взгляне глибше в дїйсні внутрішні відносини краю, а буде судити безсторонно, той признає, що властивою причиною сього обяву не було засадниче переконаннє до австрийського систему, анї почутє потреби поборювати всї намагання, звернені проти інтересів держави й ц. к. правительства — але викликаний взаїмними відносинами антаґонїзм руських народовців проти Поляків.

„Русини бояли ся, що в разї повороту польської управи не тільки не можуть надїяти ся рівноправности, але лишать ся все на становищи

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

другоряднім — і з того страху не лучили ся з революційними рухами, займаючи в сій справі льояльне й інтересам правительства відповідаюче становище.

„Але рівночасно, вже перед 1848 р., виявили ся факти, які вказували на істнованнє серед руських народовців напрямів, які мусить ся вважати шкідними для інтересів монархії, бо викликали їх тенденції ширепого з Росії панславізму.

„Ті напрямі, які виступили передовсім у поодиноких одиниць гр. к. клеру, були висвітлені в справозданню тутешньої ґубернії до міністра поліції з дн. 16 вересня 1842 р. ч. 1066. Один арештований руський питомець і де-кілька иньших інквізитів, увязнених з причини політичної аґітації, зложили тоді перед судом зізнання, які доказували, що між Русинами істнує з'орґанізоване товариство для панславістичної пропаґанди, яке під прапором Росії стремить до політичних цїлий й до розірвання звязи з католицькою церквою. Вже тоді признано потрібною річю розтягнути нагляд над дотичними особами й піддати контролї публіцистичні плоди руської і славянської преси.

„Такий був стан річи перед 1848 р.

„Події сього року надали рішучу закраску народньому руському житю, однаково — під оглядом літературним і релїґійним, як і політичним. На підставі права про свободу товариств утворили Русини т. зв. „Руську Раду“ у Львові, яка потворила філії по окружних містах і відбувала свої засїдання під проводом гр. к. каноніка Михайла Куземського, а під протекторатом гр. к. епископа Яхимовича. Осїдком сього товариства була львівська митрополича катедра.

„Переважне число членів Руської ради належало до гр. к. клеру, який таким чином став на чолї національно-руського руху. А що рух сей змагав до виключного панованнн Русинів у східній части краю, мусїв отже попасти в колїзію з національним рухом польським, який рівно-ж з „Радою народовою“ на чолї як остаточну ціль свойого дїлання поставив собі приверненнє независимої Польщі, а не узглядпюючи законної засади рівноуправнення народностий, уважав себе представником цїлої галицької людности.

„Наслїдком сеї колїзії було, що руська національна партія стала для власної користи по сторонї правительства, яке знов в інтересї державної односги мусїло поборювати сепаратистичні польські змагання.

„Як з одної сторони становище се руської партії було для правительства бажаним — а я, знаючи докладно тодїшні відносини, стверджую, що руська людність в часї політичних випадків 1848 р. підпирала зусильно інтенції ц. к. правительства — так з другої сторони нема

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

найменшого сумніву, що становище се Русинів було продиктоване їх власним інтересом й охотою поборювання змагань польського сторонництва, якого Русини бояли ся. Що так було дійсно, доказом сього цілий дальший розвій національного руського руху, який з бігом часу набрав занепокоючого характеру й став ся жерелом згіршаючих виступків.

З черги переходить ґр. Ґолуховский до язикового питання.

„Що тикаєть ся становища правительства до питання розвою руського язика, то по думці засади рівноуправнення признало правительство руському язикови, узглядняючи краєві відносини, таке саме становище, як польському, й відповідно до сього уладило відносини в школах.

„Для народніх шкіл принято засаду, що наука має подавати ся в рідній мові; що-ж тикаєть ся шкіл головних, то узгляднюючи факт, що руська людність становить в західних повітах зникаючу меншість, а за те переважає в повітах східних, постановлено, що в головних школах західних округів буде обовязковим язик польський і нїмецький, а надобовязковим руський, а в східних округах будуть обовязковими язик польський, руський і нїмецький.

„В ґімназіях в західнїй части заведено польський язик як обовязковий предмет, а руський як надобоязковий, у східних повітах полишено викладовий язик нїмецький, бо руський язик у теперішнїм своїм станї не надаєть ся до викладу. Польський і руський язик викладають ся там, відповідно до національности учеників, як предмети зглядно-обовязкові.

„Русини-народовці домагали ся природно беззглядного введення руського язика як викладового в ґімназіях у східнїй части краю, одначе ц. к. правительство, узгляднюючи істнуючі фактичні відносини, постановило так, як висше. Мотивом сього є факт, що в львівськім адмінїстраційнім округї побіч руської людности живе 640.000 мешканців польських, що передовсїм столиця краю Львів у значно переважаючій части має людність польську і що власне рим. кат. людність користає головно з науки в ґімназіях; число польських учеників у поодиноких закладах і у всїх разом значно висше, нїж учеників руських — а в кінцї, що рішучо переважна часть краєвої інтелїґенції, а спеціяльно ціла земельна шляхта належить до народности польської. З рештою так як перед 1848 р., так і тепер польський язик завдяки своїому повному виобразованню є товариським язиком освічених кляс, коли тим часом руський язик, мимо того, що від ряду лїт має отверту дорогу до розвою, не перейшов поза границї щоденної розговірної мови.

Концесія, яку зроблено Русинам, допускаючи руську мову по части як викладову, по части як обовязкову й надобовязкову в школах,

Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мусить кождому неупередженому видати ся тим більшою, що мова ся не має нїяких прикмет, які становлять науковий і літературний язик, і що вони — що так скажу — вмисне що йно для неї були створені. Граматика, конче потрібна преціньдля науки якогось язика, появила ся в руській мові що йно 1849 р. Написав її професор руської літератури на львівським університеті о. Головацький, одначе вона неповна й не може становити підстави розвою язика.

„Супроти того ясно, що переведенне заряджень, які мали на цїли плеканнє руського язика, в практиці мусїло викликати великі трудности, головно, що все ще бракує відповідно уздібнених учителїв для сього відділу. Переводячи свої зарядження, правительство було засуджене на співдїланнє руської інтелїґенції, а се співдїланнє було або недостаточним, або йшло у фальшивім напрямі.

„Прихильні заміри правительства при унормованню науки в рідній мові йшли в сїм напрямі, щоби через найширше вжитє рідної мови витворити природну підставу здорової народньої освіти. А що плеканнє рідньої мови має своє моральне управненє передовсїм у тім, щоби впливати через неї на духове й інтелєктуальне піднесенне народу — тому розвій руського язика повинен відбувати ся на підставі людового ідіому, який в результатї мав розвинути ся в літературну мову. Тільки ся дорога відповідає stricte національному вихованню люду й вона згоджувала ся з замірами правительства.

І дійсно, по сїй дорозї йшли з початку, принайменш в части, руські письменники; тим неменш одначе частинї письменників видалася вона надто довгою, повільною й тяжкою, й тому, чи то з несвідомости, чи з не дуже чистих мотивів зійшли вони на дорогу, яка здала ся їм лекшою й вигіднїйшою.

„Замість плекати й розвивати краєвий язик, признали ся до иншого, викінченого, одначе чужого, себто церковно-славянського й (передовсїм) р о с и й с ь к о г о. Ся тенденція, головно в останнїх часах, стала такою загальною, що голоси перших прогомоніли без відгуку, а всї праці, писані наче-б руською мовою, набрали через адоптацію росийських форм, слів, складу, а в кінцї й офіціяльної росийської азбуки — р о с и й с ь к о ї з а к р а с к и.

„Руські письменники сеї катеґорії намагали ся виправдати хибний напрям тою виснівкою, що корінь руського язика бачили в язику церковних книг. Сей погляд не видержує критики, бо церковний язик є мішаниною язикових форм старо-словянських, росийських і руських. Мішанина ся, унята в XVII в. у Москві в найпотрібнїйші граматичні формі, задержала ся в церковних і біблїйних книжках, друкованих головно в Росії.

„Треба додати, що росийське правительство в себе з цїлою безо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

глядністю давить змагання до розвою й виобразованя чистої руської мови, бачучи в ній перешкоду повного потопленя Руси у велико-росийській народности.

„Коли-ж отже галицькі Русини хочуть оперти свій язик на літературі церковній, віддалюючись від родимої мови люду, то поступають вони проти інтересу власного народу, підіймають діло противне природі, проти якого в інтересі правительства і доброї справи належить виступити з цілою рішучістю. Бо нема сумніву, що під впливом церковно-словянського говору руський язик зблизить ся вповні до форм, властивих язикови росийському, а руська література й мова загине в велико-росийській безодні.

„В тім напрямі зроблено фактично значний крок до знищення рідної руської літератури. Тенденція ся й плянові змагання в тім напрямі були видні не тільки в пресі, але також у товариськім і публичнім житю Русинів, однаково — в школі і в церкві. Визнають сей напрям однаково — учителї руського язика і духовенство; знаменне в сій справі світло кидають пастирські листи перемиського епископа (Яхимовича), який уживає сього полсованого язика в мові і письмі у зносинах з духовенством і сторонами.

„Знані Вашій Ексцеленції вибрики руської преси з висліду урядового слідства; до них власне відносить ся розпорядженне з дн. 15 червня 1853 р. Спеціяльно в моїм рапорті з дн. 18 лютого 1857 р. ч. 1012, предложенім Вашій Ексцеленції, представив я стан річи докладно; виказав се й доказав, що періодичні руські письма: Зоря Галицька, орґан й розсадник засад Руської Ради, а також Семейная Библіотека, не крили ся зовсім з жаданнем, щоб руська література злила ся з росийською, називаючи росийський язик „старшою й управненою до проводу сестрицею“ руського язика. Не затаїв я також в тім рапорті, що між Русинами є сторонництво, яке стремить не тільки до літературного, але до релїґійного й політичного зближення з Росією. На доказ сих слів прибули численні нові докази, з яких позволю собі навести найважнїйші.

„У згаданих висше орґанах сторонництво се виступає з твердженнем, що попираннє правительством руського ідіому — се витворюваннє й удержуваннє шкідного для національної справи сепаратизму. Доказує також, що Русини можуть сповнити свою історичну місію єдино тільки під прапором Росії, бо становлять з її людністю спільне племя. Зоря Галицька помістила вже в 1849 р. в ч. 53 статю, в якій звертала увагу галицьких Русинів на територіяльні розміри й могучість великої росийської матиці, якої вони є також синами.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„В справозданню з дн. 15 марта 1854 р. ч. 2173 обговорив я статю Зорі Галицкої, в якім під час східньої війни накликувано Русинів, аби були готові до чину, за який в будучности росийська матиця пригорне їх до лона; нехай будуть чуйними, щоби колись над їх гробом не відізвали ся проклони за те, що були безчинними й байдужними для святої справи вітчини.

„Виданий в Перемишлї календар Перемишлянинъ, якого цензурний примірник знаходить ся певно в актах Вашої Ексцеленції посуваєть ся в ідентифікованню галицьких Русинів з Росією до того степення, що закладані в Росії школи називає „нашими школами“ й широко оповідає про переслїдования, на які наражена „правдива православна віра“ зі сторони католицизму й унїятів.

„Той самий календар на 1857 р. містить розвідку про перемиських епископів від часу заведення унії, себто від р. 1691 до кінця XVIII в. повну перекручених представлень кривд, які в тім часї мала потерпіти грецька церква зі сторони католицизму.

„Зоря Галицка в ч. 8 з 5 марта 1857 р. помістила додану в перекладї статю п. з. Петро Конашевичъ Сагайдачный, в якій високо трагічним способом представлено оборону правдивої віри (схизми) проти заходів католицької церкви.

„Високо цїнить ся в кругах руської інтелїґенції видана 1852 р. у Львові книжка Дениса Зубрицького п. з. Исторія древняго галичскорусскаго княжества, написана начеб то по малоруськи, в дїйсности одначе по росийськи. Про галицькі відносини говорить автор сей з огірченнем, висловлюючи горяче бажанне зміни істнуючих відносин і хвалячи привязанне Росіян до схизми. Греко-католицький Ставропиґійський Інститут у Львові займав ся розширюванням сеї публїкації в Галичинї й на Угорщинї, а навіть зажадав дозволу на збиранне передплати, якого одначе йому відмовлено.

„Відома також В. Е. з мойого справоздання з дн. 18 лютого 1857 р. ч. 1012 робота перекладчика руського тексту угорського Вістника законів Раковського, якого з причини легковаження всяких уваг, щоби здержав ся від московщення руського ідіому, треба було віддалити.

„Що тикаєть ся „Головної Руської Ради“, то від хвилї здавлення рухів польської революційної партії накоїла вона правительству чимало клопотів і трудности. Від згаданої хвилї Руська Рада, якої дїяльности не роблено перешкод навіть в часї стану облоги, стала виступати, отверто з тенденцією — завести у східнїй части краю виключно руську репрезентацію й розширити до можливих границь дїяльність руських товариств й інституцій. Подібно, як польська Rada narodowa, обговорює Руська Рада публично всї біжучі справи політичної адмінїстрації й то

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

не без пристрастної експекторації; разом зі своїми філіями має претенсії вмішувати ся в справи правительства, а навіть отверто змагає до домінуючого впливу на державні власти. Головна Руська Рада інформує хибно сторони що до урядового обсягу діяльности властий і правного току інстанцій, втручуючи ся посередником між сторонами і урядами.

„ За посередництвом своїх філіяльних орґанів збирала вона в цілім краю, а спеціяльно серед народу скарги, якими, поминаючи краєві власти, докучала Міністерству. В льокалях своїх інституцій переслухувала протоколярно сторони, збирала доноси й скарги — словом намагала ся заняти якесь зовсім рівнорядне становище з правительством, а навіть виконувати над властями якусь начальну контролю.

„Декілька документів, які свідчать про сї виступки, долучаю до отсього меморіялу, а крім сього позволяю собі звернути увагу на моє справозданнє з 22 марта 1850 р. ч. 1106, в якім широко й вичерпуючо обговорив я надужитя Руської Ради й її філій, проти яких правительство мусїло виступити й покласти край намаганням і стремлїнням згаданого товариства, які змагали до ослаблення, а навіть до знївечення поваги правительства.

„Долучені акти показують, що окружна Руська Рада в Жовкві взяла в оборону проти правительства одного війта, який наслїдком підбурювання гр. к. пароха виповів просто послух орґанам властий, що Рада ся претендує на оцїнюваннє й розслїджуваннє урядових заряджень, заявляючи виразно й отверто, що в поведенню сього війта не бачить нїчого противного порядкови.

„Очевидно, що таке поступованнє не може відповідати інтенціям й інтересови ц. к. правительства і мало вже навіть як найгірші наслїдки; згіршеннє, яке справа ся викликала в краю, тим шкідливше і в своїх наслїдках поважнїше, що вийшло з кругів інтелїґенції, зложеної переважно з духовенства, яке невластиве й каригідне своє поступованнє намагає ся маскувати ароґантським парваном льояльности й віддання себе правительству.

„Отверта аґітація руських товариств трівала аж до 1851 р., коли то Головна Руська Рада, притиснена до муру бачнїйшою контролею її ділання зі сторони правительства, вважала найлїпше разом зі своїми філіями добровільно розвязати ся. Стало ся се тому, що Руська Рада прийшла до переконання, що її пляни мусять розбити ся о опір правительства; не чекаючи отже на примусове розвязаннє, сама покінчила свою діяльність.

„Те саме, що у старших, можна вже завважати в шкільної молодїжи. Долучене в копії справозданнє до В. міністерства просв. показує, що вже 1849 р. руські студенти академічної ґімназії, а спеціяльно гр. к. стипендисти викликували заворушення і підчас їх недвозначним способом давали вислів своїм антипатіям і симпатіям.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Тут наводить гр. Ґолуховский цїлий ряд фактів, як ґімназіяльні ученики за заохотою своїх професорів вироблювали задачі повні туги до Росії й України — і то в росийській мові. В тих задачах говорить ся також про гнїт на австрийськім Поділю й висловлюєть ся надїї, що Росія той край свій, хвилево від неї відлучений, колись освободить.

„Такі й дальші факти — говорить Ґолуховский дальше — дуже характеристичні. От підчас східньої війни 1854 р. один із гр. к. парохів запорядив у своїй парохії публичні молитви за щастє й успіхи росийського цяря й його войск. В иньшім випадку жінка руського священника перед урядником, висланим в урядовій справі, обидила не тільки дразливими словами цїсарський маєстат, але голосно кричала, що молить ся до Бога, аби Росія забрала нарештї Галичину й вивішала ц. к. урядників. Се річи, які повторяють ся надто часто, щоби можна вважати їх спорадичними, викликаними горячою кровю випадками. Богато руських священиків уводить до богослуженя схизматицькі форми, не вживані унїятською церквою, а навіть гр. к. консисторія відступила в справі ставання на коліно шкільної молодїжи від принятих дотепер форм, заводячи схизматицький звичай.

„Все те тільки поодинокі прояви, вибрані з поміж великого числа инших, про які треба-б говорити ширше. Се одначе, що я навів і що находить ся в долучених актах, вистарчає, щоби схарактеризувати з літературного, морального й полїтичного огляду той національний руський рух, однаково — перед і по 1848 роцї. Факти сї доказують ясно, що теперішнїй напрям руського язикового розвою зовсїм схиблений, що він противить ся правдивій освітї народу й інтересам правительства, що його прикметою й тенденцією є злите руського язика з росийським й зідентифікованє духового й літературного житя галицьких Русинів з Росіянами. Доказують вони дальше, що серед руського населення Галичини, а спеціяльно серед гр. к. духовенства істнує зовсїм не мале стороництво, яке використовуючи добре поняте, яке має про нього правительство, що вірить брехливій чистотї його патріотичних заяв, не мало вже нагрішило, а своїми дїлами доказало вже понад усякий сумнїв, що поведенне сього сторонництва є майже виключно наслїдком антаґонїзму до польської людности й засадничої неохоти до римо-католицької церкви. Доказують сї факти в кінцї, що сторонництво се стремить, з упослїдженнєм інтересів п. к. правительства, до виповнення власних шкідливих цїлий, бо через підсичуванне ідеї племінної ч національної спільности з Росією, через вислављованне залежности будучої долї Галичини від матушки Росії й грекосхизматицької церкви зраджує змаганне не тільки до літературної й культурної, але й до полїтичної злуки з північною великою державою“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

IV.

Такі загальні уваги А. гр. Ґолуховского про український національний рух у Галичині перед і по 1848 р. — з огляду літературного, релігійного, політичного. По сих вступних замітках переходить він до розгляду поодиноких закидів української скарги, стараючи ся виказати їх повну безпідставність.

Не будемо переходити детально всїх 12 закидів згаданої скарги. Становище Ґолуховского супроти тогочасного українського руху у Галичині висвітлюють аж надто ясно його власні слова, які ми навели щойно широко як клясичний документ сеї польської політики, завдяки якій цїлий наш край опинив ся вже у 80-тих рр. м. ст. у виключно польських руках. Звернемо ще увагу тільки на останнїй, 12-тий пункт, в якім А. гр. Ґолуховский говорить отсе: „Треба мати дійсно дуже високе понятє про своє сторонництво й немало пристрастної зарозумілости, щоби, як се зробив донощик, говорити, що виключно руська людність є незломною остоєю корони Галичини. Кождий, хто обзнайомлений з краєвими відносинами, знає, що ц. к. правительство може з зовсїм такою самою певністю оперти ся на значно переважній части людности польської й що передовсїм цїлий простий народ, однаково польський і руський, має повне довірє до правительственних властий. Певне, польська інтелїґенція має поміж собою більше неспокійних і противних правительству елементів, але-ж сеї інтелїґенції взагалї значно більше, нїж руської. В кождім разї зухвалою перехвалкою є твердженнє донощика, наче-б його сторонництво було підпорою ц. к. правительства, бо сторонництво се має цїли й стремлїння, які просто суперечать обовязкам вірного горожанина держави...

Gutta lapidem cavat... — і правдивість сього твердження стверджує, як не можна краще, власне історія систематичних польських заходів в 60—70 рр. коло підірвання довіря центрального правительства й корони до гал. Українців. Безперервне представлюваннє нас у Відні польськими політиками елєментом, перенятим наскрізь небезпечними для Австрії руссофільськими симпатіями, діпняло в кінцї своєї цїли — і найвірнїйші сторонники правительства й династії з бурливих лїт 1-шої пол. XIX в. стали в 2-гій пол. т. ст. в очах обох сих чинників елєментом непевним, підозрілим.

Останню стадію сього незвичайно інтересного й важного своїми наслїдками процесу описує в своїх споминах (1874 р.) б. міністр для Галичини Ф. Земялковский ось так [1]):

„В короткім часї потім, на балю у Андраші, приступив до мене

[1]) F. Ziemiałkowski, Pamiętniki T. I. Ст. 70—73

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

цїсар і запитав, що чувати в Галичинї. Користаючи з тої нагоди я оповів йому, що кількадесять руських священників, покинувши душпастирські посади в Галичинї, перейшли в Люблинщину й Холмщину, щоби тамошнїх унїятів навертати на схизму, натомість кількадесять тамошнїх унїятських священників, що стоять при католицизмі, і за те позбавлені парохій і загрожені висилкою до східнїх росийських ґубернїй, прибули до Галичини.

„Неймовірне! — перебив цїсар — „але то дїєть ся, я певний, без відомости царя.

„На сю останню увагу я не відповів нїчого — каже Земялковский — удаючи, що її не чув...

Дещо пізнїйше пише він:

„о. Пелеш, обнявши новозасновану епископську столицю у Станиславові, зголосив ся до мене з жалем, що заплативши податок, немає вже з чого урядити своєї резиденції, на що треба хоч 5000 зр.

„Іду знов до цїсаря“ — каже З.

„Der Mensch ist ja unersättlich, — крикнув (роз. цїсар). Ich hab ihm umlängst einige Tausend gegeben!“

„Пелеш дістав тих 5000 зр. — пише дальше З. — але я, своєю дорогою, скористав зі злого гумору цїсаря. Вичитав я в „Neue Freie Presse“, що „Варшавскій Дневникъ“ оголосив відручне письма царя, яким наказує висловити своє монарше признанне епископови Попелеви [1]) за ревне навертанне унїятів на православе, й заразом повідомити його, що, коли признасть потрібним, вільно йому спровадити ще більше руських священників з Галичини. Пригадавши собі, що цїсар, коли я згадав йому про переслїдованя унїятів у Росії, сказав, що він певний, що се дїєть ся без відома царя, вирізав я отсе донесенне „N. Fr. Presse“ й носив при собі в пуляресї з наміром показати його при добрій нагодї цїсареви. Такою нагодою вважав я його невдоволенне з влїзливости о. Пелеша й пригадавши йому його слова про царя дотично переслїдованя унїятів, подав я йому згаданий висше вирізок із „N. Fr. Presse.“

„Der „Dnewnyk“ ist ja ein Regierungsblatt? — запитав (цїсар) по прочитанню; а коли я се потвердив, додав:

„Dann muss dass autentisch sein; ich danke Ihnen!

І на тім скінчила ся авдієнція — кінчить Земялковский — але das Eis war gebrochen, цїсар перестав вірити в „льояльність“ der Ruthenen, чи й царя — про се останнє не знаю; що-ж одначе тикаєть ся Рутенців (sic!), переконав ся я потім нераз, що дивить ся на них так, як сього заслужили“....

[1]) Галицький еміґрант.

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ГРИЦЬКО. ЧУПРИНКА.

Вальс.

I.

Стук, стук! диб, диб!..
Нїжно, нїжно,
Дивовижно,
Тонко, тонко, тонкобіжно
Одбивають ноги, ноги
Смілу
Силу
Перемоги,
Божевільний сиплють дріб!
Серед шуму, серед крику
Вють ся люди під музику,
В парах, в парах, ріжно, ріжно,
Ґраціозно, тонко, нїжно
Вють ся роєм,
Перебоєм,
Ловлять орґію дзвінку
І кружлять і гуляють в божевільному танку.

II.

Стогне бубон, стогне бас,
Ходять пароньки стрункі
І між ними раз-у-раз
Дзвонять чароньки дзвінкі.
Щось далеко, щось старе
Всїм музика награє,
Душу звуками бере
Душу в звуках оддає.
Все живе, пливе в шинку:
Юність, щастє... далеч, степ...
Щось своє додав в танку
Так безсоромно вертеп.
Все святе згубив шинок,
Грішне видав за святе,
Знищив юности вінок,
Знищив щастє золоте.

III.

Струни розірвані, струни розбещені
Плачуть, мов дїти людьми обезчещені,
Журно ридають, мрійно летять,
Плачуть розірвані, плачуть, розлажені,
Шумом, весїллєм та сміхом ображені,
З горя, з одчаю палко тремтять.
Тихо зникають думи оплакані,
В далеч тїкають сни перелякані
В царство загублене давнїх надїй,
Серце за ними, мов за родиною
Тихо, тужливо квилить дитиною,
Плаче й зливаєть ся в грі золотій.

IV.

Сріблом, промінем, червонцем
Сяють, брязкають, летять,
Жартовливо струни дзвонять,
Звуки, рітми перегонять,
То в уяві світять сонцем,
То зірками миготять;
В кожне серце недобите
Щось далеке пережите
Спомин щастя сяйво лле
І од горя оборонцем
Пісня буряна встає:
„Розмахни, махни руками,
Скрипки, флейти, бубон, бас
З новоявленої ґамми
Сиплють іскорки для нас.
Як шалено дишуть груди,
Одбивають рітм серця!
Пийте, пийте для остуди
Всю отруту до кінця!..

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

V.

Диб, диб! Стук, стук!...
Мов нежданo, ненароком
Полетїв за звуком звук,
Всї несуть ся крок за кроком,
Мов тїкаючи од мук,
Мов бючись за кращу долю,
Закружили ся од болю,
Од отрути, од нудьги,
То пїміють, нїби в млости,
То зривають ся од злости,
Од знесилля, од ваги
І лїтають в шумі, в гамі,
Нїби ґноми в світлій ямі
Навкруги.

VI.

Крик! Навколо все поблїдло,
Припинило ся весїлля.
Мов в тумані світить світло
Серед ґвалту божевілля.
Стій, музико!.. Дай простору,
Дай повітря, степу, бору,
Щоб забуть отруту — зїлля.
Десь далеко розцвітають
Нїжні квітоньки рожеві...
Солов'ї перелїтають
З бору-гаю в сад вишневий...
Чад!.. Отрута тисне груди...
Давні квіти, рідні люди,
Гучно крикніть, — де ви, де ви?..

М. ЄВШАН.

Марія Конопнїцка.

Вже далї рік минає від смерти чільної польської письменницї, що викликала вирази такої горячої симпатії та сердечних почувань для неї серед широких верств громадянства. Смерть Конопнїцкої зробила їй тим більший розголос і дала відчути велику та болючу втрату, окружаючи її постать певного рода нїмбом. Тим не менше одначе — я думаю, те апотеозованє кидає все фальшиве світло на ролю дїячів та письменників а часто може стати небезпекою, передвигаючи пункт тяготи їх дїяльности на невідповідне місце і зміняючи на дрібну монету дїйсні скарби їх душі. Тому я вважав краще перечекати ту горячу пору, коли ще скрізь відчуваєть ся смерть, щоб в тим більше правдивому світлї зобразити постать померщої та провести конкректну більше лїнїю в її творчій дїяльности.

Нехай образ її душі сам за себе говорить.

Здаєть ся, для польської поетичної думки не було більше безвиглядного моменту, як той, що наступив по 1863 роцї, коли невдачею покінчили ся змаганя Поляків до визволеня. Здавало ся, що всякий поетичний порив мусїв бути в коренї підтятий, від коли на адресу романтизму почали сипати ся з усїх боків всякі можливі і неможливі докори та обвинуваченя як на причину всїх національних нещасть, як на ту химерну та шкідливу мрію, що відвертаючи весь час увагу загалу

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

від реальних условин житя та концентруючи його довкола моменту виключно чутевого, мусїла спровадити катастрофу. Нитка тої поетичної думки вривається дїйсно. І лишають ся тільки ще якийсь час відгомони романтичної поезії, не уступають лиш епіґони романтизму, — але не народжує ся з поміж нового покоління нїхто. Всевладно починає на всїх полях панувати позитивізм, який і настроює житє на зовсїм инший лад і дає йому зовсїм инший вигляд. Починає ся будувати Польща на зовсїм инших основах. І гасла та проґрами до скріплення і направи цїлої суспільности заглушують все инше; а серед свисту машин та покликів до орґанїчної працї голос поезії затихає. Парнас неначе занїмів — а поети опинили ся на вигнаню.

Не диво, що наслїдки такого стану річей зявили ся досить скоро. Досить скоро зявили ся власне певного рода пустка і брак запалу, які знаменують весь той період позитивізму. У все страчено нараз віру — а сил і вигляду для дальшої будучности лишило ся мало. Старечість якась налягла на житє, люди почули себе вичерпаними і нездібними приймати нїяких правд, які дали-би змогу будувати на них далї культуру будучої Польщі. Поет того часу, Асник характеризує дуже правдиво усю тодїшню пустку та безвиглядність, коли вкладає в уста поетам такі слова:

„Jesteśmy dziećmi wieku bez miłości,
Wieku bez marzeń, złudzeń i zachwytu,
Obojętnego na widok piękności
A więdnącego z nudy i przesytu,—
Wieku, co wczesnej doczekał starości
Sam podkopawszy prawa swego bytu,—
Wieku, co siły strwonił i nadużył,
Nic nie postawił, chociaż wszystko zburzył“ [1])

Се була та мертва точка, яку треба було пройти. Треба було до кінця пережити ту пустку і відчути всю її траґедію, щоб могла зродити ся реакція проти того фальшивого настрою і новий запал та віра, — головні власне підстави для поетичної думки. І от з того саме настрою всього громадянства народжує ся поезія Марії Конопнїцкої, — разом з її виступленєм починає ся реакція чуття та зворот у всїй польській поезії. Вона остання, здає ся, забрала на свій шлях проклони — і перша, витримавши їх силу, вступила сміливо на нову дорогу.

Тим не менше очевидно епоха, в якій виросла поетка, мусїла, і дїйсно вплинула на характер поетичного натхнення Конопнїцкої. Її поезія не могла бути простим тільки навязаннєм до давнїшої епохи, не могла приносити те тільки, що цїле громадянство вже чуло з уст ро-

[1]) Adam Asnyk, Pisma 1898 — Том I стр. 11.

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мантиків. Форма її мусїла бути менше абстрактною, а зміст вироетати просто з життя, — коли вона мала взагалї яку силу та вартість для сучасних. Не досить було показати свій запал в сферї фантазії, а треба було цїлій людинї дихати поезією, щоб сучасні могли увірувати. Перший раз почала народжувати ся поезія, щоб так сказати реальна, поезія в сферї тодїшнього суспільного життя. Її відгомін йшов не з над хмар, — але на очах всїх родила ся її музика. Відчути ту музику і той запал які народжували ся, — значило й бути поетом. І тому така епоха видає більше всього поетів безіменних, поетів дїячів, які своє покликане творче сповняють більше в самому житю і самим житєм, а менше здібностий виявляють в римованю. Поезія тут родить ся з самого життя, і являєть ся заразом певного рода чутевою реакцією на туж саму житєву атмосферу. Так і тодї, в момент дозріваня Конопнїцкої „Горіли серця, яснїли думки, на жертву йшли прекрасні люди, — а вступна статя, фелєтон, летючий листок були для таких безімених поетів так само улюбленою формою творчости як для других рим. Нїчого дивного, що в тій атмосферї, де фелєтонїсти писали поезії прозою, — Конопнїцка навязала творчість поетичну до фелєтонів та вступних статїв“ [1]). Отсе треба мати на увазї коли судити не лиш про характер поетичного натхення самої Конопнїцкої але всїх того рода поетів, до типу яких належав і наш покійний Грінченко. Поетичний елемент тут не видїляєть ся зовсїм у щось окреме та самостійне, а являть ся більше орґанїчною укритою силою, що держить весь час психіку в напруженю та дає їй чутливість на всї обяви життя, характеризуючи усю її дїяльність в найширшому того слова значінню. Відси й родить ся вроджений ентузіязм цїлого їх орґанїзму, вроджений оптимізм, який остаєть ся навіть по всїх ударах та невдачах, нахил до як найбільшого наближення до пульсу всього життя. І тому, як-би вони й не були контрастом до своєї епохи через свою чуттеву орґанїзацію, — вони нїколи не перестануть скупчувати заразом всї її духові стремлїня і в своїй дїяльности нїколи не вийдуть по-за її рами, не стануть нїколи в опозицію до неї. Се власне поети суспільники в шляхотнім того слова значінню. Їх поезія тїсно все звязана з їх особою, і тільки тодї вона має вплив і вигляди. Конкретну вартість вона представляє тільки тодї, коли ми зможемо з по-за римованих стрічок вичути дїсний запал психіки поета і тим оцінити силу їх зворушення думками та справами, про які вони пишуть. І відси починаєть ся той великий вплив, який зробила Конопнїцка на всю сучасну польську поезію, тут причина того ентузіазму з яким її стрінула цїла суспільність. Елїза Ожешко, її товаришка дає під тим

[1]) A. Potocki „Marya Konopnicka“. Szkic literacki. Lwów 1902 ст. 10.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зглядом дуже важне свідоцтво Конопніцкій, коли в одному з листів до Мілковского акцентує той особистий момент в її творчости. „Поезія триснула з неї, як яке жерело, — пише вона [1]) — котрого сама не знала, котре без її відома кипіло в її груди, і, замкнене, випроваджувало з рівноваги її житє. Індівідуальність се незвичайна: розумна, бодра, а дивно натхненна; натхненнє се відбиваєть ся в кождому поступку її та слові; в кождому майже руху та жестї; обіймає її цїлу, надає їй вираз такий що, хоч гарною не есть, а з посеред сотки жінок око їй виріжнити і задержати ся на нїй мусить". — І от з того її, як кажу, орґанїчного натхнення й виростає сила її поезії, її власть над широкою публикою. Воно рішило про характер усеї її творчости і про ті дороги, якими її богата та плодовита творча думка пішла; перш всього що Конопніцка одкрила неначе дорогу новій струї в сучасній польській поезії, щасливо натрапила на той момент, який мав збудити нові сили, відкрити нові джерела, а який сучасники її помимо всього обходили. „І нехай се буде одною з хвал польської жінки — пише з ентузіазмом історик лїтератури [2]) — що жінка перша відчула серцем, чого не міг усвідомити собі мужчина мозком, що на переломі віків перша впровадила новий елємент до лїтератури: новочасні почування суспільні".

Отже зворот до соціяльних мотивів в поезії був тут не чимсь припадковим а був обусловлений, як з одного боку складом психіки Конопніцкої, так з другого боку тою атмосферою, в якій виросла її психіка. І коли ми на час тільки перестанемо дивити ся на її поезію з того історичнього — щоб так сказать, становища, ми не дійдемо нїколи до правдивого зрозуміня її, а властиво не вияснимо собі того типу поезії, який тут стрічаємо. Річ в тім власне, що не ввійшовши в психольоґію тогочасного моменту, ми натрапимо на вступі зараз на велику перешкоду в розуміню того, що поетка подавала читачеви як найдороще і святе з скарбниці своїх почувань. Нас власне не досягає вже нинї та сфера чуття, яка вязала авторку з тодїшними людьми, я сказав-би навіть, що над нами тодїшна її поезія не має нїякого впливу-анї сили. Для нас се дїйсно, як висказуєть ся оден польський критик, — „мова якась чару, поезії і дару слова повна, а часом неначе римуюча вступні статтї до загальних риторичних диспут". Те, що було конкретним почутєм та змістом душі поетки, для нас стає уже фразеольоґією, — і ми хоч признаємо тій творчости запал, шляхотність почувань, а навіть нат-

---

[1]) Z korespondencyi Elizy Orzeszkowej див. Świat 1911 № 5 ст. 8—9.

[2]) W. Feldman. Piśmiennictwo polskie 1880—1904. Lwów 1905. Том. I ст. 106.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хненний поетичний порив, але тим не менше не піддаємо ся під їх вплив, сфера їх дїланя нас не досягає. І слухаючи того бистрого а невгомонного потоку слів, сміливих запитів, обсервуючи як поетка що-раз досадніїше та різкіїше ударяє в імя високих ідей та ідеалів на порохнаві основи несправедливого ладу і з гідною подиву терпеливістю та завзятістю протестує що-раз сильніїше, протестує фразами пишними та випещеними і мовою цьвітистою, як у романтиків, — ми мимоволї стаємо перед запитанєм: поет се говорить чи доктрінер? чи та вся мова, се тільки спосіб віддїлити себе і відграничити від всїх пекучих питань і проблємів, чи се дїйсно одна з форм протесту натхненої одиниці? Польський критик розуміє се дуже добре, коли свої спостереженя формулує: „Єсть тут щирість почуття, і щирість переконання, але брак щирости форми“ [1]). Дїйсно: поміж змістом а формою тої творчости не має тут рівноваги, нема гармонії. Я розумію, що Конопнїцка могла те тільки виявляти і про те співати, про що вона дїйсно співала я розумію, що не могла вона обійти тих думок і настроїв суспільности, які домагали ся виявленя, і вона мусїла проговорити за тисячі всїх тих обездолених та терплячих, яких нужду вона серцем відчувала, а які самі немали мови. Той соціяльний момент в творчости Конопнїцкої се щось конечне і обовязкове для тодїшнього поета, для душі чутливої та люблячої свого ближнього. І сама вона розуміла, коли в формі поетичній неначе вияснювала своє credo:

„Nie wam, słowiki, wtórzyć przychodzę,
Nie z tobą, różo kwitnąć przy drodze,
Ktorą przemija smutnych tysiące,
Niesionych burzą od wieku...
Nie ztobą w blaskach budzić się, słońce
Co świecisz równie, cicho i jasno,
Czy duchy płoną — czy w walce gasną...
Lecz z t o b ą p ł a k a ć — c z ł o w i e k u“!

Одним словом — поетка мусїла відкрити всю безвиглядність селянського горя; всю нужду робучих мас, що присуджені були на житє без просвітку, мусїла відкрити всї суспільні рани, які на очах її гноїли ся та самі собою визивали в її чутливій душі протест. Так, — а преціньт о н усеї тої бесїди, усїх тих горячих закликів та апелїв має в собі якусь фальш, щось не щире. Так легко ми піддаємо ся тому потокови слів, тому майже екзальтованому запалови, — так близько відси до всяких ораторських естрад, де в менше чи більше поетичних промовах проголошують ся всякі історіозофічні трюізми, так легко могли-би згодити ся і приняти з щирою сімпатією думки і настрої поетки панї з добродїйних товариств, які що року в користь обездолених уряджують

[1]) H. Galle. Twórczość poetycka Maryi Konopnickiej. Warszawa 1902. ст. 17.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

равт! І коли маю далї говорити, то скажу, що та легкість і поспіх, з яким приймали ся і приймили ся остаточно інтенції поетичні Конопнїцкої — се власне обяви, які більше свідчать на некористь її самої. Се знак, що вона таки не перейшла остаточної границї, яка дїлила всїх щасливих від нещасливих, плакала над недолею чоловіка не тому, що сама безпосередно мусїла двигати тягар фатальної долї, а тому тільки, що милосердила ся над ним так, як милосердить ся людина згармонїзована, певна себе і певна в ідеали, які визнає, над другою людиною, зневіреною та розбитою. Її любов до чоловіка упосліджено в суспільности та полишеного на самому днї родить ся тільки з мотивів філянтропійних; і тому вона така голосна як всяка філянтропія. Можнаби порівняти поетку з сестрою милосердя, яка так само з вищого прінціпу запираєть ся себе і віддає себе на услуги обездоленим. Але така власне філянтропійна любов, не допускає тїсної злуки, злитя з тим другим, нищим світом, а навпаки, віддалює від него. Вона есть конечністю у душ наділених з природи певними прикметами, які й ведуть до суспільної добродїтели, — але вона дуже легко перероджуєть ся у фразеольоґію та бляґу, коли тільки перейде в ширші круги і стане гаслом. Вони забажають час від часу, заманені тими кличами, зробити прогульку на село або звідати фабрику, але тим більше перфуми зужиють відтак, по повороті до дому. Звідси власне не могла вийти весь час польська лїтература, не могла і не мала сили переступити за той поріг. Мимо сердечних зусиль анї оден автор й досї, може кромі Оркана, не умів зобразити села, а за кождим разом, коли пробував, то ми бачили змаганє тільки як можна більше опростити ся, постигнути тайну мужичого думаня. Тому есть у польській лїтературі Реймонт, але Стефаник ще довгі роки буде у нїй неможливий.—Отже те все спроваджує в поезії Конопнїцкої згадану дісгармонїю поміж змістом і формою, той фальшивий тон, який відразу кидаєть ся в очи. Я думаю, їй далеко ще було до дїйсного мужичого світа і до всїх взагалї найменших братів. Вона серцем чула потребу поширити терен своєї творчости, як серцем відчувала взагалї всї пекучі потреби свого часу, — але сього ще було мало для правдивого і дїйсного малюнку. Все суспільне зло, яке намагала ся змалювати поетка могло таким чином дїлати більше як контраст, мати силу більше ефекту. І бою ся чи не за багато тої сили ефектів уживала Конопнїцка. Вона здаєть ся добре сама чула вагу того нового, суспільного елементу, впровадженого нею до польської поезії; вона знала і се, що присутність сього власне елементу висунула її на чоло того заступу, який мав звернути польську поезію на нову дорогу; вона чула також, що се й головний зміст її поетичної місії, яку вона взяла ся повнити. Вона й співала:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„O, gdyby nie wy, proste, wierne dusze.
Com was znalazła, jak się skarb znajduje,
Cobym robita w swiata zawierusze...
Gdy o was myślę to się sercem kruszę.
I wielkiem ludzi kochaniem przejmuję
I wiem już, zaczem odwrócę tu głowę
Odchodząc w kraje ciche i zmierzchowe..."

Але вступаючи на ту дорогу, переймаючись покорою супроти тих простих душ — поетка не потребувала аж бурити й палити всьо давне, чому всї покланяли ся, вона не потребувала знищувати свого старого світогляду. І бачимо, такий факт, що демократизм Конопнїцкої не стоїть зовсїм на перешкоді її патріотичним почуваням, її протест проти сильних сего світа не виключає апотеози тих самих сильних за їх історичну місію. Одним словом — поетка не відірвала ся зовсїм від того традиційного ґрунту, на якому виховували ся всї попередні поколїня— а її демократизм, її нахил до соціяльних тем, — се був вплив її тільки філянтропійної чи альтруїстичної натури з одного боку, а також певних обовязкових вимагань тодїшнього польського патріотизму з другого. І коли вона дала цїлий ряд зовсїм нових картин народнього горя, безпросвітку та нужди, коли змалювала житє тих верств, які мусїли ударити великим контрастом в очи всїм, — то на цїли вона мала хиба тільки те, щоб серед інтелїґенції збудити милосердє. Тут не було нїяких таких соціяльних тенденцій, які стояли-би в суперечности і до польського патріотизму і до всього виховання загального того часу — а була тільки — як висловлюєть ся російський критик[1]) — проповідь соціяльного мира". А коли б того мира можна було досягнути хочби обкиданєм всїх страдаючих цьвітами, то поетка була би вповнї вдоволена. Вона нїчого так не бажає як власне тої зверхньої іділлї в відносинах людий, щоби на твари всїх зявив ся ясний, погідний усміх на вдоволенє. І коли з чим можна порівняти ролю її пісні — то тільки з пташиною, яка злїтаючи з небесних висот приспівує при плузї понурому, аж чорному від внутрішнього болю та безконечних трівог мужикови. Нїколи тому плугатиреви не прийде мабуть до голови числити ся з тим цвірінканєм пташки, а преціньвона неначе піклусть ся його рілею, своїм співом неначе шукає приступу до його серця, відчуває його біль і всї смутки. Так і поетка кличе до тих душ простих:

„Tęskno mi! Do serc waszych, jak do żywej lutni,
Wyciądam drżące dłonie, chcę ich dotknąć zbliska.
Chcę grać na nich pieśń nową smutną—bo wy smutni,
Pełną bolu, bo wam też ból piersi sciska.

[1]) В. Мякотинъ „Марія Конопницкая"—(„Русское Богатство". 1911. № 1).

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Nie znam was, nie widziałam,—i wy mnie nie znacie
A przecież jam nie obca i związana z wami.
Tak brzoza zasadzona pry wieśniaczej chacie.
Dźwięczy piosenką chaty, i płacze jej łzami [1]).

Таким чином ми доходимо до основного тону, який дається чути в усій творчости Конопніцкої і ниткою проходить через усю її дїяльність. Ми бачили, що романтичне почуте в душі поетки було тим, що збудило в нїй поетичну іскру та давало їй поетичне натхненне. Романтизм той, який збудив в її груди реакцію чуття проти плоского позитивізму епохи був головним, щоб так сказати елементом її виховання. Але з другого боку ми бачили, що силу творчу поетка могла черпати тільки із згоди з своєю епохою, тільки приймаючи її завдання та кличі. Вона й приймає їх, вносячи в свою поезію те, що мусїла внести, як чула і нїжна душа: зміст і теми соціяльні. Що більше: вона приймила від своєї епохи і весь її раціоналїзм і позитивістичні кличі. І се був другий елемент її виховання. З тих двох суперечних течій мусїла зродити ся дізгармонїя поміж змістом та формою, на яку я вище вказав, мусїло зродити ся якесь фатальне блудне колесо. А коли нам не відразу впадає в око той розлад — то хиба тільки тому, що сама поетка його за мало відчуває, що у неї самої ж багато було вродженого ентузіязму, який давав обєднанє всїм розбіжним, дісгармонїйним елементам її душі. Тому вона завзято могла йти довгі лїта по визначеній собі дорозї, весь час витревало шукаючи тону, який би міг зворушити всї серця, який би обеднав всїх людий одним бажанем. „Ach, skrzydeł ludzkosci!“ повторяла вона за нїмецьким поетом Рікертом — і се крилате, повне запалу людство було її найвищою, найкращою мрією. І тому тільки в оптимізмі, в нїчим не захитаній вірі вона могла знайти пункт опертя не тільки для себе, але також для усеї своєї творчої дїяльности. Віра і отпимізм були тут моторами цїлої психіки і давали їй силу. Вона мусїла осмислити собі не тільки житє своє індівідуальне, але житє всього людства, мусїла вірити в його цїли та дороги, якими воно дійде до щастя. Одним словом — вона мусїла приймати те всьо, що казав приймати з одного боку позитивізм епохи а другого романтичний порив її істоти. І вона співала бадьоро:

„Wierzę w ducha potęgę i w wiedzy zdobycze:
Wierzę w cel życia wzniosty, swięty, choć daleki;
Wierzę w braterstwo ludów, w hasła tajemnicze,
Ktore przez wrzawę dziejow wiekom dają wieki,
Wierzę w dobro, co z czołem białem od promieni.
Wyleczy kiedyś ziemię z jej ran z jej cierni...“

---

[1]) M. Konopnicka „Poezye. Serya trzecia Warszawa 1887. ст. 74.

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Се та остаточна формула поетична Конопнїцкої, до якої вона все навертає. Їй треба було багато разів її наново твердити, убирати її в щораз то нові реторичні фрази, щоб накінець вона ярко виступила в усїй творчости на перший плян і казала забути читачеви про всю дісгармонію та особистий біль, які крили ся поза тими бадьорими вигуками в душі поетки. І тими формулами, тим, щоб так сказати, поетичним деспотизмом вона дїйсно закривала рани власні. Все вона поривається до лету, все з запертим віддихом голосить неначе з трибуни, все в поспіху — і не має хвильки задержати ся, щоб для себе самої дістати дрібку щастя, дістати одного радісного зворушеня. „Не маю хвилї для щастя, для снів, для усміху“, — говорила поетка. Але вона й не хотїла для себе анї щастя анї снів. Що більше: вона навіть з нетерпимістю відносила ся до так званого щастя особистого. Вона одну мрію мала про щастє — се образ всього щасливого людства. І виразно акцентувала:

„Póki w ciemnocie choć jeden duch kona,
Póki choć jedno serce, prawdy głodne
Nie wie, do czego przykuć swe pragnie nia;
Nie wolno spocząć żadnemu z szermierzy
W ciszy własnego isnienia“.

Тут вже проповідь гуманїзму та ідейна завзятість доходить не до аскетизму але до нетерпимости, до фанатизму, який все вяжеть ся з добротою таких натур, як Конопнїцка. Коли не може бути щасливим все людство, — несправедливістю та неправдою буде кождий момент переживаного нами щастя, злом буде стремлїнє до особистого щастя! Треба, щоб одиниця приймала на себе вину за всю несправедливість світа і віддала свою кров на жертвенник. Так позбувають ся проповідники відродженя людства власного тїла, а покутують скрізь як духи. Їм здаєть ся, що обовязком їх висушувати кожду сльозу на світї, та гріти теплом своїм всїх бідних та нещасливих, — хоч самі вони ненагріті та нещасливі. Як та душа в оповіданю Уайльда, якої позбув ся рибак, вони ходять по світу, плачуть за гарячим серцем людини, за теплою кровлю, за тїлом живого чоловіка, в котрому можна-би оселити ся. Се траґічні тїни, які опинивши ся відрізаними від своїх тїл, шукають скрізь притулку, не можуть позбути ся невиносимої туги, а забувати про неї можуть тільки в аскетизмі, в поневіряню того буйного тїла і самобичованю.

Але як тільки на хвилину задержить ся поетка в тому безустанному трудї, в дїловитому поспіху — виходить відразу на верх той придавлюваний силою зміст її душі, виходить на яв уся її пекуча туга — щось голодне і забуте на днї домагати ся починає заспокоєня, приходить момент гіркої застанови над своєю власною долею. Щось починає скаржити ся в душі:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Ach! czemuż, burzą tęsknoty porwana,
I uniesiona przez wichrów podmuchy,
W wiecznej pogoni za widmem znikomem,
W namiętnych marzeń i porywów szumie
Jako zaklęte muszę latać duchy,
Ponad tą ziemią, która mi jest domem...
I wiecznie pragnąc i wiecznie się smucić —
I tak się trawić, jak płomień skrzydłaty...
Czemu nie mogę spocząć ani wrócić
Do mojej wioski i do mojej chaty?.."

Рідко де можемо стрінути і вичути поза бадьорими вигуками, поза тими безчисленними апострофами, якими звертаєть ся поетка до чоловіка, — таку безконечну, пекучу тугу. І рацію має польський критик, коли говорить про „смертельний смуток" Конопнїцкої. Тут чуємо нараз таку безодню безнадїйности, такої безвиглядности та опущеня, що великого героїзму треба, великого гарту душі, щоб не зломати ся від них і не опинити ся в сїтях нїмої резиґнації. Ми тут далеко опинили ся від першої фази в розвою поетичнього таланту Конопнїцкої, далеко від попереднього змісту і тем. Здаєть ся, все, що перед тим вона говорила, стратило для нас відразу вартість; здаєть ся — ми повинні відразу перестати вірити в соціяльні тенденції поетки, в її пламенну віру в відродженне людства, в той рішучий її, доґматичний оптимізм. Тут рішучо переважити мусить тільки особистий момент, безглядна щирість поетової душі, якась остаточна, конкретна її правда. І тут кладемо собі питанне: як і яку культуру своєї душі творила собі поетка? Чи дїйсно її сотворила, чи може лишила ся нараз безпомічна, кинена на поталу всїм безжалїстним настроям самотної та переповненої тугою душі? чи неприготована може була на той упадок душевних сил і власну слабість — і потонула в розпуцї, як тільки прийшов той момент, коли опустили її сили?

Отже нї! Конопнїцка — се вічно стоячий сам над собою чоловік; внутрішня карність — щоб так сказати — нїколи її не лишає саму. Її поезїя — настроєна все на оден тон: тон катеґоричного імперативу, внутрішнього наказу, на тон проповіди на горі. І коли її опустили сили, щоб могла проповідувати громадї, щоб йти попереду людства, коли занадто болить її вічний гамір юрби, вона все ж таки не стратить тої позиції супроти самої себе. І дивно, що навіть в найтящі хвилини, коли весь світ, житє і люди прибирають форму нераз чогось сірого, карикатурного, навіть відтручуючого, — для неї її мрія нїколи не тратить свого чару. Житє для неї скрізь і все має своє заокруглене і все вона видобуде його мельодію там, де другий побачить для себе розпуку. Витревалість, з якою держить ся поетка на висотї настрою, просто незрівняна. І не має ані одного моменту, де-би душею її заволодїла не то

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зневіра, але навіть який-небудь сумлів, який міг би підкопати високий патос її мови і кинути трівіяльне світло на її почування. Де за великий біль мусить перемогти поетка, біль власне чисто індівідуальний, — там вона концентрує всї свої почування коло почутя покори, певного рода душевної смирности, яка її й видвигає знов на висоту настрою — і... робить панею самої себе

„Duszę miej ukojoną,
Jak cichy, polny zdrój,
By w tobie niebios łono
Obraz odbiło swój".

І отой настрій примиренпя з ударами долї не дає їй нїколи зійти з висоти, не впускає нїякого діссонансу у її внутрішне житє: натхненне і поважне. Її душа неначе сїє скрізь довкола себе світло, якусь погоду та спокій, доходить до якоїсь блаженної погоди та усміху. Тут всї удари долї не мають для неї сили; вони притуплюють ся, поки дійдуть до глибини душі та заворушать в нїй цїле пекло людських пристрастий. Афекти тут також неначе приспані, вся природа очищена і ушляхотнена вищим настроєм, який побіджає все. І цїкаво, що й тут, в сфері чисто моральній поетка виявляє нахил до подвижничества, до певного рода гартованя себе. Вона неначе готова приймати всї затроєні стріли житя, все те що робить нас в житю нещасними, на те тільки, щоб найбільше загартувати себе та зробити ся відпорною на всї грізні для неї обставини. Часом вона кладе собі такі задачі, які клали собі хиба неофіти, які добровольно умертвлювали свою природу для достигненя вищої щасливости. Вона кличе:

„Tej chwili szukaj, która cię uczyni
Siewcą w pośród pustyni,
Wolnym w pośród niewoli,
Smiejącym się, gdy boli,
Cichym wpośród zawiei,
W klęsce — pełnym nadziei,
Królem wpośród ruiny
A świętym — wpośród winy" [1])

І се найяркійше кидає світло на ту дорогу, якою йшла поетка до внутрішнього самодосконаленя, щоби відтак виступити перед загал із горячими словами зазивів, накликувань. Вона все мала задачі перед собою, і все мала поклики до людий. Ентузіязм здаєть ся нїколи не лишав її. І все, що вона написала, чи се була наукова студія чи епопея, закроєна на ширшу скалю, чи особиста лїрика, — все було одною, безперервною щоб так сказати аґітацією, накликуванем до чоловіка. Все стреміло до чину, до релїзованя запалу душі і усїєї її духової природи в житю. Се тенденція усього житя і творчости Конопнїцкої.

[1]) Marya Konopnicka „Głosy ciszy". Warszawa, 1906, ст. 35.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я думаю — тип психічний і терен творчости Конопніцкої більше-менше виразно зазначені в моїм малюнку. Я, думаю, ясно показав, що тип той і весь зміст її творчої думки тїсно звязані з інтересами епохи, в який виховала ся поетка, що тими інтересами її творчість навіть вичерпувала ся, не заточуючи нїде ширших горизонтів анї не шибуючи надзвичайно високо під небо. Се індівідуальність богата і шляхотна, але тим не менше типова, яка нїколи й не пробувала відірвати ся від даного їй ґрунту, щоб істнувати для себе. Вона сповняла місію, наложену їй інтересами епохи. Для повпеня її вона не шукала за синтезою новою, не пхнула усього національного польського житя на инший, новий шлях, а любовно віднесла ся, тільки до давнїйших духових батьків суспільности, з їх скарбницї вибрала і оцїнила все найшляхотнїйше і найдороще і тим способом поклала поміст поміж ними а будучими поколїнями. Велика її заслуга в тому, що вона уміла увійти і душею відчути всї потреби свого часу, в свою дїяльнїсть вложити велику психічну енергїю та силу чуття, які власне й переломали леди, усунули апатію з житя та дали горячий пульс новійшій польській поетичній думцї. Обставини відтак змінили ся, виступили нові поколїня і нові інтереси, але завдання Конопніцкої не скінчило ся з тим. Тепер вона цїль знайшла для себе в самодосконаленю, у виховуваню внутрішньому себе. Се й знаменує другу фазу її творчости, коли вже думки її й кличі, голошені в першому періодї приймили ся та знайшли для себе широкий відгомін. І тепер круг інтересів поетки не став ширший, основа її тенденцій не змінила ся, але за те психіка її стає глибшою, більше сконцентрованою в собі. Натура її неначе більше стає прозора, викляровуєть ся, знаходить свою рівновагу; здобувши для себе більшу свободу та пункт опертя в самій собі стає здібною більше до естетичної контепляції, наближуєть ся до гармонії грецького чи італїйського типу. І де давнїйше вона піддавала ся екзальтації, буйному потокови слів, і давала реторику радше як образи, які розливали ся, — то тут доходить вона до дїйсного майстерства форми і слова, і настроям своїм та думкам дає пластику. Те все мало очевидно вагу радше для самої поетки, прибільшуючи культуру душі та внутрішні її цїнности. Все, що вона мала сказати своїй суспільности — вона перед тим ще сказала. Своєю великою епопеєю „Pan Balcer w Brazylii“ вона більше не дала громадянству польському, як дрібними лїриками першого періоду. Але видвигнувши себе на такий високий рівень, знайшовши, а радше витворивши в собі той високий і благородний настрій душі — вона доказала своє право звертати ся з своїми закликами до суспільности і оправдала ту ролю, яку їй прийшло ся відограти в духовому житю цїлої польської нації.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В. О'КОННОР-ВІЛИНСЬКА.

СКАРБ.

Їх було три: Чорний, Білий і Рудий і вони шукали скарбу.

Чорний копав бодьоро і упевнено; лопата його плавно сходила у землю і легко скидала важке грудля.

Білий тихо спускав свою і замислено стежав за нею. Рудий працював шпарко, з запалом. Очи його горіли, щоки палали. Усї втомили ся і поклали відпочати. Вони посїдали на верху могили і вільно випростували ся. Навкруги слала ся широка далечінь. Білий спер ся на лікоть і дивив ся поперед себе, Чорний смакував тишою, Рудий кілька раз змінив позу і раптом заговорив:

— Друзї мої! Завтра ми уже будемо багаті і житте широко роскриеть ся перед нами. Певно усї ми підемо ріжними шляхами і любо знати, хто з нас буде найщасливійшим. Добре було-б зійти ся нам тут знову років через тридцять і звести підрахунок пережитому. Я хочу довідатись усього у життю, зазирнути у його таємні глибини, вислїдити світ, вислїдити людську душу, зазнати найвищого щастя, зрозуміти усю пекучість горя, віддати себе цїлком в офіру і зробити людей щасливими Я все хочу обгорнути своїм чуттєм і своїм розумом. Менї шкода тільки, що житте таке коротке і я не встигну зробити всього.

Білий усміхнув ся своєю стриманою усмішкою і відповів товаришови:

— Житте правдиво складне завданнє, яке треба розвязувати розумом. Чуттє веде до помилок. Коли я цїлком зясую собі свої права і обовязки, я вживу своє багатство на розумне служенне людськости. Свідомість виконаного обовязку зробить мене щасливим.

— А ти? — звернув ся Рудий до Чорного.

— Я житиму так, як менї буде подобати ся, — одказав той і бодьоро узяв ся за свою лопату. Знову почалась робота і у ночі, коли місяць стояв на середенї неба, вони викопали заховане золото. Подїливши його нарівно, юнаки приязно попрощали ся і, подавши слово зійти ся тут рівно через тридцять років, розійшли ся у ріжних напрямках.

I.

Сонце хилилось на захід, коли до самотньої роскопаної могили зтомленою, але рівною ходою підійшов мандрівник.

То був чоловік лїт шестидесяти на погляд, сивий, сухий, з

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

прикро загостреними рисами. Щоки і виски його позападали, на тонкій шиї і руках, як шнурок напружились жили, довгі ноги вражали своєю схудлістю. Він зійшов на верх могили, сів і витяг годинник.

— Пора-б їм, — прошопотів він строго і спершись на лікоть, втопив очи у далечінь. Так лежав він довго і глибоко замислив ся.

Од сього обрія і од вечірнього неба, що розлягалось над ним і од того повітря, яким він дихав, йшло і обхоплювало його щось далеке, дивно минуле і прекрасне. По жилах побігла гаряча кров, в голові спалахнули юнацькі мрії, в нього раптом вірвала ся далека, далека молодість і боляче відчулось в дочасно постарілому тілї.

Він глибоко зітхнув і підвів ся.

Просто до нього біг гарно, хоч і недбало одягнений пан з розвіяним волоссєм, з шапкою у руцї.

Усе обличче його горіло зворушеннєм, у всїй постати було пориванне. Він здалеку махав шапкою і щось вигукував.

Той, що сидїв раптом звів ся на ноги, а другий мов вихор злетїв на гору.

— Здоров, Білий!

— Здоров, Рудий!

І вони міцно обнялись.

— Тридцять років! — вигукнув Рудий. — Скільки пережито за сей час! Цїле море життя! Як ти зхуд і постарівсь! Як би я не знав, що се нїхто як ти тут на могилї, я не пізнав би тебе серед юрби.

— А я пізнав-би тебе всюди. Ті самі очи, ті самі рухи, хіба ще шпаркійші; тільки голос твій змінив ся і весь ти перегорів.

Їх перервав топіт кінських ніг і через хвилину до могили підбіг вершник. Він легко скочив на землю, плеснув долонею по коню, і кінь поскакав назад.

Той що прибув скинув шапку і з радісною усмішкою пішов на зустріч товаришам.

Вони по черзї палко обняли ся.

Потім уважно глянули один на одного.

— Ти зовсїм не постарів ся; — казав Рудий, зачаровано дивлячись на Чорного. — Який талїсман зберіг тебе так на довго? Білий чи можна повірити, що ми рівнолїтки?

Білий пожадливо вдивляв ся у товариша і сумне чуттє одбивалось на його обличчу.

Чорний подивив ся на обох з тихою замисленою усмішкою і пішов на могилу.

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Він дійсно був надзвичайно свіжий на свої пятьдесят років.

Сонце зайшло і потягло за собою своє пишне убраннє. Над обрієм виплив місяць. Товариші порозлягались на могилї і Рудий почав.

— Той час, коли ми тридять років назад, такої самої ясної ночи стояли на сій могилі, зникає у моїй уяві за цїлим натовпом подій. То був мов бурхливий потік, що химерно мінив ся, плескав, кидав побразками і підносив запінені хвилї одна одної висше. Я не знаю на якій з них спинити ся. Ось уявляєть ся менї рух велелюдної юрби, що спалахнув од моєї палкої промови, а ось жіноча постать, що ще й досї яскраво одбиваєть ся в моїй душі.

— Ми хочемо знати усе, — спитав його Білий. — Оповідай по порядку.

Рудий замислив ся.

— Добре оповідатиму по порядку. Я памятаю те широке почуттє волї і змоги яке охопило мене на другий день після нашого прощання, коли я прокинув ся з дізнаннєм свого могутнього багатства, молодости, вроди, здоровя... Менї хотїлось забрати у свої обійми весь світ і се здавалось менї можливим. Швидче, швидче до життя, до самого серця його, до столицї! Де-ж і бути йому, як не у сьому центрі думок, дїяльности, боротьби, роскоші і злиднїв.

Я полинув туди з першим поїздом і під стуканнє ваґона будував плян своїх надїй.

Я погляну на людський мурашник, що шамочеть ся і плутаєть ся у своїх помилках і безглуздих забобонах, я прилучаюсь до невеликого гуртка тих виключних, які дивлять ся ясно на вкруги і ми один по одноку росплутаєм вузли, позакручувані самими людьми. Се здавалось менї таким легким! Мов у кишенї моїй лежав ключ, яким одмикались усї двері і я міг вільно проникати у найтайнїйші скарбницї і випускати вязнїв із найміцнїйших вязниць.

О! я почував себе тодї всемогутнїм! І мої безмежні бажання разом з сією певністю надавали менї великого щастя.

Памятаю свіжий туманний ранок, коли поїзд привіз мене у столицю. На двірцї залїзницї стояла жвава товчня; по вохких вулицях дарма що ранній час, снував незвичайний для мене рух, він ворушив мою цїкавість і дитяче пориваннє. Втома забулась. Я, звелїв везти себе у гостинницю і приїхавши зараз-же побіг оглядати город. За кілька годин я оббігав головні вулипї, оглянув головні цїкавости, безвладний спинятись на чому-небудь уважнїйше через свій ажитований стан і жадливе бажаннє побачити усе, вернув ся у гостиницю змучений, але задоволений.

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Десь запала менї у око афіша публичної лекції на тему про економічне становище хлїборобського клясу і я спочивши трохи полинув туди. Лектор здавало ся менї, читав чудово і на кожному кроцї знаходив Америку.

Переді мною широко розсовувались обрії, я бачив складнїйшу картину і у моїй голові почали виникати проекти на мою думку спасенні і легкі до виконання.

По скінченню лекції я побіг до лектора висловити йому свою вдячність і подїлитись з ним своїми поглядами. Ми розбалакались і на прощанне почували уже між собою приятельську згоду. Він закликав мене до себе і знайомість наша зміцнила ся.

Далї менї майже неможливо оповідати у порядку події мого життя. Нї у який порядок не можна їх і привести. На віддали часу, перший рік, який прожив я у столицї уявляєть ся менї якимсь заплутаним мотком різноманїтних вражінь, бажань, праць і поривань. Усе се нагромаджувалось враз і вимагало великої трати моїх сил.

Тут було безладне читанне ріжних серіозних книжок і захват великими людьми... У кожному я вбачав апостола призваного повернути людскіть на певний шлях. І скільки розчарування спіткало мене з ними.

Я кидав ся у ріжні течії по першому поклику обіцявшому менї новий інтерес. Я по черзї однаковим запалом захвачував ся протилежними програмами. Я безоглядно потопляв ся і в естетичну сферу художнього життя, і великосвітські витальнї і в вуличну товчню і в самі брудні вертепи. І все з бажаннями найти ту точку, з якої видно усе навкруги.

Ви пямятаєте, що я з малку багато і добре учив ся. Память у менє чудова і у девятнадцяти лїтах од мене чогось уже сподівались. Дякуючи моїй памяти, я й у тому страшному гармидері встиг набратись багатьох відомостей; і за усе моє наступне життє се джерело нїколи не висихало, а збогачувалось що разу новим прибутком не систематичних, але завжде свіжих придбань. Нїколи менї не вистарчало часу уважно студіювати, але загально я маю себе за досить порядно освідчену людину.

З того хаоса, який затяг ся більше як на два роки, мене підхопила і винесла на другий бік така подія:

На одному блискучому пікнїку, де було багато артистів і художників мене присилували співати і несподївано найшли у менї незвичайний голос. Похвали, увага присутних, загальний захват, так завертїли менї голову, що я цїлком віддав ся новому по-

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

пориванню. Переді мною заняла ся блискуча зірка, все останнє згасло.

Мій голос спробувала столична „знаменитість" і прихильно благословила мене у путь. Я подав ся до Італії.

Менї уявлялась квітчаста перспектива, повна високих прекрасних почувань. Служеннє людям одсунулось кудись на бік. Менї вчувались тільки поклики захваченої юрби, вбачались лаври, квітки, жіночі усмішки і у мене весело крутилась голова.

У такому настрою поїхав я у Рим.

Я не стану оповідати вам про успіхи мого голосу. Тепер менї смішно згадувати ті часи, коли я гадав себе Орфеєм і бачив навкруги себе замість присмирених звірів і хвиль морських, умлівaючих од насолоди аристократок, а помешканнє моє завжде подібне було до теплярнї. Усе се веселим здавало ся з початку, а потім швидко обридло. Все ж таки я трохи розумнїйший за оперного тенора.

Згадую ясну місячну ніч. Се було у Ґенуї. Особливо яскраво світило ся море. Ми стояли з прекрасною женщиною на березї коло напівзруйнованої балюстради. Її очи і зараз дивлять ся на мене і я міг би змалювати її чудовий вид і голову з накинутим на неї плетевом.

Я жив уже років три у Італії і добре знав італьянську мову і от на сїй чудовій мові ми горяче сперечались.

— Свідомість Бога робить душу людську безсмертною і дужою — казала вона надхненно. — У церкві Його головне перебуваннє і в папі Його благодать. Іди до папи і ти знайдеш правду.

Я не памятаю усїх її речей, я більше памятаю свій настрій.

Вона казала про перші часи християнства, про середні віки, про ґотичні башти, про вогнища, про ченцїв.

У менї зароджувалось згідне і гарне почуттє. Уявлялись цїлі віки і мілїони самих різноманїтних людських душ, скуті однією ідеею.

Усї од родження до смерти йшли одним шляхом і горіли на вогнищі з щасливою свідомістю досяженої мети. Центр світу був осторонь кожної окремої людини, у Римі і єднав у собі людскість. Світ був у гармонії; усї ясно дивились на життє.

Дарма що попи і інквізіція внесли зіпсуттє і зло у церкву. Ідея лишала ся великою і повинна жити.

Я завжди йшов туди, куди мене поривало і от через тиждень після нашої розмови, ми з красунею - сіньорою опинились перед престолом папи...

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ні, друже, не смій ся і ти, Білий не дивись так презирливо Се був глибокий і прекрасний рух. Навіть нині я здатен обстоювати свій тогочасний світогляд і коли я не пішов далеко по сьому шляху, то тільки через те, що на світі багато шляхів і мені хотїло ся усї їх перебігти і все устигнути зазнати. Для моєї язичньої душі католицтво дороге своєю естетичною формою. Естетика се страшна сила. Вона піднесла на недосяжну височінь давнїй світ, вона й досї гіпнотизує людськість.

Мало хто пішов за Христом. Ті, що звуть себе християнами з огидою одвертають ся од розятренних ран ближнього і побожно йдуть у роскішний храм, накурений фіміамом. Руссо жалїв ся у свій час, що шматок полотна, розмальований пензелєм Ванлоо цінуєть ся дорожче добродійности. Воно так. Але він не хотїв зрозуміти, що таким людям, як я, пишний захід сонця, або музика, утворена натхненнєм великого композітора одчиняє небо.

Дарма, що ми нїчого не зробимо за для ближнього, зате ми відчуємо Бога у натурі і заспіваємо Йому хвалу усїм серцем своїм. А се найвище щастє, до якого може дійти людина.

І ось я увійшов у новий таємничий світ, дивний, повний ефектних вражінь. Мене оточили високі мури, будївля, пурпур, гармонійна музика, ченцї під темними шликами, холодні черницї з потопленими очима і чотками на руках. Сей непроникливий панцир надїла на них глибока упевненість щастя надалї...

Так, друзї мої, невідомо хто має рацію середньо-вічні божевільцї, що з ясним поглядом витримували найстрашнїйші тортури чи ми, що товчемось у безвихідній темряві і нудотї серед усїєї різноманїтности світа.

Білий одвернув ся з досадою, а Чорний ласкаво дивив ся на товариша.

Він замовк на хвилину і провадив далї:

Мій час обмежений. Я не можу протягати оповідання.

Ви самі памятаєте з ґазет, що коїлось тодї у краю. У такі періоди мусування виразно окреслюють ся усї фізіономії. Загальний розсуд кличе до себе на ревізію. Освячені традіцією звичаї підлягають перегляду і судять ся новим судом. Поновлені ідеї займають ся, як маяки.

На вулицях прокинув ся незвичайний рух. Розбурхані сили піднїмались і росли. О, який се був чудовий час! Люде заметушили ся, як зграя птиць, що покидає старе житло і обирає нове.

Вікова історія, раз-по-разу нагромаджені компроміси, старі гріхи, злочинство проти совісти і справжня правда — усе се виявило ся ясно, як на долонї.

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я став у ряди тих, що йшли здобувати волю і дорогу до загального щастя. Духовенство лишало ся на другому боці.

Як стало ся, що так переплутались ролі за кілька сот літ? Сі люди у чорному убранї, яке одлучає од усього світового, з хрестами у руках поривались на зустріч здобуткам, владі, лодарству і роскошам.

Вони освячували рабство своїм авторитетом, вони самі падали ниць перед могутністю і так потопились у матерьяльних рахунках, що не здатні вже були розуміти слів свого Учителя.

Духовенство уявляло ся менї у всьому своїому зіпсуттї і я перший вказав на його громадському судови.

Се було у великій салї нашвидко приладженій до зібрання. Її загачувала нервова юрба. Усї ми горіли одним вогнем. Я підвів ся на естраду з порожнїх скриньок і заговорив про ті питання, які хвилювали нас у той час. Можу сказати на совість що я говорив красномовно. Уся саля замерла у напруженій увазї. Кожне моє слово улучало в серце слухачів. Інодї після надто дужої фрази вони схоплювали ся до працї і спиняли ся прикуті новим інтересом.

Переді мною сидїла молода дївчина. В її очах горіла така віра і рішучисть, що менї не забути виразу її лиця.

Коли я скінчив, велика юрба окружила мене, палко висловлюючи свою похвалу. Ми почували себе здатними посунути гору.

Але час хутко змінив ся. Менї довело ся тїкати у Швайцарію. Красуня-сіньора удягла мене у кирею свого слуги і темної ночи перепровадила мене до безпечного місця.

Знову ваґон дріжав і стукав, уносячи мене, як у минулі днї юнацтва до нового життя. Я мов помолодшав на кілька років. Я широко дихав, скинувши з себе усе нагромаджене за останнїй час, почуваючи волю. Волю я кохаю, як птиця повітрє. Менї було легко і весело. По за мною утяжливі обставини, а попереду — нові перспективи, нові люде, нові ідеї...

У моєму життю усе мало свій схід, південь і захід. З початку яке небудь явище життя, що торкнуло мене за живе, зароджувало рожеві мрії. Вони росли і ширили ся у пишнім слові, несучи мене за собою. До них поривали ся бажання, надії, енерґія. У сей рух увіходила уся моя істота. Тут я був увесь. У менї зростала така сила, що перешкоди розлїзали ся з мого шляху. Усї починали вірити у мене, руки тягли ся до мене на поміч. Я панував.

Потім наступав південь. Мрії здїйснювались, невидиме ставало уявленим, туманне ясним. Але не встигав я радісно усміх-

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

нутись, як почував, що досяжене не може задовольнити мене. Щастє не тут, я помилив ся. І тодї яскраві барви линяли. Насовувались хмурі померки і я нудив ся, поки у густій темряві не займав ся новий вогник.

Такі мрії окриляли мене, поки я уносив ся до Швайцарії. Здалеку вона уявлялась менї ідеальною країною волї, мов повислою над усїєю нашою недовершеністю, над непохитними умовами залежности, сваволї, деспотичности уряду. Виникала постать смілого Вільгельма Теля, що стояв в оборонї незалежности. З того часу Швайцарія раює. У нїй осередились блискучі розуми борців вигнанців і склали надто інтелїґентний характер її життя. Ось де людинї з енергією і високими ідеалами знайдеть ся місце!

Таки думки снували у моїй тридцятилїтній голові по дорозї у Швайцарію.

Нема чого й казати, що я розчарував ся дуже скоро. Я знайшов там окремі інтелїґентні одиниці і добродушно-тупу масу.

Річ у тому, що люди думають про Бога тільки тодї, коли над ними гуркоче грім. Чим гірші умови життя, тим більший протест викликають вони у свідомости, на сїрому тлї дійсности яскраво виступають ідеали і дужче поривають до себе незадовольнених. Голодні шлунки, думки й чуття завжде на вартї. А у краю з забезпеченим державним ладом життя укладаєть ся у вигідні рямки і уся енергія витрачаєть ся на їх зміцненнє.

А в тім незабаром менї стало зовсїм не до нагляду над суспільним життєм. Я закохав ся...

От іще вогненна смуга у моєму існуваннї! Кохати одну женщину — се значить витратить усе своє серце, а я кохав двох за один час і моє серце повернулось на попіл. Се було страшно, запевняю вас. Але я дав-би багато, що-б вернути ті часи.

Не буду оповідати докладно сїєї історії; вона цїкава тільки тому, хто її пережив. Досить знати, що дві мої героїнї були зовсїм не подібні одна до одної, але обидві гарні й розумні і обидві кохали мене по своєму; що я змордував ся до краю в боротьбі з собою, розшарпаний двома протилежними пориваннями і нарештї менї стало не сила. Потрібний був вихід.

Одного разу сидїв я на виступі гори і дивив ся на захід сонця. Під моїми ногами слало ся озеро; на його поверхнї горів пишний відблеск; рожеве сяєво обхопило половину неба, одбивалось на далекому снїговому шпилї, заливало усе навкруги своїм світом.

Вечір був чудовий. У менї раптом прокинуло ся приспане

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чуттє волі і потягло мене на простор. Усе піднялось і обурило ся у менї проти визнання своєї безвлади і неправдивого становища. Я поклав розірвати ланцюги. Моє чуттє до двох коханих женщин заслало ся втомою і незадовольненнем собою. Сором, гіркість, бажанне незалежности, підвели мене на ноги. Я почув за собою крила.

Тієї-ж ночи гуркотнявий поїзд нїс мене до рідного краю, а там замість мене лишили ся два нешвидко написаних листи з останнїм — прощай!

Видно не судило ся менї мати тихий захист. Так і роскидалось моє безпокійне життє у широкому просторі світа.

По дорозї на одній з великих станцій я купив італьянську ґазету і з досадою побачив на першій сторонцї свій портрет з підписом у низу: „Відомий оратор і т. и.“. Як вони нехутко переживають! Я не читаючи кинув ґазету і замислив ся про родинне життє.

Стара форма сїмї нїкуди не здатня. Чи можливо ж сучаснїй людинї, яка живе разом у цїлому світї, інтересами усїєї людскости, зачинитись у клїтку з своїм хатнїм вогнищом, обвіситись дїтьми, безмінно дивитись на свою жінку і власними руками виводити мур між собою і світом?

Але як бути? Я усе таки припускаю постійну прихильність до однїєї жінки і чуття до дїтей.

Життє вимагає нової форми. І чоловік і жінка мусять бути вільними, не зязані путами будених дрібниць, вони мусять іти один до одного з своїх ріжних світів свіжими і ріжномаїтними і вливати свіжу течію у взаємні відносини. А дїти? Про них повинна дбати держава і виховувати їх повинні люде, які вільно, по здатности до того офірували себе на се дїло. Відносини між родиною і дїтьми, звичайно, будуть і дуже близькі, але цїлком вільні, без тієї гнїтючої залежности, яка губить найкращі почуття.

Я потім написав цїлу росправу на се питанне, яку ви певно читали у свій час.

Нарештї я приїхав до себе на село і там на кілька лїт „осїв ся на ґрунтї“, як я казав сам собі з задовольненнем. Життє по Жан-Жаку Руссо, безпосередність почуття й думок, братське єднанне з народом, загальна жива праця — от що я вважав тодї за своє незмінне наданне.

Але шкода! У мене не було незмінних надань, у мене були тільки настрої. Менї потрібно було не дїло, а щастє, а єднати ся дїло з щастєм у мене не могло.

Для кожного дїла треба спинитись на одному, обмежатись

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

од усього иншого непрохідним кругом і зректись усього, що лежить по-за кругом. Я ніколи не міг сього зробити. Се здавало ся менї лиходійством. Нема такого дїла на світї, — або я не знайшов його, — яке захоплювало-б враз усї сили й бажання чоловіка, куди цїлком укладав ся-б його світогляд і все се давало-б йому щасте.

Може бути що нам взагалї не присуждено досягнути щастя на землї, але принаймнї коли ноги наші не скуті, то ми женемось за ним.

У мене в порівнаннї з загальним розсудом, дуже піднесений погляд на чоловіка. Він уявляєть ся менї цїлим величним світом з високим завданем. Його дїйсна нїкчемність — се якесь непорозуміннє. Менї здаєть ся инодї, що нас хтось обійшов, налякав, одібрав віру у свої сили, зплутав наші слова і ми не розуміємо один одного. А як би зєднались, то напевне звоювали б небо!

Але від працї я все таки не ухиляв ся. Мої сили вимагали пристосування і я усього хотїв спробувати. На селї я ревно хазяйнував, захоплював ся науковими теоріями, робив усякі експеріменти і сам писав брошюри. З народом у мене завязались тїсні стосунки. Я студіював його, входив у його інтереси, жахав ся його лихом і все більше почував несправедливість його становища.

Я бив ся кілька років, не жалкуючи нї грошей, нї енергії, але темний круг розсовував ся, виникало цїле море і мої офіри потопляли ся у ньому, як непомітні краплини. На совісти завжди лежав гнїт. Я задихав ся. Нарештї стало не сила. Треба було визволитись.

І от тодї я зявив ся на твоїй фабрицї, Білий! Я не знав, що се ти керуєш справою і навіть можливо, що у сьому окремому випадкови я не мав рацїї, але тодї се був для мене вихід. Усе нагромаджене незадовольненнє я винїс на арену суспільної боротьби і звів стяг проти істнуючого злого порядку.

Менї здавало ся що треба тільки розворушити всюди громадську свідомість і тяжкий лад роспадеть ся сам собою. При ясному освітленнї не здолають утримати ся старі умови; прозрівши постановлять свої вимоги; ворожі сторони прийдуть до згоди.

І повний віри і енергії я узяв ся здїйснити свою мрію. Всюди я проголошував справедливість, говорив буйно, пересвідчено. Мої слухачі хвилювались і їх хвилюванне широко росходилось по-за мною, а я йшов усе далї.

Так попав я і на твою фабрику, друже мій! Згадуєш ти яс-

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ний весняний день, що радісно підносив нерви? Я мов зараз бачу твої зразкові помешкання для робітників. Вони здали ся менї тоді каблучками якогось загального великого ланцюга. Було свято. Усї залишили ся дома. Я вийшов у спілку робітників і якось одразу опанував ними. Ми зібрали ся у великій фабричній читальнї, якою порядкували самі робітники і тут я почав горяче говорити про безпорадність і безрадісність їх становища.

— Краще було-б залишитись у первісньому становищу — казав я, — коли праця, що веде до задовольнення потреб людини, не вимагала багато часу і чоловік міг вільно жити, як хотїв. Ви збагачуєте не свої, а чужі потреби, а себе офіруєте на задоволненнє сих раз-у-раз зростаючих апетитів. Світ уявляє сумний малюнок: смердючу, хмуру фабрику, набиту тисячами загублених істот і поруч роскішний палац, у якому раює кілька обранців; маси брудних обшарпанців і купку прибраних ляльок; безсовісно пограбованих громадян, які не наважують ся навіть протестувати,— тріумфуючих грабіжників.

І ваш власник повів вас тим самим шляхом.

Все се примазуєть ся школами, та помешканнями для робочих, вибудованними на шаги з величезних добутків. Менї згадують ся поліпшені стійла для худоби, де у перервах між роботою старанно годують волів, щоб вони потім більше могли виробить. У ваших школах замість того, щоб пояснювати права людей, навчають більш продуктивному самогубству на корить дужчого.

Нї, годї сього! Життє дано людинї один раз і нїхто не сміє важитись на нього!

І от спалахнуло те зворушеннє, що принесло тобі стільки суму, бідний товаришу! Пробач менї. Я чинив тоді, як вважав за потрібне.

Білий протяг йому руку і одповів щирим притиском.

— А ти знаєш, що все се вгомонило ся дуже скоро? — спитав він посміхаючись. — Ти покинув збурених на роздоріжжі і вони не зуміли управитись з своїм завданнєм.

— Чув. Я тоді пішов далї, а потім виїхав за кордон на один багато обіцявший зїзд. Та моя роль була і скінчена. Коли-б слїдом за мною виявив ся чоловік, який умів-би настирливо вести до виконання свій плян, то богато міг-би все зробити у всїй окрузї. Але так значить мало бути.

Одначе менї давно пора скінчити. Як що спинятись на кожній події у моєму життї, то оповіданню моєму не буде краю.

Я додам вам ще, що я прилучив ся до експедиції, яка їхала

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

у центральну Африку з науковою метою, а потім поїхав кругом світа. Я так мало знав нашу землю і мені хотілось подивитись на світ Божий. Чудовий він сей світ з безкраїм різноманіттєм фарб і скарбів. Але як знівечено все людьми! Скільки неправди, горя, безглуздя! Я богато думав про людське лихо і у голові моїй виникали нові пляни рятунку.

О! Я відаю тепер де певний шлях до правди і вживу всї свої сили, щоб поставити на нього людскість. Я пишу книгу. Се ґрандіозна річ. Мені треба за життя висловити головні ідеї. Як що я не встигну провести свого учіння у всїх деталях, його проводитимуть після мене.

Завтра я оповім вам свої думки; а тепер кінчаю. От вам у коротких рисах історія мого тридцятилїтнього життя. Судїть мене! — закінчив він, зхилившись на лїкоть.

— Нї, не тепер — одмовили товариші. — Ми одкладемо се на далї, коли всї зложемо справоздання. Скажи нам тільки чи ти щасливий?

Рудий поривчо підвів ся.

— Моє щастє в будущинї. За сї тридцять лїт я не встиг знайти чогось дуже значного, я не знаю чого, але почуваю, що в ньому головна сила. Воно прийде напевне з тією книгою, яку я тепер починаю писати. Я міцно покладаю віру на се. Без того менї шкода було б мого довгого втомного життя, повного захвату і широких поривань.

Усї замовкли на кілька хвилин і лежачи на могилї дивили ся у залиту сяєвом далечінь. Тільки що скінчене оповіданнє зворушило у кожного свої думки.

II.

Білий зрушив тишу важким зітханнєм.

— Тепер моя черга, — сказав він, — дати вам справозданє своєї тридцятилїтної дїяльности. Я повинен додержати обіцянку, хоча признаюсь, що мій росповідок не принесе менї великої втїхи. Але нїчого не вдїєш, почну з того момента, як ми розлучили ся.

Одержавши своє велике багацтво, а разом з тим і повну волю робити, що хочу, я поклав, не роспочинаючи нїчого, узятись до зясування свого світогляду і того обовязку до громадянства, що лежить на кожній людинї. Взагалї, менї треба було набрати ся житейського розуму і обміркувавши, я подав ся до Льондону, де оселив ся на три роки. Сей час я вжив на студіюванє цїкавих для мене питань: громадського ладу сеї взірцевої, зразкової з економічного погляду країни, причин її творчої сили, технїчних заходів,

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

темного і світлого боку її суспільних принціпів, і досить влучно виконав постановлене собі завданнє за такий малий час, дякуючи тому, що мені всюди слав ся вільний шлях. Оповідати подробиці мого закордонного житя не має інтересу: у ньому не було ні видатних подій, ні індівідуальних відмін. Час спливав непомітно на придбаннє згаданих відомостей. Переді мною проходили ріжні краї, люде, зібрання, розмови, але не проникали в мій внутрішній світ і лишали по собі знов таки тільки той матерял, який мав для мене практичну вартість.

Із Лондона я поїхав через Францію, Швайцарію і Ґерманію, спиняючись всюди на більш менш довгий час, щоб познайомитись з їх суспільним ладом і от до тридцять років з мене стала цілком визначена людина.

Розглядаючи себе у зеркалі, я бачив струнκого, бездоганно одягненого пана, не поганого на позір. Ясне волоссє, ясно сірі очи, тонкий рівний ніс, гарний рот, добірні ясні вуса і вузька коротка борідка. Така постать після першого враженія не дає вже нічого нового і стає непомітною. Рухи визначені, закінчені і одноманітні; хода енерґічна, але строго розмірена, автоматична.

Всі погляди були такі ж докладні. Для будучого життя визначені були мети і обмірковано порядок дїяльности.

Я постараюсь в кількох словах скласти вам свій тогочасній світогляд. Се не важко зробити, бо він уявляє собою цілковите льоґічне збудуваннє.

Світ уявляв ся мені ареною людських подій, місцями пишно, місцями нечепурно декорованої, на якій безупинно іде боротьба за істнуваннє, змаганнє кращих сил, пориваннє до самополіпшення шляхом поліпшення умов життя. Завданнє життя в широкім задовольненню своїх людських потреб і в нормальних стосунках з людьми. Для кожного історичного часу норма сих вимог буде инша, але мета кожного покоління довести її до найвищого льоґічного результата. Ідеалом людей повинна бути культура в широкому значінню сього слова. Щастє на землі буде досяжене тоді, коли у людей затвердять ся культурні відносини. Шлях до здійснення ідеалу засновуєть ся на економічному проґресі світа, а засобами до сього служать добрі технічні способи, раціональна фабрична орґанізація і можливе поширенне промислової дїяльности. Через те для мене кожний фабричний димар був голосом проґреса.

Бачите, як просто. Звичайно, се тільки ужиточний світогляд і до того зведений у самих коротких рисах, але він дійсно був

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

суцільний, не росхитував ся сплутаними або нерозвязаними питаннями і непохитно вів мене одним шляхом.

Таким способом озброєний я узяв ся до своєї роботи. Переходжу до самого оповідання.

На рідній сторонї я купив собі великий шматок землї, котрий вибрав по строго зваженому обміркуванню. Він мав всї вигоди для урядження на ньому фабрики, бо лежав поруч головних шляхів і торгових центрів, а людей було оселено густо і вони не могли прогодувати ся самим хлїборобством.

Сей шматок був часткою великого, колись роскішного маєтку, але тепер дїдич зовсїм зруйнував ся і йому доводилось обмежувати себе, щоб врятувати хоч остатнє. Він зрадїв менї, як несподіваному щастю, ожив і розвеселив ся, заспокоєний корисною сподіванкою. Менї доводило ся часто бувати у них, поки йшла купля і я близько познайомив ся з ним і його дочкою. Не вважаючи на усю недотепність їхнього життя, вони обоє сподобались менї з першого погляду. Надзвичайною щирістю і свіжістю віяло од сих людей. Старому було лїт пятьдесят, судячи по сивинї у його густому темному волосю. Він носив самі вуса, був високий на зріст і у всїй його дужій постати вбачалась прирожденна маґнатська добірність. А дочка його була така гарна, як на мене, що гарнїйш за неї не могло бути жінки по всьому свїтї, хоча, можливо, що маляр знайшов-би у неї не одну хибу; наприклад, рот її мабудь був завеликий, на низу шиї означалась кісточка, плечи були вузькі. Але менї усе се здавало ся прекрасним і навіть побільшувало її привабність, а великі темні очи одчиняли менї цїлий свїт.

Батько звав її Медже, а справждне її імя було Марія. Вона зовсїм не цїкавилась справами маєтку і видно мало розумілась у них; виїзжала з хутора дуже рідко, як що не рахувати кількох великих подорожей за кордон, а в селї жила якимсь фантастичним життєм.

Вона малювала і ся пристрасть була в нїй переважною. З своєю скринькою і складним стільцем, Медже мандрувала по околицях, росташовувалась по вибраних місцях і так захоплювалась своєю працею що її доводило ся що разу розшукувати.

Вона багато читала, цїкавилась філософією і красною лїтературою і не любила ґазет. Розмова з нею давала велику розвагу, хоча ми нї на чому не згожувались, але вона доводила завжде упевнено з непохитною вірою у т^, що говорила і захоплювала красою своєї вимови.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я спиняю ся на нїй так довго через те, що ся женщина мала велике значінне в моєму життї.

Білий помовчав і заговорив зхвильовано.

— За усе моє життє не було гарнїйшого часу над те лїто. Які чудові були ранки, коли нам приходилось, мов дикарям, продиратись по неможливих нетрях, щоб добути якесь надто гарне місце, або захищатись от раптової негоди, а то тїкати до дому під заливним дощем. Після вимушеного закордонного життя, такий провод часу здавав ся менї надзвичайно ориґінальним і цїкавим.

Медже годинами змальовувала краєвиди, а я сидїв коло її ніг і ми з захватом розмовляли про усе на свїтї.

Життє переливало тодї яскравими барвами і у всїм обширі одбивало ся в менї. Мене захоплювало иноді таке бажанне щастя, що серце било ся, як птиця і руки мимоволї протягали ся на зустріч сьому невідомому.

Я кохав Медже, але з окола нїхто не помітив-би мого внутрішнього настрою. Я завжде був однаково коректний і непроникливий.

Химерно, що така непомітна фіґура, як я, зацїкавила і навіть причарувала женщину незвичайну і вибагливу, яка бачила безлїч людей в ріжних місцях Европи усяких суспільних ступнів, здібностей, призвань і які дбали звернути її увагу. У батька її завжде було товариство. Він жив ширше своїх достатків і любив веселе проводженнє часу. Дочка-ж його скрізь була незадовольненою і кохала над усе своє відлюдне фантастичне істнуваннє.

Вона казала, що спіткала в менї у перше людину міцно озброєну до сучасного життя, людину, якій повинен слати ся вільний шлях і життє якої повинно бути коштовним для людей. Вона почувала якусь пошану до мене і казала, що потопаючий, ухопившись за мене врятуєть ся.

Одної місячної червневої ночі ми вертали ся човном з далекої прогулянки. Річка сяяла під місячним промінням, а береги потоплені були у таємничу темряву. З одного і другого боку зхиляли ся над водою верби і дивили ся в її глибину. Десь стогнав пугач.

Човен вільно плив по течії. Я сидїв за стерничого, а вона напівлежала на протилежному кінцї і скільки ґрації було в її постатї, скільки краси на сьому личку, осяяному місяцем! Вона зхилилась до борту і слїдкуючи за бігучою цївкою казала менї:

— Усе так біжить і зникає. Коли життє не дратує нас, а дає нам раз-у-раз щось коштовне, тодї і не шкода минулого: воно ли-

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

шилось в нас і ми бадьоро ідемо на зустріч новому. Нарешті одержується свідомість, що виконаний заповіт життя і людина спокійно умирає. Але мусить бути невимовно важка свідомість занедбаного життя.

— А вам доводило ся гадати про се? — спитав я.

— Так, менї доводило ся гадати про се — протягла вона замислено. — Нам попереднім людям трудно брати участь у сучасному життю.

Я усміхнув ся.

— Яка ж ви попередня людина?

Тут Медже підвела ся і заговорила палко.

— Не вважайте на вік. Звичайно, я попередня людина. Ми не слїдкували за життєм і не приладнювались до його ходу. Я зросла у закутому крузї тих ідей, уподоб і звичаїв, які належать нашому стану і не жалкую ні трохи. Вони милі менї, я їх навіть поважаю і свідомо не проміняла-б на сучаснї ідеали. Але річ в тому, що кожен час має свій час, а потім повинен сходити з кону. Наш давно минув, а ми ще залишили ся і опинили ся поруч з вами, але нам ніколи не змовить ся. — В сїх словах бренїла глибока журьба, трохи не роспач.

Се була правда. Ми не змовили ся.

Я кохав її так, що тепер я склав-би до її ніг усї свої теорії і праці і вони тільки забогатїли-б з того, але тодї мною керувало чуттє обовязку, а воно проказувало менї, що ся женщина не підходить до тієї дїяльности, яку я постановив собі завданнєм і я повинен офірувати власне чуттє на користь громадському обовязку.

Остатне наше побаченнє було у саду, у боковій аллеї проти купки сріблястих тополь.

Медже сидїла на ослончику, схиливши голову, я стояв поруч з нею. Вечірня заграва нїжно розливала ся у чистому небі і позолочувала верхівля дерев. Яка прекрасна була природа!

Медже усїми силами бажала вдержати мене, може бути навіть несвідомо, а я напружував усю свою волю, щоб витримати спокусу і все більше заковував ся у лїд. Се було тяжке змаганнє. Ми говорили дві години. Я докладно зясував їй свої погляди на життє, програму праці, завдання, правила, обовязки, — словом увесь той пильно складений багаж, яким я так пишав ся. Вона слухала мене журно похиливши і погляд і вся постава її виявляли упертий протест. Нарешті, вона заговорила.

— Ах, Боже мій! Се все не те. Ви помиляєтесь. Те, що ви кажете дуже шановне, але зовсїм не потрібно нам зараз. Ми розвя-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зуємо тепер питання життя, а ви говорите про те, що не житте, а тільки випадкова, викликана ним поява. Ви помиляєтесь і яка скрутна ваша помилка!

— А що ж важна річ?—спитав я ображений, трохи з іронією.

Вона повела упевненим поглядом навкруги.

— Усе се, та те, що ми почуваємо тепер з вами.

Я одповів старою фразою:

— Первісне почуттє — сама небажанна річ. Се не користне і вадливе гальмо у всякій розумній справі.

Медже обурена підвелась з місця. На очах її блищали сльози.

— Я люблю вас, а не ваше діло, — вигукнула вона. Хіба се не важнїйше?

О, звичайно, тепер я сказав-би „так", але тодї я повинен був сказати „нї"!

І ми розійшли ся.

Я усе таки був не цілком упорядкованою машиною і прикро мучив ся. Не хочу навіть згадувати сих болїсних днїв і ночий в лютій боротьбі з самим собою, коли все упливало перед моїми очима і губив ся самий інтерес до життя... Нарештї поклик обовязку переважив і я ревно узяв ся до роботи.

На уважно виготовленій території збудована була величезна фабрика по самим строгим вимогам, останнє слово техніки. Вона виглядала дуже поважно. У осередку ґіґантська камяна будівля закута у залїзо, кидала у небо хмари чорного диму. На всї боки од нього тягли ся довгі низькі будинки, мов витягнуті лапи, а за ними йшли сади з чистенькими помешканнями для робітників, церква, школи. Мій дім стояв осторонь на узгірї, відтіля видно було усю фабрику; з другого боку од нього до річки сходив роскішний парк.

Праця, що витворила усе се, оплачувала ся по докладно зміркованому рахунку, відповідно нормальним вимогам часу.

Я живо згадую той памятний день, коли сей маленький світ впровадив ся в рух, згадую своє бадьоре почуттє і горду свідомість виконаного обовязку. У вечері, після напруженої праці і нервового зворушення, я стояв на своїому ґанку зтомлений, але задовольнений і любував ся ареною праці, освітленою вечірнїми вогнями і повного життя.

У думці моїй швидко і докладно йшли математичні рахунки, комерційні уваги, погляди на будучину. Я був щасливий у ту хвилину.

Уже зовсїм пізно я увійшов до себе і зачинив за собою двері..

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Переді мною потягла ся амфіляда покоїв з пишною і холодною обставою. Усе ясно блищало і мало такий вигляд, мов нїхто ще не доторкнув ся нї до одної речі. З комина глянув на мене бронзовий годинник, що оден заслугував моєї уваги і додав ще більше суворости до загального вражіння. Я пішов... Моя хода голосно відгукнула ся у широкому тихому помешканнї і раптом я почув серцем, що я цїлком один і в сїй великій господї, і на своїй фабрицї, і за кордоном, і всюди. Мене огорнув невимовний сум. Серце болїзно зтиснулось і зайшлось таким почуттєм жалощи до себе, що, памятаю, сльози виступили на моїх очах. Але я примусив себе перемогти сю неміч. Я ясував собі свій настрій відгуком не забутого ще кохання і поспішив у свій кабінет, де за столом, покритим паперами і з рахунками у руках я просидїв далеко за північ, а потім дуже зтомлений заснув міцним сном.

Багато вечерів довелось менї потім просижувати у тім мовчазнім кабінетї, ошпалєрованім темним сапяном за столом, освітленім зеленою лямпою, а потім елєктричною. Вечірня доба у мене призначена була на прогляд рахунків, заяв і складанне нових проєктів.

Потяглись довгим рядом робітні і одноманїтні днї. Минуло пятнацять років в невсипущій працї без жадного відхилу, як добре заведенний механїзм. Усе простувало до призначеної наперед мети, усе йшло по строго накресленій програмі і здобутки одержувались блискучі: вони відповідали вищим вимогам часу.

Не примушуйте мене росповідати вам докладно усї обставини моєї великої фабрики, з її численними робітниками, що разу зроставшими оборотами і буржуазно-гуманним роскладом вартостей. Се ви знайдете у всякій книжцї і візьмете тільки на увагу, що в одному місцї на великому світї мною була здїйснена одна з програм, що обіцяла щастє людскости.

На протязї тих пятнадцяти років я оженив ся. У мене була сїмя. Жінка моя як найбільше відповідала моїм вимогам. Вона була добре освічена, гаразд вихована, не погана з себе і цїлком подїляла мої погляди. Увійшовши у моє житте, вона нї трохи не зсунула мене з моєї колїї і дбала про те, щоб бути корисним товаришем у моїх справах.

Відносини наші були рівні і спокійні. Дїти дуже мало втручали ся у моє власне житте. Я полюбив дїтей, але не мав часу звертати на них уваги. Дбати про їх вихованнє було жінчиним обовязком.

Разом з жінкою що неділї ми навідували де-які робітничі сїмї.

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Вона старанно узялась до філянтропії хоча великої запомоги мої робітники не потребували. Вони були досить забезпечені, себ-то не голодали.

Треба вам сказати ще, що уся ся сімейна коректність пишала ся поруч з попереднїми спогадами, бо мої володіння одлучались тільки низькою камяною огорожою од великого занедбаного саду попереднього господаря. Я нїколи не заглядав по той бік і не попускав себе думати про се.

Але ось одного разу у вечері, коли я наближав ся до фабрики, з боку од саду загудів на церкві дзвін і сумно розлїг ся у повітрі. Потім другий, потім ще один по одному. Я угадав похоронний дзвін і раптом у мене болїзно стиснулось серце. Згуки плили і з ними відроджувалось давне минуле у цїлому ряді малюнків, з усїєю яскравістю барв. Щось прекрасне, знищене і неповоротне...

Кожний сумний подзвін мов кликав мене на суд.

Я вчував в ньому і жаль, і докір і погрозу.

Я майже бігцем кинув ся до фабрики.

— Ви не знаєте кого там ховають? — спитав я першого, якого натрапив служку.

— Се баронесу привезено з-за кордону. Надзвичайно пишний похорон, а могила зовсїм звичайна у саду, по заповіту самої баронеси...

Він розказував іще щось. Я уже не чув. Я безладно кидав ся то сюди, то туди, давав накази, розпитував, роздивляв ся, що б як небудь розважить себе. У мене щеміло серце.

Тільки через кілька днїв далось менї перемогти себе і увійти у колїю.

Знову праця, вечірні роботи, комерційні зносини, широка популярність і доброчинна сїмя.

Моє власне життє можна було висловити одним словом: фабрика. Там проходила більшина часу, коло неї снували мої думки, їй були знесені у офіру усї власні бажання, — вона була осередком мого істнування.

Справа йшла як найкраще і коли я часами почував потайну нудьгу, то зясував собі се немічю і кожний раз льогічно доводив собі, що я цїлком щасливий.

Так минуло ще кілька років.

Тепер перехожу до того, коли мов вибухом бомби була зруйнована уся моя робота.

Сїєю бомбою зявив ся ти, Рудий!

Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Так, друже мій, я памятаю той ясний весняний день, коли мене сповістили по телєфону, що робітники забастували, нїхто не став до роботи у призначену годину і причина не відома. Памятаю, як я виїхав у колясї, як по вулицях робітничого присїлка зкрізь юрбами позбивались обласкані мною люде, як ворожо дивились вони на мене, якими недоброхітними поглядами проводили мою особу! Се був зовсїм особливий страйк. Тут не добачилось визначної практичної мети, або хоч випадкового розятрення, — взагалї якої-небудь конкретної причини. Се був стихійний рух, за довгий час пригнобленої, але не затратившої своєї волї, душі.

Коли я через свою фабричну адмінїстрацію запитав робітників про їх бажання, вони не виставили менї нїяких вимог і за два днї усї прийшли на роботу.

Але за сей час передо мною виявилась внутрішня сторона моєї блискучої справи і розвіяла ілюзію. Я зазнав тодї найбільш болючого чуття у свойому життї. Сей недоладний, але одностайний вибух і кілька звернутих на мене поглядів сказали менї більше нїж цїлі томи, що розпроваджували теорії про щастє людскости.

Ми самоупевненно взяли ся за впорядженнє життя.

По нашому розумінню увесь людський добробут стояв у тїсному звязку з зовнїшними умовами і його можна було пекти, як пироги у добрій печі. І ось тепер ми були побиті в моїй особі.

Потратити своє життє і навіть кілька инших, зректи ся щастя, осудити себе на засланнє з живого світу на те, щоб вивести будову, яка гинула од першого подиху — дїйсно зла доля!

Хто відає чого власне потрібно на людське щастя? Але у всякім разї не того, що я навязав собі.

Моя постанова була непохитна. Я передав усю справу на імя жінки, як раз у найпевнїйші руки і виїхав за кордон мов би під вимівкою спочити.

Менї було однаково, куди їхати і я блукав без усякої мети з місця на місце, підлягаючи якомусь інстинктивному побудженню, але внутрішня порожнеча не тільки не затягала ся, а навпаки безнадїйно збільшувала ся.

Нарештї, знов таки стихійним рухом потягло мене до старих країн. Я шпарко зібрав ся у дорогу і з протилежного кінця Европи з усїєю хуткістю рушив до дому, до того журного, занедбаного куточка, де я зазнав колись живого щастя.

Був ясний вересневий вечір, коли я йшов по алєї, по котрій двадцять років назад ступали мої ноги. Високе безхмарне небо розлягало ся по-над верховіттєм сада; у повітрі лїтало паву-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тиннє і срібними нитками тягло ся по бурьянах; на стежку тихо спадало жовте листє. Тут була тиша і спокій. Але, Боже мій, що робить час! Як усе змінило ся за сї двадцять років і навкруги і у менї самому! Колись добірно прибрані доріжки поглушились високими бурьянами, на вітах висїли сухі поломані гилочки, скрізь був занепад. Сумне чуттє огорнуло мене дивлячись на коханє місце в такому занедбаному станї.

Я йшов у тому напрямку, де ми найбільше гуляли з Медже, звернув на бічну доріжку, побачив знайому купку сріблястих тополь... і раптом спинив ся вражений: переді мною виник високий марморовий хрест у підніжку його лежала тафля.

— Так ось де вона, моя прекрасна і єдина Медже! На сьому місцї під трьома дубами стояв колись ослїнчик; тут ми в останнїй раз розмовляли з нею.

Я кинув ся на траву коло тафлї і з невимовним жалем поцїлував холодний мармор. Минулого не вернеш! Жити можна тільки один раз. І я уже прожив.

Переді мною підвело ся усе моє істнуваннє з того часу, як я досяг самосвідомого віку. Я уперше замислив ся над своїм минулим. Як се вийшло?

Коли ми розлучились з вами, щоб піти ріжними шляхами, я зважив свої сили і признав їх великими. Менї треба було тільки як найкористнїйше вжити їх. Се цїлком залежало від мене і я сподївав ся здобути лаври. З таким прямолїнїйним поглядом приступив я до великого невідомого життя, що розлягало ся поредо мною і сміло переступив за поріг. Справа вийшла складнїйшою. Життє ставило менї несподївані завдання, але я не розвязуючи одсовував їх і не звертав з свого шляху, котрий здавав ся менї правдивим і високим, бо наперед вбачало ся щастє людськости.

Складаючи програму свого життя, я написав се високославетне „щастє людськости“ у її заголовку, воно уявляло її душу. Але потім, перейшовши до практики, я захопив ся технїчним боком справи, де не потрібно було душі і потроху вона випаровувалась з буденного ужитку. Їй призначена була висока оселя, куди її і замкнуто окремо. Чим глибше у життя, тим рідше одчиняли ся двері оселї і нарештї лишила ся тільки свідомість, що вона істнує. А для біжучого часу витворив ся по-малу новий світогляд, з яким я й обходив ся. Він визначив мої відносини до людий.

Пригадуючи усе се, я зробив тепер несподіване спостереженнє, що вже давно я дивлю ся на людей, як на творчі і споживні одиниці і рахунки мої з ними на сьому кінчають ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Такий погляд, що не має нічого спільного з живою індівідуальністю поставив мене в цілком теоретичні відносини до життя. Жива людина з його щастєм пробуває десь у замкнутому храмі, і я все ткав бавовну і побільшав здобутки моєї фабрики. А в тім, що тут мудрувати! Життє зіпсоване, його не вернеш. У сьому вся річ.

Тільки через подане мною слово ви знаєте тепер сю сумну повість.

Сидячи на краю могили я підвів голову і глянув на верховіття тополь, що зводились проти мене до синього неба. Їх сріблясте листє тремтіло на західнім промінні і се нагадало менї такий самий другій вечір. З якою насолодою зійшов би я у ту хвилину з світу! У кишенї моїй лежав набитий револьвер: але я спамятав дане вам слово і звичка підлягати обовязкови привела мене сюди. Довг виплачений. Тепер я вважаю себе вільним.

Чорний схопив руку товариша і міцно стиснув її.

— Ти був чесним чоловіком! — вимовив він зхвильовано.

Той хмуро похилив ся і нїчого не одповів.

Тодї Рудий кинув ся йому на шию.

— Так, друже, зхибили ми з тобою! Але коли ми перекинемось на другу планету, за нами буде великий досвід!

III

Знову настала глибока тиша. Місяць високо світив на небі і заливав усю округу своїм одноманїтним світом. І знову Білий перший озвав ся.

— Тепер, товаришу, говори нам про себе. З усього того, що тодї примусило мене жити, над усе було бажаннє вислухати тебе. До мене постійно доходили розповідання про твоє житте, працї, відносини з людьми; думки твої широко росповсюджувались у суспільстві і з усього, що я чув про тебе ти уявляв ся тією живою, бажаною людиною, на якій у кожного відпочиває душа. Не розчаровуй мене і доповни нам се тепер своїм власним засвідченнем.

— Так, говори, говори! — вигукнув Рудий.— Ми слухаємо тебе.

Чорнив дивив ся у долину, трохи прижмуривши очи і не хапав ся вийти з своєї задуманности.

— Добре, — сказав він нарештї, — я охоче роскажу вам про себе. Але що власне? Усього не роскажеш. Околишню обставину мого життя, мою громадську дїяльність і її здобутки ви і так уже добре знаєте по росповідкам і не се певно цїкавить вас, а внутрішнїй зміст людського життя трудно углянутий при найдокладнїйшому студіюваннї внїшнїх умов. Моє життє з зовнїшнього бо-

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ку нїчим не одрізнялось од богатьох инших. Єдине, що спочатку ставило мене в виключне становище — се моє незвичайне богатство. Але вам усе відомо, що я скоро увільнив ся од нього.

— Еге, як се стало ся? — спинив його Рудий.

— Далї роскажу і про се.

Я скінчив унїверситет, мандрував, не раз був закоханий, оженив ся, мав дїтей, був публїцистом, займав при сьому одну з громадських посад, — словом, те саме, що й другі. Але, звичайно, як би усї такі, подібні одно до одного життя, виставити у ряд— вони уявляли-б безкрає різноманїттє у серединї. Уся річ у індівідуальностях.

Важно не те, що дїяти у життю, а те, як почувати себе і се не завжде буває залежно.

У мене не було нїякої програми життя. Я не ставив собі завдань, не загадував свого поводження, не накладав на себе повинности перед громадянством, а робив те, що менї подобало ся. Словом, навпаки тобі, мій білий друже, був людиною цїлком безпрінціпною. Навіть моральні підстави не були звязані у мене у який небудь кодекс. Се елєменти моєї душі непорушно властиві їй і виявляли ся вони вільно виливаючись у кожному окремому випадку у відповідну форму.

Я не мав програми життя, але замість того я мав друге: я був зовсїм здоровий. Я відчував життє зо всїєю свіжістю і дужістю. Усе мене задовольняло. Природа давала менї невичерпану насолоду. Я повний її вражінь; вона бренить у менї, як вітер по струнах еолової арфи. Також відчуваю я душі людей, також цїкавлять мене справи, радощі і журба усього доступного менї світа. Я, як краплина води зливав ся з сїм морем, але не губив себе в ньому.

Сумні малюнки життя і навіть злі умови власне для мене, таке-ж свіже почуттє і при усїй свідомости небезпеки подій, якось орґанїчно задовольняли мене. Се найголовнїйше. Хто має здоровє, той має пятьдесять шансів на сто бути щасливим.

Нас більше усього цїкавить питанне про щастя. Перейдемо просто до нього.

Уся дїяльність світа зводить ся до того, щоб людина була щаслива. Але розумінне щастя і вимоги у кожного иньші. Як на мене, то щастє і нещастє — се настрій, а саме — той невизначний стан сучасної хвилини, який зявив ся наслїдком багатьох свідомих і непомітних причин в минулому і має в собі можливий напрямок будучого. Вияснити усї причини настрою нема нїякої змоги і не треба робити сього: більша частина з них лежать за

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

досяжними для нас межами і ті, що не підлягають нашому розумінню, може бути і єсть найзначнїйші.

Коли розвязують питання про щастє і нещастє, зовсїм забувають про настрій і усю увагу складають на ті помітні факти, які здають ся дїйсною причиною того, або другого. А власне сї факти самі по собі не мають великого значіння і зміняють ся залежно од усього иньшого.

Пригадую два випадки з мого життя.

У мене був близький друг. Ви знаєте, яка велика річ дїйсний друг. Се навіть більше нїжно коханого сотворіня; се частина власної душі. І от сей друг тяжко заслаб і нарештї умер. Він умер молодим при повній свідомости. Я був у весь час біля нього і так розумів його, мов умирав разом з ним. Я дізнав усїх душевних відтїнїв людини, що покидає світ і, коли він на віки зтулив очи, я лишив ся з ясним згідним настроєм і можу навіть назвати щасливим своє тогочасне становище.

У світї почувала ся мною гармонїя і думки мої і чуття одкриті були життю, котре я визнавав. Се дає найбільше задоволнення.

Окружнїм звичайно здавалось недоладним моє спокійне і радїсне становище, але воно тепер цїлком зрозуміле.

Другого разу я дочекав ся довго і палко бажаної хвилини і стиснув у обіймах свою кохану. Спершу од однїєї думки про се кров кидалась менї у голову і серце спиняло ся од захвату. Менї здавало ся, що раюванню моєму не буде краю, а вийшло зовсїм навпаки і несподївано. У сю щасливу на погляд хвилину у моєму почуттї раптом злиняли фарби, життє здало ся менї буденним і на серцї стало тяжко.

Я тодї не розумів себе, а згодом вияснив собі сей настрій тим, що доки поривав ся до далекої мети, доти мене тїшило моє нервове, піднесене почуваннє, а коли досяг мети, воно раптом упало; в будучности вбачав ся оспалий спокій.

Уся річ у тому, що центр ваги для щастя лежить у настрої, себ то у всїй сумі причин, а не в окремих помітних нам випадках, а через те — ось ще одно моє глибоке переконаннє — його не можна творити своїми руками.

Але досить теорії! Я краще росповім вам живі враженія мого життя.

— Я пильно чекаю сього, — зауважив Рудий.

— Гаразд. Ви хочете знати, куди подів ся мій скарб? Тепер я виявляю вам сей секрет. Він тут, під нашими ногами, як тридцять

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

років назад, у лонї сеї самої землї. Ви дивуєтесь? Зараз поясню. Почавши жити, я дуже скоро зрозумів, що кожного разу, коли я почував себе щасливим, се йшло од мене самого і моє багацтво не тільки не причиняло ся до того, а часто навіть перешкоджало менї. Жити так легко! Се залежить од самого себе. А менї не треба було нїяких запомог; через те я узяв і закопав свої гроші у землю. Куди менї було подїти їх ? Я викопав сей скарб, менї він не здав ся і найбільш натурально було вернути його назад. Може бути другим разом доля поорудує ним більш до речі. Через що я не роздав свої гроші убогим? Через те саме, від чого я не лишив їх собі. Менї не природжена ощадна філянтропія, а безпосереднього побудження у мене не було.

Я попростував сюди, заховуючи тайну і тут при місячному світї попрацював також пильно, як у ту першу нїч.

Ось коли я згадував за вас! Де ви тепер? Що робите з своїм богацтвом? Як вам живеть ся? Се було за три роки після нашої розлуки, — значить, ти, Білий, лагодив ся споруджати фабрику, а ти Рудий, їхав у Італїю співать.

Як би ви знали, як приємно я почував себе, коли увільнив ся од грошей. З того часу я став у як найтїснїйшу згоду з життєм і сміливо полинув у його простор. Багато було після того усяких подїй, горя, переживань, що здавались менї тодї дуже важкими, а тепер злитими у одну течію зовсїм звичайних явищ. Але не у них річ. За мною лишив ся на усьому протязї бадьорий і веселий настрій життя, котрий підносив мене над усїма значними подїями історії, великими творами людей, їх теоріями, принцїпами, славолюбством і звитягами. Усї могли помилятись, тільки не я, бо саме житте вело мене за руку. Ми йшли з ним поруч.

Одного разу вертав ся я з любого для мене побачення. Був тихий весняний вечір. Навкруги по обрій лежали засїяні ниви. Над ними слало ся нїжно блакітне небо, поволочене легкими хмаринками. Соняшне промінне уже згасло і росплилось рівним світом по всьому просторі. Зверху блимали перші зірочки. В природї розумілась якась велика ідея. Вона не трималась у межах думки і все таки без сумнїву істнувала, як щось реальне. У таку хвилину виявляеть ся стям життя.

Я вертав ся од женщини, у якій був тодї закоханий.

Се була чудова принадна підгородня міщанка; вона жила того лїта у своєї тїтки на хуторі. Їй було лїт двадцять. Дужа, як вода і свіжа як троянда з ямочками на щочках, з ясними карими очима, з довгою русою косою і гарною упружною постатю. Її од-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

криту шию завжде обвивали дві низки дрібних коралів і ся безвинна покраса надзвичайно личила їй. Усе було цілковите і жизнене.

Ся женщина зворушила у менї цілу безодню почуття. Я блукав по свойому парку і по над ставком, дивив ся на місяць, згадуючи романичні епізоди з історії, зхвильовано чекав зобачення, горів як походня, стискуючи її у обіймах, з яких вона визволяла ся завжди соромливо і кокетливо і кохав її ніжно.

Бути закоханим — велике щастє. Тут житте у свойому апогеї і разом з тим нїщо друге не примеркає і не одсовуєть ся, й навпаки коло поширене і освітлене, як найбільше.

Характеристичною рисою моїх відносин до міщаночки було те, що менї завжде було легко і весело з нею і нїколи не обридло. Естетичне вражіннє од неї було таке, яке дає ластівка і щоб не робила ся женщина, все було гарно.

Одного разу вона обчищала картоплю і кидала довгі лушпини у кошик, а чисту картоплю з випляском у казанок із водою. Увесь час вона щебетала зо мною, несвідомо легко розвязуючи філософські питання. Перед нею палав вогонь. Сей малюнок впливав на мене ласково і лагідно. Я почував тоді пориванне до сїмейного життя. У теплому образї воно прекрасне.

Другим разом вона сплела вінок з яскраво-малинових рож і і заквічала ним свою золотисту голівку. Я милувавсь нею, як художник і був закоханий у неї, як середньовіковий лицар. Вона увесь час не давала менї поцїлувати себе і тримала ся неприступною дамою; а коли я уже виїзжав, раптом розпустувала ся, розбігала ся і сміючись кинулась менї на шию, по дїточому безхитростно.

То були прекрасні часи. Так минуло лїто.

В осени моя красуня зрадила мене несподївано і грубо. Прямо вийшла заміж за майстра в городї, що посватав її за тиждень до того і зараз же цілком увійшла у сїмейну колію.

Ну й що-ж! Я не побивав ся. І також було у других випадках, що завжде приводили до несподїваного кінця.

Моє чуттє розсипаєть ся дрібними краплями в великому морі життя. Втрата окремої часточки не має для мене згубного значіння. Менї цїкава людська душа у всїх її проявах. Поміж усїм невідомим, невизначним у світї, вона уявляєть ся менї світочем життя, його змістом, безперечною правдою. Я вірю в неї.

Наука, штука, усї наші твори, цїкавлять мене власне як проява людської душі. Дивлячись на усе з внутрішнього боку, я не

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

захоплююсь цілком успіхом в околишньому руху річей. У тебе була фабрика, а у мене була друга орґанізація праці. Ти знаєш мою справу у всій подробиці, — про неї стільки писано у свій час, — ну і знаєш, як вона впала через нещасні умови. Я ні трохи не засмутив ся від того. Справа погинула, але ідея її пішла у життє і живе.

— Так, — сказав Білий, — я багато думав про тебе. Може ти й маєш рацію. Але скажи менї, як ти дійшов до такого сталого відношення до життя і що ти усе таки вважаєш щастєм людської душі?

— Для мене щастє у гармонії між тим внутрішнім світом і внішнім.

— Але як се здобути?

— О, я не виробив способів. Мій світогляд склав ся вільно, без натягання і привів мене ось до чого. Людина уявляєть ся менї згромадженим окремим світом серед великого світу. Вона непасивний витвір окільних безладних випадків. У неї є творча здібність до самозміни. У голові її безперестано снують думки, захоплюючи усе, що їм досяжно; разом з тим у орґанізмі безупинно ідуть житьові процеси; орґани чуття забирають окружні зявища, і усе се гармонійно звязано.

Треба щоб усї сили були у дужому напруженнї не доходячи до втоми.

Житте ставить іноді події, що вривають ся діссонансом у внутрішнїй світ і порушають гармонічний звязок у чуттях і розумінню людини, але я знаю, що усе, що є, повинно бути і силкую ся знайти непомітну менї одразу гармонію між незрозузілим випадком і усїм останнїм.

Багато де чого погодив я з життєм, що здавало ся менї раніш нерозвязаним і се підбадьорує мене.

Я не тільки думаю, а і вірю. Віра говорить менї: усе, що дієть ся — має бути і веде до кращого. І коли менї не дасть ся скоро відшукати звязок між окремими випадками і цїлим, то я все таки знаю з досвіду, що він знайдеть ся, тільки я не зміг зробити сього відразу.

З молоду мене бентежили такі думки, що коли уже є на свїтї нещасні, та ще од умов нашого загального життя, то соромно бути щасливим, бо се щастє, мов докір совісти. Довго се збивало мене і не давало спокійно іти своїм шляхом; але час і житте дали менї таке переконанне: біль є такий самий значний і необхід-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ний елемент життя, як і насолоди. Вони ідуть разом. Суми щастя і нещастя рівноважать ся. Але у кожного своя доля.

Трапляють ся люде, що стоять один до одного, як два протилежні полюси. Усї живуть нарізно. Наші відносини до внутрішнього світу ближнього проходять у такій темряві, на ослїп, що ми рідко улучаєм на правду. Ми можемо тільки спочувати. З окільного боку далеко яснїйше. Тут усї розуміють ся і можуть бути корисними. А що внїшні умови у великій мірі одбивають ся на внутрішньому життї людини, то люде можуть багато запомогти один одному. Співчуттє повинно бути активним. Пасивне спочуванне се недуже зявище. Воно не має стяму. Переживати чуже внутрішнє життє — не наше дїло і ослабляє нас самих.

— З усього того, що ти сказав, — вступив знову Білий, — я зауважив три твердження: Усе, що дїєть ся — на добре; се твоя віра. Щастє і лихо рівноважать ся на світї. Щастє у гармонії між собою і зовнїшнім світом, а почуттє сїеї гармонії лежить у настрої. Алеж настрій не сталий.

— Се так і справдї. Настрій хитаєть ся у залежности од більших чи менших даних для щастя. Чим більші і постійнїйші дані, тим менше до них настрою. Ми зовсїм не вражливі до того добра, яке увійшло уже у наш ужиток і наш настрій дуже підносить ся на зустріч тих утїх, які вбачають ся нам у перспективі. Через те одержуєть ся така рівновага: у всїх випадках те саме почуттє голоду. Воно і есть здорове, житєве почуттє.

Я гадаю, що обмір щастя і лиха у кожному окремому життї на всьому його протязї рівноважать ся. Трапляють ся великі хитання для окремих хвилин, але вони не приводять до роспуки, бо інстинкт вірить у гармонїю

Рівновага настрою малюєть ся менї у такому образї, як коняка на тончаку. Вона напружує сили і все іде наперед і лишаєть ся на одному місцї.

Коли голод, про який я кажу виходить за межі норми, то се чуттє стає мукою, а при неможливости вдовольнити його — великим лихом. Але коли він приводить до задоволення, то такий момент дає дїйсне щастє.

Тепер я скінчив. Більше не скажу нїчого. Не за сю коротку нїч росповісти історію цїлого життя.

— Ну, тепер скажи нам, що ти був щасливий! — радісно вигукнув Рудий.

Чорний усміхнув ся.

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Я був і щасливий і нещасний. Але коли-б менї пропонували почати знову моє життє, маючи за собою досвід, я-б нїчого не перемінив у ньому. Усе, що стелеть ся переді мною, належить ще менї. У мене є бажаннє і сили іти наперед.

А тепер, дивлячись на усе минуле моє життє, я почуваю бадьоре і спокійне чуттє людини, яка підходить до того місця, куди лежав її шлях. Перед ним блищать уже банї на храмах, з за ним, коли він оглянеть ся,—богата подіями дорога, місцями тяжка, місцями приємна і завжде освітлена признаннем своєї доцільности.

Сонце сходило у всїй своїй пишнотї і заливало яскравим світом напів розкопану могилу і трьох людей на її верху.

ОЛ. НЕПРИЦЬКИЙ-ГРАНОВСЬКИЙ.

Кручі - щастє.

Хто не хоче, зоставай ся...
А хто з нами — гей, вперед!
В сяйві сонечка скупай ся
І могучі
Ми на кручі
Враз підемо... Не лякай ся,
Ми підем вперед, вперед!..

Де, скажіть, як не на скелї,
Там в блакиттї десь горить
В невідомій нам оселї
Щастє наше?!
Ось де наше
Лихо згине і веселі
Усміхнемось хоч на мить...

Там не роси — самоцвіти,
Замість слїз — любов, пісні,
Найпишнїші нїжні квіти
Нас чекають
Привітають
Сонця ясного привіти
Звуки щастя голосні...

Через бір, тряскі болота —
Гей до диких мрійних круч!
Зоставайсь кому охота...
Скрізь по полї
По роздолї
Простяглась шукать злидота
Манівцями щастя — круч...

Ген — ген скеля... братя милі!
Ще зусилле... ось горбок!
І упємось плеском хвилї...
Пріч печалї,
Далї, далї...
А на лицарській могилї
Ми насадимо квіток...

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

На українські теми.

Недоцінюваннє.

Кілька місяців тому в нашім життю — життю росийської України стала ся пригода, з приводу котрої хочу поговорити — припинила ся популярна ґазета для народа „Село“. Факт сей не зробив особливого вражіння в нашім громадянстві. Одні помянули небіжчика більш або меньше скромною похвалою, инъші не зробили й того і взагалї не виявили нїякого занепокоєння, маючи на увазї, що громадянство й по тім не зістало ся без популярної народньої ґазети: відновила ся „Світова Зірниця“, зявила ся незадовго перед тим „Рілля“, а під хвилю як припиняло ся „Село“, став виходити „Засїв“, котрим видавцї „Села“ і уконтентували своїх передплатників. Ущербку українському престіжови значить не вийшло і навіть число ґазет українських через се не зменьшило ся, так що й ворогам українського народу не було притоки говорити про упадок чи реґрес українського життя. Все зістало ся на місцї, вся та убога зверхня декорація, котра має посвідчити „перед світом“, що „і ми люде“, і все у нас по людськи — єсть у нас і орґани щоденні (загальне число: оден), і орґани лїтературно-наукові (так само оден) і орґани чисто наукові (так само оден) і орґани лїтературно-громадські (так само), і орґани сїльсько-господарькі (так само), і так далї — всякої штуки по одній, як у мінятюрових нїмецьких князївствах, з котрих так люблять насміхатись сатиричні листки, — де також — „як у всїх монархіях“, мусить бути теж бодай оден гофмейстер, оден штальмейстер, оден єґермейстер, бодай хоч оден мінїстр, хоч оден ґенерал, хоч оден тайний совітник, і так далї — всякої твари бодай по штуцї, коли не по парі, коли Господь Бог на більше не позволяє, але все таки—хоч по одному, а так само „як у всїх Европах“!..

Так зістав ся в цїлости весь інвентар і у нас. Шановні земляки наші можуть спокійно спочивати по патріотичних трудах своїх і з повним вдоволеннєм перечисляти, що є вже у них „все“ — преса, лїтература, наука, музика, театр, клюби, банки, кооперативи — і навіть „Просвіти“ ще не всї позакривані. „Вся обстановка“ зовсїм як „у всїх приличних домах“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І все таки, не вважаючи на цїлість української „обстановки“, мулить менї сей факт, і може не так факт — як отся байдужість до нього нашого громадянства, з котрої ясно виступає — для мене принаймнї, недостача зрозуміння тих підстав, на котрих повинна оперти ся громадська робота, коли вона має на метї щось більше нїж декорацію, нїж зверхню „обстанову“ нашого життя про чуже око, „як у всїх приличних домах“

Громадянство повинно було щиро пожалувати сеї ґазетки, коли б воно відчувало потреби і завдання свого життя. Дїло се минуле, нема надїї, щоб та ґазетка стала виходити з нову, і хоч я стояв близько до неї, тепер можу її похвалити, — тим більше що за свого життя вона не тїшила ся не тільки особливою, а таки й нїякою увагою наших „руководящих орґанів“ „Село“ могло похвалити ся добрими співробітниками, зручними популяризаторами; давало свому читачеви в дуже легкій і приступій формі богато такого що будило його мисль, розширяло його виднокруг, привчало мислити над обставинами життя, ставити ся до них критично. І читачі з народа цїнили його; редакції не бракувало „читачів друзїв“ з селян і робітників, які при ріжних оказіях заявляли їй свою вдячність і щире довірє. Інтерес серед селян будило „Село“ великий; знаю факти, де селяне умисно ходили на залїзничу станцію за кількадцять верст по „свою ґазету“, щоб мати її скорше в руках. А як треба „авторитетної“ оцїнки (бо суспільність наша цїнить „авторитетне слово“), то досить згадати, як високо оцїнена була ся народня ґазетка, як орґан громадського і полїтичного усвідомлення, в сферах адмінїстраційних. Се факт, що нїодно українське видавництво не було так високо отаксоване: крім явних репресій і кар, котрими прийнято сю ґазетку, вона від початків свого істнування почала заборонювати ся „секретно“ всякими начальствами і відомствами, на ріжні і всякі способи, включно до наказу з волостей адресатам її не видавати, а відсилати до канцелярії ґубернатора. Здаєть ся, що тільки „управленіе государственного коннозаводства“ и „вѣдомство имп. Маріи“ не встигло видати спеціальних циркулярів, котрими забороняло передплачувати „Село“ своїм підвладним.

Нема сумнїву, що така спеціяльна опіка начальства робила великі трудности розповсюдженню ґазетки. До редакції не раз приходили листи і устні оповідання про ті перешкоди, які дїють ся з боку ріжного місцевого, сїльського начальства, починаючи від „ласкавих“ намов не виписувати і не тримати такої ґазети – і до простої конфіскації. Кореспонденти удавали ся до редакції з за-

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

питаннями, чи має право начальство забороняти ґазету; діставали розуміеть ся відповідь, що ґазета видаеть ся законно і начальственним заборонам чи карам не підлягае. Не знаю який ужиток з тих розяснень робили сї коресподенти. Але факт зістаеть ся фактом, що після того як ґазета була обсочена вже такими многостороннїми заборонами з боку ріжних-преріжних відомств і начальств, вона все таки мала передплатників і читачів — цифру дуже показну як на наші українські обставини, і то передплатників чисто селянських, не інтелїґентських. Були села з цїлими гніздами передплатників — до десятка і вище десятка. Очевидно, начальственні заборони не спроможні були сотворити перешкод непереборимих: наша „слава Богу конституція“ все таки зіставляла певну щілину між законно дозволеним і начальственно забороненим, і сею щілиною ґазета ішла далї, заходячи в такі глухі кутки, де нїхто не міг би й припустити можливости якогось противлення начальственним „умоначертаніям“.

При можливости такої щілини — задокументованої росповсюдженнем ґазети по всїх її заборонах, річ очевидна — ґазета могла далї істнувати й сповняти свое дїло громадського й національного усвідомлення — як би свідома інтелїґенція українська, та що стоїть близше до села і селянського читача, приложила з свого боку старання, щоб згадана щілина могла бути як найбільше використана селянським передплатником і читачем. Річ знана, що там де селянинови приходить ся вступати в боротьбу з перешкодами низшої сїльської власти, в родї урядника або писаря, — поміч і участь інтелїґента, хоч би як невисоко поставленого на урядових ерархічних щаблях, буває незвичайно цїнна і важна. І я смію думати, що українська свідома інтелїґенція не показала в сїй справі зрозуміння дїла і зостала ся по заду від адміністрації — ся краще оцїнила „Село“ як орґан національного і суспільного усвідомлення. Думаю, що при живійшій помочи з боку нашої інтелїґенції поширенню сеї ґазетки, вона могла б істнувати й далї, навіть при всїх репресіях й заборонах начальства—жити і поширювати ся навіть у всїй тій густій мережі заборонних циркулярів, котрою її обпутало начальство. А утрата орґана, що встиг здобути собі добру репутацію і довірє нашого селянина — все таки прикрий убуток в нашім молодім і не богатім національнім життю, хоч би на місце припиненого зявило ся нето що оден, а й два нові орґани.

В сім маленькім епізоді бачу симптом загальнїйшого недоцїнювання свідомою українською інтелїґенцією тої щілини, яка вза-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

галї істнує між старим режімом і нинїшнєю „самодержавною конституцією“. Громадянство українське разом з росийським все ще живе під враженнями розвіяних мрій визвільного руху і під сим гнїтючим настроєм не доцїнює тих можливостей самоозначення, які зіставила в його руках та сувора дійстність, що обскубала так безжалісно роскішні квітки „юних днів — днів весни“. Як би обридлива не була нинїшня вакханалїя успокоєнїя, як би не вивертали „волеві імпульси“ нинїшнїх комендантів росийського житя всяке понятє законности, дозволенности і недозволенности, — вони не спроможні вернути житє на старі позиції. Глубоке „егоже не прейдеши“ дїлить сучасне житє від недавноминулого, і нїякі роскоти „сильної власти“ не можуть закрити й задержати його. Нема тої глибокої авторитетности, вихованої столїтньою еволюцією росийської державности по одній сторонї, нема тої свідомости непреложности і безвихідности по другій, що характеризували старе житє і надавали йому силу. „Волевим імпульсам“ власти, розуміють ся, відкрило ся поле, якого не знав і старий режім; але суспільність приймає їх як результати хвилевої конюнктури, і ще важнїйше — таким уважає їх сама власть, не маючи нїякої певности що до трівкости сеї конюнктури. Сфера громадського „дерзновенія“ без сумнїву розширила ся незвичайно і то що пятнадцять — двадцять лїт могло бути тільки предметом „безсмысленныхъ мечтаній“, від котрих розважний чоловік вважав своїм обовязком тїкати за десяту верству — стало тепер вповнї допустимим предметом, про котрий можна говорити, не рискуючи бути признаним за божевільного.

Річ ясна, що сї можливисти, полишені визвільною епохою, в руках громадянства повинні бути використані ним як найповнїйше задля розвитку громадських сил. Але суспільність, приголомшена утратою тих безграничних перспектив, які відкрив їй був визвільний рух, не використовує їх і не оцїнює відповідно — росийська так само як і українська. Між такими можливостями, полишеними українському громадянству недавно минулим, а ним недоцїнюваними, на першім місцї стоїть саме українське слово.

Розуміють ся, з практики знаю прегарно, як слабо і карикатурно була здійснена свобода слова на українськім ґрунтї, якими безконечними обмеженнями обставлено було се роскріпощеннє українського слова, признане законом, але в своїм переведенню позіставлене всевластній бюрократії, вихованій в традиціях винищення „українського сепаратизму“. Знаю, і все таки констатую, як те що лишаєть ся і під теперішню хвилю і лишить ся очевидно і далї, — все таки відійшло страшенно далеко від давнїйшого

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— скажім того, що було двадцять лїт тому, коли не можна було думати про виданнє української популярної книжки, не кажучи про ґазету, не можна було порушити на українській мові, в якій небудь формі теми історичної нї соціальної, не можна було висловити слова критики супроти національної полїтики росийського правительства що до Украïни, і т. и. Те що можливо нам і в сїй хвилї: друкувати популярні книжки на теми соціальні, полїтичні, історичні, не кажучи про всякі практично-господарські і природничі; видавати ґазети і журнали для народу і інтелїґенції; порушувати — хоч би і в дуже „обережній“ формі — питання бїжучої національної і державної полїтики, поширювати українську книжку в тім переконанню, що вона сама по собі ще не буде погибілю для тих хто будуть її купувати, читати, тримати і поширювати; стояти в безпосереднїм обмінї з закордонними українськими землями, — хоч би і при співучасти цензурної замазки і величезного мита, — все се свідомим Українцям з-перед двадцяти лїт здало ся б чим незвичайно роскішним, просто казочним щастем, навіть з усїми атрібутами нинїшнїх трусів, процесів, кар, конфіскат, закривань, заборон і т. д., і думаю, що вони докірливо б похитали головою, як би могли уявити собі, що всї отсї можливости сучасному свідомому українству будуть здавати ся чимсь маловартним, малозначним; що воно буде використовувати їх слабо, все перейняте ще вражіннями від роскішної панорами, котру бачило під час визвільного руху — автономности українського житя, повноти національної культури, розвязання аґрарного питання на користь трудящих українських мас, повної свободи орґанїзації суспільности і т. и.

Так, наше поколїннє, що бачило перед собою хоч короткий час все се таким близьким, таким можливим, — все ще не може помирити ся з працею в границях тих реальних можливостей, які лишив їй той світлий час, і над ним звучать ті жалісні слова біблійного героя, котрі Лєрмонтов виписав як епіґраф свого „Мцыри“:

Вкушая вкусихъ мало меда—и се азъ умираю

Менї пригадуєть ся одна недавная стріча. На улицї в Київі підійшов до мене молодий чоловік і назвавши мене, пояснив, що приїхав зо мною порадити ся. Його заінтересувала можливість національної української пропаґанди на релїґійнім ґрунтї. Розвинув передо мною свої пляни: взяти на себе службу в якімсь закордоннім „святім місцї“, куди сходять ся богомольцї, і маючи можність стрі-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чати ся з українськими прочанами без нагляду росийської поліції, ширити між ними українську книжку на теми релігійні, а поруч з ними—і на теми національні, та дорогою українського слова релігійного відкривати дорогу національній ідеї до сеї найбільш консеративної части українськаго селянства.

Довідавши ся, що сей чоловік і тепер живе на селі, між народом, я висловив йому своє здивованнє, що він шукає таких крутих доріг до селянського переконання,—добираєть ся до найменш податливих кругів селянства, та ще й таким сумнівним шляхом, коли має змогу впливати на людей безсумніву далеко більше чутких на інтереси суспільні, політичні й національні. В відповідь він почав досить глухо говорити про те, як тяжко служити тепер і як трудно робити що небудь на селі в теперішніх обставинах. Не могло мене се переконати. Хоч я зовсім не був оптимістично настроєний для обставин нинишньої робити на селі, де тепер панує і зводить рахунки з усіми, що встигли себе як небудь опозиційно показати за недавно минулих часів, всякє сільське начальство, повне гордого переконання, що тепер йому „все подвержене“,— все таки я мав те вражіннє, що сей чоловік не пробував серіозно працювати у себе дома на сільськім ґрунті, в сих „обставинах“ і тими засобами, якими нинішній „прижим“ зіставив в роспорядженню поступово настроєного громадянина. І маю таке переконаннє, на підставі ріжних фактів, що дуже богато тепер по Україні, і між свідомими Українцями і між всеросийськими поступовцями, є таких людей, котрі стоючи близько села і всякаго робучого народу та маючи змогу впливати на напрям народнього життя і народніх інтересів в своїй околиці,—за мало цінять ту можливість впливу на нарід, на селянство дорогою української популярної літератури, популярної преси, українського слова взагалі, яку зіставляє ще нам нинішній режім.

Яка причина тому? Думаю, що одним відбирають охоту ті всякі препони, які розсіває ріжна адміністрація, вища і низша, загальна і спеціальна, на шляху поширення українського слова й української свідомости. Дуже богатьом, без сумніву, здаєть ся таке діло занадто дрібним, занадто далеким супроти великих завдань, які висунув недавній визвільний рух; воно їм занадто пахне старим народницьким романтизмом—вчити дітей, роздавати книжечки, ґазети —та ще й такі скромні, обкусані цензурою, як нинішні. Людей общеросийсько настроєних мутить іще й побоюваннє, щоб таким чином на стати участником і помічником „українського націоналізму“, що тільки непотрібно ускладнює національними мотивами й „на-

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ціональним шовінїзмом" всїм спільне завданнє всеросийського визволення.

А результат з того кінець кінцем такий, що і продукція популярної лїтератури не поступає у нас так як би було слїд: особливо на теми суспільні, полїтичні і національні виходить останнїми руками дуже мало популярної книжки. А те що маємо вже і що ласкою начальства позіставлене і по нинїшню хвилю в свобіднім оборотї книгарськім та може до певної міри „невозбранно" поширювати ся й тепер — поширюєть ся дуже слабко, — розмірно, розуміють ся коли порівняти з тим що було тому десять-пятнадцять лїт, але дуже і дуже слабко, як уважати на нинїшнї обставини. Після того як фактично скасовано до решти свободу зібрань, товариств, свободу живого слова, лекцій, промов і таке инше — друковане слово, популярна книжка, популярна ґазета зістали ся одинокими засобами полїтичного і національного виховання народнїх мас, одинокою дорогою впливу інтелїґенції на них. Будувати силу українства в масах і так само—збирати запаси творчої сили оновлення в сих масах під теперішню хвилю можна тільки сею дорогою. Се повинно бути ясним, і супроти того нїчим иншим як тільки проявом тяжкої депресії, приголомшення нашої суспільности треба вважати отаке занедбуваннє нею сих могутнїх засобів народнього виховання. „Обставини" нїяк не можуть оправдати ї—власне вони ще дають змогу користувати ся сими засобами, і невикористаннє їх зістаєть ся виною громадянства. Раніше чи пізнїше прийде хвиля обрахунку реальних сил, котрими розпоряджає чи то українське громадянство, чи поступові елєменти Росії — і тоді прийдеть ся гірко пожалувати змарнованих лїт, невикористаних доріг, недоцїнених знарядь.

А зрештою реальні відносини сил і так кождої хвилї важать ся і дають себе відчувати, чи в відносинах до українства правительственних сфер і всяких начальственних „умоначертанїй", чи в настрою до нього инших національних і полїтичних ґруп в Росії. І сей факт,—на скільки свідоме українство має або не має за собою народнї маси, наскільки воно опираєть ся або не опираєть ся на національно усвідомлене селянство, робітництво, інтелїґентський пролєтаріат—сей факт чи свідомість його передо всїм рішають і впливають на те, наскільки рахують ся з українським житєм, наскільки ним інтересують ся, „люблять чи ненавидять", знають або хочуть знати в поступових росийських і всяких инших кругах. Тут кінець

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

кінцем розвязка сього пекучого для росийських Українців питання. Про нього поговорити мушу хіба осібно, а тепер хочу тільки зазначити, що одинока певна дорога його розвязання лежить через політичне і національне усвідомлене народніх мас, а для сього в нинїшніх обставинах оден спосіб—сотвореннє можливо найкращої, чи найбільш ріжносторонньої популярної літератури і преси та їх поширеннє дїяльне, енергічне і неустанне.

МИХАЙЛО ЖУК.

Гори.

I.

Молити ся?! Чи ж є молитва в світї,
Щоб казкою була?
Свобідна, легка, як весна у цвітї,
А не як раб мала.

Чи ж є молитва, котра не прохає,
Як той бездомний дїд?
Молити ся! — душа не дозволяє,
Прохати щось — не слїд!

Лишень, коли від спраги я конаю, - -
Є в мене джерело
І я до нього в спеку припадаю,
Як те мале стебло...

Але і тут немаю я спокою,
Сцїлющої води,
Бо демон той, що всюди йде за мною,
Прилинув і сюди.

В прозорім шклї стрічаю ся з устами
Свого ж таки лиця. —
Воно пє жар шаленої нестями —
Я холод пю мерця.

Воно блїде, безбарвне і холодне,
В моїм же кров так бє!
Воно прожерливе, настерне і голодне, —
Чому ж воно моє?!

Коли б ви знали—гори і тумани...
Смереки на верхах;
Співучі ріки, як сумні орґани, —
Шмараґди на лугах!

Як би води ви знали таємниці
То не кажіть менї.
Укрийте правду між зелені глиці,
Сховайте, чарівні!

Моя кохана має очі ясні —
Туди я зазирну.
Забуду вмить свої примари власні
І спокій поверну.

Але і тут... В зіницях, як в безоднї,—
Лице на чорнім тлї!
Ті знову риси мертві і голодні,
То я в прозорій млї.

Питаєш ти, чого так зір ховаю,
Чом в очі не дивлюсь?
Тобі здаєть ся, наче не кохаю...
Нї, я себе боюсь!

Тепер ти знаєш, що́ мене турбує,
Чого мій сон важкий,
Бо мою душу мучить і хвилює,—
Мій привид, всюди мій!

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

II.

Ти є така,
Як шелест на світанку
Пахучих трав.
То знов така,
Як дуже спозаранку
Глибокий став.
Твоя краса
Вдихає в мої груди —
Один раз спів,
А другий раз
Несу з собою всюди —
Од неї гнів.
Мої уста,
Що ти цілуєш палко,
Мов жар горять...
Лише часом —
Тоді буває жалко —
Згасають, сплять!
Чому тоді
Я вугіль чорний маю,
А не уста?
Я так люблю,
Я так тебе кохаю...
То ж мить пуста!
То мить пуста...
Я знаю се... кохана,
Повір менї!
То тільки тінь —
Я ж думав - чорна рана
В душі, на днї.
Я лиш життя
Бою ся, що забрало
Багато лїт.
Воно краси
Не мало позбивало,
Звялило цвіт.
Ти вугіль той
Спали, як мога борше,
І не чекай.
А я шляхом
Піду тернистим скорше,
Зустріну май.
Для мене ти,
Як шелест на світанку
Пахучих трав...
То знов така,
Як дуже спозаранку,
Глибокий став.

III.

Утопилась в потоцї ялина
І плаче маленький струмок,
Сумує вечірня долина,
Шаліє шумливий поток.
І тумани вгорі згуртувались,—
Укрили собою той сум.
Сатири в лїсах поховались —
Води вони слухають шум.
Визирає здалека - здалека...
Найперша зоря в небесах.
Темнїє черниця - смерека
І спокій панує в лїсах.
Лиш не знає злочинець спокою...
В життю він ялину кохав.
Боров ся роками з журбою ..
Ялини поки не зламав...
Зараз впала на груди потока—
Зелена, стрункa, молода...
Здїйснила ся мрія жорстока—
Її обіймає вода.
Лиш помітив поток, що ялина
Конає в могутних руках...
Раптово забурилась піна,
Його обхопив якийсь жах.
І погнав він в долину, в долину! —
На ослїп камінне кидав.
В руках нїс померлу ялину,
Мов зранений сильно ридав.
Уже небо укрилось зірками,
Тумани, застиглі, стоять.

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Поток все шаліє з нестями,
Сатйри сміють ся, не сплять.

IV.

Тумани, тумани... Я бачив хімерне
У ваших казках незабутніх.
Не знаю, чи знову до мене поверне
Коли така хвиля у мріях майбутніх.
Не знаю, чи знову я гори побачу,
Верхи, полонини і ріки...
Чи тільки враження у слові потрачу,
Як силу фізичну втрачають каліки.
Ні, я не забуду, як ви осїдали
На темно-зелені ялиці,
Як тїло прозоре пестили, гойдали...
Мійсцями ж стояли, мов з темної крицї.
У місяшні ночі плили між горами
Ставачи, щоб знову поплисти.
Тодї ви здавались менї кораблями,
Які у леґендах пропали без вісти.
Я ще пямятаю вузеньку долину,
Дорогу і скелї похмурі;
Поточок шумливий і перлами піну,
І мох, що поріс на природному мурі.
І ще памятаю — тумани білясті
Зовсїм полягли над рікою,
Мов кучері білі, рухливі, хвилясті...
А хвилї шуміли і грали водою.
І ще в мої груди запала картина,
Як тїни вечірні снують ся —
Блакитні, півсонні... Чудова хвилина!
Верхи рожевіють і тихо сміють ся.
А потім... не знаю... Сопілка квилила,—
Той звук був кришталю подібний,
Немов десь об шклянку дитина дзвонила,—
Він сипав ся чистий, напругий і срібний.
Він сипав ся чистий... Тумани білясті
Зовсїм полягли над рікою,
Мов кучері білі, рухливі, хвилясті,
А хвилї шуміли і грали водою.

V.

Шумлять верхи... Мовчать долини
Бурчить ручай в своїй норі;
Яснїє небо угорі,
А зорі сяють, мов перлини...
А десь далеко... За верхами!
Глибоке море шепотить,
Гойдає зорі, шелестить—
Немов жує пісок зубами.
Лиш там і тут—сей шум панує...
Там шепче хвиля, тут — сосна,
І серед мороку і сна
Два рідних серця він турбує.

VI.

— Я лїтня ніч!
— А я струмок прозорий...
— Я шелест лїсу — темний і глухий.
— А я туман і хворий —
Блукаю так, мов старець той сліпий!
— Я сїю сни...
— А я пісні співаю.
— Я лиш тугу гойдаю на гилках...
— А я туман — не знаю —
Мене в світи провадить дикий страх.
— Мої зірки!
— Я ж маю з піни перли..
— А я душа—без мене мертвий лїс.
— Мене вітри подерли, —
Бо я туман, бо я безодня слїз.
—Я тиха ніч...
—Я пісня колискова...
—Моя струна, то жмурки на водї.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

—А я туман—немова,
Мої думки вмирають молоді.

VII.

Гори на право, гори на лїво,
Гори навколо стоять...
Лїсом чорнїють, холодом віють,
Гучно водою шумлять.
Небо у зорях... Скелї нависли
По над вузеньким шляхóм.
Камінь дороги стомлює ноги,
Дихають тїни страхóм.
Чути здалека дзвоник корови..
Зірка в струмочок зирне—
Погляд лукавий, мрійно-яскравий
Наче у серце кольнѐ...
Кожний листочок казку шепоче,
Казка примари несе,—
Жахом проймає, дїйсність ховає,
Сїє хімери на все.

VIII.

—Хто ви? Я вас не знаю!
Хто ви?—ще раз питаю—
Скажіть менї?!
„Темні і голі...
Муки і болї,
Серцем сумні!“
—Скажіть, де ви зродились,
Чому ви тут зявились,—
Лишіть мене!
„Ми ночи дїти,
Прийшли забити
Серце сумне...“
—Скажу—мої печали,
Турботи, клопіт, жалї,—
Не ваша річ.
„Ми не од себе
Прийшли до тебе—
Послала ніч.“
—Вона? Та чорна скриня,
Та з гадами яскиня,—
Послала вас!
„Вона послала
І наказала
Прийти на час.“
—Мовчіть! вас я не знаю,
Бо ваша ніч без краю...
Мара пуста!
„Беріть за руки—
Болї і муки,—
Вяжіть уста!!“

IX.

Люблю я часом серед ночи
Не спати;
Люблю в таку ніч над водою
Блукати
І слухати шелест і шуми,
І власні, схвильовані думи.
В ті хвилї вода чарівничо—
Таємна,
В ті хвилї турбота щодення
Даремна—
В просторах є зорі мінливі,
Долинами тїни дрімливі.
Не хочу, не можу я спати
Часами!
Я чую, як лине там вітер
Верхами.—
Той голос не має спокою—
Він леть ся, мов скарги, горою.
А тут! Тут вода щось шепоче,
Зітхає...
Її може берег в обіймах
Стискає...
Люблю серед ночи всї шуми
І власні, схвильовані думи!..

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ВАС. ЯНОВСЬКИЙ.

Спогади Українця-волонтьора про повстанне в Герцеґовині 1875–76 рр.

Маленький клаптик землі—всього 300 квадр. миль сірих кремняних гір, тісно оточених Боснією, Сербією, Дальмацією та Чорногорією—стає раптом в 1875 році ареною великих по своїм історичним наслідкам подій і маленька горстка пастухів та темних сіроманців виступає оборонцем найвищих ідеалів людських, каламутить літній відпочинок парламенських дїячів, бентежить спокій дипломатів, плутократів, гвалтує приспану совість громадянства. Герцеґовина повстала! Герцеґовина, Герцеґовинці не сходять з сторінок ґазет; кореспонденти засилають телеґрами за телеґрамами, присвячують величезні огляди справам герцеґовинських раї.

Першу звістку про повстанне одержав я в своїй оселі, на Засулї під Лубнями, де я служив по дворянським виборам скінчивши університет в 1870 року.

Звістка ся не здивувана мене, як не здивувала потім і та величезна сензація, що викликали нові звістки про поширенне повстання, поміж культурним громадянством та в сфері европейської дипломатії. Українська молодь тих часів цікавила ся взагалі долею Славян, пильно студіювала історію. Найпаче київська українська молодь. То були саме незабутні, часи великої культурної праці таких славетних дїячів—небіщиків, як професор Антонович, Драгоманов, Чубінський; то були часи, коли осередок Київської Громади складав ся виключно з людей, увіковічивших потім своє імя літературною, науковою, чи політичною працею. І українська молодь, вихована такими велетнями духа, такими свідомими патріотами, відчувала гостро всяку кривду своєї нації і пестила в серці своїм певний політичний ідеал—загальну федерацію всїх Славян. Національне, братерське почутте — найхарактернїйша риса всякого Славянина, а разом з тим майже однаково тяжка доля кожного з них подавали нам великі надії на те, що здійснити сей ідеал буде зовсім нетрудно, і ми, українська молодь на підставі кревного звязку всїх Славян будували сміливо велику майбутню долю сьому народови.

Думка їхати волонтьором в Герцеґовину спала менї враз, як тільки прочитав я перші звістки про повстанне, але я ще не призначив твердо нї часу, коли поїду, не обміркував нї маршруту свого, нї взагалї всїх тих деталїв, які мусїв обміркувати раніш, ніж роспрощати ся може і на віки з Лубнями. Подорож до Київа поклала кінець всім тим ваганням. Подорож була цілком випадкова. Одже трапило ся так, що саме в той день, як я приїхав до Київа телеґраф принїс звістку величезного

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

значіння не тільки задля інсурґентів, але і задля всього славянського питання.

Схвильованний, підбадьорений ще дужче сею звісткою, я поклав собі зараз-же вертатись до Лубень, лаштувати свої грошеві та родинні справи і яко маго швидче їхати в Герцеґовину. Виходячи з ресторану, де я тільки що прочитав ґазету, я зустрів Лоначевського. Лоначевський щиро підтримав мою думку, але порадив перебути ще якийсь день у Київі та оповістити Громаду про свій намір. Я, звичайно, охоче погодив ся. Того-ж вечера зібрали ся громадяне в помешканнї М. П. Драгоманова і на сїй радї пропоновано було зорґанїзувати цїлий одряд Українців—волонтьорів, який-би за моїм приводом поїхав з Герцеґовину. Порахували, скільки коштуватиме подорож кожного волонтьора і тут-же зробили першу грошеву складчину на сю справу: по 100 карбованців з кожного громадянина. Другого-же дня приступили до дуже небезпечного в той час великих утисків та репресій дїла орґанїзації одрядів. Де хто з Киян взяли ся набрати охотників—поміж місцевою молодою, де хто надїяв ся викликати знайомих людей з повіту. Деботорі Мокрієвич (кореспондент київського телеґрафу, засланий незабаром на Сибір, а потім еміґрувавший за кордон) взяв ся набрати волонтьорів в Одесї. Я тим часом поспішив ся в Лубнї, щоб упорядкувати там свої справи. Коли я вернув ся до Київа, Мокрієвич вже приїхав з Одеси. Він встиг захопити всього одну людину і сам занедужавши, теж не міг пристати до мене. Справа орґанїзації київського одряду йшла не краще. На весь Київ знайшло ся тільки 6 охотників. Але що вони всї були нелеґальні люди і марили тільки про те, як-би так чи инакше втекти за кордон, Громада не могла поняти віри їхньої щирости і боячись, що сї люди вдають тільки з себе заступників Герцеґовини та пристають до ґурту волонтьорів, аби я їх перевіз без паштортів та задурно за кордон, не хотїла їм доручати громадських грошей. Тодї я взяв їх на свою відповідальність: я прийняв од Громади гроші по 80 карбованців на волонтьора і пообіцяв ся повернути Громадї з своєї кишенї за кожного, що втече здороги або взагалї не доїде до Герцеґовини. 22-го вересня ми з великою обережністю, темненько, криючись, як злочинники, од полїції, жандарів, всяких шпіонів сїли у ваґон і подали ся працювати на користь чужої—своєї справи.

Але раніш, ніж оповідати про свою епопею вважаю потрібним сказати кілька слів про ту країну, куди так поспішав ся я, повний мрій, та рожевих надїй. Герцеґовина — така маленька країна, що до повстання 1875 року мало хто навіть і прозвище її знав. Герцеґовина—то тільки крихотна, а до того і найгірша, найбіднїйша, найнездатнїйша частка усієї

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тої теріторї, що посїли колись Серби на Балканах. Коли в 6-му віцї Серби здали ся на пильні прохання візантійського царя Гераклія і перейшли з Східної Галичини на Балкани ратувати його од Аварів, їм віддана була вся країна між Дунаєм, Адріятичним морем та Архипелягом[1]). Вони поділили свою нову вітчину на 7 округів—т. зв. „жупанїй", збудули в кожній жупанїї по фортецї—„град", настановили в кожному градї обібраного народом „жупана", який мусив правити і за суддю і за воєводу. Над сїми 7 жупанами настановили одного „великого жупана" який тільки і підлягав власне власти імператора та відав всякі рахунки з ним. І кілька віків Серби користували ся без всякої перешкоди такою необмеженою автономністю, маючи єдиним своїм обовязком захищати візантийську територію од дуже лихого та неспокійного сусїда—Албанця. Але як тільки Серби вкінець подужали та скорили Албанцїв погляд на Сербів при дворі візантійському враз мінять ся. В XI віцї візантийський Імператор Константин Мономах, не задоволений тим маленьким зиском, що перепадав йому від автономних Сербів, посилає до них намістника з широкими дективами та цїлим штатом чиновників. Се викликало враз повстанне. Намістник, а за ним непрохані гості мусїли тїкати, а послане монахам військо полягло все в гірських сутичках. Автономія Сербії після сього стає ще ширшою і історія сербською народу йде власною колїєю, як самостійної держави. В XII віцї один з жупанів, скоривши жупанів герцеґовинського, боснійського та инших, одбірає землї візантийських феодалів і настановляє над всїєю Сербією власть самого свого роду — Неманічів. З сього часу Сербія міцнїшає, як держава, і займає настільки почесне місце серед східних держав, що сам папа римський запобігає її ласки. В першій половині XV віку їй вже належить опріч земель заселених Сербами ще, Македонія, Албанія, Фесалія, північна частина Греції та Болгарія. Степан Душан заради престіжа своєї власти поміж прилучених країн титулує себе ромейським кесарем, христолюбивим царем македонським і, уважаючи образливим задля себе корити ся волї чужестороннього патріарха скликає собор, де вибираєть ся окремий задля Сербії патріарх. Одначе не довго молода держава тїшила ся такою славою. Катастрофою на Косовому полї 1389 року починаєть ся для неї цїлий ряд нещасливих пригод, а з 1459 року, коли Магомет II, взявши Константинополь, покорив разом і всю Сербію, вона стає цїлком підневольненою країною. З сього часу доля сербського народу, умови його полїтичного, економічного та соціального побуту, досї більш менш однакові — йдуть зовсїм иншими стежками в Придунайській та Боснійській Сербії. Османи, скоривши Придунайську Сербію, знищили всю місцеву

[1]) Тепер сей грецький переказ одкинено наукою. *Ред.*

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

аристократію і передали землю своїм „спахіям“. Але спахії, як і всї Турки, незвичні і неохочі до тяжкої хлїборобської працї, не стали заводити на переданих їм маєтках нїякого хозяйства, а передавши свої землї сербському народови, радо завдовольняли ся або податками по 10 піастрів з родини, або десятою долею урожаю. Вища адмінїстративна власть перейшла до пашів; вища духовна — до фанаріотських Греків. Але і ті другі не мали нїякої охоти, так само як і спахії, робити що небуть або втручати ся в справи народа і обмежили практично всї права свої правом на ріжні грошеві податки. Таким чином становище Придунайської Сербії не тільки не гіршає за Турками, а з погляду демократичних ідеалів ще лїпшає на перших часах, бо не стає нї окремих привілегій, нї класів. Князь, воєвода, дукар, піп, селянин — всї гублять свої окремі прероґативи. Весь народ зєднаний однією вірою (бо тут нїхто не поступив ся православієм), одним лихом, стає рівним як в правах своїх так і обовязках перед турецьким беззаконієм, в однаковому соціально-економічному становищі. Сербія становить ся країною, яка належить виключно хлїборобам, урівняним як в правах своїх так і обовязках. Полїтично подневолені, вони одначе живуть по своїм звичаям, порядкують ся обібраними по волї громади сельськими старшинами та князями і без всякої перешкоди од Турків проводять в життє найголовнїйший принціп демократичного завдання: не давати нїкому нїяких окремих прав, нищити все, що могло-б сприяти класовий діференціації та породити аристократичні або феодальні тенденції. І вся історія дальших часів сеї частини Сербії — то боротьба не так за свою полїтичну автономію, як за свої соціальні ідеали. Перше наприклад повстанне, т. зв. Шумадійське, проти турецьких яничарів, що хотїли завести кріпацтво, то майже копія повстання Українцїв проти польських панів. Як там, так і тут мета повстання — цїлком соціальна, без всякого натяку на полїтичне завданнє [1]) Як там, так і тут один ворог — земельна аристократія з її кріпацькими заходами, як там так тут народ видїляє з себе окремий елємент — народнїх лицарів: запорожцї на Вкраїнї і гайдуки в Сербії, яким доручає всю справу повстання і яким присвячує цїлий цикл пісень та дум. Так само народ відповідав повстанєм на заходи і своїх кревних воєвод, що пробували порушити соціальні традиції та демократичні принціпи плебісціта, і в решті добив ся відрождення свого народного парламенту, „скупщини“, без якого саме полїтичне визволенне не було-б таким великим щастєм.

Не так складала ся історія Герцеґовинських та Боснійських Сербів. Венецийські та византійські писменники, згадуючи про Боснїю ма-

[1]) Трудно се сказати про козацькі повстання. *Ред.*

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ють на увазї всї землї, з яких тепер складаєть ся і Боснїя і Герцеґовина. Вони оповідають про сї землї, як про країну голих високих скель, заселених неспокійними вояками. Одже, так схарактезувати можна тільки саму Герцеґовину, боснійські-ж гори не дуже високі, вкриті здебільшим добрим лїсом, а боснійські долини далеко більші за герцеґовиньскі, дуже родючі, з добрими пастівниками та садками. Мешканцї її — більш флєґматичні, більш хлїборобської вдачи люди і тільки найблизше до Адріатичного моря нагадує як топоґрафією своєю так і індівідуальними рисами селян гірських пастухів Герцеґовини. До поневолення Портї Боснїя правила ся своїми „банами“, які поширили боснійські володїння аж до Дубровицьких земель, скорили области по рр. Дринї, Липні, Піві та Турі. Бан Твердько навіть коронував ся і, прирізавши собі після війни з угорськими королями Сігізмундом Хорватську Далматію з приморськими місцями Спалятом та Шибеником, назвав ся королем сербським, боснійським та приморским. Але був в історії Боснії один короткий час, коли вона була леном угорським і сього часу було досить щоб прищепити до здорового соціальною устрок сербського народу східно европейську болячку феодальних порядків. Ще під час подій на Косовому полї частина Сербів, улещена угорськими обіцянками, зрадила своїм братам і за приводом зрадника Вуки Бранковича перейшла у стан ворожий. Коли-ж потім Османи прийшли у Боснію, все місцеве дворянство — „бегї“, погодили ся приняти іслам, аби зберегти свої феодальні привілегії. Турки, наділивши ще землями та всякими правами, зорґанїзовали з них „акіндієв“ — легку кавалерію, яка мусила під час війни виставляти озброєних селян — „азабіїв“ та йти аванґардом перед турецьким військом плюдрувати землї турецьких ворогів. Друга частина Сербів, що приняли теж іслам — „агі“ склали собою другу вервству земельних власників та простих вояків. Решта-ж, переважно сїроманці, що не схотїли зрадити вірі дідів своїх опинили ся в становищі безправного, обібраного „раї“, який мусив корити ся і турецькій адмінїстрації, і „бегам“ і „агам“, який мусив працювати тільки на користь всїх павуків своєї відчини та захищати під час війни їх маєтки. Розбиті на такі три відокремлені, твердо одмежовані верстви з цїлком протилежними бажаннями й економічними ідеалами, боснійські Серби не могли скласти з себе спільної народньої маси, здатньої захищати свої національні прінціпи, аби одностайно бороти ся за економічні права, а навпаки, трапляли ся випадки, що коли одна частина Сербів починала повстанне, друга частина йшла пособляти Туркам. Так наприк. було в 1832 році, коли боснійська аристократія повстала, протестуючи проти проєкта земельних реформ султана Махмута. Раї не тільки не пособляли кревним панам своїм, а передали ся до Турків.

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Герцеґовину скорили Османи в 1483 році. Вони приєднали її до Боснії і завели такі самі порядки як і там. Хоча 1832 році султан Махмуд дарував їй за допомогу проти боснійських бегів автономію, але 1865 році Порта одбирає ту автономію назад і прилучає Герцеґовину до володіння боснійського ґубернатора.

Таким чином історія Боснії та Герцеґовини не є історія всього сербського народу, а є історія сербського раї, його мук, утисків, його конвульсій під адмінїстративним пресом турецької бюрократії та сваволї привілеґійованих клясів.

Божевільна безмежна роскіш падишаха та його двора вимагає повсякчас величезної втрати, незалежно від фінансового становища імперії та її підданих, і роспутня свавільна бюрократія, грабуючи народ, весь час тільки і робила, що спокушала недержавні нації до кривавого протесту. Адмінїстрація-ж, вище духовенство, земельна аристократія, взагалї все що мало хоч аби які привілеґії чи права, тільки і робило, що підливало масло в огонь. З герцеґовинського та боснійського раї, з його праці, з його злиденних достатків видавлювали все, що можна було видавити.

В часи повстання 1875 року рая опинив ся в становищі худоби, яку продають з аукціону. Він мусив платити урядови за землю, мусив давати відсоток, купуючи, чи продаючи що небудь, платити податок з кожного родючого дерева, за корову, коня, вівцю, свиню, птицю, платити за все, що стоїть в хаті, або в обійстю, на тютюнь, на сіль, на всї громадські справи; він давав на проїзд митрополита, чиновників і 28 піастрів платить „войнини“ замість воєнної повинности за кожного сина. Навіть душа його инодї обкладала ся податком. Так наприклад Порта, не втручаючись нїколи з лїнощів чи принціпу в національні звичаї підневолених народів, не згодна одначе нести втрату од звичаю „кривавої помсти“ і ось, вираховує скільки вбитий дав їй зиску за своє житте, накладає сто піастрів „кривнини“ за кожного рая, вбитого за ради помсти. І всї сї збори доручались одкупщикам, переважно Грекам, що купували в Константинополї з торгів за великі гроші право грабувати сербського раї. Вони мали приїздити перед збором урожаю і свавільно оцїновувати дорід. Тільки тодї, коли раї виплатить „десятину“, вони давали йому дозвіл приступити до жнив. Але опріч того, що цїлком од доброї волї зборщика залежано оцїнувати вище чи нище урожай і потягти з раї замість десятини восьму, сьому, а инодї і четверту частину, всї достатки раї часто гинули на полї через те тільки, що зборщики не приїздили завчасу.

І коли раї відмовляєть ся тодї платити, або не має змоги оплатити ся, зборщики кличуть на допомогу собі заптіїв, і раїю вимазують ме-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дом і привязують до дерева на здобич мухам, закопують по шию в землю, поливають на морозі водою, привязують до верхньої лутки дверей вниз головою, приввязують до брички бега, або знущають ся над його жінкою чи дочкою. І раї нїкуди жалїти ся, бо суд теж продажний. Покупщики купують у шейк-аль-іслама патенти в великому числї на посаду „кадія“ (судї) і потім перепродують по найвищій цїнї Османам.

Дервіш-паша не раз писав в Константинополь про здирства одкупщиків і радив перед самим повстанням скасувати швидче так звану „десятину“ та завести замість неї другі податки, але константинопольські бюрократи відповідали йому, що десятина, а разом з тим і інстітуція одкупщиків се релїґійна заповідь і одмінити не можна. Дервіш-паша сам добре знав Коран і зумів теж текстами Корану довести богобоязкій бюрократії, що вона не розуміє гаразд Святої Книги, — та спізнив ся з своєю відповідю і поки дійшов його лист, підняла ся Герцеґовина.

Нарештї турецький раї має ще два страшні вороги: власне духовенство в лицї преставників вищої ієрархії, і католицького патера.

Посада православного патріарха, і чотири посади боснїйських та герцоґовинських епископів стали давно в руках турецької бюрократії цїлою скарбницею. Константинопольські чиновники призначили величезну плату за сї посади і продають їх з торгів. Охотників-конкурентів знаходить ся завжди так багацько поміж Греками-фонаріотами, так що вони ще самі набивають цїну. Можна заздалегідь уявити собі, як мусять поводити ся такі пастирі з своєю паствою. „Се пастирі, що кладуть душу свою не за овцї, а за навцї (грошей)“ каже, тяжко зітхаючи, раї. Не маючи нїчого спільного нї з народом, нї з його історією, не розуміючи навіть мови своїх парафіан, вони приїздять тільки за тим, щоб зробити добрий ґешефт за потрачені гроші і наполягають на низше духовенство, яке мусить в свою чергу тягти скільки мога більш з свого приходу. Всякий пан-отець повинен офіціально внести своєму епископови 20—30 дукатів що року; але щоб напевне забезпечити собі посаду, він мусить давати та ще давати без кінця. Щоб краще зясувати, скільки доводить ся раї на церкву давати, досить сказати, що сараєвський епископ мав в 1875 році більш 10,000 фунтів стерлїнґів щорічного прибутку, і з усїх оплатків раї $^1/_6$ доля грошей йде в кишеню вищої ерархії. Здирство пастирів доходило иноді до таких меж, що сам уряд турецкий вважав потрібним вмішати ся иноді в справи православної церкви і видав наприклад в 1864 році таксу на треби.

Нарештї, виступає найстрашнїший ворог сербського раї — патер. В той час, як Порта, турецька плутократія, аристократія та вище духовенство наполягає на економічний побут раї, патери тчуть своє павутиннє навколо його національного почуття та родинного звязку з бра-

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тами. „Католики“, пише Меккензі, „вже загубили здебільшого національні почуття. Вони навіть не називають вже себе Сербами, а величають латинянами. Всї політичні тенденції їхнї, постільки вони істнують, у них тіж самі, що й у католиків цїсарщини. Розумні, освічені, заможні фанатики не жалують нї сил своїх, нї грошей, щоб досягнути мети своєї та окатоличити Сербів.

Нище православне духовенство мусить мовчки дивити ся на всї заходи ворогів їхньої церкви. Пан-отцї сами живуть у злиднях, сами обробляють землю, наймають ся до мусульман, йдуть в майстри, шевцї — аби як стягти ся на оплату епископови, і сами безправні, не можуть нїчого зробити на допомогу раї, тим паче що рідко який знає грамоту і мало хто з них розуміє навіть гаразд зміст церковних одправ.

Порта звичайно не могла не зрозуміти відразу всїєї тієї користи, що приносить їй патер і з свого боку всїма засобами пособляє йому знесилювати релїгійною ворожнечою непокірного і часами страшного раю. За допомогою австрийських консулів місіонери сї будують церкви, лїкарнї, видають народнї популярні книжки, заступають ся скрізь по судах за своїх неофітів і тим все дужче та дужче поширюють свою власть по селах, а разом з тим все дужче сїють чвари поміж селянами і своїми інтриґами во славу церкви розбивають раю на два ворожих стани— зменьшають їх силу як спільної соціальної верстви.

Сами Турки не змогли сього зробити. Купивши цїною всяких привілеґій та вигод згоду частини Сербів приняти іслам, вони не вирвали тим з народньої памяти історії, не убили віри в свої сили, не затемнили національної самосвідомости, не знищили надії на визволенне і відрожденне всїєї нації. Вони не зуміли, чи не схотїли увірвати завчасу нитки спогадів про всї кривди, що чинили вони Славянам і вся історія сербська зберегла ся в піснях та думах. Кожен Серб їх знає і кожен бачить в них або памятник своєї національної слави або протокол обвинуваченя свого запеклого ворога — Османа. В кожній кучі є „гусля“, кожен Серб вміє грати на нїй. Кожен знає слова історичних пісень. Він співає в тїсному колї своєї сїмї про славні події своїх пращурів і напевне знає, що в другому кінцї Сербії брат співає тієї-ж самої пісні з таким-же почуттем.

Як один з доказів моральної краси, що мають за-для Славян спогади про їхню боротьбу з Турками, можуть бути відносини до тих спогадів Албанцїв. Посилаю ся на слова Меккензі. „Будете дуже здивовані“— звертаєть ся він до читачів — „коли побачите з якою гордістью та як уперто в сїх сербо-албанських землях найфанатичнїйші Мусульмане з арнаутських родин доводять свій кревний звязок з Сербами, через те що всї історичні перекази про оборону відчини од Турків, звязані з сла-

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ветним іменем Скаденберґа, прославляють героїчні події, вчинені Албанцями та Сербами вкупі. Ось де треба шукати першого історичного звязку Арнаутів та Сербів. Північні Скіпітари та Чорногорці, хоч і довго ворогують поміж собе за помежні лїски і часто спільні вороги добре користували їхніми суперечками, направляючи один народ проти другого, — все ж таки розуміють, що в їх є щось спільне, се їхня давня історія та давня ненависть до Османів. Спільні історичні спогади та однаково захована у самому серці обох народів память про ті кривди, що довело ся їм зазнати од Османів — ось той ґрунт, на якому — цїлком можлива річ — складеть ся колись спілка сих народів на користь спільного ідеалу. Зєдналась-же колись під прапором Зети Сербія та Албанія, чому-ж не можна сподївати ся другої от такої-ж федерації. Серби зневажають Турків. Вони бачать всї болячки Порти, знають дійсні сили її дезорґанїзованої, роспутньої бюрократії та армії і тим важчою здаєть ся ярмо турецької неволї, тим дужче покладають ся на свої сили. Ріжні кляси суспільства, ворогують на економічному ґрунтї чи заради соціяльних прероґатив, але по всяк час можуть зєднати ся в одно спільне військо проти історичних ворогів своєї нації. Бегі та аґі, зрадивши своїй вірі, не зрадили все-ж такі своїй нації. Вони часто не знають зовсїм турецької мови, вихваляють ся своїм родом, пильно бєрежуть документи своїх пращурів — христиан, не зрадили, як се зробили українські пани, ні мові своїй ні звичаям, однаково з православними почитають імя христианського патрона свого роду, святкують день його. В деяких околицях магометани-Серби святкують день Івана Хрестителя, св. Ілії та Юрія, а де в яких навіть кличуть пан-отця одслужить молебен за здоровлє хворих родичів. Під час повстання в наш стан перебігли з Требіня три аґі і чудно було слухати, як сї „Турки“ співали під гусло про Марка Кралевича та славні події Сербів на полї брани.

Не подужали за довгі віки Турки скалічити і духовного цїлком оріґінального образу Славянина. Всї леґенди, повірря, звичаї, народні пісні зістали ся в незаплямованій чужою вірою чистоті давніх часів; загально славянський культ природи зберігає весь цїлком, тільки в манесеньких дрібницях одріжняють ся од нашого, українського. Весняне сонечке, так само як і у нас, вітає молодь веснянкою; жінки так само з нарочито складеними за-для сього дня піснями як у нас на Сімона Зілота в кінцї квітня збирають цїлющі трави. Наш русальчин день (день св. Духа) відповідає дню Лади, яка має цїлий цикл спеціальних пісень про коханне, щасте та шлюб.

Котляревський в своїй працї про похорони Славян каже, що на могилках клали ся камняні плити, на яких висїкали зозулю — як сімвол горя та туги. В Чорногорії та Герцеґовині удовицю називають

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

теж „куковицею“. „Закукувала чорна зузуля на Скадрѣ, на Бояні, де вже багацько їх кукувало; та й є чого кукувати: не багацько часу пройшло, як стала вона дружиною, а тепер вже стала чорною вдовицею, чорною вдовицею-зузулею. Багацько разів доводило ся менї чути в Герцеґовинї, як співали сю пісню герцеґовинські жінки ходячи по селу по вбитим повстанцем. Кожна сторона сїеї пісні кінчаєть ся: „Ку-ку—мене, кукавице“—і в сей прислів вкладаєть ся набільше сили відчаю, цїлком на зразок перших вступних ноток тужіння наших жінок. І те саме в українських піснях, наприклад в думі: „Три брати з Азова“ „Сива зозуля привітала та у головах сїдала, та жалібно закувала“. Що до анальоґїї в мельодіях пісень, то привожу цітату з реферату відомого нашого композітора М. В. Лисенка. „З усїх Славян, пише він, по духу, по конценцій та малюнку, а найпаче по музичній деклямації найблище підходять до українських пісень сербська народня пісня. Записані мною та Ол. О. Русовим за час нашої подорожи сим лїтом по славянських земях мельодії по більшій части до історичного тексту дуже близькі до типу нашої історичної думи, чумацької та весїльної“.

В день Івана Купала — герцеґовинська молодь йде з факелами в гори, справляє там игрища та танки навколо розкладеного вогнища.

Громом та блисковкою тут теж сварить ся св. Ілля, а пожежою карає св. Пантелеймон. На Різдво — ті самі колядки. Менї не доводило ся самому бути на Різдво в селї, але повстанцї виконали серед снїгу, в горах під одкритим небом весь пісенний ритуал сього свята, докладно оповідали про те, як святкуєть ся сей день в рідних „кучах“ і я переконав ся, що все так само, як і у нас. На новий рік оселя посипаєть ся пшеницею та ячменем з такими ж примовками, та бажаннєм щастя здоровля пану-господареви, як і у нас.

Злих та капосних духів по тїсних суточках герцеґовинських гір так-же багацько, як і по наших великих лїсах, глибоких річках та широких степах.

Вампіри вилазять з своїх домовин, випивають з хрещеної людини кров і так фабрикують нового вампіра. Герцеґовинцї розривають їх могили, вóивають в тїло мертвяка вампіра килок, палять те тїло на вогнищі і потім викидають у річку.

Як наша українська лиха бабуся-холєра швендяє по селах на горе людам, так само герцеґовинська бабуся-чума розносить по селах лихо. В догану герцеґовинських „вещтиц“ треба сказати, що наша відьма значно цїкавіша, більш поетична й гуманїйша за неї.

В той час, як наша відьма тільки краде молоко у сусїдки, або захоплена чарами та любощами, перекидаєть ся то в свиню, то в сніп то чорноброву дївчину, та бенкетує в веселому гуртї у Київі на Ли-

Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сій горі, люта сербська вештиця, завжди самотня, хижа, єхидна, підлазить до сонного, роскриває його лівий бік, заїдає його серце і потім вже тримає всї днї живота його у своїй злій волї. Щоб довідати ся, яка саме з селянок вештица, їх скликають в лїс до річки, звязують поясом, кидають у воду. Яка почне тонути — то неповинна, яка затримаєть ся на водї — то вештица.

Зате великою красою наділяє Герцеґовинець красоко естетичний образ „віли“ — крилатої красунї лїсів та найвищих гір. Вони жваві, статурні, легкі. Нїхто не знає, безсмертні вони, чи мають свій призначений їм вік, але всї знають їх пісню, що розлягаєть ся иногї на найвищих недоступних людям горах, всї знають, що вони вміють викликати грім та блискавку, порядкують хмарами; всї знають, що стріла, пущена вілою, нїколи не слабне. Тодї як „вампір“ та „вештица“ — злі духи, „віла“ нї зла нї добра. Вона — якесь стїхійне сотворінне, задля якої не істнує шабльонної морали, вона стоїть поміж добром та злом. Се образ чистої, вищої народньої фантазії, що сягнула по за межі рямок буденного життя. Люди боять ся віл, але тим гірш їм. Тому хто наважить ся наблизити ся до вийл та пройде їхнї 12 шкіл, вони розскажуть багацько дива, бо вони знають всї тайни природи, всї тайни людської душі. Трохи небезпечно йти туди, де вони танцюють своє коло, бо навіть з числа їхнїх учеників дванадцятий не вертаєть ся до дому, але не відомо чи добре йому там, чи зле. Є навіть щасливі вибранцї, з якими віли згожують ся „побратати ся“, але не відомо гаразд, чим і як можна здобути таку сімпатію. Так напр, одна юнацька пісьня оповідає, як Марко Кролевич поранив був вілу за те, що вона вбила своєю стрілою його товариша. Віла відразу скорила ся Маркови, зменьшила ся перед пим, побратала ся і воскресивши товариша, пообіцяла пособляти своему побратимови при всякій пригодї.

Віли иногї будують і міста. Одна герцеґовинська леґенда оповідає: „місто збудувана біла віла нї на небі, нї на землї, а в туманних хмарах. В містї сьому є троє воріт: одні ворота з оксамиту, другі — з перлів, треті з — чистого злата. Там, де оксамитові ворота — віла дочку віддає, де з перлів — сина женить, за третїми — сама сидить“.

Є пісні присвячені вілам, пізнїйших часів. Така напр. пісня про пастуха, складена очевидячки якимсь-то поетом патріотом. — „Раз, у вечері, лїг пастух під деревом спати. З ним нїкого крім зброї та отари не було. Юнакови не спало ся. Він взяв гуслї і почав співати. За кілька хвилин він заснув, але зараз-же і прокинув ся. Все змінило ся навколо його за сей короткий час. На сході зійшла зірка, вслїд за нею сонце і раптом зайшло; ніч знову заступила. Дївчина надзвичайної краси десь взяла ся, стала перед пастухом: „не бій ся“ — мо

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вила вона — „я не з числа твоїх ворогів — я посестрина твоя, я віла з Ловчеї гори, крівна Чорногорка. І заквітчавші свого коня (?), покривши його блескучою наміткою, вона посадила на його пастуха і понесла ся з ним на вершок гори Ловчі. Чудову річ побачив там пастух! На троні в світлій сукні сидїла цариця; в її очах сяла радість, навколо неї стояла сила народу; а над головою її носив ся вінець. Соколи, орли ухопили його і поклали на голову царицї. Всї співали, радїли... Але ось несподївано щось трапило ся дивне — стало темно, замість музики та пісень пронесли ся стогін та плач. Заплакали очи царицї, завяли і сумно похилили свої голівки квіти з її вінця: вони покрили ся кровю, і то була кров нащадків Немані. Царевбійця Вукошин сїв на сербський престол; ряд нещасливих пригод посїв царство. Сумно співали віли; одначе незабаром повеселїшала пісня і оповіла про бійку Чорногорцїв з Турками. І зникла по малу кров на вінцї королївни, і розцвіли ся знову де які квіти на йому. На прикінцї розлїг ся голос королївни: сором не дає менї жити: тяжко подумати, що Турок накидає менї свої закони. Ах! чи довго ще буде так?

Не подужала теж турецька полїтика та адмінїстрація зруйнувати родинні начала побуту Славян, найпаче в Чорногорії та Герцеґовині. В тих околицях, де пробували найбільше повстанцї та де довело ся менї найбільше жити — села складають ся найчастїйше з десятка-двох, або й того меньше „куч“ (хат). Всї мешканцї села належать до однієї сїмї, що веде свій початок од одного пращура і імя сього пращура переходить на всїх членів всього роду його, на саме село, й святий його імени стає патроном всього роду. День сього святого — то найбільше родинне свято. В Чорногорії є кілька досить великих сел, де всї селяне мають все-ж таки одно призвіще, таке напр. село Негуші з якого ведуть свій початок і чорноґорські князї. А під час повстання трапляло ся не раз бачити цїлі чети з одним призвіщем. Так напр. до нас на допомогу прибула чета чорногорських волонтьорів, які всї прозивали ся Петровичами. Занадто численні роди роспадають ся на окремі громади— „задруги“ які складають ся з найблизшої родини. Все господарство, вся власність таких задруг—спільні. Члени задруги, вибирають з поміж себе роспорядчика, який веде рахунок по господарству, оплачує ся, купує. На зароблені всїєю задругою гроші він купує все потрібне задля господарства, чи задля кожного члена задруги, навіть дївоцьке убранне та всякі дрібниці задля того, щоб закрасити оселю. Коли сїмя побільшає до того, що не вміщаєть ся в одній кучі, будують тому за гроші задруги нову оселю або на тому-ж обійстї, або на прикупленому клаптї землї.

Сї кучі задруг будують ся часто між скелями, коли там їм найзручнїше, через те села инодї розтягають ся на велику далечину, пере-

Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ривають ся проваллями, і тоді зносин однієї кучи задруги з другою навпростець зовсім нема. В долинах північно-західнїй Боснії, менї доводило ся бачити великі села, що складали ся з задруг. Всї дворища таких задруг просторі, великі, будівлї поставлені в лад, чепурні. Такі дворища одмежовують ся од обійстя других задруг родючим деревом виноградом, і чим більше числом членів така задруга, тим більший порядок та більше достатків помітно в нїй.

Еванс — великий знавець Славян — пише про хорватські задруги: „Славяне показують нам велике значінне кооперативної працї: тут гуртом обробляють землю, збірають урожай і придбаннє машин далеко легше задля величезної хорватської сімї, нїж задля однакових по числу мешканців сел, заселених маленькими, еґоістами-власниками, фермерами Франції чи Нїмеччини. Опріч того, мене призвичаєного до суворости фермера західних держав, вразила щирість, весела вдача та инші чудові громадські риси сих славянських родин, у яких і справдї „воля, братерство та рівність“.

Не можна не погодити ся з Евансом: задруга сербська — не тільки пособила економічно раї встояти на власних ногах, вона зберегла йому свята-святих його нації, вона ще підтримала в нїм велику пошану до чужої працї. За весь час моєї подорожи по Герцеґовинї я нї разу не чув про намір посїсти чуже добре, чи про крадїжку, а з офіціяльної статистики довідав ся, що таких випадків за весь рік було 5—6 на всю Чорногорію.

Та ось приходить патер і становить ся між братами, опащиковує народні ідеали, звичаї, поезії, віру. Розумний, добре досвідчений в справі місіонера, гарний псіхольоґ, він гіпнотизує, підкупає, калїчить раї і під прапором освіти затемнює його мізок новими розуміннями, перериває звязок з минулим, накидає, вириває, з серця всї національні почуття, посїває фанатизм і брат католик губить рідний ґрунт під ногами, стає для раї далеко більшим ворогом, нїж Турок. Яскравою ілюстрацією до сих слів може бути пригода з Герцеґовинцями-католиками „Попова поля“.

Не вважаючи на те, що в тих околицях Герцеґовини, де саме спалахнуло повстаннє та найупертїйше проводило ся, пропаґанда патерів мала дуже малий успіх (через окремі умовини, про які скажу пізнїше) і кромі невеликої місцевости „Попове поле“, там майже нїде не було католиків,—отже і ся маленька жменя католиків встигла здобути собі також антіпатію поміж православних раї та заробити таку глибоку зневагу до себе, що инодї ворожнеча доходила до крівавого кінця: так було під час повстання. Католики-Поповцї відмовили ся пристати до повстанців. Тодї православні раї спалили кілька їх куч і погнали частину

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

худоби до себе в гори. Після сього поповцї прийшли в стан, але все-ж таки не з тою патріотичною метою, яку мали повстанцї, і не заради ідеалу волї, а цїлком випадково. Під сей час саме турецький уряд скасував де-які привілеї францісканських братств, а султан не поспішав ся затвердити їхнього статуту. Все се обурило католиків і патер Мусіч зібрав ватагу з католиків — поповцїв, став сам на чолї її і повів до повстанцїв, щоб показати Портї. Але се була тільки демонстрація: поповцї нї в одній події не приймали активної участи, не цїкавили ся справою повстання і вся користь повстанцям од їх була тільки в тих баранах, що вони пригнали.

Пригадуючи причини повстання 1875, я перелїчую тільки ті, які найчастїше виставляли ся в пресї та переказували ся в громадянстві.

Писали, що додали герцеґовинським повстанцям в 1875 моральних сил та великої зваги: a) пропаґанда революціонерів; b) інтріґи держав та приїзд австрійського імператора до Далматії, на знак немов-би співчуття його до долї Славян; c) суперечка поміж Турцією та Чорногорією в справі про Підгорицю — суперечка, яка подавала надїю Герцеґовинцям на допомогу Чорногорцїв; d) суперечка Порти з францісканськими монахами, яка немов подавала повстанцям надїю на допомогу католиків; e) безмежна тиранїя та експльоатація митрополита Прокофія; f) 400 лїтнї роковини по смерти царя Степана Томашевича і поширенне через се поміж народом давнього повіря, що в сї роковини Славяне визволять ся з турецької неволї; g) релїґійні утиски од Турків.

Як показало далї повстаннє, майже всї сї перелїчені мною причини були проблематичні, що-ж до останньої — яка найдужче ходила та ширила ся по Росії — вона цїлком неправдива. Турки нїколи не насилували віри підвладних народів, і безправний раї зневажений до того, що його свідоцтво не признавало ся нї в якому судї, що він мусїв носити, як велїла книга султанських приказів, особе убранне, не мав права будувати оселї вищої за мусульманську, їздити верхи, носити зброї, дзвонити у дзвінок — мав завжди одначе право молити ся своєму Богови. Навіть як відомо з історії, султани беручи Сербок-християнок собі в подружжя не силували їх приймати ісламу. Тепер-же не рідко трапляєть ся, що християнин та мусульманин стають „побратимами“; побратимство-ж то звичай освящений навіть духовними пастирями. Обовязки, що накладає на „побратимів“ або „хрестових братів“ побратимство дуже великі; звязок поміж такими братами тїснїший, нїж поміж кревними і не було, як казали менї, такого випадку, щоб побратим зрадив брата. Напевне християнин нїколи не побратав ся-б з мусульманином, коли-б вважав його ворогом своєї віри. Нарештї не було жадного повстання

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Сербів на ґрунтї самої тільки релїґійної ворожнечі поміж христианами та мусульманами.

Пропаґанда революціонерів-нігілїстів, як одна з причин повстання?

Перед самим виїздом в Герцеґовину я прочитав в одній ґазетї, що повстанне порушено та підтримуєть ся найдужче нїгілїстами, що зїхали ся в Сербію з усїх кінцїв Европи. Ся чутка пущена була вперше ґазетою N. S. Presse з лукавою метою налякати дипломатію, і вороги правди та чести не стидали ся ще довго підтримувати її. Так напр., багацько де хто ще напевне памятає слова Дізраелі, сказані їм вже під час навіть війни Сербії з Турками: „Росія, звичайно, радніша-б здихати ся всїх своїх шкодливих їй елементів пославши їх в Сербію; але вона приняла до уваги, що вони там зеднають ся, зростуть ся, змовлять ся, зорґанїзують ся та доростуть до дїйсної сили". І се він зважив ся сказати в той час, коли контінгент сербських волонтьорів заповняв ся одставленими оборонцями Севастополя, кавказськими та донськими козаками, офіцерами армейськими, ґвардейськими і навіть з царського конвою.

Певним доказом того, наскільки чутка про участь нїгілїстів була фантастична, може бути той факт, що сербська революційна громада „Омладіна" була незвичайно здивована першими звістками про повстанне. Тому ж, хто хоч трохи знав умови полїтичного, економічного та побутового життя повстанців навіть не міг в голову притулити до повстання нїгілїстів чи анархістів. В тих околицях, де насамперед спалахнуло повстанне не було насамперед ґрунту задля пропаґанди по проґрамі европейських революціонерів. Герцеґовина — то закуток нїчим не похожий на жадну европейську країну. Як економічний, так і соціальний устрій герцеґовинський настільки ж особливий, як і оріґінальна вся історія сього народу. Герцеґовинський раї, пригнїчений, скривжений, злиденний темний, все-ж таки не знав нїколи долї „пролєтарія", не знав кайданів капітала, бо на всїй площі його манесенької відчини нема нї одної фабрики, нї капіталїста. Спокон-віку безталанний, він не був одначе одинокий в своєму горі, одірваний од своєї вітчини, од своєї родини, як европейський батрак і змагав ся завжди насамперед за ідеали національні — ідеали посунуті назад революціонерами тих часів. А ті ідеали соціалїзма, що захоплювали революціонерів, як раз не зробили б великого вражіння, бо вони майже проведені були в житте зґальними прінципами, т. зв. „задругами". На всїй теріторії Герцеґовини не знайдете жадного порядного власника. Голі, сїрі скелї, між якими де не де зеленіє клаптик в кілька сот квадрат. сажнів „поля", належать найблизшим околицям. Гурти скоту, отари овець, кози належать „задругам", а зароблений Герцеґовинцем карбованець на торгових пароходах йде теж в скарбниці його задруги.

Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Щоб завести економічно-соціальне безладе на зрадок буржуазного устрою західної Европи соціалїсти мусїли б спочатку знищити задруги, поділити пасовиска поміж окремими власниками, розробити які небудь шахти, а свободолюбивих горців обернути в наймитів — рудокопів, одно слово „цівілїзувати“ спочатку сей край. Такі заходи до цівілїзації зробив пізнїше Каляй. Ось що пише новосадський „Бранник“, з приводу його „цівілїзації“ в Боснії та Герцеґовині: Каляй монополїзував майже всї богацтва краю і експлуататує їх без сорому; фірмі Марпурго та Пареате (властиво Ротшільду) віддані як задурно віковічні діброви боснїйських лїсів; фірмі Рошер та Першіц — монополія соли, антраціту, почти (!); иньшій фірмі спірт; анонїмному товариству, в якому акціонером сам Каляй, а співробітник його Горвіц значить ся діректором — пиво. Таким чином — те, чого не встигли зробити на протязї цїлих віків Турки — те встиг зробити Ротшільд своїми засобами за короткий час. Сї добродії вкупі з Мадьярами не зуміли заздалегідь зрозуміти, що повстанне балканських Славян піде їм на користь, що такі багаті країни будуть віддані їм на поталу, бо тоді б вони не погодили ся йти до Турків за шпіонів та не каламутили б думок европейського громадянства, звертаючи всю справу повстання то на волонтьорів що революціонерів.

Так само не могли викликати повстання і інтріґи европейських держав. В початку 1876 роцї, в часи самого горячого повстання одержав я з України листа, в якому мене сповіщали, що російський ґазети підкріпляють значіннє тієї інтриґи. За браком часу на відповідь я одіслав фотоґрафію гуртка Сербів, що втекли з околиць, занятих турецьким військом, та сїли табором біля Рагузи з дозволу австр. уряду і сю фотоґрафію я вважав найкращою відповідю на всї кореспонденції ворогів славянських. Не можна казати, що европейські держави не мали своїх аґентів, що аґенти ті не робили нїяких заходів, щоб впливати на інсурґентів. В часи коротких відпочинків менї доводилось навідувати в Рагузу та Ново — і там я не раз бачив аґентів австрийського, сербського та инших урядів — але можна напевне сказати, що вони не мали нїякого впливу на повстанне, бо вони навіть не мали нїяких зносин з інсурґентами. Задля того щоб мати вплив, треба на самперед здобути повагу до себе, а се не легко, бо герцеґовинські горцї не так то ймовірні і сами досить пересвідчені в штуках европейських полїтиканів. До того кожен з тих аґентів не мав нїяких діректив і самозванство де яких з них, що натякали на такі доручення, їм же кидало ся зараз же у вічі. Не можна теж звертати провини за повстанне і на чорногорського князя, хоча герцоґовинський раї вважав завжди Чорногорію своєю единою заступницею, помічницею, а сей раз, через конфлїкт Чорногорії з Турцією за Подгорицю, міг покладати ще більш надії на її

Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

допомогу. Так само треба викреслити як один з приводів повстання непорозуміння Турків з францісканцями, на допомогу яких раї ніяк не міг надіяти ся. Що до завітання австрийського імператора — то воно могло зробити вражіннє хиба тільки на Дальматинців.

Взагалї, здаєть ся менї, давнїх, зібраних за довгий час, хронїчних причин до повстання, є у раї завжди стільки, що шукати ще якихось спеціальних впливів нема чого.

В дійсности повстанне нїколи не стихало і стало давно таким же хронїчним, як і причини до його. В високих, недоступних реґулярному війську горах Герцеґовини блукають завжди табори озброєних Герцеґовинців, що чекають тільки щасливої пригоди та доброго випадку, щоб помстити ся за кривду, утиски, чи образу — то так звані „гайдуки". Гайдук — не звичайний душегуб за ради власної користи: то як і українській Кармелюк чи Гаркуша свідомий опозіційнний елємент, то та найкраща, найсміливіша частина народа, яка не може поступити ся нї заради чого у світї своїми людськими правами і бере самохіть на себе обовязок мстити ся ворогови своєї вітчини. І як наслїдок всїєї історії, всього безладдя та сваволї вона не переводить ся на Балканах аж поки фортуна не поверне свого колеса, або поки яка велика історична подія не справить течії життя славянських народів у краще русло. Перший імпульс, що найчастїше жене раї у гори до гурту гайдуків — то образа од Османа, чи теж кривда його роду. Але часто буває, що йде у гайдуки людина, яка сама по собі не мала нїяких інцидентів, нїяких особливих причин ставати до бою. Герцеґовинцї йдуть иноді в гори покидаючи сїмю, великі достатки, господарство. І народ цїлком розуміє їх псіхольоґію, складає на славу їм пісні, додає їм високопоетичні риси, вважає їх за героїв-лицарів, виявляє свою пошану цїлим циклом звичаїв.

В зимі коли всї гори занесені снїгом, гайдуки сї спускають ся в долини, розходять ся по всяких країнах — Італії, Туреччині, Австрії, де наймають ся переважно на кораблї або простують в села, де завжди находять захистний куток, певні, що нї там, нї тут їх не видадуть ворогам. А на провеснї, тільки рушить снїг — Герцеґовинцї всї і старі і молоді вже нетерплячо сподівають ся бажаного юнацького дня — дня св. Юрія. Сей день то свято за всї свята. Весь народ як один чоловік святкує його: городяне, селяне витягають з скринь найкраще убрання, виготовляють найласіще печиво та вариво. Все поспішає до церкви, де йде особа на сей день пишна одправа. З церкви простують на призначене за-для сього місце, де чоловіки стріляють на прізи у цїль, а жіноцтво співає гайдуцьких пісень. Гайдуки тим часом зійшли ся вже з усїх країв: „Юрєв данок — гайдуцький світанок" (збір). Вони збирають ся всї в сей день на призначене з давнїх давен місце,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

до старого, позначеного нарізками дерева, де кожен з них робить нову насїку, щоб краще порахувати по тим значкам чи прибуло, чи поменшало їхнього брата, порівняючи до минулого року.

Обібравши там-же собі атамана — „четибашу“ або „карамбашу“, вони не гаючи часу, виступають в гори, щоб одбити насамперед у Албанців або Турків яку отару овець. Спочатку я гаразд не міг зрозуміти сього полювання на кіз та овець гайдуків — і тільки поживши довгий час там та придивившись до особистих умов життя Герцеґовинців, зрозумів велике громадянське значіння сеї „баранти“. Єдине багатство мешканця чорних, крутих гір — то отари овець або кіз; але пасовиська мало, бо иноді так зване „поле“ обмежуєть ся кількома десятками саженів — і воно завжди належить не окремому власникови, а цїлій задрузї. І ось одбити албанську чи турецьку отару на якому небудь клаптикови пасовиська то значить санкціонувати права свого раї на поле, яке узурпували ворожі пастухи.

Пастухи ті, звичайно, не відразу поступають ся і пробують ще кілька разів одбити той клапоть землї назад, але православні пастухи, поставлені тепер самими гайдуами, захищають вже з рушницею в руках одбите поле. Призвище „пастух“ — стає майже таким почесним, як патріота громадянина. В 1875 роцї такими громадянами були весь час маленькі хлопцї і не було кращого подарунка за-для такого пастуха, як „фішик“ (патрон), яким він міг-би покласти на місцї узурпатора рідного поля.

Народня память свято почитає память своїх героїв, але з усїх історичних дїячів героїв найбільшою славою користуєть ся гайдук Велько. Одважний, герой сей з народа придбав собі таку славу, перед якою меркне слава навіть таких велетнїв, як Георгій Черний та Милаш Обреновича. Се був цїлком образ відповідний найвищому ідеалови сербського народа: не було людини, як каже переказ, яка була б йому рівна одвагою, яка б уміла так добре захістити гірські проходи, яка б так твердо додержувала свого слова, яка б мала такий хист до військової справи. Правдивий, отвертий, безкорисний, він нїколи не брав собі нїчого, подїлив все награбоване добро поміж найбіднїшими; всякого захищав, за кожного здатен був помстити ся хоча-б цїною свого життя.

За всю справу визволення з під турецької неволї сербський народ дякує тільки таким героям пращурам, майже не признаючи тих історичних пригод, які в дїйсности сприяли тому визволенню. Всї оповідання народнї, пісні історичні складені виключно на леґендах, присвячених тим героям і часто заснованих не тільки на неправдивих, а цїлком протилежних історичним фактам, фантастичних подіях своїх героїв.

Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Правда, вся довга, крівава історія Сербів навряд чи й може бути досить вірно викладена на підставі того непевного матеріалу, що дає турецький архив, зібраний на підставі рапортів пашів та иньших чиновників. Мене запевняли інтеліґентні Серби, що ті всї відомости тенденційні, складали ся заради патріотичної мети, або заради користи, слави війська турецького або турецьких чиновників і не варті нїякої віри. Але менї і самому довело ся переконати ся в тому. Не будь я сам свідком подій 1875 та 1876 рр. в Герцеґовинї, я-б нїколи, читаючи офіціальні відомости турецькі про ті події, не міг би допустити такого безмежного нахабства, такої безсоромливої брехнї. Турецькі офіціози не злякали ся навіть цїлого війська всяких кореспондентів, що прибули з усїх країн, і так свавільно перевертали всю справу повстання, подавали такі відомости, що свідки повстання тільки стискували руками та жахали ся: voilà comme on fait l'histoire.

Під час повстання поміж ватажками чет було не мало гайдуцьких атаманів. Всї вони відрізняли ся од других інсурґентів роскішнишим убранєм і користували ся великою пошаною, а один з них Пека Павлович був на протязї всього повстання головою чорногорських інсурґентів... Такі атамани з своїми четами — то найкращий заступник раї, найстрашнїший ворог Туркам і той світильник народньої самосвідомости, який не згасав нїколи в горах і раптом освітлював рідні долини, як тільки над ними спустить ся хмара. За останнї ж роки утиски адмінїтрації і сваволя зборщиків заволокла вкрай хмарами просвіток раї.

Треба було ще однієї краплї щоб переповнити кубок.

(Далї буде).

Г. Г.

Одна, одна...

Вони повертали ся з прогульки, — три сестри, чоловік старшої й молодий студент, закоханий в молодшій.

Був самий початок весни. Дерева стояли ще голі, але їх червоняві тоненькі гілячки, переповнені весняними соками, оповідали вже про весну, про той близький час, коли вони уберуть ся в такі лехкі, прозорі, ясно зелені убрання, або в білі-білі радїсні шлюбні сукнї. А травиця вже зеленїла, вилїзаючи з землї тоненькими голками, і в лїсї вже цвіли білі й блакітні дзвіночки пролїсків, сих вістників весни. За сїми нїжними першими весняними квітками й ходили вони.

Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сутенїло... На заході догорали жовтяво-червоні хмарки, а на чистому небі засвітлювались несміло перші зірки. Повівав легенький вітрець і в його подиху теж вже чула ся весна, близький розцвіт всеї краси, всеї чарівної радости життя, й те повітре опяняло, вливало солодку втому в кров і бажанне щастя в серця людей. Вони багато ходили по лїсу і потомили ся. Так приємно було ходити по темнім вохкім ще після снїгу торішнїм листю, що шелестїло під ногами, дихати сим цїлющим повітрем й дивити ся через чорну сїтку вітей на блакітне вже по весняному глибоке небо. А вертати ся до дому було вже прикро й важко. Ще йти полем до міста було нїчого, а в містї, по вулицях, вони ледве йшли. Себ то старша сестра й середня, бо менша десь відстала з своїм товаришом і її не було видко.

Всї йшли й мовчали, як се звичайно буває, коли люде були довгий час разом — находили ся, наговорили ся — й потомили ся. Та й ще тиша сього гарного весняного вечера вливала тишину і в душу, тишину—й легенький, тихий смуток. Той смуток, що огортає душу і примушує згадувати з жалєм те, що пройшло, й марити про щось чарівне, гарне й недосяжне, про той ідеал, що людина носить його в душі.

Старша сестра сказала, що страшенно втомила ся, і чоловік її зараз же взяв її руку, щоб допомогти їй. Він обережно вів її і було приємно дивити ся на сю пару. Почувало ся, що се подружже — правдиві товариші, що вони кохають одно одного і в життю ідуть також товаришами, підтримуючи одно одного на нерівному й тяжкому шляху життя.

Середня сестра йшла одна. Ноги їй дуже болїли, все тїло нило від втоми і так хотїло ся скорше прийти до дому і хоч трохи відпочити. Незадовго перед тим воно було хоре і ще не зовсїм одужало.

Тим часом дійшли до рога вулиці. Старша сестра спинила ся і сказала:

— Ну, Катрю, прощавай, ми додому!

— А ви ж хотїли зайти до нас і разом напити ся чаю? Ходїм, так пріємно буде посидїти, напити ся чаю, побалакати... Тай сумно менї чогось...

— Нї, я дуже втомлена і краще піду до дому. А то від тебе знову прийдеть ся йти, а я може занадто походила, чищо. Ледве суну.

— То бувайте здорові! Завтра прийдете?

— Завтра над вечір конче прийду. Може з Грицем, а як йому не можна буде, сама прийду. До побачення, кохана Катрусю!

Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Вона поцїлувала сестру. Гриць міцно стиснув Катрі руку, з щирою приязню глянув їй в очи й додав:

— Та спочинь добре, ти теж дуже втомлена! Лягай скорше спати і не роби нині нїчого. Дивись, щоб знову не занедужала!

— Добре, добре! Дякую і зроблю так, як кажеш! — одмовила.

Вони повернули в тихеньку, вузеньку вуличку з садочками по обох боках. Катерина подивилась їм у слїд і помалу пішла далї. Їй зїставало ся пройти ще два квартали і потім пройти ще трохи під-гору на ту вулицю, де жили вони з молодшою сестрою. Се власне було не дуже далеко, але вона так страшенно втомлена! Ноги ледве переступали, спина болїла, а в душі мимоволї виростало гірке почуттє своєї самотности, своєї покинутости. Як би було добре, як би поруч з нею йшов хтось, хто б її кохав і думав про неї! Він спитав би її, як вона почуває себе чи не багато ходила для своїх ослаблених після хороби сил, чи не дуже втомила ся... І взяв би її руку і помагав би їй йти, обережно підтримував й говорив тихі, солодкі слова кохання й щирої турботи за неї, за її здоровлє. І йшли би вони з ним, як зараз перед нею йшли Гриць і її сестра Маруся... І тодї все здалось би їй лекшим, — і дорога, і її втома, і кождодневна тяжка праця учительки, і саме житте! Але се все тільки мрії, солодкі мрії... Його нема, нема... І нїкому вона непотрібна, — нїкому, нїкому!.. Нема того, хто б її кохав, з ким вона могла-би злити своє житте й йти разом в щастю і горю; а сестри, котрих вона так кохає, — мало вони думають про неї, хоч, безперечно, теж кохають її. Так, кохають... Але Маруся пішла до-дому, бо почувала себе втомленою, хоч її просила вона зайти, бо у неї на серцї зараз щось так тяжко... А Наталя гуляє десь з Сергієм, бо їй весело, бо вона кохає і її кохають... Її серце співає тепер свою весняну пісню кохання й щастя — і вона забула про всїх і все. Се цїлком природно й зрозуміло...— і те що Маруся пішла з чоловіком до-дому, і те, що Наталя в своїому щастї забула про все... Вона дуже добре розуміє і нїкого не обвинувачає... Але всеж таки вона одна і з своїм сумом, і з своїми думами... І йде от одна, втомлена, нещасна...

Одна, одна...

Ишла через силу по сходах, відчинила двері й змучена увійшла в хату. Їй на зустріч вибігла дївчина, що вже давно жила в них.

— Се ви, панночко? А деж панна Наталя? Й пані Маруся обіцяли прийти чай пити ..

— Маруся пішла до дому, Наталя відстала десь. Мабуть гуляє.

Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Та які ж ви змучені, панночко! Зовсїм пополотнїли... Що се з вами?

— Нїчого, нїчого .. Втомила ся я дуже... Зараз хочу лягти.

— А чай на столї, панночко! Випийте бо! Або може принести вам до ліжка?

— Дякую, дякую дуже, тільки не треба. Щось голова болить... Та се нїчого...

— Ой, щоб ви знову не розхорували ся... Дайте я поможу вам лягти, бо ви ледве на ногах держите ся.. й дївчина пішла за Катериною, хитаючи головою.

За кілька хвилин Катерина лежала вже в ліжку й ховала голову в подушку, щоб нїчого не бачити й не чути, але в серцї хтось плакав й стогнав:

— Одна, одна...

За годину почув ся голосний дзвінок; Катерина мимоволї підвела ся й прислухала ся. От стукнули двері й почули ся веселі голоси Наталї й Сергія.

— А де ж панна Катруся? питає Наталя.

— Та вони втомили ся дуже і як прийшли, зараз же лягли... Й чаю не пили... Дуже зле виглядали... Щоб ще знову не захорїли, боронь Боже!

За хвилину двері трохи відчинили ся й в них просунула ся голова Наталї.

— Катрусю ти не спиш? — спитала вона тихенько.

Катерина хотїла промовчати, але відповіла:

— Нї.... А що? Я дрімаю.

— Що з тобою? Чи здорова ти?

— Голова болить... Але ти не турбуй ся. Йди краще та пийте чай...

— Зараз піду! Як би ти знала, як менї весело й яка я щаслива нинї! Добра нїч, серденько! Спи, й щоб завтра була здорова!

Двері зачинили ся й за хвилину її веселий голос й дзвінкий сміх почув ся вже з їдальнї. Вона весело щебетала з Сергієм й чомусь сміяла ся весело, безтурботно. Катерина знову сховала голову в подушку й гірко заридала...

— Одна... Одна... Одна завсїди...

А серце болїло й розривало ся від муки...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

М. ЛОЗИНСЬКИЙ.

Національна боротьба серед австрійської соціальної демократії [1]).

III.

Перейдемо до конфлікту між польською й українською соціяльною демократією в Галичині.

Польські демократичні і соціялістичні круги ніколи не відносили ся до української справи так, як се випливало б и зприятих ними прінціпів національної свободи і незалежности. Польська революційно-повстанча демократія, ведучи і словом і мечем боротьбу за відбудованє Польщі, просто не могла собі уявити того відбудованя инакше, як на цілім просторі польської річи посполитої, отже для України мала вона не національну свободу і незалежність, тільки приналежність до Польщі і залежність від неї. Польський соціалістичний рух переходив ріжні ідейні хитання і на головній території Польщі, в польськім королівстві, ще й доси не дійшов до ідейної й орґанізаційної одноцільности. Та пануючий в ньому напрям, патріотично-ірредентистичний, репрезентований в польськім королівстві „польською соціялістичною партією“ (Polska Partya Socyalistyczna — PPS), а в Австрії „польською соціяльно-демократичною партією Галичини і Шлеска“, вважає себе ідейним наслідником польської революційно-повстанчої демократії і як вона, говорячи про „свободу, рівність і братерство народів“, рівночасно не може визволити ся з національної ідеольоґії історичної Польщі, хоч — признати треба — в порівнаню з польською революційно-повстанчою демократією перейшов уже значну еволюцію від історичної до етноґрафічної Польщі [2]).

Під впливом такої національної ідеольоґії польського соціялізму розвивав ся цілий соціялістичний рух у Галичині. До 1897 р. був він репрезентований одною „галицькою соціялістичною партією“, партією по національному складу загально-краєвою, бо належали до неї Поляки, Українці і Жиди, але по національному характеру польською, бо в своїй дїяльности вона не звертала уваги на національні ріжниці і — подібно як галицькі краєві власти — „краєвість“ підмінювала польськістю. По 1897 р., коли австрійська соціяльна демократія, до якої належала „галицька соціялістична партія“, за основу орґанізації приняла автономію національних ґруп, наступили тут зміни, одначе більш орґанізаційно-формальні ніж фактичні і ідеольоґічні. Формально „галицька соціялі-

[1]) Докінченнє, див. VI кн. ЛНВ.

[2]) Див. працю М. Драгоманова „Историческая Польша и великорусская демократія“ і мою працю „Польський і руський революційний рух і Україна“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

стична партія" розділила ся на дві національні ґрупи: „польську соціяльно-демократичну партію Галичини і Шлеска" (1897) і „українську соціяльно-демократичну партію Галичини і Буковини" (1899). Але в дійсности польська соціяльно-демократична партія забрала собі весь доробок „галицької соціялїстичної партії", так що українська соціяльно-демократична партія повстала як орґанізація зовсім нова, без ніякої спадщини по загально-краєвій „галицькій соціялїстичній партії", і мусїла починати все з початку, а при тім — коли хотїла зберегти добрі відносини з польською соціяльно-демократичною партією — не „пхати ся" до міст, які та вважала виключно своїм „станом володїня", тільки починати працю в українських селах.

І так було цїле десятилїтє. Українська соціяльна демократія істнувала більше для паради, щоб на ріжних партійних маніфестаціях виступала своїх представників ілюструвати „братерство народів", в дійсности-ж не мала вона майже ніякого значіня, з виїмком тих пару повітів, які вдало ся їй перетягти до себе з української радикальної партії, приєднавши собі місцевих провідників тої партії (прим. Остапчук і Шміґельський в Збаражчинї). Провідники української соціяльної демократії, себто пп. Микола Ганкевич і Семен Вітик, перший — дїяч „галицької соціялїстичної партії", а другий — колишній український радикал на такий стан не тільки годили ся, але ще своїми особами неначе персоніфікували задачу української соціяльної демократії: що-дня працювали в польській соціяльно-демократичній партії, а в партійні свята виступали як українські соціяльні демократи, щоби заявити, що польські й українські робочі маси перейняті „братерством народів" і не знають національної ворожнечі.

Та в дійсности те братерство було куплене цїною українських національних інтересів. Серед польської соціяльно-демократичної партії процвітала вище зазначена історично-патріотична ідеольоґія, яка знаходила вислів в святкованю конституції 3 мая, памяти Косцюшка, Ґловацкого, польських повстань, ґрюнвальдської побіди, ювілеїв польських поетів Міцкевича і Словацкого, — все, очевидно, разом з цїлою польською суспільністю; польська соціяльна демократія ніколи не виступила з таким натиском, як повинна-б, в обороні українських національних прав, вдоволяючи ся платонїчними заявами та дивлячи ся на польсько-українську боротьбу в Галичинї як на боротьбу двох одновартних — себто з її становища однаково шкідливих — „націоналїстичних таборів", чим в дійсности дискредитувала українську справу в своїх, а також в українських соціяльно-демократичних кругах і тим посередно причиняла ся до скріпленя польської позиції в польсько-українській боротьбі; польська соціяльна демократія дивила ся як на „нарушенє свого стану володїня",

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

коли українська соціяльна демократія хотїла орґанїзувати по містах український пролєтаріят, вона захопила виключно в свої руки каси хорих, здобуті для робітництва зусилями робочої кляси всїх народностий краю, вона загорнула під свій виключний вплив загально-краєві професійні орґанїзації, до яких належать робітники всїх народностий краю. А українські соціяльно-демократичні провідники годили ся на все те і деклямували про братерство народів.

Тай не тільки годили ся, але ще накидали ся на кождого, хто посмів вказувати, як польські соціялїсти розуміють „братерство народів“ супроти українського народу. Скільки прим. громів посипало ся з українського соціяльно-демократичного орґану на мою особу, за те, що я на програмах і дїяльности польського соціялїстичного руху виказував, що він в національнім питаню не визволив ся з-під впливу національної ідеольоґії історичної, шляхетської Польщі, а українській соціяльній демократії закидав, що вона, замісць виступити проти тої національної ідеольоґії польського соціялїстичного руху, піддаєть ся їй і з її становища оцїнює прояви українського національного житя.

Тай взагалї та ідеольоґія була для провідників української соціяльної демократії найсвятїйшими скрижалями. Коли п. Ганкевич заговорив про незалежність України, то не инакше, як словами польських повстанцїв з 1863 р., окликом: „za wolność naszą i waszą“, себто, що Україна може осягнути свободу тільки в союзі з Польщею проти Росії, представляючи справу так, що з одної сторони стоїть варварська Росія, а з другої свободолюбна Польща, під якої крила повинна схоронити ся Україна, коли хоче визволити ся з російської неволї [1]). Що Росія не така вже варварська, як се виходить з польської революційної поезії і публїцистики повстанчих часів, що вона в сучасности чи не більше перенята свободолюбним духом нїж Польща, яка знов не така дуже свободолюбна, як би се здавало ся з тої революційної поезії і публїцистики, особливо-ж уже найменше свободолюбна що-до України, чого найлїпші докази дала в Галичинї, — все те для п. Ганкевича не істнувало. І все, що було гріхом проти тої польської національної ідеольоґії, було в нього також гріхом проти соціялїзму. Прим. обходи всїх вийн Польщі проти Росії, почавши від Косцюшка і скінчивши на послїднім повстаню, були на його думку згідні з духом соціялїзму. Але обхід Хмельниччини, повстаня українських народнїх мас проти полїтичної і соціяльної неволї, якої вони зазнавали в Польщі, — проти обходу Хмельниччини виступив п. Вітик в окремій проклямації, а п. Ганкевич в великій полємічній статї в „Волї“, де не лишив „сухої нитки“ на менї за мої уваги в ЛНВ з приводу

[1]) Пор. його працю п. н. „Niepodległość Polski“, Краків, 1911.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тої проклямації п. Вітика. В тім, що польська соціяльна демократія обходила память конституції 3 мая, Косцюшка, Ґловацкого, польських повстань, ювілеї Міцкевича і Словацкого рівночасно і спільно з цілою польською суспільністю, українська соціяльна демократія не бачила наї чого протисоціялїстичного і ще сама в особах своїх провідників брала в тих обходах участь. Але 50-ті роковини смерти Шевченка вона відмовила ся обходити не тільки спільно. а й рівночасно з українським загалом у Львові.

А коли в 1905 р. часть жидівських соціяльних демократів, які належали до польської соціяльно-демократичної партії, відлучили ся від неї і заложили окрему жидівську соціяльно-демократичну партію, домагаючи ся, щоб її признати одною з національних автономних орґанїзацій австрійської соціяльної демократії, п. Ганкевич станув побіч п. Дашиньского, виказуючи в „Волї", що Жиди в Галичинї повинні держати ся польської національности, а жидівські робітники польської соціяльно-демократичної партії [1]). Будучність показала, якої справи боронив провідник української соціяльної демократії. Жидівська соціяльно-демократична партія в Галичинї проістнувала 6 лїт проти волї польської соціяльної демократії і згідної в сїй справі з нею головної управи австрійської соціяльної демократії, аж в кінцї сього року, під час виборчої акції до парляменту, польська соціяльна демократія признала її побіч себе і української соціяльної демократії третьою рівнорядною національною соціяльно-демократичною орґанїзацією. А найхарактеристичнїйше для цілої справи, що привід до сього признаня дало те, що инакше жидівська соціяльна демократія хотїла в III виборчім окрузї м. Львова виставити свою партійну кандидатуру проти кандидатури бувшого посла д-ра Діямanда, одного з провідників польської соціяльної демократії. Отже щоби усунути небезпеку, яка грозила мандатови д-ра Діямanда, польська соціяльна демократія признала, що істнованє окремої жидівської соціяльно-демократичної партії не противить ся інтересам соціялїзму, чим дала доказ, що не інтереси соціялїзму заставляли її 6 лїт виступати проти істнованя окремої жидівської соціяльно-демократичної партії. Просто кажучи, грали тут роль інтереси польської національної експанзії, яка хотїла би скріпити свою національність асіміляцією Жидів, отже інтереси, яких боронити не було нїякої причини провідникам української соціяльної демократії.

Такі ідилїчні відносини між польською й українською соціяльною демократією під крилами висше зазначеної національної ідеольоґії поль-

[1]) Див. мою статю „Жидівська соціяльна демократія в Галичинї". — ЛНВ 1905, кн. X.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ського соціялїстичного руху тягли ся цїле десятилїтє. І треба було аж цїлого ряду виступів польської соціяльної демократії, як занятє становища польських націоналїстичних партій в справі виборчої реформи до парляменту, участь посла Гудеца в протиукраїнській манїфестації ради м. Львова з приводу польсько-української боротьби в львівськім університетї, участь того ж посла Гудеца в похоронї ґр. Потоцкого і взагалї неясне, до шовінїстичного становища польського загалу зближене становище польської соціяльно-демократичної преси з приводу акту Сїчинського, солїдарність польської соціяльно-демократичної преси з польською шовінїстичною пресою в описї подій 1 липня 1910 р., а далї цїлого ряду конфлїктів у внутрішних взаєминах між польською й українською соціяльною демократією, щоб українська соціяльна демократія зважила ся зняти заслону з тої іділї і показати відношенє польської соціяльної демократії до української в правдивім світлї.

Найперше се зроблено було неофіціяльно, в статї відомого автора „України Ірредєнти“ Юлїяна Бачинського п. н. „Взаїмні відносини соціяльно-демократичних партій української і польської в Східній Галичинї“, поміщеній в „орґанї українських соціяльних демократій Росії й Австрії, львівськім місячнику „Нашім Голосї“ (ч. 2, грудень 1910), а опісля на тім самім становищі станула партійна конференція з 29 сїчня 1911 р.

Статю Бачинського, яка вийшла також окремою брошурою, ми поручаємо кождому, хто цїкавить ся національним питанєм серед соціяльно-демократичних партій. В нїй з уст соціяльного демократа поневоленої нації читач почує важке, на численних фактах оперте обжалованє соціяльно-демократичної партії пануючої нації в усїх тих проявах національного шовінїзму, якими відзначаєть ся та пануюча нація взагалї.

І так з статї Бачинського довідуємо ся, що відносини між польською й українською соціяльною демократією були „мирні“ тільки доти, доки українська соціяльна демократія „істнувала більш формально нїж фактично“ і була тільки „прикрасою дня святочних обходів або манїфестацій аранжованих польською партією“. Та коли вона „забажала, бо й уважала се за конечне, сама розпочати й вести активну й безпосередно партійну роботу серед українського пролєтаріату, не тільки сїльського, але й міського, отже власне там, де був терен польської партії, і стала закликати до української партії українського робітника, тоді стрінула ся вже з рішучим veto польської партії. Бо тут, в містї, польська партія вважала себе — правда, офіціяльно нї, але в практичнім партійнім життю, на підставі, так сказати б, звичаєвого права — за репрезентанта і речника міського пролєтаріяту, і закликуванє міського українського робітника до української партії видавало ся їй, себто польським товаришам, як ломанє партійної солїдарности, націоналїстичним сепара-

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тизмом, шовінїзмом і т. п.“ Отже почали ся конфлїкти між місцевими комітетами обох партій. Між иншим Бачинський подає цїкаві факти, як львівський місцевий комітет польської партії, якою головою був один з українських партійних провідників, Микола Генкевич, відносив ся через „non est“ до львівського місцевого комітету української партії, як головна управа польської партії ігнорувала головну управу української партії і т. д.

Далї описує Бачинський відносини між польською й українською соціяльною демократією в професійних орґанїзаціях, де „нехіть польських товаришів до українських домагань посунула ся так далеко, що навіть такі домаганя, як заложенє при бібліотеках професійних орґанїзацій українського віддїлу з українських партійних видавництв, викликували у видїлів орґанїзацій обуренє і ті жаданя відкидувано, та ще й при акомпанїяментї ріжних насмішливих уваг, а навіть українські афіші з зазивами на віча, які уряджувала українська партія, навіть ті афіші, вивішені на стїнах льокалїв професійних орґанїзацій, разили очи польських товаришів і вони ті афіші здирали зі стїн“. Згадаємо ще про поданий Бачинським факт, що в одній з професійних орґанїзацій у Львові, в якій один з українських робітників занадто „докучав“ польській управі українськими домаганями, обвинено того робітника о ріжні „злочини“ проти партії і сфалшовано протоколи слїдства; щоб тільки позбути ся його.

Так само жалуєть ся Бачинський, що також в касах хорих, які соціяльна демократія здобула завдяки спільними зусилями польських й українських робітників, польська партія захопила управу виключно в свої руки й ані недопускає до них української партії ані не звертає уваги на національні потреби українських членів кас хорих що-до урядованя, яке відбуваєть ся тільки по польськи.

При тім звертає він увагу, що і професійні орґанїзації і каси хорих мають для розвитку партії незвичайне значінє тим, що в них знаходять приміщенє в характері урядників партійні дїячі, які через те мають забезпечений заробіток і можуть спокійно, не журячи ся о хлїб, віддавати ся партійній праці.

В кінцї дає Бачинський характеристики обох провідників української партії, які виступають в оборонї давних „мирних“ відносин до польської партії, Ганкевича й Вітика, приписуючи першому ідеольоґічні мотиви його становища, а саме вплив на нього національної ідеольоґії польської соціялїстичної партії, за те другого обвиняючи о мотиви еґоїстичні, а саме, о „порожну амбіцію, хоробливе бажанє блестїти, бути на верху“.

Представивши так теперішній стан, автор що-до будучности заяв-

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ляє: „Емансіпаційний клич за видобутєм української партії з-під залежности від партії польської мусить розійти ся поміж весь загал українського робітництва. Українська партія не може терпіти довше — минув той час — щоби польська партія могла вважати себе дальше за одиноку, властиву представницю робітницького руху в Східній Галичині. Українська партія не може також довше терпіти, щоб і тов. М. Ганкевич і тов. С. Вітик, свідомо чи несвідомо, як оруде польської партії, побивали й розбивали, справді з негарним і неблагородним завзятєм, той круг українських товаришів, недавно ще такий нечислений, що зірвав ся класти перші підвалини під справді незалежну, самостійну українську соціяльно-демократичну партію. Сього довше українські товариші терпіти не будуть і не можуть. І хоч би яку прикру й яку тяжку боротьбу прийшло ся їм вести задля того, вони сеї боротьби підіймуть ся — певні побіди".

І справді українська соціяльно-демократична партія ступила на шлях боротьби за свою самостійність супроти польської соціяльно-демократичної партії. Сій справі присвятила вона цілу партійну конференцію 29 сїчня 1911 р., на якій після реферату Володимира Левинського і довгої та горячої дискусії ухвалено — як подає „Земля і Воля" (ч. 5, з 5 лютого 1911 р.) — „великою більшістю голосів, серед невмовкаючих і френетичних оплесків" отсю резолюцію:

„I. Конференція стверджує, що відносини між українською і польською соціяльно-демократичною партією в східній Галичині є ненормальні та що причини такого стану випливають не тільки з соціяльно-патріотичної ідеольоґії польської соціяльно-демократичної партії з її історичними пересудами, але і з її змагань бути представницею всего робітницького руху по містах східної Галичини. Сї змаганя польських товаришів доводять з природи річи до безнастанних конфліктів між політичними інстанціями обох партій, через що політична акція обох партій, української і польської, не може бути ведена в Східній Галичині одноцільно й рівнобіжно. Нерівнорядне відношенє до українських товаришів і української партії виявляють польські товариші й польська партія також у професійних орґанізаціях східно-галицького робітництва, що викликає серед загалу українського робітництва нехіть до професійної орґанізації, наслідком чого професійний рух у Східній Галичині не може вийти на дорогу нормального розвитку. Нерівнорядне відношенє до українських товаришів і української партії виявляють в кінці польські товариші й польська партія в касах хорих, здобутих спільним зусилєм українського й польського робітництва, відмовляючи українському робітництву відповідного заступництва в зарядах кас, чим також викликують серед загалу українського робітництва знеохоченє до таких важних для загалу східно-галицького робітництва і для

Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

загально-робітницького соціяльно-демократичного руху в Східній Галичині інституцій і тим посередно доводить до ослабленя сього руху.

„II. *а*) Конференція взиває українських товаришів, щоби, не забуваючи ні на хвилю про інтереси й добро загально-робітницького, соціяльно-демократичного руху в Східній Галичині, не забували рівночасно про свій найважнійший обовязок, в першій мірі віддавати свій час і сили українській партії, через свою працю над клясовим освідомленєм українського робітництва.

В тій цїли члени української соціяльно-демократичної партії повинні старати ся закладати по всїх місцевостях, де живе українське робітництво, по містах і селах, партійні місцеві комітети, і через них перевести скрізь, особливож по професійних орґанїзаціях, партійну приналежність українських робітників через оплачуванє партійного податку.

б) З огляду на загальне добро професійного руху в Східній Галичині конференція взиває українських робітників, щоби кожний безумовно приступив до загально-державної професійної орґанїзації. Конференція взиває одначе товаришів, щоби, піддаючи ся всїм постановам професійної орґанїзації, дбали про те, щоби їх національно-культурні права внутрі професійних орґанїзацій були узгляднювані й перестерігані та щоби їх відносини з українською соціяльно-демократичною партією як полїтичною орґанїзацією були як найтїснїйші.

„III. Конференція звертає увагу товаришів, що першою умовою нормального розвитку загально-робітницького соціяльно-демократичного руху в Східній Галичині є взаїмне братерське й солїдарне відношенє робітників обох народів, та перестерігає, щоби те відношенє через хвилеві непорозуміння між обома соціяльно-демократичними партіями в Східній Галичині не приняло характеру ворожого, який був би шкідливий робітницькому рухови та клясовій боротьбі пролєтаріяту в Галичині".

Отся резолюція свідчить, що в кінцї й українська соціяльна демократія зрозуміла, що відношенє польського соціялїстичного руху до української справи подиктоване не ідеольоґією інтернаціонального братерства народів, тільки ідеольоґією історичної, шляхотської Польщі, — погляд, за який на мене сипало ся стільки лайки в пресї й публичних дискусіях з боку українських соціяльних демократів. Нехай-же, як моральну нагороду за всї ті лайки, менї вільно буде на сїм місцї зазначити, що ідейна побіда в сїй справі показала ся по моїм боцї, що українська соціяльна демократія ступила в кінцї на той шлях, який я все їй вказував як єдино вірний у відношеню до польського соціялїстичного руху.

Якже віднесла ся до сеї еволюції серед української соціяльної демократії польська соціяльно-демократична партія? І статю Бачинського

Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і ухвалу партійної конференції польська соціяльно-демократична преса промовчала. Се значить, що польська соціяльно-демократична партія ще сподівається ся, що те нове становище української соціяльно-демократичної партії таке ще слабе, що може вдасть ся цілу справу вбити мовчанкою. Бо мовчанка супроти нової думки все означає бажанє вбити ту думку.

В кождім разї та мовчанка свідчить, що польська соціяльна демократія не бажає собі дискусії на ту тему, не хоче ревізії відносин між обома партіями, стоїть на становищі „нехай буде як бувало". Се й дала кілька разів пізнати польська соціяльно-демократична преса українським соціяльним демократам.

Так прим. підчас університетської події 1 липня 1910 р., коли українська і польська соціяльна демократія розійшли ся в оцінці події і „Głos" і „Naprzód" наблизили ся до польської україножерної преси, а „Земля і Воля", а також пп. Володимир Левинський (в „Arbeiter-Zeitung") і Володимир Темницький (в „Naprzod-i") станули в обороні української молодіжи, між якою провідну роль відгравали власне соціялістичні елємснти, — пп. Ганкевич і Діяманд виступили в „Głos-i" з острими словами напімненя під адресою „заблудших українських товаришів".

І так п. Ганкевич в виводах, які так подобали ся польському україножерному серцю, що їх з похвалами передруковували найбільш україножерні орґани польської преси (між ин. також „Dziennik Kijowski"), „обличав" українську національну політику за те, що вона в Галичині, де український нарід має всї новочасні свободи, доводить до таких крівавих розправ, як смерть Потоцкого або події в університеті, а за те в Росії, де власне такі способи боротьби були би вказані, про таку боротьбу нїчого не чути. Значить: не положенє українського народу, тільки сліпа ненависть до Поляків диктує галицьким Українцям таку боротьбу. Не потребуємо збивати сих арґументів п. Ганкевича. Для кождого ясно, що він забуває одно; що методи боротьби залежать не тільки від положеня народу, але також від ступня національної свідомости, від сили відчутя національних потреб, від ріжниці, між положенєм правним і фактичним, словом, не тільки від моментів фактичних, але також психольоґічних. Отже стійности ті арґументи п. Ганкевича не мають, але за те мають вони велику вартість для Поляків, які все вмовляють в Українців, що вони в Галичині в порівнаню з своїм положенєм в Росії мають просто рай, за який повинні бути безмежно вдячні Полякам, а не вести проти них боротьбу. І тому ті виводи п. Ганлевича так радо привитала польска преса — як „розумний голос українського соціяліста".

Коли п. Ганкевич адресував своє „напімненє" до українського за-

Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

галу, відносячи його до українських соціяльних демократів тільки посередно, на скільки вони дали ся унести „шовінїзмови" загалу, то п. Діяманд виступив таки з безпосередною адмоніцією на адресу українських соціяльних демократів, пригадуючи їм, що обовязок соціяліста — бороти ся з національним шовінїзмом серед власної нації, а не разом з шовінїстами власної нації виступати проти иншої нації. І п. Діяманд покликав ся на „гідні до наслїдуваня приміри соціялістів анґлїйських, французьких, нїмецьких і в кінцї польских в Галичинї, які скрізь борють ся проти національного шовінїзму серед власної нації. Тільки забув згадати про польських соціялістів у Росиї, бо тоді ціла та його „теорія" дістала би в лоб. Так, обовязок соціялістів пануючої нації — очевидно—бороти ся перше всего проти шовінїзму власної нації. Але вимагати від соціялістів поневоленої нації, щоб вони поборювали шовінїзм своєї нації, а не звертали уваги на шовінїзм нації-гнобителя, значило би, вимагати від них, щоб вони були сліпі на національний гнет. І не бійте ся, польській соціялїстичній партії в Росії п. Діяманд не порадить, щоб вона не звертала уваги на росийський шовінїзм, бо її обовязок поборювати шовінїзм свого народу, а не чужого, — тільки українським соціяльним демократам диктує він такі „соціялїстичні обовязки".

Все те означає, що відносини між польською й українською соціяльною демократією в Галичинї вступають в стадію боротьби. Українська соціяльна демократія починає вже розуміти, що дотеперішне становище польського соціялїстичного руху до української справи далеко не відповідає соціялїстичній ідеольогії інтернаціонального братерства народів; польська соціяльна демократія не думає добровільно зректи ся свого упривілєйованого становища в соціяльно-демократичнім руху в Східній Галичинї. Отже маємо зарід конфлїкту, який — коли або польська партія не змінить дотеперішнього становища або українська не „навернеть ся" до традицій пп. Ганкевича й Вітика — готов піти таким шляхом, як в Чехії.

IV.

Пізнавши фактичну сторону національних конфлїктів серед австрійської соціальної демократії, перейдемо до сторони теоретичної.

Сї конфлїкти відносять ся головно до двох справ: до справи професійної орґанізації і до справи біжучої національної полїтики.

Розглядуючи конфлїкт з приводу професійної орґанізації, треба все тямити, що орґанізаційним ідеалом соціяльної демократії є централїзм. Ставлячи собі за ціль здобуте полїтичної власти і заведенє диктатури пролєтаріяту, отже боротьбу за власть і осягненє власти в державі, соціяльна демократія в своїй орґанізації звичайно копіює полїтичну орґанізацію тої держави, в якій приходить ся їй розвивати свою дїяль-

Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ність. Коли-б ми порівняли політичний лад і орґанізацію соціяльної демократії в окремих державах, скрізь побачили би такий взаімний звязок, що де більший державний централізм, там також більш централістична орґанізація соціяльної демократії, і навпаки: де в політичнім устрою держави переважають автономічно федераційні тенденції, там і соціяльна демократія робить автономічно-федераційні уступки в своїй орґанізації.

Не тут місце розводити ся на тему: централізм чи федералізм, — скажу тільки, що централізм означає скріпленє власти й ослабленнє самодіяльности суспільности, і навпаки: автономічно-федеративний устрій ослабляє власть і скріпляє самодіяльність суспільности.

Маючи се на увазі, ми легко зрозуміємо роль державного централізму в державах, зложених з ріжних національностий, особливо, що в таких державах власть виконуєть ся звичайно в імени одної, пануючої нації, а всї инші нації знаходять ся в положеню націй поневолених. Ослабляючи самодіяльність суспільности, централізм в національно мішаних державах ослабляє тим самим національний розвиток поневоленних націй — в користь нації, яка репрезентує в державі власть.

Те саме треба сказати про роль централістичної орґанізації соціяльної демократії в національно мішаних державах. За примірами не прийдеть ся довго шукати: вистане вказати на російську соціяльно-демократичну партію і її змаганє, щоб соціяльно-демократичні орґанізації поневолених народностий були чи не в такій мірі залежні від російського центра, як в державнім житю „окраїни“ від Петербурга.

Як в російській соціяльній демократії російський центр, так в австрійській соціяльній демократії відгравав давнїйше таку роль нїмецький центр.

І коли в 1897 р. австрійська соціяльна демократія за підставу своєї орґанізації приняла автономію національних ґруп, то стало ся се в кождім разї не з волї нїмецького партійного центра, як се в теперішній чесько-нїмецькій полеміці кілька разів з натиском заначувала „Arbeiter Zeitung“, тільки під натиском славянських соціяльно демократичних орґанізацій, як конечна уступка, malum necessarium, що на однім з конґресів російської соціальної демократії зазначив також з натиском Плеханов у відповідь на зазив, щоб російська соціяльна демократія взяла собі приклад з австрійської

Вважаючи національну автономію в орґанізації пролєтаріяту за malum necessarium і допустивши се malum necessarium в партійній орґанізації, нїмецький центр австрійської соціяльної демократії, який фактично має в своїх руках державну професійну комісію в Віднї, з тим більшим завзятєм бореть ся проти національної автономії в професійній орґанізації, де він зразу просто

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нехтував національне питанне, що й було причиною заложення чесько-славянської професійної комісії в Празі.

Своє становище віденська комісія арґументує тим, що задачі професійної орґанізації инші, ніж задачі партії. Партія веде боротьбу головно з буржуазними партіями тої самої національности, отже се викликає потребу національної автономії в орґанізації партії. Але професійна орґанізація веде боротьбу з економічним визиском, який носить інтернаціональний характер: в фабриці, в робітні стоять проти себе визискувач-роботодавець і визискувані робітники без огляду на національність, тут нема — говорячи образово — Німця і Чеха, Поляка і Українця і т. д. Через те й орґанізація робітників задля боротьби з визиском роботодавців не може мати національного характеру, бо тоді робітників одної фабрики чи робітні доводило ся-б поділити на кілька орґанізацій, що тільки ослабило-б їх відпорність, — словом, професійна орґанізація мусить бути одноцільна, що й висловив на домаганне віденської комісії конґрес в Копенгазї.

Ніхто не перечить, що в сій арґументації є зерно правди, а саме що в фабриці чи робітні робітники тої самої професії працюють в однакових умовах без ріжниці національности, отже й повинні одноцільно бороти ся з визиском. Одначе з сього зовсім не виходить, що для тої одноцільної боротьби потрібна власне така професійна орґанізація, яку обстоює віденьська комісія. Тільки для централіста одноцільність означає односторонність, нехтованне національних і теріторіяльних окремішностий, підчиненє всіх і всього волї центральної власти. Та в дійсности ся примусова одноцільність, не числячи ся з ріжнородністю відносин і стараючи ся підвести все під одну міру, власне здатна викликати невдоволенє й розбитє. І в основу одноцільности, потрібної для боротьби робітників з економічним визиском, повинна лягати не одноцільність орґанізаційної форми, себто орґанізаційний централізм, тільки одноцільність ідеї, одноцільність змагань, — словом, одноцільність внутрішнього змісту, яким виповнені орґанізаційні рами.

Коли представники віденської комісії в своїй копенгаґському резолюції клали головний натиск на те місце штутґарської резолюції, де говорить ся про потребу одноцільности професійної орґанізації в кождій державі, — то знов Чехи в своїй резолюції покликали ся на те місце тої-ж штутґарської резолюції, де говорить ся, що боротьба пролетаріяту ставати-ме тим успішнійша, чим близші будуть відносини між професійними союзами й партійними орґанізаціями. І з соціально-демократичного становища не можна відмовити їм слушности. Як відомо, соціяльно-демократична партія скрізь стараєть ся закладати або підчинити своєму впливови вже істнуючі професійні орґанізації, щоб опиратй ся на них в своїх політичних змаганнях. Инша річ, як оцінювати сї змагання соціяльної де-

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мократії; я прим., як антипарляментарист, ставлю ся негативно до сього використування професійних орґанізацій соціяльною демократією для цїлий, які на мою думку не можуть принести основних змін в соціяльно-економічнім положеню робітницької кляси. Але коли стати на становищі соціяльної демократії, то треба признати, що не може бути близьких відносин між партією й професійною орґанізацією, коли партія орґанізована на основі національної автономії, а професійна орґанізація—централїстична. На се й жалували ся Чехи, що віденська комісія на скільки йде справа про Чехів, с комісією нїмецькою, що вона не дбає про близькі відносини з чешською партією, не числить ся з нею і т. д.

Те саме бачимо в Галичинї. Тут, що правда, національний характер централїзму віденької комісії майже не відчуваєть ся, бо в Галичинї нема Нїмцїв і нема нїмецької соціяльно-демократичної партії, нема нїмецьких професійних орґанізацій, словом, нема в робітників руху елемент у, з яким віденська комісія була би звязана національністю. І сим пояснюєть ся, що польські дїячі професійного руху обстоюють теперішню, централїстичну форму професійної орґанізації, виступаючи спільно з Нїмцями проти „сепаратизму“ Чехів. Адже їм нїмецький характер віденської комісії не шкодить. Та не тілько сим поясняють ся централїстичне становище польських дїячів професійного руху в Галичинї. Річ в тім, що централїстичний характер професійної орґанізації для них як для Поляків, не тільки не шкідливий, але ще корисний. Централїстична орґанізація, яка допускає до певної міри тільки територіяльну автономію, автономію в межах коронних країв австрійської держави, дає їм, як Полякам, перевагу над Українцями. Державний централїзм віденської комісії дає санкцію краєвому централїзмови галицької комісії, яка знаходить ся в польських руках. І як Чехи нарікають, то віденська комісія нехтує чеську партію, так само галицька комісія нехтує українську соціяльно-демократичну партію, дбаючи тільки про близькі зносини з польською соціяльно-демократичною партією.

Ми вже бачили з статї Бачинського, як відносять ся Поляки в галицьких професійних орґанізаціях до національних потреб українських членів орґанізацій. На сїм місці наведемо ще один приклад. В 1910 р. Поляки обходили 500-лїтнї роковини побіди під Ґрюнвальдом. В сїм обході рішила взяти участь також польська соціяльно-демократична партія. А щоби ся участь випала як найбільш величаво, партійна управа постарала ся, щоби краєва професійна комісія завізвала офіціяльно всїх членів професійних орґанізацій взяти участь в обході. І вона се зробила, не числячи ся зовсїм з тим, що до професійних орґанізацій належать не тільки польські робітники, але й українські, бо се орґанізації загальнокраєві. І так українські робітники, з титулу своєї приналежности до за-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

гально-краєвої професійної орґанізації, опинила ся офіціяльними учасниками історичного обходу, на якім величано „добровільний союз“ Польщі, Литви й України“. Чи випадало брати участь в такім обході польським соціялїстичним робітникам, се ще також питанє; але що для кождого Українця сей обхід повинен бути противний, як сімвол панованя Польщі над українським народом, се певне.

Професійні орґанізації взагалї мають для соціяльної демократії велике значінє тим, що вона, притягнувши до них робітника на шнурку його клясових інтересів, має нагоду приєднати його для своєї партійної орґанізації. Тут укладають ся бібліотеки з партійних брошур, кольпортують ся партійні виданя, стягаєть ся партійний податок і т. д. Одначе в галицьких професійних орґанізаціях все те робить — як бачимо хоч-би з статї Бачинського — тільки польська соціяльна демократія, тільки вона може користувати ся професійними орґанізаціями для „уловленія чоловіків“ для своєї партійної орґанізації. Перед українською соціяльною демократією двері професійних орґанізацій для такої пропаґандистсько-аґітаційної працї зачинені: українських віддїлів в бібліотеках завести не хотять, афіші про українські партійні віча зривають зі стін і друть і т. д.

Словом, галицькі професійні орґанізації, знаходячи ся в польських руках, служать на те, щоб українського робітника польонїзувати і приєднувати для польської соціяльно-демократичної партії; „загально-краєвий, характер тих орґанізацій, се тілки маска їх польськости. І вони тільки тоді були би справдї загально-красві, коли-б старали ся вдержувати однаково близькі зносини як з польською, так і з українською соціяльно-демократичною партією, коли-б однаково дбали про заспокоєнє національних потреб як польського так і українського робітника в области своєї дїяльности. Сього й домагаєть ся українська соціяльна демократія і вже навіть дещо здобула в сім напрямі як прим. обовязок для секретарів професійних округів львівського і підкарпатського знати не тільки польську, але й українську мову, видаванє українських професійних орґанів: „Робітник у фабриках тютюну“ і „Зелїзничник“.

В загалї, з факту, що визиск, з яким мають вести боротьбу професійні орґанізації, носить інтернаціональний характер, зовсїм не можна виводити, що та боротьба не має нїчого спільного з національністю робітника. Для боротьби треба освідомленя, треба аґітаційної й орґанізаційної працї, а се все можна вести з успіхом тільки в рідній мові робітника, числячи ся з його національністю. І коли в сій, економічній области дїяльности професійних орґанізацій містять ся також національні моменти, то ще в більшій мірі містять ся вони в чисто культурній области їх дїяльности, бож професійна орґанізація є для робітника не тільки орґа-

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ном клясової боротьби, але також місцем просвіти, товариської розривки і т. д.

І коли правда, що форма професійної орґанїзації повинна бути така, щоб улекшувала, а не утрудняла економічну боротьбу робітника, щоб не розбивала, не викликала ворожнечі, а єднала для спільної цїли, — то також правда, то професійна орґанїзація, яка нехтує національні потреби робітника, ставить робітників одної нації в залежність від робітників иншої нації, дає змогу робітникови нації полїтично й культурно сильнїйшої з легковажанєм відносити ся до національних потреб в области дїяльности орґанїзації, які відчуває робітник нації полїтично й культурно слабшої, — що така професійна орґанїзація, замість єднати, розріжняє, одноцїльність ідеї і змагань, заступає одноцїльністю зверхньої форми.

Коли навіть стати на централїстичнім становищі соціяльної демократії, то треба признати, що централїстичний прінціп професійної орґанїзації мусить бути поправлений признанєм певної — що так скажу — національно-культурної автономії, що теперішня одноцїльність повинна бути задержана тільки що-до чисто-економічної боротьби, як страйк, акція за підвисшенє робочої плати, установленє тарифи між роботодавцями і робітниками, а за те всї ті галузи дїяльности професійної орґанїзації, де в гру входять національні моменти, як видаванє професійних орґанів, бібліотека, взагалї всї національно-культурні справи повинні бути передані для автономного полагоджуваня національним секціям, на які повинні би розпадати ся одноцїльні професійні орґанїзації.

Починають се признавати й оборонцї віденської комісії, як се бачимо з брошури Оттона Бавера п. н. „Krieg oder Friede in den Gewerkschaften", в якій він пропонує „національні секції внутрі інтернаціональних союзів". Одначе віденська комісія, чуючи за собою й силу, яку їй дає приналежність до неї в сїх професійних орґанїзацій в державі з виїмком части орґанїзації чеських робітників, і авторітет копенгаґської резолюції, — замість подумати про реорґанїзацію професійної орґанїзації на основі національно-культурноїї автономії, — волїла зірвати зносини з чеською комісією в Празї і викликати роздор серед чеських робітників.

Зі справ біжучої національної полїтики найбільший конфлїкт між нїмецькою й чеською соціяльною демократією викликала справа національного шкільництва для національних меншостий. Коли підчас голосованя над резолюцією Станека й иншими чеськими резолюціями нїмецькі й чеські соціяльно-демократичні посли опинили ся в двох ворожих національних таборах: нїмецькім і чеськім, голосуючи одні проти других, з чеської сторони посипали ся під адресою нїмецьких соціяльних демократів закиди зради признаного соціяльною демократією прінціпу національної рівноправности. У відповідь на се нїмецька партійна преса від-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

повіла виводами, в яких виказує, що національні інтереси робітницької кляси ріжних народів не покривають ся так само, як інтереси економічні, що між національними інтересами робітників двох народностий можуть істнувати й істнують противенства, та що таке власне противенство інтересів нїмецької і чеської робітницької кляси істнує в справі національних меншостий.

Взагалї, на думку нїмецької соціяльно-демократичної преси, Чехи дуже переценюють значінє національних меншостий для житя нації, що відбиваєть ся шкідливо на справі чесько-нїмецького порозуміня. „На дорозї до такого порозуміня між Нїмцями й Чехами — читаємо прим. в статї Зелїґера [1]) те ярке переценюванє національних меншостий буржуазними націоналїстами є одною з найбільших перешкод, коли таки не найбільшою. Се мусять в кінцї усвідомити собі також наші чеські товариші, то в тій мірі, в якій Чехи штучно підносять вартість тих меншостий для житя цїлої нації і концентрують що-раз більше полїтичних сил на вдержанє й національний розвиток тих меншостий, хоч-би й найменших в найдальшім нїмецькім гірськім селї, — в очах Нїмцїв росте небезпека, яку вони бачать в тих меншостях для нїмецькости. Кождий натиск Чехів у тім напрямі викликає так само нагальне протидїланє в Нїмцїв... Доки Чехи в такій мірі переценювати-муть свої меншости в нїмецькій области, не може наступити той стан успокоєня, який мусить істнувати, щоби зродити бодай думку — про волю й постанову й не говорити — про мирну дискусію над справою будучих відносин національного співжитя в Чехії“.

Розуміють ся, що в розгарі національної боротьби не обходить ся без переценюваня значіня національних меншостий. Але винні тут не тільки ті, що старають ся зберігти свої національні меншости, а також ті, що старають ся ті меншости зденаціоналїзувати. Тимчасом нїмецький соціяльно-демократичний автор усю вину бачить по чеській сторонї. І виходить, що нїмецько-чеському напруженю винні Чехи, які оберіганєм своїх меншостий дразнять Нїмцїв. Та коли-б Чехи Нїмцїв тим оберіганєм своїх меншостий не дразнили, чи Нїмці перестали б їх асімілювати? Зовсїм нї, — тільки асімілювали би лекше, швидше, без перешкод. Словом, в кінцевім результатї все гірше виходять Чехи: не дбали б за свої меншости, то потратили б їх; дбають, то зустрічають ся з закидом, що причиняють ся до нїмецько-чеського роздразненя.

Що до самого голосованя, то нїмецька партійна преса не бачить у нїм нїчого надзвичайного.

---

[1]) Josef Seliger, Die Minoritätenfrage. — „Der Kampf“, sozialdemokratische Monatsschrift Січень 1911.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Соціяльно-демократичний союз читаємо в „Arbeiter-Zeitung“ [1]) — складаєть ся з національних ґруп, які в усїх національних питанях мають автономію, отже рішають самостійно. Що такий подїл не видаєть ся нам сповненєм заповіту єдности соціяльно-демократичного руху, не потребуємо чей-же аж доказувати. Коли ж пригадаємо, що він повстав передовсїм з волї чеських товаришів, яким також не в найменшій мірі треба дякувати, що колишня одноцїльність партії розплила ся в федералїзмі, який стає що-раз вільнїйший, так що оспорює і хотїв би розірвати навіть неоспориму єдність на економічнім полї і довів до того, що живуча інтернаціонально-соціяльна демократія в Австриї перемінила ся в розпливчатий соціяльно-демократичний інтернаціонал, — коли се пригадуємо, то зовсїм не хочемо тим робити закиду, бо в австрійських відносинах національна автономія внутрі спільного союза може бути потрібна, необхідна, отже оправдана. Але чому? Преціньтому, що в практичній дїяльности фракції, в дїяльности, до якої змушує нас в парляменті і поза ним буржуазна суспільність, істнують між Нїмцями й Чехами національні противенства, які вимагають свобідного рішеня кождої части, самостійности кождої національної ґрупи. Що ж за диво й несподїванка, що те національне противенство виявило ся на найчутливійшій точцї національних справ. Чи може чеські товариші хотять національну автономію в союзї так виясняти, що вона означає незалежність і самостійність чеської фракції, але для нїмецької фракції містить зобовязанє так поступати й голосувати, як хотять Чехи? Хто проголосив потребу національної автономії в союзї, той тим самим сказав, що національні противенства істнують, отже мусїв також числити ся з тим, що вони мусять виявити ся в противних голосованях“.

Ті противенства поясняє близше Зелїґер в цитованій статї ось-як:

„Наші чеські товариші арґументують менше більше так: так, противенство може істнує між капіталїстичними клясами обох націй, але воно не істнує між нїмецькими й чеськими соціяльними демократами, для яких істнує тільки одно спільне соціяльно-демократичне становище, з якого нїмецькі соціяльні демократи, маючи на увазї, що соціяльна демократія признає рівноправність всїх націй, повинні заступати все, чого домагають ся взагалї Чехи, а не тільки чеські товариші, — без огляду на те, коли, де і як ставлять вони ті свої домаганя, бо те все веде до рівноправности чеської нації з нїмецькою... Та наші чеські товариші не бачуть при тім дрібницї, що та рівноправність є тільки формальним прінціпом, якому тільки нашою практичною працею мусимо надати конкретний зміст... Між нами й чеськими товаришами нема нїяких ріжниць,

[1]) Ч. 172 з 25 червня 1910 р. Статя п. н. „Eine Resolution“.

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

коли ходить о економічні, чисто політичні, демократичні чи загальнокультурні інтереси. Осьмигодинний робочий день, охорона робітника, суспільне обезпеченє, загальне і рівне право до репрезентацийних інституцій, усуненє постійного війська, знесенє системи посередних податків, — все те домаганя, в яких зовсім однаково заінтересовані нїмецькі, чеські, польські робітники, на основі однакових економічних потреб. Але як виглядають ті інтереси в справі меншостий? Тут власне є ріжниця. І се треба сказати чеським товаришам: Клясові інтереси нїмецької робітницької кляси зовсїм не вимагають, щоби п е р е ш к о д ж а т и тому, щоби з чеських робітників, які завандрували на нїмецьку територію, стали нїмецькі робітники... В рядах клясово свідомих нїмецьких робітників борють ся нині сотки і тисячі, яких батьки і дїди або материні предки належали до чеської національної спільности. І чому-ж вони мали-б бути тому противні, щоб тою дорогою пішли за ними инші? Де лежить тут для них пролєтарський інтерес? І який пролєтарський інтерес нїмецького робітника мав би вимагати, щоб жаден чеський робітник не став тим, чим він сам: Нїмцем? Нїмецький мурар не має нїякого інтересу в тім, щоб захожий чеський робітник, який почав коло нього працювати на будові, не засімілював ся до нїмецької нації. Супроти того чеського товариша праці має він передовсім соціяльне бажанє: живе бажанє, диктоване його клясовим інтересом, щоб той новий товариш, що може прийшов з якоїсь бідної околиці, як найшвидше відбув соціально-психольоґічний розвиток до висших культурних потреб, що його найпевнїйше забезпечить перед поворотом до давного стану малих потреб і таким чином унеможливить, щоб він у боротьбі став орудєм проти своїх товаришів праці. Коли ж він підчас процесу того соціяльного розвитку перебуде також процес розвитку національного і зі своєї давнїйшої національної спільности перейде до нїмецької,—який інтерес мав би нїмецькому мурареви наказувати протидїлати тому? Такий інтерес для нього не істнує анї як для робітника анї тим менше як для Нїмця. Що я хочу сим сказати, так се: щ о і н т е р е с и ч е с ь к о ї і н ї м е ц ь к о ї р о б і т н и ц ь к о ї к л я с и в с п р а в і м е н ш о с т и й р і ж н і. Такі вони очевидно також там, де ходить о імміґрацію нїмецьких робітників на чеську територію. Хотїв би я знати, що заставляло-б чеського робітника противити ся мірній асіміляції захожого нїмецького робітника до чеської більшости. Та се безсумнївне: що чеська робітницька кляса як часть своєї нації дїлить з нею інтерес, щоб ті части нації, які переселили ся на чужомовну територію, були для нації збережені, — так само, як нїмецька робітницька кляса разом з цїлою нацією дїлить інтерес збереженя нїмецьких меншостий. Але се невірно думати, що той інтерес чеської робітницької кляси являєть ся рівночасно — як при осьмигодиннім робочім дни, виборчім пра-

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ві і т. д. — також інтересом нїмецької робітницької кляси. Через те невірним являєть ся становище чеських товаришів, з яким вони вічно виїздять, що формальний прінціп національної рівноправности всїх націй обовязує нас, нїмецьких соціяльних демократів заступати не тільки фактичний односторонний національний інтерес Чехів в справі меншости, але взагалї всї односторонно поставлені чи то чеськими товаришами чи націоналїстичними партіями національні домагання".

З сього погляду нїмецької соціяльної демократії на асіміляцію випливає її становище в справі національних шкіл для чеських меншостий на нїмецькій території, з окрема в Відні, до чого власне відносила ся резолюція Станека.

„Як соціяльні демократи пише „Arbeiter-Zeitung[1]) — признаємо тільки мирну і добровільну асіміляцію, той процес національного вирівнаня, який виходить з економічного розвитку, одначе, що розуміеть ся само собою, відкидаємо й осуджуємо всякий натиск, хоч-би навіть посередний. І тому примушуванє Чехів у Відни посилати дїти до нїмецьких шкіл, одже також відмову подбати для їх потреб за окремі школи, вважаємо неоправданим і насильним язиковим примусом. Але так само, як не можемо оправдати і підпирати насильної денаціоналїзації супроти чеських меншостий, хоч-би та денаціоналїзація полягала тільки в відмові науки в рідній мові, одже в примусї посилати дїти до нїмецьких шкіл, — так само не можемо позволити, щоби процес мирної національної асіміляції був спинюваний і унеможливлюваний. Не хочемо його підпирати, але не хочемо також його спиняти; не хочемо виступати анї за ним анї проти нього: хочемо просто оставити йому свобідне поле. І ми є рішуче переконані, що инакше важко кривдили би чеського робітника, бо інтерес чеської нації, щоби вдержати при національности кожду душу, що вивандрувала на чужину, зовсїм не є рівночасно інтересом окремого робітника і робітників як кляси. Чеський робітник, якого нужда гонить шукати праці в нїмецькім містї, є членом двох національних суспільностий: до його нації привязує його вихованє, дїточі спомини, сильні враженя молодости; з нїмецькою нацією звязують його теперішні обставини його житя, його окруженє і той сильний вплив, який воно на нього робить. Котра з тих сил покажеть ся сильнїйшою, се може рішити тільки сам розвиток. Але починати рішенєм, одже прим. заявляти, що члени чеської народности, які вивандрували на чужу національну територію, мусять за всяку цїну остати Чехами або всїми способами мусять бути перероблені на Нїмцїв, — і одно і друге означало би насильство над даним робітником, хоч з морального становища обі ті тенденції мо-

[1]) Ч. 178 з 1 липня 1910 р. Статя п. н. „Ein nationaler Gegensatz. Zum Konflikt wegen der tschechischen Minoritätschulen".

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

жуть дуже ріжнити ся. Що про національну приналежність рішає тільки у р о д ж е н є, є се зрештою тільки природно-правне понятє; а що також в рядах соціяльної демократії, і то не тільки чеської, те мілке понятє буржуазного націоналїзму знаходить прихильників, се доказує тільки, як важко національну політику пролєтаріяту очистити і вдержави здалека від буржуазно-націоналістичних кличів. Національна приналежність не родить ся, тільки творить ся: вона є продуктом всїх відносин, в які чоловік попадає. Отже продуктом уродженя й вихованя, але також і то не в найменшій мірі, продуктом економічних відносин: впливу економічного й соціяльного окруженя, в яке капіталїстичний лад ставить чоловіка, особливо-ж робітника. Ми не повинні асіміляційного процесу анї с п и н я т и анї в и м у ш у в а т и, але ми можемо й мусимо оставити йому свобідне поле. З сього виходить для нїмецької соціяльної демократії в справі шкіл для чеської мешности в Відні становище, що вона з одної сторони відкидає денаціолїзуючий примус чисто нїмецьких шкіл для чеських дїтий, але з другої сторони не може також признати чисто-чеської школи, яка спиняє мирний і природний асіміляційний процес, за сповненє пролєтарської конечности. Ми, розуміють ся, відмовляємо безнаціональній державі ни нїмецькій громаді права, через примус нїмецької школи переміняти мирну асіміляцію на ненависну денаціоналїзацію. Але так само не можемо солїдаризувати ся зі змаганями товариства ім. Коменского, які мають за цїль укріпити національну меньшість, спинити асиміляцію, скріпити відокремленє тої меншости, так само на її шкоду, як також зі шкодою для більшости. В сїй справі погляд нїмецьких товаришів такий, що тут треба окремого типу шкіл для меншостий з окремим науковим пляном".

Сей тип — школа з викладовою мовою меншости, в якій одначе вчили би не тільки мови більшости, але також в висших клясах де які предмети викладали би мовою більшости. Тільки за заложенєм такої школи чи за державною підмогою для такої приватної школи нїмецькі соціяльні демократи могли-б голосувати. І тому вони мусїли голосувати проти резолюції Станека, яка домагала ся державної запомоги для закладаня й удержаня чисто чеських приватних шкіл у Відні. Вони розуміють становище чеських соціяльних демократів, які „мали тільки злий вибір між нїмецькими школами і школами ім Коменского" [1]), але не розуміють обуреня чеських соціяльних демократів за те своє становище.

Беручи справу теоретично, не можна сим виводам нїмецької соціяльно-демократичної преси про асіміляцію і денаціоналїзацію відмовити в цїлости слушности. Одначе в дїйсности національних відносин асіміляційний процес звичайно відбуваєть ся при рівночаснім денаціоналїзацій-

[1]) Там-же.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нім натиску, так, що хто стає на перешкоді заходам коло спинювання асиміляції, той тим самим улекшує працю насильній денаціоналїзації. Тим більше, що по сторонї насильної денаціоналїзації стоїть національна більшість, яка розпоряджає всїми способами сили і власти; по сторонї спинювання асиміляції — слаба національна меншість. І тому партія, яка заявляє, що „інтернаціональні соціяльні демократи не можуть вважати школи за оружє для походу в цїли національних завойовань“[1]), повинна би в сїй справі стояти по сторонї національної меншости і її боротьби проти асиміляції через денаціоналїзаційний примус.

Бо в дійсности становище нїмецької соціяльної демократії виходить на користь денаціоналїзаційного примусу нїмецької більшости і на шкоду чеської меншости. „Заки сонце зійде, роса очи виїсть“; заки можна буде ухвалити в парляментї соціяльно-демократичний проєкт про окремий тип шкіл для національних мешностий, скільки Чехам у Відні доведеть ся витерпіти від денаціоналїзаційного натиску при помочи чисто нїмецьких шкіл! А тут нїмецькі соціяльні демократи, противлячи ся державній підмозї чеських приватних шкіл, улекшують роботу тому денаціоналїзаційному натискови, позволяють, щоб школа стала для нїмецької більшости „оружєм для походу в цїли національних завойовань“.

Крім резолюції Станека нїмецькі і чеські соціяльні демократи опинили ся в ворожих таборах також при голосованю над цїлим рядом инших чеських резолюцій. Не будем розглядати арґументацію нїмецької партійної преси з приводу кождої з тих резолюцій з окрема, одначе мусимо сказати, що та арґументація не стоїть на тій теоритичній висотї, що арґументація з приводу шкіл для національних меншостий, тільки знижуєть ся до рівня звичайних викрутів оборонців „стану володїня“ пануючої нації. Ось пару прикладів.

Домаганє, щоб урядники, стенографи і служба парляментарна крім нїмецької мови вміли ще також якусь иншу „Arbeiter-Zeitung“ [2]) вважає „зовсїм неоправданим тому, бо практично не значило би воно нїчого иншого, як виключенє Нїмців від тих посад“. Виходить, то Славяни мусять вчити ся нїмецької мови, коли хотять дістати одну з вичислених посад у парляментї, — але коли-б Нїмець мусїв би навчити ся якоїсь славянської мови, то се була би для нього страшна кривда. І се має бути арґументація інтернаціональної соціяльної демократії!

Або при домаганю, щоби при обсадї посад в міністерстві просвіти мати на увазї процентове відношенє всїх народів держави, „Arbeiter-Zeitung“ [3]) кличе: „Те розпущенє рівноправности народів в чисельнім від-

[1]) „Arbeiter-Zeitung“, ч. 226 з 19 серпня 1910 р.

[2]) Ч. 192 з 15 липня 1910 р. Статя п. н. „Warum stimmen wir gegeneinander“.

[3]) Там-же.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ношеню, в рахунку, в якім тонуть всї річеві конечности і практичні потреби, се просто безглуздє; а що воно виступає під чеським національним прапором, се не причина, щоб нїмецькі соціяльні демократи брали в нїм участь". Позволимо-ж собі запитати центральний орган австрійської соціяльної демократії, як же инакше можлива національна рівноправність в законодатних і виконавчих інституціях національно-мішаної держави, коли відкинути процентове відношенє?! Пануючі нації все говорять, що національна рівноправність поневолених націй являєть ся „безглуздєм" перед судом „річевих конечностий і практичних можливостий", одначе нема сумніву, що сею фразою маскуєть ся тільки жажда національного пановання. Бо-чи можна припустити, що Нїмцї добровільно згодять ся, щоб міністром став Чех, або Поляк, щоб міністром став Українець, т. зн., щоби член нації, над якою вони панують і хотять вічно панувати, занив у державі становище, на якім міг-би перешкодити хоч деяким обявам того панованя?

Зачепивши о справу поділу власти між окремими народами національно-мішаної держави, доходимо до основи причини, задля якої нїмецькі соціяльні демократи голосували проти чеських резолюцій.

Чеські товариші — пише в сій справі „Arbeiter-Zeitung" [1]) — все покликають ся на те, що преціньусї ті домаганя є „національно справедливі" і се є самозрозуміла причина, чому вони за ними голосують. В тім очевидно є дещо правди, тільки треба собі вияснити, з якого становища виходить та справедливість. Ті домаганя, при всїй своїй ріжнородности, мають усї спільку основу: змаганє нації до підвисшеня і скріпленя своєї власти. Деякі з тих домагань можуть очевидно бути оправдані практичними потребами, а також не рідко змаганє до підвисшеня національної власти містить в собі змаганє до культури і просвіти; одначе все таки легко пізнати лїнїю, яка дїлить національні змаганя до культури від національних змагань до власти. Може в тямці ще славне домаганє рівноправности Крамаржа що-до „національної рівности" в мінїстерстві. З буржуазно-національного становища, яке ігнорує клясові противенства серед нації та розуміє і представляє націю як єдність, таке домаганє також справедливе і не менше справедливим було також кождє ще й далї йдуче, бо кожда нація має законне право розширяти свою сферу доти, доки уможливляє їй її сила.

Що тільки не було би справедливе з того становища? Коли Чехи скажуть, що не хотять, щоби президент мінїстрів або мінїстер заграничних справ був Нїмець, і забажають, щоб на тих становищах зміняли ся то черзї всї нації, — що можна проти того сказати з їх становища, зі

[1]) Там-же

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

становища тенденції до збільшеня національної власти? Ніяка нація не обовязана обмежати себе, кожда має право розширяти ся, отже зі становища абстрактного національного інтересу все є справедливе, хоч-би було неможливим до переведеня і як зле стояло ся перед судом розуму, Тільки се прикре непорозуміне, щоб за жажду національної власти Чехів мали журити ся також нїмецькі соціяльні демократи. Бо хоч нація є живою дійсністю, то те, що в буржуазнім жарґонї називаєть ся інтересом, правом, домаганєм нації, є часто, а навіть переважно тільки інтересом ії маючих кляс, з чого виходить, що національна полїтика тих кляс не може бути також національною полїтикою пролєтаріяту і їх змаганя до панованя та жажда власти не є соціяльно-демократичними домаганями. Національні домаганя самі для себе бачить тільки буржуазний націоналїзм; соціялїзм також національні домаганя розуміє тільки через медіюм пролєтарської клясової боротьби. І противенство між нїмецькими й чеськими товаришами, якого висловом є ті ріжниці при голосованях, полягає в сути річи в тім, що при оцїнцї національних домагань нїмецькі соціяльні демократи виходять зі становища пролєтарського інтернаціоналїзму, чеські зі становища національних прав чеської нації".

Розгляньмо сей погляд. Отже найперше — чи справдї „кожда нація має законне право розширяти свою сферу доти, доки уможливляє їй її сила"? Коли так, то чому прим. соціяльна демократія протестувала і протестує проти подїлу Польщі, протестує проти обмеженя автономії Фінляндії? Се-ж „законне право" Росії „розширяти свою сферу доти, доки уможливляє їй її сила"! А що в неї була сила поневолити Україну, Польщу, Фінляндію й инші народи, то вона тим самим набула „законне право" панувати над ними. З сього прикладу найлїпше бачимо, який се абсурд, та „теорія" нїмецької соціяльно-демократичної ґазети про те, що „сила" дає нації також „законне право". Се — „теорія" національних завойовників, і справдї соромно знаходити її на шпальтах орґану партії, яка голосить національну рівноправність.

Але — як ми вже чули — національна рівноправність є для соціяльної демократії тільки формальним прінціпом, який ще треба виповнити відповідним змістом. Той змісь дїлить „Arbeiter-Zeitung" на дві, різко розмежовані области: змаганя до культури і змаганя до власти, вважаючи тільки перші оправданими з соціяльно-демократичного становища. Та чи справдї такий подїл істнує? Візьмім таку понад всякий сумнїв культурну справу, як національна народня школа. Чей-же нїхто не стане спорити, що змаганє до народньої школи в рідній мові є змаганєм до піднесеня культури народньої маси. А одначе як тїсно звязане се змаганє з полїтичною властю даної нації в державі. Там, де нація має полїтитну власть, здїйсненє сього змаганя не стрічає нїяких перешкод; де нація позбавлена сьо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

го, здійснене сього змаганя являєть ся майже недосяжною мрією,—як прик. в російській Україні. А навіть там, де основні закони держави дають санкцію сьому змаганю, недостача політичної власти нації не дає їй змоги користати з тої санкції в цілій повноті; прик: Українці в Галичині. Те саме треба сказати про шкільництво взагалі, аж до університету включно. І візьмім власне університет. Народня маса, як така, з нього зовсім не користає; користають тільки одиниці, які власне через вищу освіту відривають ся від неї як від кляси. А одначе яке значіне має національний університет для культури цілої нації, отже і для народньої маси. А як важко здобути національний університет без політичної власти нації, се найліпше показує боротьба за український університет у Львові. І не тільки про школу треба се сказати. Візьмім рідну мову в урядах. Се домагане являєть ся безперечно висловом змаганя до скріпленя політичної власти нації, але так само є воно культурною потребою нації і передовсім її низших кляс. І так скрізь, не виключаючи навіть абсаджуваня міністерських фотелїв. Що значать національні міністри для справи національної культури, се добре знають в Австрії і ті народи, які мають своїх міністрів, і ті, які їх не мають.

Словом — в теперішнім устрою не можна змагань до національної рівноправности ділити на змаганя до власти і змаганя до культури, бо одні і другі остають у взаїмнім звязку: політична власть нації впливає на розвиток національної культури; розвиток національної культури являєть ся могутнім оружем у змаганях до здобутя політичної власти нації.

Що „те, що в буржузнім жарґоні називаєть ся інтересом, правом, домаганєм нації, є часто, навіть переважно тільки інтересом її маючих кляс", — в тім є дещо правди, але не вся правда.

В державнім устрою, в якім політичну власть мають тільки маючі кляси, природна річ, що політичну власть нації виконують її маючі кляси, і то перше всього на свою користь. Але коли оцінювати справу не зі становища тільки нинїшнього дня, а мати на увазї минувшість і будучність, то бачимо, що національні придбаня одної кляси в дальшім розвитку стають добром що-раз ширших кругів нації. Клясичним прикладом сього може послужити Галичина. Чи мав би тепер, при загальнім і рівнім виборчім праві до державного парляменту, польський нарід таку політичну перевагу над українським, як би ж те, що перед заведенєм загального і рівного виборчого права повнота політичної власти в Галичині знаходила ся в руках польської шляхти? Та коли там, де ходить о політичну власть, можна допустити деякі корективи (так прим. думало ся, що польська демократія, яка кликала Українців до спільної боротьби проти спільного ворога-шляхти, в момент

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

побіди не спроневірить ся демократичному прінціпови політичної рівности), то в культурних справах те, що раз забрано одній нації на користь другої, ніколи вже не вернеть ся до покривдженої нації. Так і найсправедливійший суспільний лад не верне нам, Українцям, того, що Польща і Росія забрали в нас з матеріяльних і духовних дібр на розвиток своєї культури, — тої культури, якою в разї потреби вивисшають ся перед нами навіть прихильники наідеальнійшої суспільної справедливости.

Пригадайте тільки слова російського анархіста Черкезова в полємиці з Драгомановим, який закидав Чернишевскому та иншим російським ученим і публіцистам незнанє в українській справі. „Поднимитесь сами изъ трущобы, очнитесь отъ летаргіи, тогда и другіе къ вамъ отнесуться какъ къ человѣку!“[1]) — кликав російський анархіст. Коли-ж поневолені нації починають „подниматься изъ трущобы“, — тоді зі шпальт соціяльно-демократичного орґану кличуть, „те, що в буржуазнім жарґонї називаєть ся інтересом, правом, домаганєм нації, є часто, а навіть переважно тільки інтересом її маючих кляс, з чого виходить, що національна політика тих кляс не може бути також національною політикою пролєтаріяту і їх змаганя до панованя та жажда власти не є соціяльно-демократичними домаганями“.

Пролєтаріят поневоленої нації поступив би всупереч соціяльно-демократичних прінціпів, коли-б в змаганях до національної рівноправности підпирав також змаганя своєї нації до власти. Але пролєтаріят пануючої нації остає в повній згоді з соціяльно-демократичними прінціпами, коли, виступаючи проти змагань поневоленої нації до рівноправности, на скільки ті є рівночасно змаганями до власти, тим самим обороняє власть своєї, пануючої нації. Ось-так в кінцевім результаті соціяльно-демократичний подїл змагань до національної рівноправности на змаганя до культури і змаганя до власти виходить на користь пануючої нації.

Одно з двох: або інтернаціональне братерство між пролєтаріятом пануючої і поневоленої нації пуста фраза, або воно повинно виявляти ся в тім, що пролєтаріат пануючої нації за її визволенє йтиме солїдарно з пролєтаріятом поневоленої нації, признаючи з свого становища оправданими всї ті національні домаганя, які мають на метї з поневоленої нації вчинити рівноправну. Міродатною тут може бути не лїнїя, яка розділяє змаганя до культури і змаганя до власти, бо такий подїл змагань до національної рівноправности не відповідає дїйсности, тільки лїнія, яка дїлить змаганя до визволеня своєї нації від змагань до панованя над иншою нацією.

[1]) „Драгомановъ изъ Гадича въ борьбѣ съ русскими соціалистами“, В. Черкесова. Женева 1882. Стор. 15.

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Розуміють ся, що тактика в тій боротьбі може і навіть мусить бути инакше в буржуазії і инакше у пролєтаріяту. Коли буржуазія поневоленої нації змагає тільки до того, щоб та власть, яку має над її народом чужонаціональна буржуазія, перейшла в її руки, то в інтересї пролєтаріяту обох націй лежить спільними силами бороти ся проти спільного ворога, щоб повалити царство панованя і на його руїнах поставити храм свободи, але та спільна боротьба можлива тільки тоді, коли пролєтаріят пануючої нації без застережень прийме за свої визвольні змаганя поневоленої нації.

Тимчасом в Австрії соціяльна демократія пануючих націй каже пролєтаріятови поневолених націй ждати, замість приложити свою силу до здобутя національної рівноправности.

„Ми могли надіяти ся, — пише Отто Бавер [1]) — що перший демократичний парлямент в Австрії візьме знов у свої руки нитку, яку в 1849 р. вирвано з рук революційному парляментови. Що новий парлямент буде конституантою, збором, який дає конституцію. Ми надіяли ся, що будемо такі сильні, що тільки союз вісьмох національних буржуазій зможе нас опанувати; ми думали, що буржуазії мусїтимуть сотворити умови постійного національного мира, щоб могли бути солїдарними проти нас. Нинї знаємо, що ми милили ся".

Значить, соціяльна демократія, на думку Бавера, не потребує прикладати рук до заведеня національного мира в Австрії, вона оставляє се буржуазії. Тільки в такім разї по що було австрійській соціяльній демократії виробляти власну національну програму?

І так з національною справою треба переждати, аж доки не скінчить ся період „застою в історії", який тепер настав скрізь в Европі. Підчас сього „застою в історії" в Австрії мусить істнувати національна боротьба, полагодити національне питанє неможливо. Се й спричиняє національні конфлїкти серед австрийської соціяльної демократії.

„Робітники історичних націй (Нїмцї, Поляки, Італїйцї) бажають собі передовсїм національного мира, який для клясової боротьби пролєтаріяту дає найлїпші умови; робітники безісторичних націй (Чехи, Словінцї, Українцї) домагають ся передовсїм національного права, яке повинно безісторичним націям дати те, чим історичні вже користують ся. В рішаючій хвилї ми могти-мемо бути згідні і, надію ся, будемо згідні: робітники історичних націй могти-муть і мусїти-муть обернути свою силу в користь права безісторичних націй, бо тільки забезпеченє того права може запевнити тривкий мир. Та тепер, коли полїтичний застій в цілій Европі також в Австрії унеможливляє революційне дїло, яке могло б нам принести рівночасно і мир і право, безперестанне повторюванє до-

[1]) Otto Bauer, Ruhepausen in der Geschichte. — „Der Kampf". Серпень 1910.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

магане безісторичних народів видаєть ся робітникам історичних націй тільки каламученєм мира, якого вони потребують, коли тимчасом робітники історичних націй думають, що мусять підпирати ті домаганя задля їх змісту“ [1]).

Як бачимо, Бавер приймає вже й термінольоґію пануючих націй. Для нього нема націй „пануючих“ і „попеволених“, тільки „історичні“ й „безісторичні“, як коли-б прим. Чехи були нацією менш „історичною“, ніж Нїмцї, або Українцї менш „історичною“, ніж Поляки. Сим очевидно хоче Бавер сказати, що національне положенє окремих народів Австрії спричинила історія і на неї скласти вину національного поневоленя, а зняти ту вину з сучасних змагань пануючих націй до вдержаня свого панованя. Так всї пануючі нації кажуть поневоленим, що на них видала присуд історія та що даром противити ся колесови історії. Але-ж те, що ми нинї називаємо „історією“, повстало як виплив волї і дїл людських, — отже хто може жадати від поневолених, щоб вони не звертали своєї волї і дїл в тім напрямі, щоби зробити історичним фактом своє визволенє? Тільки ті, в чиїм інтересї лежить їх поневоленє.

Розумієть ся, Бавер того не говорить. Він каже тільки ждати „рішаючої хвилї“. Але чи прийшла-б та хвиля, коли-б поневолені народи не проявляли з що-раз більшою силою своїх визвольних змагань? І коли проявлюванє тих визвольних змагань робітники „історичних націй“ справдї вважають тільки „каламученєм мира“, то се тільки значить, що „ситий голодного не знає“, що інтернаціональне братерство між робітниками пануючої і поневоленої нації — пуста фраза.

Бо без „каламученя“ істнуючого „мира“ не може бути здїйсненя змагань до мира будучности. Адже соціяльна демократія добре знає, що не зараз здїйснять ся її змаганя до соціялїстичного ладу, а одначе „каламутить“ ними „мир“ теперішного устрою. І що вона сказала би, коли-б оборонцї теперішного устрою радили їй ждати, аж „богатство нації“ збільшить ся так, що прийде черга на заспокоєнє тих потреб робітницької кляси, які тепер „не можуть бути заспокоєні“? Назвала-б їх ворогами робітницької кляси, які хотять приспати її визвольні змаганя, щоб тим безпечнїйше панувати над нею.

Таку саму оцїнку мусять дати народні маси поневолених націй всїм тим, які радять їм тепер не „демонструвати“, не „каламути мира“, тільки ждати „рішаючої хвилї“.

Словом, не „зі становища пролєтарського інтернаціоналїзму“ виходять соціяльні демократи пануючих націй, коли виступають проти визвольних змагань поневолених націй, тільки зі становища вдержаня „стану володїня“ своєї, пануючої нації.

[1]) Там-же.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ЮРІЙ КМІТ.

Сотрудник.

I.

Дорога з повітового місточка К. до зелїзниці, до найблизшої станції, простягла ся лїсами. Сьою дорогою везла маломіщанська фіра Петра Лихопатра, окінченого студента теольоґії. Мав двацять сїм лїт. Подовгасте, смагляве лице, прибране нїжним румянцем; очи чорні, блискучі, високе чоло, трохи перкатий ніс, гарно зложені уста, з ямочками в кутиках; добре збудований, середнього росту. В цїлому виглядї проблискувала задума. Їхав „на ординацію". Було се сьомого грудня *** р. Сердитий вітер розгуляв ся на добре; розмітував снїгові хмари; шумна метїльниця наповняла весь простір непроглядною невидю. Шалїла буря. Верхи дерев похиляли ся гнївно на всї боки. Стрясали з себе клаптики снїгу, що прилїпляли ся до чорних конарів, боронили ся перед грізним, зимовим холодом, який безмилосердно впивав ся в їх сустави. Стогін проносив ся по всїх закутинах і викликував острах у всїх звірят, що скрили ся по норах, по глибоких ярах і долинах перед зловіщим днем. Чути страшні удари. Щось там грюкотить, ломить ся, торощить ся, загибає... Божевільна пісня гомонить далеко-далеко... Лїс тремтів, клекотів, як розбурхане, сфильоване море. Пекельний свист скликав темні сили до завзятого бою. Збігали ся з усїх-усюдів, спадали на свої жертви й рвали хижо живе тїло по кусникови, впивали ся теплою їх кровю, зривали ся швидко та летїли блискавично за новою добичю. Зойк, розпука, крик, тиша смерти і знову плач, скрегіт, вереск. Порозбивані голови, пошарпані прикраси, поломані ребра. Порозкидані трупи, одні на одних. Повно калїк, повно зломаного життя... Вітер гуляє, наче роззвірений, розбішений дух різні, наче понура мара знищення та руїни. Робить скажені, карколомні підскоки, викрутаси-вихиляси. Борня шумить і здаєть ся жартувати з усякого життя, розросту й розвитку. Дух смерти простирає своє чорне покривало по створіннях.

Клекіт з природи вдирав ся в душу Петра і творив там непроглядний хаос. З домашнього огнища гнали за ним хмари... Ріжні думки, привиди, спомини виринали здалека і близька, взаємно перехрещували себе, наближали ся, проскакували, сходили ся зверху, знизу, з боків. Шуміли, ревіли — кожний по своїому. Конарі, зломи, кількасотлїтні дерева наводили ріжні думи,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

жалї, скарги, ріжні мрії. В його уяві, наче в калейдоскопі‘ мінили ся всякі образи, дивні чуття, враженія з недовгого віку. З раннього життя немає що занотувати. В пятому роцї топив ся в ріцї, филї смерти вколисували вже до сну; вгляділа мати, кинула ся у глубінь і з нараженнем свойого життя вратувала його. „Мене манив плюскіт филь, манив прискорений хід, чарував шум. Я похилив ся, прислухував ся більше і більше, брав снїжно-білу піну, вдивляв ся, поховзла ся нога і ріка обняла мене. Погуляй собі зі мною! Попливемо швидко геть-геть... Назбираєш собі квіток повноповно“. Мати витрясала воду, щипала з лютости й перепудження, пригортала до грудий і піднимала руку, щоб протріпати... Любов, гнїв, острах мішали ся з собою. Наказувала пильнувати ся, бо „буде зле з тобою“. Забуло ся... Се топленнє було йому образом життя... Примана, фальшивий блиск скривають смерть у собі... Пуста погоня... „Але йти треба. Таке воно все чудне у свїтї!“

Ходив до сїльської школи, пасав свої й чужі гуси, тїшив ся, коли „нанашка“ насипала йому повний подолок солодких черешень, аби пильно назирав і за її гусьми, аби не пішли в шкоду. Инодї покровавив собі добре ноги на стернї; тодї сїдав на межі, кричав усїми голосами, а гуси користали з його жалю й болю, йшли в снопи і спочуваючи сердечно та щиро свойому наставникови, гарно забавляли ся між колосем. „Воно так уже улаштовано, що на сльозах будують ся мрійні ожиданки, заставляють ся інсталяцийні столи“. Надбігала мати, давала „Петруньови“ кілька стусанів, зганяла гуси на ріль, виймала зза пазухи кусень масного пирога й давала синови на перепросини, накивуючи при тім добре пальцем, аби не йойкав, тілько пантрував гусий, бо набере стільки, що аж не сяде. Опісля пішов на висший єрархічний ступінь: призначили його пасти „скотята“. Почув ся тепер трохи підбадьореним, бо вже зближав ся до старших. Але лихо було в тому, що мусїв раньше вставати. „Вставай, вставай, бо ранок—панок“. „Життє дає нїби дари одною рукою, а відбирає другою“. Нераз натрубів ся в кулаки, поки умив ся, вбрав ся, вхопив кусень хлїба і пігнав худобу. Просторе, широке пасовисько. По одному боцї навис високою стїною березовий лїс, а там далї смерековий і дубовий. Тут сходили йому доволї приємно днї за днями. Вольна воля. Инодї находили його дивні думки. Хотїло ся йому геть-геть летїти понад землею, дістати ся у високу, горішню синяву, продерти віконце й заглянути, що там творить Господь, ангели, люди; чи великі там маєтки, чи повні стодали, обороги, чи тепло там, вигідно, чи шумить густий лїс і журчать потоки та

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

співають птахи? Хотїв чогось шукати, щось покинути; великий жар обхоплював його душу, його уяву, коли спозирнув на орла високо-високо в повітряному морю. Все завважив, усе звертало його увагу; иноді запитував себе самого: чому се так? Одначе не затримував ся довго при таких питаннях, швидко переходив до иншого. Ходив завсїди боком від пастухів, тим називали його „задуманим". Зазнавав найбільшої приємности, коли пастухи справляли музику. Для його душі було тоді врочисте свято, справдїшнїй бенкет. Ціле єство поринало в тонах, що виходили з під рук мужицького скрипкаря. Незвичайна, божеська роскіш сповивала його. Забував про все. „Слухаю, слухаю і не можу відорвати ся; не знаю, що чинить ся зі мною?" говорить сам до себе. В очах горів огонь натхнення й обожання. Жаль було розставати ся, коли кінчала ся музика. Не хотїв вертати ся до дому, бо „там страх тяжко, непривітно". День-по-день крики, сварня, а иноді й бійка.

Батько Петра женив ся три рази. З першої жінки не було дїтей, повмирали; з другої був пасерб Іван Ткач і син Андрій; по третїй вродив ся Петро. Андрій був гуляка, запивав ся, не пильнував ґаздівства, заздрим оком дивив ся на Петра, якого батько любив дуже. З мачухою раз-по-раз сварня, лайка; не давав їй доброго слова, поривав ся до бійки з нею. „Ти прийшла тут плодити зайдів, аби розхопили маєток!" Було двацять морґів незгіршого поля. Отець, старший вже чоловік, не мав потрібної енерґії, дивив ся крізь пальці на поведеннє Андрія, най минаєть ся день-попри-день, аби далї... Господарство провадили пасерб і мачоха Анна. Іван убув ся, не женив ся, став тїсним членом родини, всього доглядав як свойого питомого, проживав у тому домі аж до самої своєї смерти, що стрінула його в шістьдесятому роцї життя. Андрій „цїлковите ледащо, нетрудник"; ждав нетерпеливо хвилї, аби „поїхати в клеци, на фурманку". Коли вертав підпитий, починало ся пекло. Завсїди вишукував собі причину до зачіпки. Страва недосолена, в борщи печина, крупи недоварені і т. д. Слово по слові і з кожною хвилею ставало голоснїйше в хатї, старий підносив ся на печі, відкашлював, сягав по палицю, яку клав коло себе з огляду на неміч, аби було чим підперти ся, і кивав на Андрія. „Бодай ти замкло, бис не розняв на лижку! Забираєш ся ти менї з хати? Циганське насїння! Пияку! Дав ти коли скотятїм, постелив коли під них, напоїв їх, узяв ти цїп до руки? Бодай тя смута взяла!" Коли кричав старий, мовчали всї. По хвилї відзиваєть ся пасерб з припічка, а за ним мачоха.

"Не має чести, анї нїчого за гелер!"

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Не паскудь собі рота до такої бриди".

„На вас зайди буду робити? Ланц би вас зайшов! Біль би вас утяв! Біду на голову, кольку в бік!"

„Цудовна би тя Кальварія побила, коль ти нам кладеш таке!"

„Іди бідними нетичами!"

„Бодай вас вихопило з межи людей!"

„А сонїйко би тя ни освітило!"

„Підвинуло би тя, бис ся тілько стрепало одно з другим! Як вас дїдько ни споганить, то я вас повиганяю зі свого околу!"

Тепер батько злазить швидко з печі на запічок, а відси на землю і вдаряє Андрія палицею. Зринає пекельний крик; з мисок, горшків, тарелїв, з тїл творить ся одна купа, одна маса. Злїтають ся сусїди, розборонюють, лагодять, розривають, розраджують, а коли не помагає нїщо, звязують мотузом Андрія й кидають під лаву. Старий копне його кілька разів обцасом і йде на піч. Посилають по війта, аби зробив лад.. Такі подїї були часто в родинї Петра. Се все роздражнювало його до нестями. Рад би вирвати ся з сього затхлого повітря до иншого життя. Хотїв би йти в світ, куди понесуть очи, аби „не бачити таких огидних шкарадностий". Тужив за чимось лїпшим, красшим, але туга не зазнавала вспокоєння. З кожним роком збільшала ся його фізична праця. Починали запрягати Петра до тяжшої роботи, иноді й такої, що перевисшала його сили. Не знав, що чинити з собою? Працювати і бути приготованим, що Андрій поломить йому при добрій нагоді ребра, відобє в йому печінки, се наповняло його невисказаним болем і смутком. „Перед часом мушу зійти зі світа через того драбугу. Він не боїть ся Бога, людий, немає в його стиду, немає чола", повторював собі материні слова й дуже журив ся своєю будучністю.

Стала ся пригода, що повернула життє Петра на инший шлях. Упав з оборога. Дуже потовк ся. Від тепер почував біль у крижах; не міг робити кожної роботи, бо, коли схилив ся, напружав ся, дізнавав ломання. Се змушувало родинну єрархію придумати для Петра де-що иншого в роботї. Були наради в замкненому кружку; радили ся й чужих, поза домом. Під конець урадили віддати його до школи. В дванадцятому роцї життя записали Петра до третьої нормальної кляси в містї С. Плакала мати, плакав Петро, але сей плач не був болючий. Крізь сльози продирало ся відрадне почуттє. „Не будеш, дитинко, говорила мати, дивити ся на пекло. Тут сей розбишака відбив би ще в тобі печінки. Тато в лїтах, послабають; я теж старію ся, не буде кому заступати ся за тобою. Як би не Іван, то й ґаздівство розлїзло би ся. По наших головах

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тут будуть іще Жиди вайкати. Хто поґано починає, погано й скінчить; хто чим нарабляє, від того гине. Щож дїяти — вмерлого від гробу не завернеш, лихого не направиш. Може Бог заховає тебе від сьої огиди. Пильнуй ся, моли ся встаючи й лягаючи, слухай научителїв. Я доки жити буду, якось допоможу тобі. Принесу круп, муки, грибів, сира, масла, хлїба; може коли здобуду ся й на мясо. Як чоловік здоровий, то всьо піде гаразд".

Петро відітхнув аж тепер вільнїйше. Цїлою душею приляг до книжки. Шукав того щастя, за яким тужив невиразно давнїйше. „У всьому йде йому гладко. Має добру память". Учив ся дуже добре. По двох лїтах перейшов до ґімназії; тут дізнав іще більшого вдоволення. Радїв, що віддалюєть ся дальше і дальше від дому, де тільки сама грижа, огида, бійка... Иноді доходила його чутка, що Андрій викрикував до матери: „Я буду робити на твого пана? Ти ще підеш з торбами разом із твоїм паном. Ждай, ждай!" Андрій бажав собі щиро в серцї, щоб Петро зійшов на пси, щоб зломав собі де карк, то не потрібував би страхати ся дїльби. Сплакав нераз Петро в куточку на ліжку, коли не бачив нїхто, опісля ще горячійше брав ся до книжки. Мати зносила терпеливо наруги й насміхи; заощаджувала кожний гріш, аби тільки „синкови" допомогти. „Сушила" кожну пятницю, аби впросити в Бога красшої долї для дитини. Петро бідував дуже спершу, пізнїйше стало йому лїпше, дістав добрі лекції. В осмій клясї стрінуло його велике нещастє. Захворів тяжко на шкарлятину. Виздоровів „завдяки сильному орґанїзмови" й печаливій старанности матери та пасерба. Незабаром по його виздоровленню помер батько у вісїмдесятому роцї життя. Вельми жалїв матери, на якої голову зсипала доля занадто багато клопотів на один раз. Та Андрій не мав уже тепер такої сміливости до мачохи; син її виходив на пана, а до того батько вмер без тестаменту, отже надіяв ся, що Петро відступить опісля йому свою часть. Андрій оженив ся, але не з тою, котру вибрав собі, бо отець його спротивив ся міцно. Їх житє було нещасливе. Як замолоду, так поводив ся й далї; пив, не пильнував господарства, робив довги, оглядав ся за чужими жінками, свою бив. Дїти не годували ся; вмерло осмеро. Полишив ся один хлопчина та і той нидїв „під поганою рукою розпусника".

Петро покінчив ґімназію з відзначеннєм; хотїв записати ся на фільософічний факультет, але мати зі сльозами в очах молила, благала, аби пішов до духовної семінарії, а коли її просьби не помагали, заявила синови на вколїшках: „Не вчиниш моєї волї, я тебе вирікаю ся на віки. Я тільки натрудила ся коло тебе, а ти минї

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

так відплачуєш ся! Хочу мати тебе при престолї, а не бродягою в полї... Не будеш духовним — я не твоя мати! Слухай, не вганяй мене перед часом до гробу. Вибирай мій гріб і моє житте!" Петро любив матїр і знав, що мати любить його незвичайно. Не міг оперти ся її горячій просьбі...

„Пияку, до дому!" залунав голос мужички, що тягла чоловіка з придорожньої коршми.

„Я не маю хлїба, анї соли, а ти пеш? Він засів собі з радними і заливає гортанку... Вони можуть пити".

„А я нї?"

„А нї, нї, бо на тебе не йде людська кривда, як на них. Їм іде платня, а тобі що? Зима перед порогом, чобота в хатї не видко, а той пропиває остатню працю, останкову лаху".

Надбігло двох хлопців і підскакуючи перед пяним приспівували:

Пияку, пияку, Там горівки нема,
Не ходи до неба, Там тебе не треба,

Хлопцям відспівує пяний, перехиляючи ся в той і сей бік:

І ти не пеш і я не пю, А хто буде на жидіські
А хто ж буде пити? Бахорі робити?

Ся сцена прогнала на хвилю з уяви Петра давні спомини. Глянув сумовито на картину й на дуже бідне сїльце, на нужденні хати, що порозкидані в долинї між лїсами. Кілька кроків за коршмою пристанув візник, аби відпочати. „Конї змотикали ся, трудні". Густа пара виходила з коний. Пішов візник у коршму де-що перекусити, бо „вже минуло зо три години", як поснїдав.

Вітер свистїв, здирав солому зі стріхи, виривав каміння з дороги, завертав свої филї на верхи дерев. Петро вихилив ся з кожуха, вітер засипав лице дрібним снїгом; загорнув ся лїпше, сїв вигіднїйше і глянув на широкий став. Вода колихала ся, бурила ся, кружляла тут і там, зявляли ся білі грижи і десь пропадали. Вихор вигравав бурливу пісню на водяній арфі і на струнах задуманої берези та змушував усе, що жило, слухати своїх тонів. А тут наче на глум тому гамірному, суворому граню залунала пісня з дівочої груди:

Похилив ся дуб на дуба, Ой летїла зозуленка,
Береза підперла; Тай три рази кукла;
Ти ся дурню не оженив, Котра мого хлопця любить,
Хиба би я вмерла... Аби зараз пукла!

Петро вслухуєть ся у сї пісні; застановляєть ся над їх змістом. „Тут стрічають ся та зливають ся дві сили: міць вихру —

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сила знищення, а по другому боці заздра міць любови. Обі невмолимі, обі намагають ся усувати всякі перепони зі своєї дороги, хочуть мати приналежний предмет у повні в своїй власти". Хотїв дізнати ся, як виглядає автор заздрої, мстивої пісні? Оглянув ся навкруги, а тут поблизько стоїть під кріслатим дубом, румяна, гожа, чорнобрива дївчина в подряній одежі. Незамітно, але уважливо, глянув на гарне лице пишної дївчини і аж затряс ся під впливом сьої краси. „На причуд гарна! Вимріяна царівна! Доле, яка ти шутлива... Така краса, така пишнота у такій ноші! Вітер оприскує, обсїкає чудове лице безмилосерним холодом... Його не вражають її примани: повні груди, відхилені, горячі уста, нанизані пишним шнурком роскішні брови, струнький стан, огнисті, чорні очи. Контрасти! Невиразні контрасти в життєвих появах і їх условинах... Чи знайшла, або чи знайде гарну долю, своє щасте? Чи вдоволить, чи вщасливить кого своєю незвичайною красою? Чи хто відчує цілий чар її пишноти і чи належно відплатить ся за сї дари й ласки? Невже стріне взаємного товариша? Не відгадані питання"...

Вийшов візник, опер ся об віз і ждав, доки не відпочинуть конї. „Поганий день. Віє і віє тай не переймає ся. Якась мара повісила ся, що так шалить... Кажуть, що по такім припадку вити буде цілу добу, від години до години. Не знати, чи воно правда?" Ждав відповіди, але не було жадної; зробив якусь дивну міну і почіхав ся в голову. Дївчина знову заспівала. Візник відозвав ся: „У у, гріше бідний лемент! Лихий го знає, якої галузи дереш ся?" Позбирав сіно, поправив де-що коло коний, луснув батогом і віз швидко покотив ся по дорозі. В одній хвилї стемнило ся. Хмари накопичили ся над землею. Стала танцювати метільниця, підіймала ся в гору. В лїсї гуділо сердито. Здавало ся, що дерева відбувають передсмертний бій, що борють ся за се: кому бути, кому нї? Сей гомін ролпалював у душі Петра непереможну силу, грізне завзяттє. „Тут школа життя! Природа виповідає війну своїм дітям... Боріть ся, перемогайте всякі находи. Немає часу на відпочивок". За якийсь час знову стало яснїйше. Перед Петром стають нові образи, нові спомини. Перед його очима виринули мури духовної семінарії. В місяці жовтнї прийшов на перший рік теольогії. „Опадало жовте листя, спадали й мої надії, розвивали ся мої пляни". Призначили йому сорокове число, дали наставника, себ-то цензора, з четвертого року, який мав доглядати, хто що читає, що говорить, як поводить ся — і инше таке входило під його управу. Петра не злюбили зараз із самого початку. Жив

Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

одинцем, ходив усе задуманий, не звірював ся з нїчим перед нїким... Уважливо приглядав ся всьому, читав богато, але не давав нїкому заглядати до своїх книжок, хоча-б навіть цензорови. Його поведеннє впадало кожному в очи. Вважали його підозреним, непевним чоловіком. Хотїли йому докучувати, але не складало ся. Ждали на догідню хвилю. А такою догідньою порою являєть ся в семінарії час „ляйхенцуґу“[1]). В два — три місяцї по феріях проганяють студенти теольоґії висших років „світового біса“ з „ґешіхти“, тоб-то товаришів із першого року. По опівночи збираєть ся двацять до трицять питомців; перебирають ся за чортів, смерть, духовних; несуть трупа, забирають з собою ручники з ґудзами й погані смаровила. До сеї кумпанії долучують ся цїкаві видцї. Цїла юрба йде попід сї числа, де мешкає „Ґешіхта“. Похід відбуваєть ся зі страшним криком і вереском. Увіходять з шумом до комнати, запалюють смолу, сїрку, аби наробити смороду. При тім співають на голос „Со святими упокой“ сї пісні:

Ударив час і біс мандрує
Межи Ґешіхти несфорний люд —
Ляйхенцуґ!
Днесь мудрагелїв смерть мордує,
За всю злобу заплатить тут —
Ляйхенцуґ!
За крновбрність всю чорнилом,
Пику цїлу аж мило почорнимо
Ґешіхти—раз, два, три!
Доґми пильнуй слїпорожденна —
Хто завчасу ніс в гору підойма,
Годї тому вийти на ксьондза!

Тепер читають євангеліє:

Перший діякон: О єже сподобити ся нам слишанію от єреїв ко Ґешіхтї посланія, миром цензора молим.

Хор: Цензора помилуй — три рази.

Другий діякон: Премудрость прости, услишим посланія, от єреїв ко Ґешіхтї посланія чтеніє.

Хор: Сором тобі, Ґешіхто, сором тобі!

Єрей: Во время оно! Собра ся Ґешіхта от всея справи галилейскія, от востока, запада, сївера і юга, вельми скотообразная і не наситная зїло. І не хотя-же повинуватись єреєм, совіт сотвори сице нарицаєма Ґешіхта і тако рече: От куду нам сїє, да послу-

[1]) Похоронна процесія.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

шаніє імієм ко єреєм? І приступи сатана ко Ґешіхтї і вниде во ню, глаголя; Братіє, не імійте послушанія ко єреєм, зане зїло мудрії есьте, ниже разум ваш нищ їх?! І прилпе Ґешіхта ко словесам сим і гордость оскудї серця їх.

По прочитанню сього євангелія кидають ся чорти на Ґешіхту. Одні смарують шмінкою, инші бють узловатими ручниками. Ручників з узлами вживали головно на „непевних“ і на тих, що боронять ся. По сій операції читають друге євангеліє:

Во время оно! Собраша ся кротції єреї на соньмище, даби ізгнати сатану із сердец Ґешіхти. І прогнаша єреї біса. Радуй ся Ґешіхто і паки реку: радуй ся, яко ізбіже сатана от тебе і разум помрачен прожжі!

Хор: Сором тобі, Гешіхто, сором тобі!

Петро дістав „порядну порцію“ в часї ляйхенцуґа. Ручники зчаста спадали на його плечі, а лице, груди, руки замазані шмінкою, смолою, шварцем, саджено і ин. Добре проганяли „біса“. Ся хвиля зробила ще більший розрив між ним і товаришами... Він тепер замкнув ся сам у собі. Кожну вільну хвилю старав ся використати для себе. Читав незвичайно багато; робив се в правдї безпляново, без якоїсь систематичности, але в його відносинах годї було инакше поступати. Сидїв над книжкими у вечір поза означені години. Уся його розривка, забава, приємність була в здобуванню знання. Заходив ся пильно виробити ясний світогляд на важні життєві питання. Не причисляв ся до жадної партії, бо не любив партийної доґматичности. На людей і їх дїяння не хотїв дивити ся крізь партийну призму. Дивив ся на чоловіка як на чоловіка; виходячи з того пункту осуджував його вчинки. Відповідно до того порішив на будучину уложити собі плян роботи у своїому життю.

По окінченню теольоґії глядав жінки півтора року. Така погоня за жінкою коштувала його багато здоровля і непроспаних ночий. Вразлива його вдача підкошувала незвичайно його сили, коли треба було наслухати ся всякої всячини... А до того треба було запозичити ся на грубі, лихварські проценти, бо такі поїздки, хоча-б і за „ідеальним, жіночим руном“, домагали ся гроший. Мати недавала нїчого, бо не мала, їхати треба, адже „дома не висидить жінки“. Термін минає один по одному. Сї спомини з женитьби вельми вражали його, тим то старав ся прогнати їх від себе. Бачив, що майже всюди прикладали як головний чинник подружа: користь. „Тут понайбільше усе робить ся й звязуєть ся по закону вирахування, матеріяльного обезпечення на будучину... Armuth der Seele zu Zweien!“

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вичеріє. Не втихає вітер. Снїг творить непроглядну хмару. Лїс шумить. Проносять ся сумні тони. До станції вже недалеко. Коні втомили ся. Петро теж змучений їздою, а головно хаотичними споминами, що раз-по-раз виринали й вражали його уяву та на ново розкривали давні рани і пропадали знову. Мчали далеко-далеко з вітрами. Засвистала проразливо льокомотива.

„Се мабуть товаровий поїзд?“.

„Вже близько. Ще півтора кільометра“.

На скрутї за лїсом вихри завівали з потроєною силою, засипали снїгом очи. Студінь добирала ся на добре. Лїхтарні блистїли.

„Ще пів години до відїзду“.

„Відпочинемо, а потім знову в дорогу. Чоловік мандрує цїле житте, крутить ся, вештаєть ся, а під конець порозсихають ся колеса, повипадають сприхи тай забирають на склад... Така то наша доля!

„Що робити?“

„Треба жити!“.

„Зло минеть ся, добро прийде“.

„От переплїтаєть ся. А коли отець приїдуть?“

„За шість тижнїв“.

„Ви тепер на вправу?“

„Та нїби так“.

II.

Примістив Петра кондуктор у окремій передїлцї. Укладаючи свої річи знайшов гарний, елеґантний записник з золотими витисками. Поклав його на лавці і мовчки їхав далї. Був мученим їздою і споминами. Сидїв і старав ся не думати про нїщо. Але думи, наче пчоли по гілю, обсїдали його. Вдивляв ся у вікно, а там на дворі вітер кидав свїжим снїгом. По якомусь часї взяв записник до рук і став читати. Письмо вказувало на тремтячу руку. „Хто буде прочитувати сї стрічки, най стараєть ся порозуміти нещасливця, якому загарбано його серце, а без серця тяжко жити, тим то я кладу свойому проживанню кінець... Один момент! Я старав ся позабути все, але не має в мене сили... Та нї! Витримати муку? Попад сили!“ Петро затремтїв. Його нутро заворушило ся. Що за стріча? Нещасливець просить не переходити мовчки біля його памятника... „Моя любка — Олена Височанська, донька повітового лїкаря в Т. Я пізнав ся з нею зараз по матурі. Ми горячо одно одного полюбили... Я освідчив ся родичам Олени, дістав катеґоричну відмову. Височанський, гордий аристократ, не

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хотів знати мужицького сина. Заборонив менї вступу до свойого дому, а доньку примусив вийти за адвоката, старшого, підтоптанного чоловіка, що любив запивати ся, а до того був пристрасним грачем. „На що ви, тату топите мене? На що привели на світ, коли я не можу роспороджати своїм серцем?“ Але батько не слухав жалїв доньки, тільки видав суровий приказ: так має бути — causa finita. Спішно було йому з вінчаннем, бо молодша сестра Олени завила ся з жандармом і якраз набливав ся час злогів, тому то страхав ся, аби народини не викрили ся й не зробили лихого вражіння в містї Т. Бояли ся, аби не відступив. Ходили слухи, що причиною вагітности в молошої доньки була одна високопоставлена особа, опісля вмотала до сього дїла жандарма... Все те удержували в глибокій тайнї перед адвокатом, а тим часум хотїли родичі як найшвидше звінчати Олену. Відмова! Страшне слово... Громом уразило мене... Я захворів тяжко. Одною ногою вже був на другому світї. Чого я повернув ся? Погано менї на світї! Страждати і сльозами поливать шлях, кровавий шлях... Галю, Галю, чом розлучили нас?

Congiunti eran gl'alberghi
Ma più congiunti cori;
Conforme era l' etate,
Ma'l pensier più conforme.

„Я списав собі низше подані стрічки і відчитував їх часто на самотї, шукав розради... Морози, вітре, всї чуття! Не витримаю... Убий моє серце, вирви та зроби з його собі снїдання! Що зі мною чинить ся? Гарна будучина... Наша любов завдала нам глибокі, невилїчимі рани. І ти вянеш і я не бачу світа, марне піде все... Цинїчно, злобно засміяли ся над нами... За се, що другі стоптали найсвятїйші почування нашого серця, треба важко карати ся... Та ми належимо до себе, хоть і зморені листочки нашої пристрасти, наших бажань і почувань. Ти моєю й тепер. Правда, твоє тїло перейшло в посїданнє иншого, одначе наші душі, наші серця злучені з собою. Немає сили, щоб розірвала ланцюх нашої любови. Сама згадка за тебе сповиває мене невисказаним чаром: я вповнї забуваю на все, що зморожує гарні, пишні квіти; забуваю на льоґічний хід гадок; забуваю на своє єство. Розпливаю ся в тобі й жию тобою, твоїм віддихом, твоєю душею... Любов -- се ти, моя Галю! Чуєш мене тепер при собі, бо я пещу ся тобою!

„Було се третього дня Різдвяних свят. Навкруги гуляла розбурхана метїльниця. Вже давно не було таких засипів. Яри, доли, дороги повкривані грубими верствами. Стовпи снїгу зникають, здій-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мають ся в гору; замахнули ся верхом і нагло розсипали ся та встеляли землю. Вихор шумів грізно, бурливо; його розгонам не було встриму. Всї животини стогнали в холодних обіймах. Стем нило ся. Розфильоване море шуміло бундючно, глухий гомін лунав у невидному просторі. Коні йшли нога за ногою, добуваючи усїх сил, щоб продерти ся крізь снїгові засипи до назначеної мети. Снїг падав обильно і боров ся з вихром, що спинював його волю та не давав йому класти ся там, де він захочував... Настала ніч. Вихор не вменшав ся. Снїговиця робила своє. Я не дбаю про нїщо, хоча-б навіть довело ся пробути в тому аж до рана. В таку пору, в таку бурливу хуртовину прямую до неї; хочу упити ся чарами любови. Написала, що буде сама. Не взирав я на нїщо. Засипи — дурниця! Я благословив вітер та швидко вдихав його в себе, бо він мчав від неї; може пестив ся її блискучими косами, доторк нув ся її лиця. Покоїк Галї зявляв ся менї серед хуртовинного шуму. Пишно, майстерно прибраний. Я вдивляв ся в нього; здава ло ся, що чую її голос, що глибокі, чорні очи спочили на менї; душа її пестила ся з моєю. Я цїлий тремтїв з надмірної роскоші, з горячого упоєння, коли наближав ся до її дому. Галя вже не далеко! Роскішне слово! Г'арна, пишна квітка! Здіймаю ся на вер шок щастя... Гляджу у вікно — жде на мене. Приїде — любов не знає нїякої перепони... Сама одна. Всї поїхали. Писала менї про се. „Ах, ти тут!“ Не чути слів. Ми поринули в обіймах; дали повну волю поцїлункам, горячій, молодечій роскоші. Дрож упоєння сповила нас. Лице, очи, уста раювали. Горячий огонь повних гру дий спровадив до моїх уст надземний рай, само щастє... В одній хвилї прийшли, злетїли всї упоєння, всї чари, всї роскоші і вквіт чали нас. Не було біля нас і в наших єствах нїчого, тїлько рос кіш, безмежна роскіш. Поцїлунок за поцїлунком, обійми, филюван ня, дрожання... Ми хотїли щось говорити, хотїли щось назвати, за титуловати — дарма! Любов поборола все; ми мовчали, але до кладно розуміли мову кожного дотику, кожного поцїлунку, кожно го обійма. Все говорило само собою і оспівувало натхненими пісн ями могутню силу. Тїла і душі злучили ся. Нащо ми пробуди ли ся? Чом не уснули на віки в солодких обіймах. Над раєм за гудїла пекольна буря. Надлетїв лютий оркан і поперевертав усе з коріннєм. Безмилосердний, невмолимий оркан! Нависли чорні хма ри. Повіяв студений вітер. Прийшли морози і зморозили квіти життя. Листочки зчорнїли, змарнїли в одній хвилї. Невже злоба, сарказм, вандалїзм усе будуть мати приступ до найсвятїйших хо ромів? Невже по моментах роскоші все ступатиме мартирольоґія?

Generated on 2015-08-04 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Погана заплата! Полиши се — не дізнаєш ся правди... Най спочиває, що мохом поросло. Не викликай тїний з могил... Є ріжні могили... Не прикладай свойого вуха до них. Нїмий голос розранить тобі заскоруплені рани; серце защемить так, що аж угнеш ся з невизказаною болю. За короткими хвилями вдоволення йдуть предовгі часи терпіння! Пропав мій сміх... Менї не розвиднюєть ся... Іду самітний і не можу навіть розпізнати ся в непроглядній темноті своєї душі... Кровавить ся зранене нутро моє... Менї тяжко, менї сумно, прийди майстре, зроби трумно! Я став чужинцем для самого себе.. Повідають, що час має цїлющу воду на все... Нї, не має! Давня рана ятрить ся, болить, не заглушиш її... Стукає, гримає, а люта зависть, сей страшний демон, шалить у моїх грудях... Горить моє нутро! Огонь пекла... клекотять филї, бухають полуміння... Не шукаю вже любови; поспадало листя з явора; вихор засвистїв, нагнав бурю на чарівний сад; запустїли сади, занїміли, трупи заснули довгим предовгим сном, не пробудять ся на нїякі вигравання, на нїякі співи; зима, глибока зима сповила мертві тїла, горою чорнїють лахміття... Прощайте любі стрічки... Ви хотїли мене розрадити — дарма! Най читають другі. Я сходжу зі сцени невспокоєний, острий, ревнивий ніж протинає моє серце".

Петро поклав нїжно книжечку на поличку. Важке збентеженнє пройшло по його єстві. „З яких крихких відломків зложене людське життє... Я був тепер у театрі, де виступало розбите серце людини... Водило воно мене по своїх скритках... Блисло і простягла ся глубока, глуха ніч".

Засвистїла льокомотива. Вже на місцї.

Не спить ся Петрови. Понурі, пресбітеріяльні мури вдають ся придавлювати його своїм тягарем. По брудних, давно побілених ванном стїнах просували ся чорні мари смутку, зближали ся до постелї і розпалювали тут палючий огонь. За ними сунули ся скорбні, хмарні, непривітні думи, приймали на себе грізні форми, збивали ся в тїсне колесо та безмилосерно знущали ся над Петром. У кутї снував павук сїти, спускав ся на долину і підіймав ся в гору. Що ворожив? Невже загладу, руїну життя? Павук — знак смерти, кажуть люди. Повис над постелею і міркує щось. Може йому жаль чоловіка? Мабуть і в йому заворушили ся спочування... Снуй, снуй свої ниточки... „Втїшаєш ся життем... Нї, нї, не люблю тебе, ненавиджу твої хижні інстинкти. Висисаєш соки животинам, яких ти увігнав у свої сїти з тонесеньких ниток. Гарно вишиваєш знаряди смерти. Пощо прикраси до тортур?" Тихо, пустиня, холод. Товариші поснули. Сплять твердим сном. На дворі шумить

Generated on 2015-08-04 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вітер і проразливим свистом побільшає сумовитий настрій у комнатї. Вдача Петра схильна до екстремів, середини, половинности не знала, тим то все в його уяві прибирало вельми острі форми, міцно яскраві колїри... „Яке буде моє подружнє пожитте? Чи не найгірший мій вибір? Чи не розвіють ся всї надії? Не знаю — не вгадаю... Хочу впровадити її у свій світ; хочу зробити з неї свідому, ідейну людину. Але чи не розчарую ся гірко? Чи не будемо собі чужі? Тодї хиба з берега та в пропасть... І для неї було-б горе і для мене. Вона з иншим була-б щаслива! Я не хочу і не хотїв би бути нїкому кривдником! Та що я бабраю ся в тому, що буде? Розвязка прийде сама собою.. Укладай пляни, або й не трівожи ся, вони самі уложать ся. Иноді чоловік розбиває собі голову об твердий мур обставин, скропить теплою кровю холодні стїни; воля, замисли й зусиля спадають трупом із височини".

Загудів вихор. Застукотїла віконанця. Петро будить ся з роздумовань, мов з просоня. Піт рясними каплями обляв його тїло; огонь, горячка бігають по суставах і рощибає собою, перекидаєть ся, а се ще більше розпалює кров; душно йому, віддих прискорений; сїдає, лягає, встає, висуває розпалені ноги з під ковдри на холод, притискає до студеної, вохкої стїни, а се тільки розпалює жар. „Завтра приїдуть лихварі, прийдуть кравцї. Чим я оплачу їх? Чим обжену сих визискувачів. Як гляну їм у лице? Що скажу? Не маю. Гірке слово. Нужда товкла мене доси, а від тепер може ще гірше пічне окладати пястуками, вязати посторонками. Нї, я не витримаю, лусне голова. Най би вже замучили сї прокляті обставини, сї чорні образи. Не жури ся, вони так повагом шматувати будуть тебе, аби стало їм на довше... Зависимість — страшна річ! Се найлютїйший мій ворог!" Довго мучив ся Петро думками та привидами, аж над раном утома змогла його. Уснув.

По півторарічній мандрівцї за жінкою, зазнаючи ріжних пригод, заблукав до місточка К. Тут познайомили його „пригожі, милосерні тїтки", спеціялїстки від сватання, з сімнацятилїтньою панною Магдалиною, донькою Володимира і Павлини Камінських. Володимир, судовий канцелїст, урядував при табулї і „мав з того ріжні бічні зривки"; помер на сїм місяців перед приїздом Петра. „Милосерні тїтки-сватачки" описували панну Магдалину Петрови такими колїрами: „З лиця нїчого, трохи худа, але се не шкодить; подруже й тому зарадить; чорні брови, сині очи, брюнета, стрункa, молода, солодка як малина, дитина, ще не знає про нїщо, мусите її всього вчити". При тих останнїх словах усміхнули ся всї, даючи пізнати, що під тим розуміють щось такого, чого не можна

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

голосно говорити, а до того в мішаному товаристві. „Має добре серце, танцює добре. Хлопці пропадають за нею. Багато сватаєть ся за її руку. Мати не знає, кого вибрати? Здаєть ся, що більше потягає за питомцями; сама попадянка, тим то бажає, аби доньки були за священиками. Вийшла старша за духовного, хай і молодша буде їмостею. Приданого дістанете певно два тисячі корон, а може й більше. Йдемо на обзорини?" Такі вговорювання не переконували дуже Петра, хоча був незвичайно пригноблений та приголомшений мандрівками, візитами і грошевими клопотами. Ріжні думки пролітали по його голові. „Чи бодай приблизно стрінну в неї відповідну товаришку життя? Чи не поховзну ся?"

Під конець усіх мірковань рішив ся: „Сирота, необізнана з життєм, з наївно-дитинячим світоглядом, молода; покермую її вихованнєм, зроблю з неї правдиву товаришку".

При підмозї сватачок познайомив ся з панною Магдалиною, освідчив ся і вкоротцї подружив ся. Зараз по шлюбі виїхав Петро на ординацію. Не дістав нїчого на сплату довгів. Не питали ся його про се; він теж не говорив нїчого. Відїхав і, здаєть ся, почував якусь приємність, що не домагав ся гроший...

На другий день збудив ся з великим болем голови. Пішли всї на утреню і службу Божу. По церкві снїдання, потім обрахунки з лихварями. По-полудні розпочали ся реколєкції. Опісля свяченнє і вправи з практичного, духовного дїяння.

По висвяченню ходив сповідати до шпиталя. Розпучливий вид. Тут труп, там вєть ся в судорогах, тут реве диким голосом, инший горить у горячцї. Калїцтва, муки, йойки. Справжне пекло! Все єство стрясало ся.

Петрови давали адмінїстрацію в глухому кутї у горах. Було се бідне сїльце з триста душами, до яких не хотїв нїхто заглядати. Його придїляли звичайно якому молодшому сусїдньому священикови, щоб сповняв духовні потреби для сих жильців. А коли прийняв хто тут місце, то лише на се, аби зголосити ся в декана; після того формального представлення забирав ся до рідні і там сидїв на ласкавому хлібї та запобігав за той час ласки, аби дістати що відповідного. Одначе Петро не прийняв мимо скрутних матеріяльних відносин. „Перші завязки зазначують ся лихо. Стїсняють ся шляхи. Важка боротьба життя, одначе треба пробивати ся, поки сил стане".

III.

По ординації пробув Петро півтора місяця в домі тещі. Нїяково було йому, що живить ся незаробленим хлібом...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Обставини складали ся щасливо. Петро мав невдовзї дістати незгірше місце. Познайомив ся з тамошнїм сотрудником Денисом Скрипичайкою, незвичайно чесною людиною. Він хотїв конче забрати ся з сотрудництва — сотрудникував уже осьмий рік — на адмінїстрацію; думав що може сим робом дійде скорійше до парафії. В містї не злюбили його власти, що почав де-яку роботу над занедбаним міщанством. „Примітивна робота, як от: відчити в читальнї, аматорські спектаклї, концерти, прогулки, а і се викликає острах у повітових потентатів і стягає на мене скажену ненавість. З К. йшли доноси до ріжних коляторів, у яких старав ся за презенту. По зусильних стараннях допровадив до того, що його взяли на адмінїстрацію, а Петра настановили на його місце. Денисови залежало на тому, аби Петро продовжав роботу між міщанством. Зроблено се потайно, поза плечима пароха, з яким сотрудник проживав у напружених відносинах. Петро вже другий сотрудник, якого дістав Павло рицарь Турчанський без попереднього відома. З того назчення був о Павло дуже невдоволений. Він звичайно добирав собі такого, що у всьому йшов би під його лад, аби не займав ся розвитком міщанства.

„Знайте, казав Денис до Петра, ваш теперішнїй наставник лисом підшитий. Справжнїй фухс! Ся назва найвлучнїйше характеризує його. Хто не знає його, думав би, що се найдїяльнїйша і найширійша людина під сонцем; прикладай його до рани, а коли увійдете в контакт з ним, зараз покаже вам роги, одначе не прилюдно, тільки підступно, буде рити поза вами, буде вас чорнити, не полишить одної нитки. Одного сотрудника обмалював так, що той до кінця житя буде сотрудникувати. З ним поступайте осторожно, але сміло і відважно, бо він, коли завважить, що має труса перед собою, їздитиме по ньому. Страшно зарозумілий, а до того до квадрату дурний. В його очах мають вартість люди з золотими ковнїрами і угербовані панки; на всїх инших дивить ся з погордою. На кого ласкаво глядить староста і ґраф маршалок, до того й о. Турчанський зволить ласкаво усміхнути ся. Я мушу вам бодай здебільшого описати сей терен, де вступаєте. Хочу, щоб ви щиро зайняли ся міщанством і не зражували ся нїчим. Коли будете робити, то довго не попасете тут, але все таки щось полишить ся з вашої роботи. Турчанського найменують „панським ксьондзом“. Він сам любить чванити ся: В мене на обідї буває три ґрафи, дві ґрафинї. Для високих риб із міста і з околиці справляє часто балї. Сї угощування панів задовжили його по вуха. З наших священиків не буває в нього анї один, навіть схожі йому компаньони

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

оминають чомусь його. Своїому собратови вчинив раз таку прислугу: предовголітній самостійний сотрудник з П. подав просьбу від себе і від своїх парафіян о запомогу на церков до повітового виділу. Де-які члени голосували, щоб удїлити двісті корон. Павло виступив проти того; за ним пішли всї пани з маршалком на чолї і ухвалили тільки половину. Сотрудник, якого рицарь Турчанський не міг стравити за його правдомовність, ждав на ринку на вислїд сесії. Виходить війт із сусїднього села, стрічаєть ся з петентом і каже: „Маєте, отче, завдячити своїому віцедеканови, що дістанете тільки сто корон. Ми хлопи голосували на двіста, а канонїк спротивив ся і всї пани пішли за ним". По хвилї виходить Павло; на дорозї приступає до сотрудника й говорить масненько: „Подякуйте менї, отче, що ваша церков дістала сто корон". При сьому поплескав сотрудника протекціонально по плечах. Обурений петент відзиваєть ся: „Так, так, вам треба завдячити, що замісць двістї, дістаю сто корон. Але від панського раба годї чого иншого ждати!" Турчанський почувши таку похвалу, натиснув шапку аж по вуха і помандрував швидко до дому". „Правдивий лис".

„Відносини між ним і парафіянами вельми напружені. Поводить ся з ними грубовато. В магістратї, виділї, при виборах усе йде проти міщанства. А тут у К. є вісїм тисяч Українців, тисяч Поляків, а дві тисячі Жидів. Українцї не мають нїчого. Всї школи польські. Поляки мають величавий будинок Сокола, кредитове товариство з пятьмілїоновим оборотом; Жиди мають аж дві каси. Один польський склеп, инші жидівські, а українського анї одного. Не було навіть читальнї, аж я заложив її. З магістрату навіть одно письмо не вийшло в українській мові, хоча там засїдає наших двацять двох радних разом із своїм каноніком, а решта Поляки й Жиди. Турчанський міг би бути першою особою. Всї мусїли-б так танцювоти, як він захотїв би... А тут високі його приятелї висмівають ся з нього помимо його льокайства. Таки в очи говорять йому, буцїм то в жартї: „Йде наш руський алилуя". Міщанство пішло-б за ним, коли-б тілько схотїв до них прихилити ся і щось для них зробити. Шкода, що одно-однїське наше місто з гарним міщанством пропадає марне!"

„Тут не треба нїчого відкопувати, лише треба ратувати".

„Немає кому. На вас спадає великий обовязок. Вам не вільно казати: я сотрудник — малий чоловік, з моїм голосом не буде нїхто числити ся. З роботою кожний мусить числити ся".

„А як стоять справи у повітї?"

„Тут іше гірше. Одні села придавлені, здеморалїзовані дво-

Generated on 2015-08-04 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

рами, одні нидіють у кромішній тьмі з кожного боку, наші позалазили в польські і жидівські каси. Пан староста і ґраф маршалок не аби·які чародії! Своєю ручною кречністю всіх інтелїґентів зачарували та вколисали до тихого, спокійного сну. Одному приобіцяли, що зять дістане напевно презенту, одному виробили запомогу, одних запросили до себе на віста, з иншими поїхали на лови, до одних зволили прибути на празник або весїле, иншому прислали дарунок на іменини. Всї вколисані панською ласкою не доторкають ся до нїчого. „Не випадає, нащо зражувати собі ввічливих людий? Спокій, на-що починати війну? Деінде може треба, а в нас, хвалити Господа Бога, гаразд“ — се звичайні їх оправдування. А за один рік прийшло в чисто український повіть сто пятьдесять мазурських родин; добродушні наші мужики позаручували ще за них у банках... Не оглядайте ся на нїкого; мусите відразу бути сього переконання, що самі стаєте тут до роботи і до боротьби з темними духами і з заскарупленими слимаками. Міщанство буде за вами. Головна річ — не зражуйте ся в нїчому!“

IV.

„Коли вас призначили до К. сотрудником, говорив Турчанський до Петра, то я мушу вам де-що від себе заявити. В церкві буду домагати ся від вас пунктуальности, як найострійше забороняю вам впроводжувати які-небудь інновації без мойого дозволу та без попереднього порозуміння. Прошу сїдати“. При тім і сам усїв та положив на столї номінаційний декрет. „Що тикаєть ся приходів, то з усього даватиму третю часть без огляду на се, чи функції будете сповняти ви, чи я, тільки вилучую собі шлюби і все, що вяжеть ся з тим. Се було-б найважнїйше що до церкви, а тепер хочу поговорити ще й про инше. Горячим моїм бажанєм, аби між нами була повна гармонїя, значить, аби й поза церковними справами поступали ви зі мною щиро й отверто, аби теж і я знав, що робить мій співбрат, що наміряє чинити. Я більше прожив на світї, ви можете бути моїм сином, отже в деяких річах маю більше досвіду. Може бути, що в богатьох пунктах ми не згоджуємо ся, що наші погляди розходять ся; ви Українець, я твердий Русин, се нїщо, але щирість, отвертість, спільне порозуминнє не зашкодить вам і вашим плянам, яких ви, як молодий чоловік, мусите мати повну торбу. Вам певно о. Скрипичайка наговорив на мене несотверені річи?“

„Нї, він розповідав про читальню, міщанство; жалував ся, що нема нїякого руху в повітї, що немає людий охочих до працї і и.“.

Generated on 2015-08-04 18:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„О. Денис — слово Денис висказав з притиском і з циніч-ною усмішкою — скрито поступав зі мною. Ніколи нїчого не сказав менї; я про все дізнавав ся аж від чужих людий. Прошу вас, отче, нераз мене питають ся панове в касинї: чи знаєте, отче канонїку, що ваш сотрудник приготовляє се і те в читальнї, що ваш сотрудник мав відчит про такі справи і т. д. в безконечність... Прошу зважити, як мене компромітувало се! Чужі люди, Поляки, радник Кулаковський, дїдич Коновка, ґраф Жубер, канонїк Вольский, пан староста і инші, знали, що робить мій сотрудник, а я, його парох, не відав про нїщо. Ба, що вони могли подумати собі про наші відносини? Адже я не ворог руській справі! І в мене якесь серце... Прошу, закуріть собі папіроса! На мене може говорять, що я шкоджу перед властями нашим людям. Се велика, велика неправда! Кілько я нераз наговорю ся на засїданню ради шкільної окружної за нашими учителями, так що староста аж кривить ся на мене, а навіть раз сказав минї в чотири очи, що не варто вставляти ся за ними, бо учителї непевний і невдячний елемент, — „kiedyś przekona się ksiądz kanonik“ — ipsissima verba його. Я маю чисте сумлїннє, роблю, що можу, але аби я шкодив кому — се не годить ся зі священичою моєю гідністю. Крикуном я не родив ся і не хочу ним бути! Від соціялїстів та радикалів сохрани мене Боже; того насїння не терплю і не допущу, аби вони загнїздили ся тут. Пильную церкви, бо жию з того; з усїми тримаю згоду; за мене вся наша інтелїґенція приходить у неділю і свята на службу божу; знають, що їм не буде нїщо за се, бо я в дуже добрій комітивї з пп. старостою, маршалком, начальником суду і ин. З міщанами не цїлую ся на писки, як то чинять деякі народолюбцї, recte народолупцї. Говорять, що колись були тут богачі, а нинї голодранцї та голопятники. Треба знати, що голодня бере і з вівтаря. Нема що з ними починати... Висиджують по шинках тай тільки; мною закусують. Коли буде між нами згода, познайомлю вас з тими людьми, з якими я жию. Зле на тім не вийдете; тримайте ся мене, а парафія запевнена. Скажу вам тільки се, що менї там у горі не відмовлять нїчого. Завтра поїдьте до о. декана, щоб швидше прийшла вам пенсія. Декан — старушок, спокійний чоловік; більшу часть річий мушу я полагоджувати за нього. Одно зле в нього, що жінка Полька — взяла його під пантофель, дїти стали Поляками. Се біда!“

Петро розпрощав ся і вийшов.

На другий день по зголошенню в декана спровадив ся до свойого помешкання, що складало ся з двох невеликих покоїв

Generated on 2015-08-04 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і кухні. Почував тепер у собі деяке вдоволенне, що вже не буде на ласці у чужих, лише на своєму хлібі. „Тут заряджу ся по своєму і поведу все на свій лад“. З розмови о. Турчанського вирозумів, що має попасти в повну його зависимість, одначе не лякав ся того; розраджував себе гадкою, що шлюбу не взяв з парохом, значить, кожного часу можуть розстати ся, хоча-б навіть з деякими клопотами. Що торкаєть ся церкви і її справ, порішив Петро вповні підчинити ся зарядженням пароха, поза церквою знову полишив собі вільну руку; задумав робити се, що взнає за добре, без огляду на то, чи воно подобаєть ся парохови або ні.

Магдалина заходила ся пильно, щоб належно уладити та пристроїти помешканнє. Невелика обстанова, одначе й се, що мала, хотїла у відповідному місці поставити й уложити, щоб око Петра „зазнавало вподобання та приємности“. Уставляючи і вкладаючи річи, питала ся про суд чоловіка: чи так буде добре? А може тут було би лїпше? Петро тїшив ся її заходами і помагав їй прибирати. Незвичайно любила чистість; старала ся пізнати й відгадати вподобання Петра, щоб опісля в тому пункті прислужити ся йому. Домашне їх життє вкладало ся як найгарнїйше. „Як дивні, приємні, роскішні чуття сповивають моє серце в твоїй присутности! Хай буде прославлене життє за се, що воно дало менї! Я безконечно щаслива!“ З такими словами впадала в обійми Петра і давала повну волю поцїлункам та горячому коханню. „Ми обоє пройдемо крізь усякі нещастя і нам буде добре. Я нїчого не хочу знати, тільки се, що ти любиш, робиш і шануєш; хочу думати твоїми думками, вірити твоєю вірою, бажати твоїми бажаннями. Я хочу лише для тебе жити, а до того твоїм життєм! Кожний день, кожна година приносять менї щось нового, виживають з тїсних закутин у ширший, гарний, соняшний світ; моя уява стає богатша; я поринаю в якомусь чарівному упоєнню... Я тужу за чимось з тобою, чогось такого бажаю, про що давнїйше не снило ся минї“. Магдалина складала нїжно свою голову на грудях Петра і наче крадькома вдивляла ся в його лице й очи, а в тому зорі пробивали ся такі дивні чуття, яких не відгадав би й найбистрійший псіхольоґ та фізіономіст. Глядїла глибоко в його душу, поринала аж на дно його єства і там раювала. Нїжність і роскішне чуттє сповивали їх душі.

Петро радїв незвичайно, що подружне його пожитє встеляло ся так гарно. Вислови Магдалини брав у найповнїйшому значінню того слова; вони не були стереотиповими, сентиментальними пестощами кокетливої легкодушности. До сього суду не уповажняли

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

його анї її тиха, нїжна, несмілива вдача, анї вихованнє, анї вік та житєвий досвід. Се були дитинячо-щирі заяви серця, яке любило жаром першої любови, почуваннями перших, пробуджених, весняних днїв; говорила й заявляла се, що чула, що ворушило ся в її єстві. Благословили життє, благословили долю, що наділяла їх домашнїм щастєм, що створила їм тихий рай, де цвили гарні, пишні рожі, а по свіжих листочках проносив ся весняний, молодечий легіт, чарівний шепіт; шуміла чудодійна пісня, натхнена многотомова поезія: ми щасливі! Їх подруже було „справдешнїм щастєм"; в цїлому домі здавала ся проблискувати взаємна гармонїя й любовна симпатія. Тут була „криниця цїлючої води", що затирала рани, завдані поза домом; тут утихомирювали ся всякі внїшні суперечности й противности. „Перед порогом спадало все нїкчемне, погане, брудне; тут наче в святинї поселяли ся божеські спочування і райська атмосфера сповивала зранені серця". Магдалина прибрала вельми майстерно та ґустовно покоїки; сама те-ж дешево, але зі смаком прибирала ся й зачісувала ся дома і тодї, коли виходила з чоловіком на прохід. На се, щоб чисто, складно, природно, невимушено виглядати в уборі і в усїх своїх рухах, звертала пильну увагу. Мали уложений порядок у своїому пожиттю та дїянню. Петро вставав о пятій годинї рано, читав або писав до семої; потім ішов до церкви і пробував тут звичайно до пів до девятої. За той час прибирала ся Магдалина, прятала зі служницею й приготовляла снїданнє. Вертав Петро — засїдали до стола, і пили каву. Тут оповідали собі рїжні речі, шуткували, сміяли ся, говорили про всяку всячину, аж поки листонос не принїс почти. Се було звичайно зараз по девятій. Прочитували часописи, робили свої уваги. Се продовжало ся аж до кілька мінут по десятій. Тепер порозумівали ся: що варити на обід? Робила се Магдалина тому, бо були страви, яких Петро нїяк не міг їсти пр. молочних і мучних не приготовляла майже нїколи, бо він не любив сього. Не була то примха, лише орґанїзм не принимав дечого вповнї. Найбільше смакували йому мясні страви, тим то відбували все куховарську спільну нараду. Обід бував правильно о дванацятій годинї. О четвертій пили гербату; перед шестою йшли на прохід, коли були гарні, погідні днї. О семій була вечеря. Вечері понайбільше посвячували собі. Читали, обговорювали рїжне; Петро старав ся познайомити жінку із найважнїйшими питаннями з рїжних царин, які кожному освіченому, свідомому чоловікови конче потрібні. Пізнїйше, коли Петро забрав ся до роботи над міщанством, ішли обоє зараз по вечері до читальнї.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Перед десятою клали ся до ліжка. Се був у головному звичайний порядок їх життя; рідко коли відступали від нього, хиба що зайшли непровиджені випадки й перепони та громадянська робота, яка збільшала ся з кожним днем. Обоє були дуже ощадні; важну пайку відкладали на книжки, часописи, періодичні видання, свої й чужі. Не бували майже в нікого та на се складали ся важні причини, про які згадаємо пізнійше. Одначе вони не відчували в тому нїякої потреби. Їх життє було так уладжене і вони були так дібрані до себе, що вповнї вдоволяли ся собою. Дім був їх касином; тут стрічали взаємну виміну гадок, пораду й розраду. Мати Магдалини пробувала у старшої доньки. Гарно проживало ся Петрови й Магдалинї у сьому відокремленому світї...

(Кінець буде).

В. САДОВСЬКИЙ.

На Амурі.

(Дорожнї вражіння).

I.

Останнї часи Далекий Схід став популярним. Став популярним не тільки в правительственних і близьких до них верствах, які рішили, що невідомі країни Далекого Сходу допоможуть розвязати аґрарну проблему европейськоі Росії. Він відомий і популярний також і в народнїх низах, які останнї роки, наче пошесть, опанувала переселенська гарячка: з тих десятків і сотень тисяч переселенцїв, що вийшли сї роки на нові місця, дуже і дуже значна кількість пішла на Далекий Схід, на Амур, на Зелений Клин, шукаючи там того добра, що його не бачила вона на батьківщинї. Особливо багато вийшло народу з Украіни і величезна більшість переселенцїв опинилась на Далекому Сходї. Тепер в Амурській области Українців більш як 54%, а в Приморській більш як 80% всїєї людности.

Що уявляє з себе той далекий край, куди так інтензивно прямує переселенський рух з Украіни, що знайшли наші земляки на нових місцях?

Про се у нас знають мало; рідко і несистематично доходять до нас звістки про тамошнї обставини; не тільки серед народнїх низів, а й серед інтелїґентних верств поширені часто самі фантастичні уявлення про них. При такому становищі здобувають певне значінне всякі но-

Generated on 2015-08-04 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ві відомости про сей край, особливо коли взяти до уваги, що по українськи про нього писано небогато.

У мене була можливість в літі 1910 року особисто ознайомитись з Амурською областю; довелось стояти дуже близько до місцевого селянського життя, бачити ріжні ґрупи, з яких складаєть ся ріжноманітна тутешня людність, виясняти ті господарські умови, при яких їм приходить ся жити. Своїми вражіннями од сієї подорожи, своїми виводами од спостережень над місцевим життєм я хочу далі поділитись з читачами[1]).

Коли поглянути на карту Амурської области, вражають ті величезні простори, які вона займає. Обіймаючи місця по горішньому і середньому Амуру, по Зеї, Буреї і Селенжі, вона має 393,515 квад. верст. Але коли од сих величезних просторів, перейти до просторів залюднених, картина різко міняєть ся. Більш густо заселений лише район, що прилягає до Благовіщенська з радіусом всього в яких небудь двісті верст; тільки в сьому районі ми маємо поширене хліборобство, сталі хазяйства; тут живе величезна частина людности области; се — осередок її життя. Опріч району, що прилягає до Благовіщенська, ми маємо тільки рідко заселені береги Амура — наслідки не дуже щасливої політики правительства колонізувати Амурську область козачим елєментом; останніми часами, правда, почали заселяти переселенцями місця по Зеї (біля Зейського складу) і Селенжі, але зараз дуже важко сказати оскільки се заселенне можна уважати вдачним і трівким.

Але всі сі заселені місця нїщо в порівнанні з величезними просторами области; розроблено тут наприклад, всього на всього яких небудь 220 тисяч десятин. Вся ж решта области лежить порожня. Покрита лісами з своїми величезними болотами, перерізана „хребтами“ і „падями“ [2]) переповнена силою рік і річок, вона спить незаймана ще людською рукою. Тільки в місцях коло золотоносних річок, де є „приїски“, там істнує де-яке житте; робітники, переважно Китайці, під приводом управляющого „приїском“ самим примітивним способом проводять розробленнє золотоносного шару. До такого „приїска“ як до центру, направляють ся своєрідні місцеві промисловці — спіртоноси, що переправляють закордонний спірт, т. зв. харбінку робітникам і перекуповлюють у них крадене золото. Од „приїска“ веде де-яке подобіє дороги до залюднених місць з рідкими компанейськими станками і складами; по ній зимою приставляють на „приїска“ харчі і все потрібне, бо

---

[1]) В інтересах цільности викладу мені инколи доводить ся робити додатки до своїх особистих спостережень, користуючись друкованим матеріялом; в таких випадках я користуюсь збірником загально-земської орґанізації „Приамурья“.

[2]) Тутешні терміни: хребти—гори, падь—долина, особливо мокра долина.

Generated on 2015-08-04 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

на самих „приїсках“ окрім золота нїчого не можна добути — вони лежать по-за межами хлїборобської культури.

„Приїска“ — останнї і єдині ознаки життя в сїй пустинї. Тільки инородцї, яких російська людність одтїсняє все далї на північ, орієнтуєть ся при своїх шуканнях звіря в сих місцях. Правда, останнї часи стали в сю дику тайгу заглядати і чини переселенського управлїння, ганяючись за місцями „годящими“ до залюднення. Але толку з сього поки що виходить мало. Дика тайга зостаєть ся тайгою, а мочарі — мочарами, хоч і знято їх на пляни, хоч і нарізано їх в переселенський участок, де мочар попаде в „мокрий степ“ I або II класу.

Як ще нагадує Амурська область Росію своїми просторами, так дуже мало спільного уявляє вона з нею по свойому клїмату і природї. Позбавлена впливу теплих течій, близька до північного океану і північної тайги Якутської области — вона має холодний континентальний клїмат. Амурська область лежить приблизно на широтї України; здаєть ся можна б було сподїватись, що має спільне щось і в клїматї. А між тим рїжниця між клїматом України і Амурського краю — величезна; близький по своїй широтї до України, він має середню річну температуру близьку до температури Архангельска. Переходи од лїта до зими дуже різкі; в лїтню спеку температура доходить до 30°, а зимою морози бувають до 40°.

Характер зими і лїта цїлком відмінний від їхнього характеру в Европі. Лїто відрїжняєть ся незвичайною кількостю дощів, які йдуть без перестанку цїлими тиждднями. Кінчаєть ся лїто і кінчають ся дощі; осїнь буває сухою, зими майже завжди без снїгу. При такому роскладї осадків не диво, що найбільш характеристичним для Амурського краю являєть ся його заболоченість. „Падї“ і мочари стрічають ся що року. Під час дощів в мочар обертають ся всї майже рівні містини Амурської области, дороги роблять ся цїлком непроїздними, вязнуть на улицях сел, встелюють хмизом двори, аби на дворі коло хати не завязали коні і худоба. Кінчаєть ся період дощів і край трохи підсихає, але все таки величезні простори болот зостають ся; через се амурському селянинови на кожному кроцї доводить ся стрічатись з „неудобієм“; величезний процент землї одходить під болота і мочари. В горній частинї Амурської области заболоченість трохи менша, але й там вона дає себе чути.

Сей фактор определяє і характер рослинности краю. Луги — покриті травою, де переважають болотяні зела. Лїси при своєму первісному характері вражають малим зростом і рідкістю; не бачиш майже старих, вікових дерев; раз-у-раз стрічаєть ся гниле. Та й по породам амурська тайга не визначаєть ся багацтвом; в центральній частинї головні породи — біла і чорна береза і дуб — низький, завсїди в середи-

Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ні гнилий; на півночи области зявляють ся хвойні породи, які й дають власне єдиний тут будівельний ліс.

Сей суворий, вкритий болотами, холодний край заселюєть ся ось уже на протязі шестидесяти років. З самого початку, в кінці пятдесятих років,—за допомогою правительства, далі при його забороні, потім при толерантному відношенні до переселення і нарештї в наші часи знов при занадто великій, може, „допомозї“ йшло се заселеннє. Йшли сюди дуже ріжнородні елементи. Якимсь чином до селян Европейської Росії доходили звістки про Амур і малював ся він їм в надзвичайно ясних фарбах — теплі місця, вільні землї в необмеженій кількости, свобода од начальства — словом рай земний. І приваблювані сими звістками йшли сюди переселенцї з ріжних ґубернїй. Молокане і духобори, вислані Миколаю I за віру в Томську ґуб. і Туруханський край; їх сини і внуки з Тамбовської і Самарської ґубернії, яких минула ся кара; старовіри з Забайкалу, що шукали захисту од антихриста; українські селяне з Полтавщини і Астраханської ґуб., росийські з Воронїжської ґуб— з сих елементів складав ся той контінгент переселенців, що прийшли сюди перші 30—35 лїт: од 1859 року до девядесятих років минулого столїття.

Йшли сї переселенцї при умовах різко відмінних від тих, в яких йдуть вони останнїй час. Не знаючи гаразд, де навіть той Амур, куди вони йшли, роспитуючи скрізь дорогу, вони йшли „на конях“ або „на волах“ (Полтавцї) по два, три роки. Забірали з дому весь скарб, навантажували ним вози, садовили на них малих дїтей, — самі йшли пішки— се звало ся йти на конях. Йшли в день по верст тридцяти, доки дозволяла погода; коли наставала зима, спинялись і чекали тепла, а тодї знову йшли. І в Читї або в Сретенському продавали коні, лаштували плоти на них допливали до Амуру, вишукували землю, де самі знали, і займали їх, де хотїли і скільки хотїли. Йшли і устроювались на свій риск і страх. Йшло їх небагато: кілька сотен, рідко тисяча у рік приходило на Амур.

Обставини починають мінятись в серединї девядесятих років. У перше рух на Амур приняв масовий характер серед Полтавців, головно Переяславців; серед них в ті часи почала ходити чутка про те, що прийшли „листи“, в яких росказують про Амур і дуже його хвалять. Які листи, од кого—дознавались мало. Наче пошесть опанувала цїлий ряд сел і багато людей тодї вирушило на нові місця; в 1892 — 1895 роках прибуло сюди коло 11 тисяч переселенців; цифра як на ті часи — величезна.

Переселенцї з тих часів росказують, що старожили в Сібірі, бачучи таку силу Полтавців, питали: „що се, вся ваша Полтавська ґубернія

Generated on 2015-08-04 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

виселяєть ся?" „Так" — відповідали переселенці, — вся ґубернія вирушила, а за нами й наш ґубернатор їде".

Минуло три роки і хвиля спала. Новий приплив переселенців почав ся знову з кінця девядесятих років. Йшли ті самі Полтавці, до них приєднались ще Могилевці. Імпульсом до переселення знов були якісь таємничі „листи": про них згадку я чув од Могилевців з тих часів, серед Полтавців чуток про сі фантастичні листи в сей час, здаєть ся, вже не було.

Під час війни переселеннє спинилось і нарештї останнїй приплив, а по де-яким даним самого послїднього часу—і одплив переселенської хвилї відбуваєть ся на наших очах.

Всї ріжнородні елєменти, які приходили і приходять сюди, оселюють ся поруч. Вони становлять матеріал, з якого має утворитись єдиний тип амурського селянина, колонїзатора приамуських просторів. Життє, однакові обставини перебування на Амурі, зробили своє дїло; певні риси у цїлого амурського селянства є спільні; але життє не могло зробити з сим ріжнородним матеріалом більш, ніж воно зробило. При певних спільних рисах побуту і псіхології все таки помічаєть ся серед амурського селянства три типи, різко відмінних один од одного — молокане, старовіри і переселенці останнїх часів.

Найменш оріґінальне і цїкаве поміж амурським селянством — православні старожили; оселившись в селах, де зібрались люде ріжних ґубернїй, вони якось втратили всї свої характеристичні риси; можливо, що вони є найбільш цїльний тип місцевого амурського селянина, позбавленого всїх пережитків псіхології селянина европейської Росії, але разом з тим се є тип самий блїдий, бідний змістом. Далеко цїкавійші молокане і старовіри.

II

На зєднаннї двох річок — Амура і Зеї, стоїть Благовіщенськ, центр краю; до його припирає найбільш плодюча, найбільш зручна для хлїбороства так звана зазейська рівнина — амурські степи.

Не треба тільки думати, що сї степи хоч трохи нагадують наші; се — рівнина, перерізана силою річок, болот і „падей", вкрита подекуди зарослями чорної і білої берези, дубняка та лїщини — чащою, як звуть її тут. Се — мокрий степ, як не видаєть ся чудним для нас зєднання сих двох розумінь. Зазейська рівнина має найкращий ґрунт од усїх иньших, які є на Амурі. Се — ті самі місця, які дали привід но утворення байки про незкїчені запаси чорнозему на Далекому Сході. Звичайно, нїякого чорнозему тут нема — всї ґрунти тут болотного характеру. Але родять сї ґрунти краще усїх иньших, лекші до розроблення і через те найбільш придатні до хлїборобської культури.

Generated on 2015-08-04 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Зазейський район постачає хлїб на весь Амур і про родючість його серед переселенців на яких небудь тайожних участках складають ся прямо таки леґенди.

Сї кращі місця захопили одні з перших посельників, що прийшли на Амур — молокане. Ранїйше, до них, в сьому районї жило доволї багато Китайцїв — так звані зазейські Манджури. Молокане з благословення начальства почали тїснити їх; певна частина ґрунтів, розроблена Китайцями, попала всякими правдами і неправдами до них і помогла де-яким молоканським селам стати на ноги. Се постепенне витискуванне Манжур кінчилось з роком 1900, тодї їх просто всїх вигнали за Амур (а їх було кілька тисяч). Китай довго вимагав, аби за одібрану землю було тим Манжурам заплачено, але з того нїчого не вийшло. Землї манжурські частиною попали до молокан, частиною в духовне відомство.

Зараз молокане головний елемент серед селянства зазейського району. В їх руках зібралось окрім надїльної землї (по 100 дес. на сїмю) ще доволї значна кількість власної землї [1]). Опріч того є для них повна можливість арендувати в сьому районї військові, козацькі і казьонні землї. Сей земельний простір, плодючість землї, близькість до міста — все разом утворила в молоканських селах обставини цїлком оріґінальні, виробило маштаби цїлком не подібні до росийських.

Коли ви схочете попасти у молоканські села, ви з Благовіщенська на паромі перебіраєтесь через Зею і по амурській дорозї їдете до першого станку — с. Толстовки, найближчого до Благовіщенська молоканського села. Дорога з Благовіщенська йде рівниною, по сторонам виднїють ся луки, місцями ниви, багато болот. В долинї часто стрічають ся окремі садиби — великі доми, криті залїзом, господарські будинки, загони — все се таких розмірів, як у наших панів середньої руки — се — молоканські „заїмки“.

Дякуйте Богови, коли приходить ся вам їхати у суху погоду, бо хоч дорога йде найкращим шляхом, хоч будували сей тракт більш восьми років — все таки їхати ним не зовсїм то гарно. Поламанї мости, через які треба переводити коней в руках (тракт зданий в казну рік або два тому назад), розмиті гати, грузькі місця стрічають ся раз-у-раз.

Але так чи инакше ви проїздите ті 23 версти, що одділяють Толстовку од Благовіщенська... Одною довгою, широкою вулицею ростяглось

---

[1]) У казни колись виник був проект утворити на Амурі клас приватних власників. Кращу казьонну землю можна один час було купувати на вічне по дуже дешевій цїні — 2—3—5 карб. десятина. Сим скористувались майже виключно молокане — городські міщане і селяне.

Generated on 2015-08-04 18:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

село. Великі доми, майже усі під „цинком“,[1]) будинки також криті залїзом; на вулицях коло дворів де-не-де недбало кинені господарські машини — картина, яка скорійш нагадує город, а не село, бо де ж таки ми можемо уявить собі село без одної соломяної покрівлї. Коло домів де не де „сади“ — кілька корчів смородини, амурські яблука, що родять тут—трохи меньші од нашої вишнї, кілька берез. На дворах видно багато худоби, коней, овець, домашньої птицї — все свідчить про повний достаток.

Але над сїею картиною достатків повис неначе туман. Тихо, завжди якось занадто тихо в молоканському селї. Серйозно і поважно, без зацїкавлення й захвату, провадить ся господарська робота, поволї обертаєть ся складний механїзм великого господарства. Не чути ніде нї пісні, нї веселого сміху. Однаково і в буднї і в свято. Хиба що инколи в празник почуєш пяну пісню-крик робітника з православних, що переводить на харбінцї зароблені грошї... Замісто співів тут чуєш монотонні духовні „псальми“, що хором в найбільш богомольних сїмях співають ся що ранку, перед обідами і ввечері.

Тій всїй картинї задоволення і достатків, яку бачиш в молоканському селї, якось бракує життя.

І таке вражіннє справляють всї молоканські села. Ідете ви з Толстовки в Тамбовку, в Гильчин, Жариново — скрізь однаково. Великі достатки, апатична людність, брак життя. Врештї гнїтить починають сї цинкові покрівлї, се багатство.

Молокане є ті, з яких Амур пішов. В 1859 роцї прийшло на Амур три чи чотири семї молокан з Туруханського краю і Бердянського повіту з Таврії. Всї вони мусїли переселятись з-за віри. Для Туруханцїв Амур був місцем висилки й йшли вони сюди кілька тисяч верст у кайданах. Бердянські йшли „вільно“ — виселялись не з своєї охоти, але йти мали можливість без кайданів. Сї перші переселенцї заклали перше село на Амурі — Астрахановку; через кілька років прийшли молокане вислані у Томську ґуб., в сїмдесятих і вісїмдесятих роках вони поруч з старовірами складають головний контінґент переселенців; тепер на Амурі молокан 10—12% всїєї людности.

Перебуваннє в новому краю, в нових обставинах не могло не вплинути на молокан. Коли вони тепер росказують про своїх батьків, які шли на нові місця, видно, що у тих велику ролю грали ідеалїстичні мотиви, що віра і свобода її для них значила багато. Але тут, на Амурі, в суворій, щоденній боротьбі з дикою природою не було відповід-

[1]) Тут звуть так оцинковане залїзо, дуже розповсюджений матеріял для покрівлї, дякуючи його колишньому безмитному привозови.

Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ного ґрунту для розвитку і життя таких ідеалїстичних настроїв. Вони мусїли зникнути. Виросло і складаєть ся нове поколїннє, яке майже не памятає Росії або яке навіть і родилось вже тут. Щоденна робота, робота страшно напружена і уперта, якої не знає російський селянин, не дозволила сьому новому поколїнню підняти свій культурний рівень, поширити світогляд. Всї інтереси їх обернені до землї, але земля ся для них не те, що була для їх батьків в Росії: теперішнїй молокан — се хазяїн капіталїст і земля для нього тільки спосіб для здобуття зиску. Від колишнього ідеалїзму лишаєть ся мало. Теперішнїй молокан, правда, уважає себе духовним християнином [1]), має у хатї на видному місцї біблїю, ходить на зібранє, бо инакше не можна: тут дуже сильний контроль громади. Але відношенне до віри — не батьківське: прозелїтизм так характеристичний для старшого поколїння зникає, на зібраннях инколи тепер провадять ся розмови про потребу приладити евангелїє до життя, бо все, мовляв, проґресує. Горілки молокане прилюдно не вживають, але часто користують ся нею, як „лїками“; істнує навіть вираз „пить по молоканськи“ — цїлою шклянкою. Енерґія молоканина звернена на хазяйство і тільки на хазяйство — він уміє утворить для своїх робітників по тутешньому виразу сорокогодинний робочий день. Нї у кого нема такої немилосердної експльоатації робітників Китайцїв, як у молокан.

Зросли матеріяльні достатки, але не збільшились духовні інтереси. Вони не виходять за межі села; неознайомленість з загальним життем, незацїкавленість їм — величезна, якось прямо вражає. Дїтей по достаткам своїм можуть вчити; в Благовіщенську шкіл не менше, як в російському містї; живуть од нього недалеко — отже і мають, де вчити. Але не зважаючи на се, дїти далї простої ґрамотности не йдуть. В хатї окрім біблії та збірних молоканських духовних співів не стрічаєш майже нїколи нї книжки, нї ґазети. Замість книжки, замість освіти дїтей молокан заводить собі ґрамофон, купує жінцї хутро за сотню карб. До нових переселенцїв молокан ставить ся недружелюбно, почасти з призирством; для нього вже чужа і незрозуміла вся психольоґія російського селянина. Бідність переселенця, безпорадність в нових обставинах примушує молоканина ставитись до його згорда; але разом з тим величезний наплив новоселів останнї роки, протекціональна полїтика адмінїстрації до їх, будить у молокан неприхильність, навіть ворожнечу; бачать вони в них тих, що положать кінець теперішнїм земельним просторам, приведуть нові порядки у сей край, який вони стільки років уважали своїм.

[1]) Так звуть молокане самі свою віру; стороннї ж звуть їх виключно молоканами; инколи навіть і вони самі себе так називають.

Generated on 2015-08-04 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Справді, сї нові порядки потроху починають зявляти ся: збільшуєть ся число адмінїстрації, зникає минула воля, уриваєть ся в земельному просторі; починає ходити уперта чутка, що скоро прийде кінець релїґійній волї, що „відомство православного ісповідання“ приведе сюди цїлі зграї місіонерів, настроїть монастирів; заведено вже воїнську повинність. Се нове перечить всїй психольоґії молоканина — сього землероба-хижака, що досї не знав нї в чому упину. І останнього лїта в молоканстві почала формуватись цїкава реакція на те нове, що увіходить в житте краю. По молоканських селах все дужче починають балакати про переселенне. Земельний простір Амуру видаєть ся вже тїсним; вільні землї зайняті, цїлина розорана, використувана; треба шукати нового — місць, де для хижацьких інстинктів тутешнього хлїбороба знов буде повна воля.

Такі нові місця знайшли молокане на Камчатцї, десь біля Петропавловська — точно встановить місце було не можливо, бо ті, що збирались на Камчатку, самі про його докладно не знали. В вереснї, перед виїздом з Амуру менї росказували, що розмови сї перейшли на реальний ґрунт, цїлий ряд хазяїнів взяв „увольнительные“ приговори од громад, називали фамілїї сих хазяїнів. Де-котрих я раніше стрічав. Се були селяне не з біднїйших, скорійше навпаки. Не злиднї примушують їх знїматись з місця. Очевидно те нове, що викликає незадоволенне серед молокан взагалї, являєть ся для них головним стімулом. Є причини, які женуть їх звідси — ось вони і рушають, бо чого-небуть такого, щоб держало їх тут, на Амурі нема. Менї не доводилось стрічати нї серед молокан, нї взагалї на Амурі якогось привязання до рідного краю, до тієї землї, на якій живеш. Навіть те поколїннє, яке тут родилось і виросло, яке окрім Амуру, нїчого не бачило, не вважає нїби Амур своєю батьківщиною. Те, що є тут, лише обєкт для експльоатації, для переведення в грошеву форму. Стало видаватись, що мало тут землї, увірвалось в волї — без довгого жалю і вагання кидає молокан старі місця і йде шукати нового добра на Камчатку [1]). Але чи знайде?

III.

З усїх ґруп старожильської людности найбільш цїльно заховались в своїй початковій формі мабуть старовіри. Їх батьки йшли сюди тїкаючи од антихриста, що втїлював ся у них в образї всієї сучасної культури і треба признати, що своєї цїлі вони в значній степенї досягли. Ще й досї, не зважаючи на те, що останнї роки на Амур державна

[1]) В сїчнї в ґазетах промайнула звістка, що серед молокан лаштуєть ся ще новий проект переселення в Аргентину.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

культура російска так і пре, висловлюючись вульгарно, — їм вдалось не підлягати її впливу. Лишились вони і тепер в своїх невеличких сельцях з тими звичаями, з тією одежою, з цілою псіхольогією і світоглядом, які були у їх дідів на давній батьківщині, де небудь в степах та лісах за Байкалом.

Роскидані по цілій области старовіри складають значний складовий елемент її людности (щось біля 8%); йдуть вони сюди з шестидесятих років і завсіди вибірали для оселення місця як найдальші од Благовіщенська. Їх села роскидані по берегам Зеї, Селенжі, Томи, Буреї і Аркари.

Менї довелось ознайомитись з рядом їх сел, що лежать між Зеєю і Амуром. Років 10 — 12 тому назад се був виключно майже старовірський район: були зайняті не старовірами, як се звичайно, ближчі місця до Благовіщенська і там оселялись чужі — молокане, духобори, православні, але північна, дальша частина аж до самої глибокої тайги належала старовірам. Але се минуло. Років вісїм, девять тому назад прийшли переселенці Білоруси і утворили три села, як раз в серединї старовірського району. Тепер на півночи, в місцях де була недавно дика тайга, збірають ся проводить залїзничу лїнїю, нарізують участки, заселюють їх. На одному з сих участків мали зробити велику станцію з залїзнодорожними майстернями. Той незначний участок мають переіменувати в город, утворити в ньому центр адмінїстрації зелїзниці. Передчуваючи поживу, ціла зграя спекулянтів вже зібралась там, поодкривала пивні, ресторани, підняла ціни на землю, принесла з собою всї прийоми европейських хижаків.

Але старовіри держать ся поки що міцно в сторонї од сього всього. На будову дороги дивлять ся з явним незадоволеннєм, вважають її зайвою і непотрібною. Не беруть майже нїякої участи в усїх спекуляціях, що йдуть довкола. Батьківські звичаї і віра видержують конкуренцію з усїма культурними соблазнами.

Невеличкі села їх в сьому районї нїби ховають ся в тайзї та горах, якими густо вкриті всї місця тут. Кожне село уявляє окремий світ, мало не кожне має свою особливу віру, яку тільки і уважає правдивою, кожне задержало од батьків певні особливости в звичаях і одежі, які старанно заховує. Од антихриста і його культури енергійно одбивають ся. Менї довелось читати їх приговори, в яких вони рішучо заявляють, що школи їм не треба і що, коли їм школи заведуть, то вони дітей в нїй вчити не будуть. Письменних мало, серед жінок так і зовсїм нема; серед мужчин частїйше стрічають ся грамотні лише по церковному. Вчать ся вони тільки у своїх наставників по старовинї. Не приймають як антихристової школи, так і антихристової медицини. Прав-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

да, всієї тієї медицини на Амурі, як кіт наплакав: дві лїкарні і два лїкарі на цїлу область. Але все таки після епідемій вісни попечительне начальство инколи робить роспорядження про те, аби завести щіплення вісни. Старовіри в таких випадках, як свідчать їх приговори, упертo заявляють все те саме: хвороба то кара Божа, а ми живемо по старовинї і щепити віспу не будемо.

Проте начальство їх не дуже чіпає і вони живуть собі без шкіл, без грамоти, без медицини. Попи тут теж милосердні, місіонерами їх не мучать і вони мають можливість жити по своїй вірі, утворювать нові секти і т. д. Вплив культури у старовірів виявив ся хиба в тому, що в кожному майже їхньому селї все таки заведено шинок, як і в православному селї. Харбінка занадто дешева тут, аби можна було б встоять перед соблазном; „всякій умний чєловєк піть будєт", поясняв менї один селянин старовір і більшістю громада пристає на прохання якогонебудь комерційного добродїя з православних — дає дозвіл одкрити шинок. А в шинку роспочинаєть ся офіціальна торговля горілкою і неофіціальна харбінкою. Хоч треба згадати, що і в тих селах, дє є шинок, як що там дїлять ся грішми за шинкуваннє, між селянами багато знаходить ся таких, що зрікають ся тих грошей, бо по Св. Письму збогачувати ся од корчемного прибутку заборонено.

Всї майже старовіри району, про який мова, з Забайкальської области, краю суворого і холодного; є опріч її ще томські і саратовські, але сих значно менше. Звикши до суворих обставин у себе на батьківщині, старовіри не злякались амурської тайги та гір. Вони зайняли місця не зовсїм придатні до хлїборобства: се — гори, піскуваті і глинясті землї. З хлїборобства багато не возьмеш, навіть при стадесятинному надїлї і при можливости аренди казьонних земель більше, як треба на харчі, для сїмї впорать важко. Через те розвинені в сьому районї промисли.

Ранїйше багато заробляли з звіря. Були села, що тільки з сього і жили. Але тепер се минулось. Прийшов переселенець і звіря одігнав в далеку тайгу. Полюваннє, як промисл, за останнє десяторіччє майже зникло. Зараз, коли хто і бє звіря, то лише для себе, рідко на продаж. Так само доживає останнї днї і другий промисл, колись також широко росповсюджений — сплав лїсу. Проводять залїзницю і для неї вирубають лїс в тому районї, звідкіль ранїйш сплавляли лїс — з великої і малої Пери. Єдиний промисл, який держить ся тепер і ще довго держатиметь ся — се зимова доставка на „пріиски" харчів, всілякого краму і т. д. Займатись сим промислом тут зветь ся ходити у дорогу, ходити у тайгу. Займають ся ним всї, що мають конї і зайвого робітника. Аби ходити у дорогу, треба мати всю витревалість і привичку сибиря-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ка. Сей промисл зимовий; одна дорога туди і назад займає коло місяця; весь сей час, з ранку до вечора, треба бути на морозі, їдучи по неможливій дорозї. Скінчивши одну дорогу і одпочивши кілька днів, промисловець йде в другу, инколи у третю — в дорозї у нього минає цїла зима. Треба навчитись не знати втоми, не бояти ся нї морозів, нї заверух; слабосилим і недужим нїчого й думати про те, аби видержати всї дорожнї пригоди.

В дорогу всї ходять по однаковому методу, коли можна так висловитись: йдуть на ті самі „приїски“: на Селенжу, рідше на Зею, або Уркан; всї беруть груз в Благовіщенську у тих самих підрядчиків (груз возять більшостю не свій, а хозяйський); з Благовіщенська на „приїски“ йдуть на ті самі села, поки вони є, далї тайгою, ночуючи на станках золотопромислових компаній; виїздять, звичайно, гуртом і йдуть так цїлу дорогу. Кожен хозяїн на підводу, запряженою одною конякою, накладає грузу пудів 25; нїколи не буває, аби хто їхав одною або двома підводами; середнє число підвод у кожного хозяїна шість, вісїм; отже везе кожен у середньому пудів двісті. А цїна за пуд грузу од півтора до двох карб.

Як підрахувати, то валовий доход виходить доволї значний. Взагалї сей промисл можна було б уважати вигідним, коли б він не був таким важним. Конї часто не видержують дороги, знесилюють ся і гинуть. Дякуючи сьому часто трапляєть ся, що хозяїн замість баришу з дороги має одні втрати.. Як не як проте сей промисл являєть ся найбільш поширеним серед старовірів амурсько-зейського району; він дає їм те, що вони не можуть взяти од хлїборобства.

Дорога, хлїборобство, лїс, звір — все се йде на користь старовірови; енергїйний й дужий, він використовує усе; з усього сього він здобуває засоби на привільне, коли не богате життє. В старовірському селї ви не стрінете „цинкових“ покривель, машин на кожному кроцї, як се побачите в молоканському селї; нема там ґрамофонів і иньших вигадок антихриста. Але за те нема там і тієї запозиченности, як є се в молоканських селах. Живуть проте як не як а в достатках, мають просторі хати, криті деревом, правда брудні і повні блощиць і тарганів, їдять добре, ситну і поживну харч, серед якої особливою популярністю користують ся наші млинцї — „семейскіе оладьи“ як називають їх тут.

Приємно вражає в старовірах те, що нема у них того лицемірства, тої роздвоєнности між вірою і життєм, які часто помічаєш серед молокан. Вони держать ся своєї старої віри, свойого якого-небудь австрійства і живуть по сій старій вірі — їх совість може бути спокійна.

Цїкаво поставити поруч сих старовірів і тих, що прийшли сюди з Буковини і Румунії (се переселенцї останнїх трьох років). В де-яких

Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

місцях участки їх в дійсности межують між собою. І ось коли доводилось бачити поруч тих і других мимоволї, кидалась в вічі та велика ріжниця, яка була між ними. Переселенцї з Румунії і Буковини по своїй псіхольоґії в значній мірі люде городської культури. Навіть свою мову російську вони цїлком попсували, мішаючи до неї українські і нїмецькі слова (Буковинцї) або румунські вирази (виходцї звідтиль). А тутешнї старожили — так нїби живе втїлення росийскої народньої культури за кілька сот лїт тому назад. Самі старожили також помічають ріжницю між собою і Австрійцями та Румунцями і хоч вони і їх брати по вірі, проте держать ся од їх осторонь.

Проте патріархальному побутові сього старовірського району скоро надійде кінець. Пройде тут залїзнича лїнія. Досї у старовірів на всякі антихристові виглядки був один спосіб реаґування: коли антихрист їх знаходив, вони кидали зайняті місця, йшли далї в глиб, в тайгу. Менї називали село, яке цїле перемінило своє місце. В цїлому рядї сел я стрічав ся з оріґінальним зявищем такого роду: в селї, яке, скажем, істнує сорок лїт, нема людей, які живуть у ньому більш двадцяти лїт. Перші поселенцї, як тільки позбільшувалось тут число людей, кидали свої місця і йшли все далї, шукаючи нових місць, вільних, не займаних ще людською рукою, ховаючись од людської суєти і соблазна. Се — один з улюбленних старовірами способів боротьби з грішним світом.

Чи не захотять вони скористуватись сим засобам і при тепериш-них обставинах. Та тільки куди тепер рушити? В саму глибину амурської тайги пішов з землемірськими приладами переселенський чиновник, відмежовуючи для переселенцїв серед „марей“ та „падей“ „хлїборобські“ участки.

Молокане з инших причин, з инших мотивів збірають ся виїздить. Старовірам, коли вони не хочуть залишити свій патріархальний побут, прийдеть ся теж вигадати щось подібне.

(Кінець буде).

Generated on 2015-08-04 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ҐРАЦІЯ ДЕЛЄДА.

П Л Ю Щ [1]).

Роман.

Анеза не мала сили кричати, плакати не мала сили: істерика здушила їй горло. А на дворі дужчала буря, дощ стукотів у двері, грім гримів, як той ворог завзятий. Анеза ж, притулившись до дверей головою, думала про Паулу, що, мабудь, заблудив під таку негоду сього вечора, коли гонить ся за ним сліпий гнів бурі; і здавало ся Анезі, ніби природа з сього вечора злигала ся з людьми, з долею, щоб напосїстись на його сердешного. Вона терла ся лобом об двері, як та слаба вівця треть ся об дуб. — Нїхто, нїхто на світї! Одна тільки наймичка журить ся за тобою Паулу Декеркі! Та що ж вдїє та наймичка супроти влади всїх людей, супроти долї твоєї?

— Анезо, бісова душе! — гукав дядько Зуа, бо вже з чверть години даремно кликав її. — Анезо, проклятуща, запали світло. Вона увійшла до покоїв, але світла не запалила. Каламутні сутінки заглядали крізь вікно сїроватим кружком, що ледві добірав ся до ліжка дядька Зуа; але раз-по-раз блискавка освітлювала всю хату, і тодї здавало ся, неначе постать дїда вискакувала з темряви та й знов впірнала кудись — там у пітьму, в таємницю.

Анеза довго дивила ся на слабого, як божевільна: їй здавало ся, що вже він помер, а таки кричить ще та лаєть ся. І з тої хвилини не йшла їй з голови настирлива думка: надійти до старого, задавити його, примусти таки його замовкнути, вкинути його на віки в прірву пітьми, з якої він усе виходив, кричучи.

Ставши на порозї, Анеза простягла вперед руки, стискуючи пальцї, — і з уст їй стогін зірвав ся. Тодї старий подумав, що то вона так бурі боїть ся й неначе лагіднїйший став.

— Анезо, благав все, засвіти ж лямпу! От бачиш, і тобі страшно! Бачиш, які вони добрі: зоставили мене самого... І де се вони поділи ся? І Роза на дворі... Усї ж змокнуть...

Анеза вернула ся до пекарнї й засвітила лямпу. Вона пригадала, що Паулу взяв з собою плаща, і заспокоїла ся трохи, бо се ж йому можна тим плащем накрити ся. Тепер вона легенько зітхнула, отак як ото дїти, коли почують, що герой казки під негоду натрапив у лїсї на хатину.

І от вона увійшла з лямпою в руках до свїтлицї старого.

---

[1]) Далї, див. VI кн. ЛІВ.

Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Буря лютувала аж до самого вечора; а там одразу вияснило ся; останні хмари, немов би розірвані громом, роскрили ся, розлучили ся зайшли вниз за гору. Місяць великий і засмучений, зійшов над лїсом і запанував самотний серед тиші, що несподївана прийшла на землю, та серед журби вохкої ночи.

Дона Ракеле, дівчинка, дїди, що позоставались у церкві, поки не перейде дощ, вернули ся до дому, попоїли та й спать полягали. Анеза сама зостала ся в пекарні і затопила в грубі. Їй здавало ся, що вже зима настала. Полумє освітлювало темні стїни, тремтїло на вохкій підлозї, забрудненій слїдами чобіт дона Сімоне та дядька Козіму. Анеза вся дріжала з холоду і нервою позїхала.

Поприбиравши в пекарні, вона пішла до кімнати й засвітила ночничок, який поставила долї в куточку за дверима. І от ізнов став їй перед очима й з думки не йшов дядько Зуа; він куняє, дихає важко, спокою не має і так наче впірнув у пітьму. На шпіньках Анеза скільки разів надходила до ліжка, розстелила ковдру на каналі, а сама не роздягала ся. Їй здавало ся, що треба ще щось-таке зробити.

Що ж саме? Що саме? Вона не знала, не пямятала, чи, може, силкувалась прогнати від себе страшну думку, що останнїм часом гуде їй в голові, як той ураган навісний.

Анеза вернула ся до пекарні й сїла коло грубки; нагнувшись до вогню, вона перечитала записку від Паулу та й спалила її. І довго сидїла вона отак, як нежива. Спершись на колїна й лице закривши руками, пильно дивила ся Анеза на жар, серед якого папірчик, почорнївши й зобгавшись, як той сухий листочок, мляво обертав ся в попіл.

Коли се старий зітхнув і захвилював ся. Анеза якийсь час сидїла, зігнушись та прислухаючись; згодом, коли слабий заспокоїв ся, вона підвела ся. Краще не роздягати ся: припадки астми, що скілька ночей підряд мучили старого, можуть бути що-хвилини; краще вже бути не роздягнутою, бо треба ж буде вставати до його. Анеза лягла і вкрила ся ковдрою по саме лице. Неначе мороз пішов по їй од голови до ніг і Анеза затремтїла: страшна правда знов увійшла їй в серце і здушила його немов би залїзом.

А так, вона лягла, не роздягаючись, не на те, щоб зручнїйше було піти на поміч старому, а на те, щоб помогти смерти, коли припадок буде знову. Чи то ж багато треба: рука, положена слабому на уста, заспокоюючі лїки, розлиті на столикови, — всьому буде край. Нїхто й не знатиме, що смерть мала собі за помішницю сміливу наймичку... Анеза почувала, як тяжко тїпало ся їй серце, силкувала ся прогнати від себе спокусу, а тим часом дожидала й дожидала... І се дожиданнє нагадувало розбійника в кущах: непевність, страх, надія, злість примушували серце Анезине жалібно тремтїти.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А може доволі буде й того, що я не підведу його під час припадку. Тодї він кончить ся, повинен кончитись, — думала вона з жорстокою жадобою. — Треба тільки не дати йому заспокоюючих лїків. Він мусить померти сеї ночи, бо помре через його инший. Треба, щоб завтра Паулу дізнав ся, що старий помер. Пора! Пора! Бажанне її таке було велике, що здавало ся, нїчим спинити його не можна: мусить так бути. Так-от старий повинен умерти, мусить зараз умерти; ще двадцять, ще десять, ще два днї — і пізно вже буде: звістка про смерть старого мусить дійти до Паулу як найшвидче. Або сей, або той. Їй здавалось, що доля нещасливої родини у неї в руках; як непритомна, вона говорила сама до себе, що вчинила б ще тяжче злочинство, як би не пощастило їй врятувати від смерти Паулу, а своїх благодїїв од убожества. Або він, або инший; або він, або инші!

Коли-не-коли на вулиці чути було ходу зморeного коня, а далї знов ще дужча панувала тиша.

Час йшов. Через утому, пропасницю, зтурбованість Анезї почало верзти ся бознащо. Шість старцїв знов посїдали кругом столу. Сидять. Білі та поважні очи слїпого не одривають ся від ліжка хворого дїда; велика голова Рози гойдаєть ся на тонкій шиї дівчинки, немов би хоче одірвати ся од неї; дона Ракеле увіходить до світлицї з мискою в руках і сміеть ся так, як вже давно не сміялась; і отака незвичайна веселість нагло збожеволїлої жінки ятрить Анезу роспачем. У ві снї хворобливому вона дивить ся на старого та й думає собі:

— Нехай навіть і припадок буде, то що ж я вдію зо всїма отсими людьми? Всї дивлять ся на мене, навіть Нїкуліну і той бачить... І нїяк не хотять піти собі звідсїля?

Вони не йшли, бо на дворі усе була негода: блискавка світила на хату вогненним світлом; від грому трусив ся ввесь дім; струмок води крізь стелю біг Анезї на плечі і від того вона нервово тремтїла. Вона все дожидала і се дожиданнє в химерній уяві ставало перед нею якоюсь таємницею, повною жаху й одчаю. Хто се має прийти? Що се має стати ся? Вона все-чисто памятає: вона знає, що має прийти смерть і що тільки смерть мусить допомогти їй, як та наймичка допомагає господинї; але окрім того Анеза дожидала ще инших примар, ще страшнїйших, ще жахливїйших... І страждання, що кричало голоснїйше всїх страждань, які вона вже перебула, ще тяжче, нїж повне зневаги її становище, ще дужче, нїж нещирість, в яку вона разураз вгортала ся, як в маскарадний плащ, болячіше, нїж страх, що Паулу на себе руки накладе, — рвало Анезї душу, що захлинала ся в пітьмі лиха. Се страшне було страждання; одчай людини, що потопає, захлинаєть ся в мокрій, гіркій безоднї з стражданнєм смерти.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

З вулиці чути, як хтось їде конем. Анеза прогнала від себе сон, скинума з лиця ковдру і скочила до дверей, сама не своя; але коня вже не було.

Коли се старий прокинув ся раптово; побачивши ковдру, кинуту на підлогу, і Анезу не роздягнену, він перелякав ся.

— Анезо! — тихенько покликав слабий, а далї закричав: Анезо, Анно! Що стало ся? сей крик привів її до памяти: Анеза відразу все збагнула й побачила, що треба їй перепросити старого.

— Я думала, що, може, се дон Паулу, — сказала вона хрипко сонним голосом. — Сподївала ся, що він вернеть ся та й не роздягала ся через те. Вам нїчого не треба?

Анеза надійшла до ліжка й знов узяла її спокуса, взяв острах, жах напав; та тільки здавало ся їй, що старий у пітьмі вгадав її думки і, злякавшись, не спить.

— Дай менї трошки води.

Вона взяла шклянку з стільчика й подала слабому; руки їй трусили ся.

— Менї снило ся... Менї здавало ся, що в мене вкрали медаль, отсю самую медаль... мовив дядько Зуа, тремтючи, задихаючись і добуваючи з грудей медаль.

— А як же! У вас і сю непотріб украдуть! — озвала ся Анеза сердито. — От побачите! Розбійники прийдуть і однїмуть її.

Старий підняв голову.

— Ой, гляди менї, дївчино, не ляпай язиком! як не вкрадуть у мене медаль, то ганчірки твоїх хазяїв позабірають

— В мене немає хазяїв! Спіть, спіть собі, то краще буде. І вночи ви не даєте людям дихати...

— То в тебе нема хазяїв? А так, так, забув: завтра ви всї поробитесь наймитами, — додав старий, все дужче іритуючись. — Наймити, авже ж наймити! І отой твій красень — бурлака, як хоче жити, піде з заступом за спиною...

Се вже не перший раз чула таке Анеза: бо-зна скільки разів так бувало, що чимсь розгнїваний слабий докоряв їй за злиднї „її хазяїв“. І він і вона добре знали, як найуразливійше вколоти один одного і, не вагаючись, робили се раз-у-раз.

Анеза мимоволї одійшла од ліжка, бо вся тремтїла, нервово схвильована; вона підняла ковдру, сїла на канапі й позіхнула. А старий все щось-там жебунів.

— Сердешнї, я не даю вам спокою навіть уночи! Сто чортів, вашій матери, ви за се менї очи їсте! Хто тебе кликав, гадюко? Ти ж сама мене збудила? Краще б вже ти була справдї роздягла ся та спати ляг-

Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ла. Твій бурлака не вернеть ся, будь певна, не вернеть ся! Даремне дожидаєш його, голубонько — вродлива. Тепер він і в думці тебе не має.

Анеза вже не тремтїла і не позіхала.

— Що таке? Що ви кажете, що?

— Нїчого... Я от кажу, що ще чого доброго вкрадуть у мене й медаль... Але очи зостануть ся... і вуха зостануть ся...

— Далї! — сказала вона з погрозою.

— Усе вже. Я скінчив, лягай спати, кажу я тобі, й не зривай на менї злість, що твій бурлака не вертаеть ся... Я ж тобі кажу, що сеї ночі... він не думає про тебе.

Се вже було занадто. Анезї в очах потемнїло. Сама себе не тямлючи, вона зірвала ся з місця з ковдрою, яку знов загубила посеред хати; кинула ся до старого, придушила його, вхопила за шию руками. Уста їй були широко роскриті і хрипіла вона. Ввесь світ їй як ніч став темний. Але старий ще подужав одірвати від своєї шиї Анезинї руки, які хотїли задушити його, й закричав:

— Рятуйте! Рятуйте!

Вона нїчого йому не хотїла зробити, а тільки голосно вимовила:

— Коли не замовчите, то я таки справдї задушу вас! От тільки крикнїть, спробуйте!

Слабий злякав ся й не посмів закричати, але взяв ся руками за шию, інстинктивно обороняючись, зігнув голову, плечі і ввесь тремтїв, як та дитина перелякана на смерть. Борода йому чіпляла ся за ковдру, під якою в судорогах трясло ся старе тїло слабого.

Анеза бачила тільки те, що старий боїть ся її; та й самій їй теї пер страшно було коло його.

— Завтра він викаже на мене, — думала вона, втопивши в його свої нелюдські тепер очи. — Пропала я. Він роскаже, він загадає, щоб його перенесли звідсїля кудись в инше місце, а тодї вже всьому край. Як я й пропаду, то менї однаково, — думала вона в роспачи. А як инші, то нї, нї...

А невблаганий хтось стукотїв молотком у виски, стукотїв без упину, немов у двері, щоб виламати їх.

— Або він, або инші. Або він, або инші...

Але ж вона не мала сили, не могла... Руки цурались страшного вчину. Анеза силкувала ся заспокоїти старого. Вона нахилила ся до його та й почала щось — таке говорити йому, та з того нїчого не виходило. Голос їй був глухий, з погрозою, і неначе десь здалека йшов, з страшного світу, заселеного почварами, чортами, звірями, що говорять, як люди.

Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Старий увесь зщулений, немов вже схилений над границею життя і сполучений з таємницями смерти, мабуть чув, що се вже не голос людини; а, може він навіть і не чув зовсім, що казала Анеза, а тільки прислухав ся до голосу свого власного жаху. І скільки Анеза не говорила до його, він навіть не поворухнув ся, ввесь час держав ся руками за шию, а лице йому лежало поверх простирадла.

Анеза зморилась. Вона випросталась і знов пішла підняти ковдру.

Коли се залунав крик: — Рятуйте! Рятуйте!

Тодї їй зовсім розум одняло. В одну мить вона скочила на старого, накинула йому на голову ковдру, налягла на його всім своїм тїлом.

Наче здалеку звідкілясь, стогін невиразний. Страшна боротьба під ковдрою. А далї стогін поволї слабійший ставав і вже наче долїтав з темної далини, з дна прірви, — і під своїми грудьми, в своїх руках у нестямі стиснутих Анеза почутила тільки легеньке тріпанне, тремтїннє, і більше нїчого не було...

Скільки часу минуло? Їй здавало ся, що тільки дві або три хвилини; через те Анеза дивувала ся, що старий так мало обороняв ся. Гадаючи, що він, мабуть, прикидаєть ся, Анеза придушила руками йому лице, пхнула голову в подушку.

Ще скілька хвилин минуло. До Анези поволї вертаєть ся та сама хороблива напівсвідомість, що підтримувала її до самого момента злочину; і тільки тепер зрозуміла що вдїяла, і злякала ся, що її тут застане хто, бо, може почули як кричав старий. От-от дядько Казіму, або дон Сімоне або дона Ракеле стануть на порозї й спитають її, що тут стало ся...

Вона прислухала ся і все, дивлючись на дрері, обертала туди перелякане лице. Та дарма: нїма смерть панувала вже в хатї; вночи все, що було в хатї, здавало ся мертвим і тільки свічка усе горіла та підглядала спокійна з свого кутка, як той свідок, що хоче сам усе бачити, а його щоб нїхто не бачив. І от одразу Анезу взяв таємничий жах; їй здавало ся, неначе все, що стоїть кругом закутане мало не пітьмою, боїть ся її, а тим часом то вона сама всього бояла ся. Як би тодї рипнули меблї, то Анеза утїкла б, наробивши крику.

На сам кінець вона поворухнулась; постояла тілька хвилин перед своєю жертвою, не сміючи роскрити її; далї почула вона якийсь гомін, що наче долїтав з горішнїх світлиць, побігла до дверей та й замкнула їх ключем. Але знов одімкнула дрері й вийшла в сїни.

Що його робити? Спершу Анеза думала, що треба наробити крику, покликати на поміч, сказати, що старий помірає! Вона побігла по сходах до дверей в світлицю дони Ракеле, але саме тодї, як мала вже постукати в двері, згадала, що зоставила свою ковдру на задушеному і знов узяв її сумнїв: чи справдї ж неживий вже старий?

Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Вона зійшла вниз, а хоробливе почуванне не дало їй забрати ковдру: бояла ся побачити лице своєї жертви. Але ж треба щось робити: покликати, прикинути ся безневинною, сказати, що старий кончив ся під час припадку.

— Боже мій, Боже ж мій! — шепотїла Анеза, взявшись за голову.

Одійшла та й сїла на канапі. Серце їй вже не тїпало ся так страшно, але вона почувала себе втомленою, такою втомленою, що здавало ся їй, нїби вона вже нездужає звести ся на ноги й піти; їй так хотїло ся б лягти та й зснути. Аже ж усьому край! Тепер тільки спати, кріпко спати.

— Скажу, що він помер, як я спала. На віщо менї їх будити зараз? Ще встигну... встигну... Анеза схилила голову, очи заплющила — і зараз же стало перед нею лице старого, воно несамовито крутило ся кругом неї. Коли се серед тиші ясної ночи по вохкому камінню вулички хтось почав йти. На Анезу знову напав жах; здало ся, що се йде Паулу.

Хода наближала ся. Анеза скочила з місця, взяла свічку, нахилилась до лямпадки й почала прислухатись, все дужче жахаючись. Чи вже ж се Паулу? Коли вже так, то він приїхав би верхи. А тим часом ся трохи лїнива хода — таки його хода.

Ось вже спинив ся. Стукає в двері. Тепер вже Анеза знає добре, що се Паулу.

VI.

Анеза пішла в сїни, але дверей відразу не відчинила.

— Анезо, одчиняй, се ж я, — озвав ся Паулу, знов торгаючи дверима.

Доводилось Анезї швидче одчиняти, щоб часом дона Ракеле або дядько Казіму Даміану не попрокидались.

Вона причинила двері, але боячись, щоб Паулу не пройшов до пекарнї світлицею, вернула ся, надійшла до ліжка, підняла трохи ковдру...

Голова старого лежала на подушках, кулаки йому були стиснуті, очи й рот роскриті; лице було все червоне-червоне і так наче грубо сміяло ся. Анеза бояла ся, що її жертва ще й досї дихає, і була тяжко вражена таким кольором обличча, таким роззявленим ротом, в якому стреміло чотирі чорних, гнилих зуби, отсими очима, в яких відбивало ся світло свічки, що була в неї в руках, і які здавали ся живими, насмішкуватими, сміхом захопленними...

Паулу знову постукав. Анеза поправила на постелї ковдру, вкрила старого по саму шию, а тодї вийшла з світлицї й поставивши свічку коло себе, одімкнула.

— Анезо, що ти там робила? — спитав Паулу.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Я вдягала ся. Як же се ти, Паулу? Де ж кінь?

Він увійшов, накритий довгим, мокрим плащем, з маленьким мішечком у руках; блїдий він був, але всміхав ся і очи йому блищали, раді як у дитини. І Анеза, що вже думала про його, як про смертельного, тяжко засмутила ся, коли він став перед нею такий веселий.

Паулу, пустуючи, сказав: — Коня я продав. — А далї додав серіозно: — Ти хіба не чула, як я їхав тут недавно? Я думав, що дощем залило повітку, та й зоставив коня в дядька Кастіґу, щоб завтра повів на пасовисько.

Так Паулу вже не раз робив, але Анеза здивовала ся, наче щось надзвичайне стало ся. Паулу скинув з себе плащ; вона швиденько взяла той плащ у його з рук і побачивши, що плащ важкий та мокрий, згадала як турбувала ся під час зливи.

— Серце казало менї, що ти в дорозї — сказала Анеза тихенько, так наче старий ще чув, що вона каже. — А ми тебе не сподївали ся сьогоднї, бо тиж прислав менї записку... Як се тяжко... На мене була напала пропасниця...

— Я бачу, що ти трясеш ся, — шепотів Паулу. А знаєш я таки добув грошей. От потрівай. Я піду на гору й зараз вернусь...

Вона раптом подалась до його, поглянула на його великими очима; він обняв її, пригорнув до себе, поцїлував у губи, уривчасто промовляючи:

— Авже ж добув, добув... Погоди, я зараз... Він пішов од Анези, взяв свічку й подав ся на другий поверх. Анеза наче й нечула, як він обіймав її, як цїлував, бо не йшли їй з голови дві думки, страшних, страшних... Він позичив грошей, він був тут під хатою, як вона вчинила злочинство, — і не постукав у двері.

Вона зійшла на східцї, і в пітьмі, з важким мокрим плащем на колїпах їй здавало ся, нїби щось дуже важке налягло й от-от роздушить її. Він йшов по під двором і не сказав їй: він урятованний а вона душу свою занапастила.

— Я все з-за ради його зробила, — подумала Анеза, несамовито ламаючи руки. — Я слїпа була, я нїчого не бачила, нїчого не чула. А він йшов близько й не сказав менї. Він написав до мене, що вмерти хоче, а тим часом усе не втрачав надії. Він же мене одурив... він же мене одурив...

Паулу застав її на порозї перед одчиненними дверима й подумав, що то вона одчинила ті двері, щоб вийти навгород, як вони раз-у-раз робили. Він узяв її за стан й повів за собою. Земля була вохка, ніч свіжа. В рівчаку, в самому кутку набрало ся багато дощової води і вона жовтовато вибліскувала на місяшному світлї; з лїсу долїтали пахо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ші трави й мокрої землі. Анезї про все було байдуже, а Паулу хоч і втомив ся з дороги, почував в собі бадьорість, вбірав у себе аромат ночи й свою радість хотів перенести на кохану дівчину. Йому здавало ся, ніби се зробити конче треба, бо розумів, що чимсь провинив ся перед нею. Тої ночи вони не дійшли до самого лїсу, бо там було дуже вохко, а йшли поздовш дому й стали коло фіртки край двору.

— Ти перелякалась, — сказав Паулу, пригортаючи до себе Анезу. — Я дуже каяв ся, що написав таку записку: сам не знав, що робити. От я зараз усе тобі роскажу. Ти злякалась, злякалась?

Анеза мовчала. Їй невесело було на душі.

— Як покликати лїкаря, то може... — думала вона.

— Анезо, що тобі таке? В тебе пропасниця? — допитував ся Паулу. — Я вже бачу, що тобі зараз треба йти та лягати спати. От тільки я хотів сказати тобі, що менї трапило ся після того, як я написав до тебе записку. Я заїхав на село до дона Пеу. Він познайомив мене з удовою бриґадира, такою собі Заною, що дає гроші під процент. Спершу вона одповіла менї, що не має грошей, але мене взяв одчай і я вернув ся до сеї вдови й сказай їй...

Він брехав і почував, що бреше невдало, але Анеза нїчого того не помічала. Вона тільки тепер наче так сердита була на вдову, що та піддала ся вмовлянням й позичила 600 скуді під десять процентів.

— А вона молода чи стара? — спитала Анеза.

— Та хто там її знає! Як глянути на неї, то нїби й молода, а коли добре роздивитись... Одно слово, зауважив Паулу, се немає нїякого значіння: коли має значіне, так се те...

— Йди собі: я зачиню, перелякано благала Анеза. Так наче хтось гомонїв. Може се дона Ракеле прокинулась. Ти так голосно балакав отут...

— Усї спали, не турбуй ся...

Він пустив її. Анеза побігла, легенька та мовчазна, пішла до хати й замкнула двері.

Старий усе лежав там і не воришив ся, червоний, ковдрою вкритий. І весь час він не мов би сміяв ся своїм страшним сміхом, поклавши голову на подушки, а чотирі чорних зуби виглядали йому з розкритого рота... Анеза дивилась на його і не йняла віри, що він мертвий і все хотїла вона потрусити його, гукнути на його, але бояла ся як і перше, на шпіньках пішла Анеза до пекарнї, знов одчинила двері і опинилась коло Паулу, який пошенки спитав її:

— Не прокинув ся?

— Нї, нї, одповіла вона, — він спить; навіть тодї він не прокинув

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ся, коли ти стукав у двері. У його був припадок астми, і потім він за снув... як неживий... Менї страшно...

— А хоч би так воно стало ся? — вимовив Паулу байдужно. — А в тім, нам він тепер непотрібний... Хоча, як би він помер то се менї бу ло б наруч, бо я б не позичав грошей в такої женщини, як от бриґа дирова вдова... А тим часом — хто його зна...

— Се добре, що ти добув грошей, — промовила вона тремтячим го лосом. Тепер ти вже, мабуть, не швидко знов поїдеш. А от твоя запис ка мене дуже злякала: я вже, маєш собі, думала, що хочеш руки на себе накласти...

— Годї про се! Тепер я тут і маю надію, що не швидко виїду з звідсїля. Я ввесь час думав про тебе, Анезо. Отсе я собі думав: тепер нам і одпочити трохи не гріх; я здужатиму робити, я робитиму... А так, я маю охоту робити якусь роботу. Час вже подумати про себе. Дон Пеу дає менї роботу: в його є копальня в горах Лули і от він хоче обслїдувати її. Я так собі в жарти спитав, чи не взяв би він мене до себе за пригін чого і шинкаря до робітників. Я йому сказав, що на якийсь час хочу залишити своє село, бо тут менї все немиле. І от він згодив ся...

— Ти пригінчий, ти... шинкар... гірко озвала ся Анеза...

— Еге, я. Що ж тут такого? Працювати не сором, Анезо. Нї, я та ки справдї радий, усе вертав ся Паулу до свого, розвеселяючись. Я ра дий хоч би вже й через те, що докажу отсьому клятому чортяцї старо му. Я йому покажу, що ми і без його обійдемось; а як він і далї бу де мучити нас, то з хати його вижену. Годї, ми вже й без його обійде мось. А чого се ти трусиш ся, Анезо? Чом ти не напєш ся чогось та кого? От спробуй кави напитись. От і менї чогось такого хочеть ся; я трошки застудив ся.

— Їсти хочеш? Там щось є. Ми ж варили сьогодня обід старцям.

— Нї, їсти не хочу, а пити буду. Я піду до льоху, а тодї вернусь сюди. Менї треба з мамою побалакати, сказати їй, що позичив грошей. Але нехай вже завтра.

— Ти підеш світлицею?—злякала ся Анеза.

— Нехай собі прокидаєть ся! Хіба я не маю права робити в своїй господї, що хочу? Тепер вже я не бою ся його.

— Нї, посиди, я сама тобі принесу. Не йди, а то розбудеш дону Ракеле; вона за день натрудила ся, зморила ся.

Анеза знов хотїла піти од Паулу, та він не пустив її.

— Пожди. Я хотїв тобі щось-таке сказати... от не пригадаю... Трівай: не хочу пити. Я вже більше не буду пити. Отсе вчора ввечері я пив і сьогодня випив... трошки...

— І завтра випєш,—пошепки додала Анеза, бо добре знала, які

Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

його обіцянки; так само знала вона, що й з наміру його шукати роботу не вийде нїчого.

— То ти не ймеш менї віри?—протестував Паулу. От побачеш побачеш: завтра ти мене не впізнаєш.

— Завтра,—подумала вона. Що-то буде завтра? Паулу бачив, як вона вся трусить ся, і став умовляти, щоб йшла спати, та Анеза не хотїла.

— Я принесу тобі пити: піду й зараз же вернусь. Пожди, і я тобі маю дещо сказати.

— То говори зараз. Запевляю тебе, що я не хочу пити! То ти не віриш в моє слово? Отсї всї днї я тільки й думав, що про свої дїла, і, поставив собі покласти край усїм дурощам.

— І менї покласти край... і менї?

— Еге, і тобі, сказав він серіозно.—Слухай, Анезо, я спершу хотїв поговорити з мамою, порадитить з нею, але я знаю, що вона порадить менї тільки совісти своєї слухатись... то от я й кажу тобі... Так от, бачиш, ти вже, напевно, зрозуміла...

— Я? Нї, не зрозуміла,—зашепотїла Анеза, глянувши на його до сеї пори втопленими в землю неначе сонними очима.

— Не розумієш? Я хочу одружити ся з тобою, Анезо. Я заберу тебе з собою. Поїдемо на копальнї. І тодї вже нїхто не розрізнятиме нас з тобою.

Він не говорив, бо може й сам собі не хотїв признатись, що тут не обходись ся без його власної користи. Йому потрібна людина, щоб не самотою пробувати з смутком своїм серед пустельних гір Лули; йому потрібна женщина, щоб пособляла йому в дрібязковому дїлї шинкарства. Взагалї, коли вже казати по правдї, думка про те, щоб повінчати ся з Анезою або й так забрати її з собою, підбадьорувала Паулу, як він надумав податись на копальнї.

Як би там не було, а він сподївав ся, що тепер Анеза дуже зрадїє; а тим часом вона чи то не розуміла, чи може не доймала йому віри. Тепер знов вона почутила, що наче от-от задушить ся; голова їй морочилась так само, як і тодї, коли вона почула, що Паулу проїхав поуз двір, не впередивши її, саме в той час, як вона збіралась зробити злочинство.

Паулу рушив був з місця, далї знову спинив ся й сказав, трохи насмішкувато.

— А може ти не маєш охоти їхати зо мною на копальнї?

Вона й слова не сказала, а тільки обвила йому шию руками й гірко заплакала. І все, що є найтяжчого, найгіршого в сльозах людини—одчай, докори совісти, зненависть до долї, яка жорстоко бавить ся стражданнями,—озвало ся в сьому риданнї.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:23 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Паулу звик бачити сльози своєї невеселої Анези: часом се хвилювало його, а часом сердило; тепер же він нїяк інакше не вмів пояснити собі її сліз, як тільки радістю, надїєю, коханнєм, що вона мусїла почувати в сю мить. Але коли йому самому було весело, то він хотїв, щоб і инші радїли.

— Анезо, сказав Паулу, годї вже: ти ж знаєш, що я не люблю, як ти плачеш. Ми вже вщерть наплакали ся; тепер час покласти сльозам край. Слухай краще сюди: роскажи менї що-небудь, а тодї вже підеш собі, бо ти до сеї пори на те тільки й роззявляла рот, щоб наговорити менї всяких прикростей. А ти ж така, що, коли схочеш, говориш красно. Роскажи ж менї щось-таке хороше, а тодї вже підемо спати. Сей день менї був дуже довгий та трудний; але тепер всьому вже край. Та чого ж ти плачеш, дївча моє любе? Кажу ж тобі, що всьому лихови тепер край; настав час усїм нам спочити.

Паулу, почуваючи втому і збіраючись йти спати, повів її з собою до дверей пекарнї; але Анеза, углядївши свічку, що стояла долї край грубки, знов почала тремтїти, зуби їй застукотїли і вона ще міцнїйше притулилась до його.

— Хоч не задуши мене, — сказав він їй пошепки, жартуючи.

Анеза відразу одсахнулась од його й завмерла; але Паулу не йшов — і вона почала говорити, немов в гарячцї:

— Пожди: я маю щось сказати тобі. Не треба дожидати ранку. Я піду на копальнї... Звичайно... Коли хочеш, я й завтра поїду, сьогодня вночі поїду... Я поїду. І як се ти міг подумати, що я не поїду? Виходить, й ти ще не знаєш, яка я, коли не знав, що з тобою я б пішла на край світа, далеко, в чужі краї, в инші кінцї світа; як би ти зробив злочинство, я б пішла за тобою на каторгу, я б в кайданах ходила, я б нїколи в світї не покинула тебе, я б свою руку положила між кайданами й твоїм тїлом.

— Будемо надїятись, що нїякого лиха не станеть ся, — зауважив Паулу спокійно.

— Слухай, Паулу, слухай. Я маю тобі щось сказати... пожди... — казала вона далї, провівши рукою по виду. — Аж ось, пригадала: я не хочу, щоб ти говорив з своєю мамою про наш шлюб: нїкому про се не кажи.

— Тобі страшно Гантіне?

Такого їй і в думцї не було, і Анеза тільки головою похитала, що — „ нї “.

— Ти скажеш тільки, що йдеш на копальнї і візьмеш з собою мене... як наймичку, бо як же ж ти сам там житимеш? Вони мене пустять. А згодом, як треба буде, то ми й повінчаємось. Я на се не претендую,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ти сам знаєш; аби ти тільки мене не покинув, то з мене й того доволї буде. Як на світї є Бог, то він нам простить. Священики ж прощають усї гріхи, авже ж так? Як ти думаєш? Панотець Вірдіс простить менї... Я знаю, що він простить ..

— Моя мама швидче пристане на те, щоб ми повінчали ся, анїж пустить нас удвох так далеко.

— Менї дуже шкода, але я однаково поїду, хоч би вона й не схотїла того. Я цілую в руки своїх благодіїв, але... я поїду з тобою, Паулу... Я втечу, як ти підеш, — казала вона далї, міцно стиснувши йому руку. — Авже ж ти не покинеш мене тут, не покинеш? Дивись же, ти менї обіцяв! Я не хочу, щоб ти вінчав ся зо мною, але хочу, щоб ти взяв мене з собою... Ти обіцяв, памятай Паулу, ти обіцяв... ох... ох... коли б ти знав, Паулу...

— Анезо, що тобі таке? — стрівожив ся Паулу. Я обіцяв і додержу слова. А ти йди лишень тепер та лягай спати. Випий чогось - такого, хіба ж ти не бачиш, що тебе пропасниця бє? Йди, голубко. Коли б я знав, то нїчого б і не говорив тобі сьогодня.

Він знов поцїлував її, але на губах у неї почутив тільки сльози солоні; а далї нишком перейшов пекарню. Анеза зрадїла, як побачила, що Паулу взяв з собою свічку.

Широко роскривши очи, притаївши дух, вона почала прислухати ся; але коли затихла його обережна хода і вже нїчого не чути було в хатї, вона побачила, що самотна на сьому світї, забута всїма на порозї, під дрерима, що одчиняють ся в місце жаху та смерти.

Не відразу насмілившись, вона увійшла й зачинила двері. Але не стало духу увійти до світлицї, хоч якась лиха сила і тягла її туди. Анеза сїла коло груби, на тому самому місцї, де сидїла кілька годин перед сим, і почала стромляти соломку в попіл. В грубі вже зовсїм потухло. Анезї стало холодно, а вона не сміла, або не мала сили поворухнутись.

Так проспала вона кілька годин і страшні сни рвали їй душу.

А коли Анеза прокинулась, то зараз почала думати про те, що стало ся вчора. Відразу вона пригадала все і надзвичайно ясно уявляла собі, що тепер треба робити. Пропасниця так [наче вже минула. Тепер вже вона не жахала, не хвилювала ся й не вагала ся. Знов Анеза зробилась нещирою, слухняною, змагаючись з долею своєю лихою. І чого його тремтїти, чого бояти ся?

Вона встала, позіхнула, затрусилась від холоду. Ранок ще не настав, але чути вже було, як співають півні і риплять вози — десь там далеко, серед тиші мокрої вулицї, місяцем осяяної. Нічник ще й досї блимав, але ґніт нагорів і чадїв чорним, неприємним димом.

Generated on 2015-08-04 18:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Немов бувалий злочинець, Анеза почала все „наготовляти“; вона взяла нічник, налила туди масла, підрізала ножницяии ґніт; обережно ввійшла до світлиці і насамперед подивилась, чи досить є розгордіяшу на канапі, а далї скинула ковдру з лиця задушенного й довго дивила ся на його. Старий ще й досї неначе сміяв ся отим страшним сміхом; та тільки лице йому посїріло, очи трохи заплющились та закруглились. Їй кортїло струснути мерця, щоб він лежав якось не так, та не посмїла: брав її страшний жах, здавалось, що як зачепить його, то пальцї їй прилипнуть до сього мертвого тїла.

Насилу вона пішла від ліжка, скинула з себе лїфчик, фартух тай поклала на стільчикови; роскудовчила коси й повела рукою по виду, по очах, щоб був спокійний вигляд; далї Анеза пішла в перший поверх і постукала в двері до дони Ракеле. Мужчини спали на другому поверсї, а дядько Казіму зробив собі ліжко на горищі, де зсипали пшеницю та всякий овоч складали.

Дона Ракеле замикала ся на ключ; вона вночі спала небагато, але спала кріпко — через се Анезї довело ся постукати аж трічі, щоб розбудити її.

— Доно Ракеле, одчинїть; дядькови Зуа зле, він кончаєть ся.

— Ісусе святий, Мати Божа Пречиста! Біжи поклич священика Вірдіса. Йди клич мого батька, — скрикнула вдова, кинувшись одчиняти двері.

Роза що спала з бабунею, прокинула ся й зайшла ся плачем; Анеза ввійшла до світлиці з свічкою в руках і тодї, як дона Ракеле трусила ся й зодягала на себе спідницю, — сказала спокійно:

— Не лякайтесь. Менї здасть ся, що дядько Зуа вже помер.

— Та що се ти кажеш? — закричала вдова, кинувшись босоніж до дверей. — Помер без причастя, без нїчого... Що ж то люде скажуть, Госпоци милосердний! Скажуть, що ми покинули його вмирати самого! Та чом же ти не покликала мене!

— Я нїчого не помітила! Недавно, скілька хвилин перед сим я прокидала ся, а він...

Дона Ракеле вже не слухала, що каже Анеза. Боса, в самій спідниці вона побігла по сходах, поночі, плачучи та примовляючи:

— Без причастя! Боженьку ж мій, без причастя...

А Роза й собі ввесь час плакала. Дон Сімоне стукотів ціпком об підлогу своєї світлиці. Паулу одчинив двері й спитав:

— Що там таке, Анезо? Мама...

Анезї знов стало моторошно, але тепер вона добре розуміла те, що зробила, що стало ся в дїйсности і вже держала себе в руках. Вона силкувалась заспокоїти Розу, а Паулу відповіла:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Сходь мерщій; поклич старих. Дядько Зуа помер.

Паулу одразу одяг ся й побіг до дона Сімоне, який і досї грюкав по підлозї щоб примусити дївчину замовкнути.

— Та годї вже. Я піду й зараз вернусь. Дядько Зуа слабий, в його живіт болить. Я піду та дам йому ліків. Побудь тут... — сказала Анеза, але Роза чула, що казала бабуня, й увесь час промовляла хлипаючи.

— Він помер без причастя... Він помер! Що то люди скажуть? Ти не покликала...

— Та мовчи вже! — накричала на неї Анеза, бо вже злість її взяла. — Як ти менї не мовчатимеш, то я тобі покажу!

І вона побігла вниз по сходах, стурбована, але з твердим наміром не піддавати ся. З порога вона побачила, як дона Ракеле нагнулась над старим, підвела йому голову й трусила за руки.

— Нїчого, нїчого! Він справдї помер! Але як же стало ся Анезо! Господи милосердний, що ж то люди скажуть.

Анеза підійшла й їй наче легче стало на душі, бо здало ся, нїби лице мертвого перемінилось і він вже не всміхав ся, показуючи зуби.

— Ви застудитесь, як стоятиме отак босоніж! — сказала вона донї Ракеле, відводючи її від ліжка. — Він помер як сами бачите. Навіть вже захолов. Сеї ночі в його був знов припадок астми, так само як і вчора в ночі; і він навіть кричав, я думала, що ви чули. Далї він заспокоїв ся тай заснув; я й собі заснула як убита, бо заморилась. Трохи згодом я прокинулась, почала прислухати ся, та вже нїчого не чути було. Я вже хотїла знов заснути, але чогось мене поривало подивитись, що йому таке. Я засвітила світло, глянула...

— Господи, Господи, то чом же ти не покликала мене в ночі? Тепер доведеть ся мовчати: не треба признаватись, що він помер так, що ми навіть того й небачили...

— Авже ж, авже ж. Ми будемо казати, що всї були коло його, як умірав він, — жваво додала Анеза. А ось і дон Палулу.

Зачувши ходу вдівця, вона зблїдла і знов нервово почала тремтїти так дуже, що аж зуби стиснула й губи прикусила. Та Паулу не звернув на неї уваги. І в його руках була свічка, то й він підійшов подивитись на помершого. Паулу нагнув ся, тілько поглянув на мерця та ще й доторкнув ся до його. На заспаному лицї Паулу не видко було нї горя, нї радости.

— Він помер! Він вже захолов! Як се стало ся Анезо? — спитав він, ставлючи свічку на стіл.

— Сеї ночи в його знов був припадок астми, так само як і вчора, — ще раз почала вона оповідати; а далї росказала те саме, що й донні Ракеле, коли та почала то сюди, то туди по хатї, шукати чогось.

Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Мамо, піди лишень та взуй ся! Чого ти шукаєш? На віщо так побивати ся? Помер вже. Нїчого не вдїеш, — сказав Паулу, якому спадало на думку, чи старий часом не тодї кінчив ся, коли він сидїв з Анезою на-дворі.

Дона Ракеле не чула нїчого: її мучила совість, що старий помер без причастя. Він ввижав ся їй неначе в огнї, в пеклї, з піднятими руками, роззявленним ротом, що хоче світла й спокою.—І от таки найшла вона те, чого так довго шукала, невеличкого чорного хрестика — й поклала його на груди помершому.

— Треба його обмити та передягти, — сказала дона Ракеле, заспокоюючись. — Анезо піди роспали в печі та нагрій води. Що се тобі? Ти наче сама не своя стала. Ой, Анезо, Анезо, що се ти наробила!

Сей докір, хоч і лагідний, тяжко вразив Анезу; тепер кожне слово мало для неї подвійне значіннє; і от гріючи воду, вона все казала собі, що треба бути дужою, готовою до всього.

Трохи згодом озвав ся й дон Сімоне:

— Та що се тут таке трапилось? Може він вже помер? Що говорить Анеза? Чом же вона не покликала?

— Хіба вона винна? Дайте її дихати! — заступив ся Паулу, гнівающись, бо бона Ракеле знов заходила ся нарікати. — Він помер — і нехай царствує...

— Та воно так, Паулу... знов почала своєї вдова.

— Ат, годї вам,мамо! Чи вже ж ви думаєте, що, коли б він висповідав ся, то пішов би просто в рай?

— Паулу! — спинив його дїд суворим та смутним голосом. — Май пошану хоч до мертвих!

Паулу не змагав ся. Усї замовкли. Коли се чути стало, як плаче Роза. Надійшов дядько Казіму Даміану з дївчам на руках. Він спитав:

— А де Анеза? Скажіть їй, щоб узяла Розу! Що ж тут приключило ся? А Анеза чого глядїла?

Анеза та й Анеза. Всї напосїлись на неї, але вона рішуче намірилась бороти ся зо всїми. Поки вона з доною Ракеле обмивала покійника, дон Сімоне, дядько Казіму та Паулу, сидючи коло печі, балакали про клопіт, якого часами накидає на людей їх ближнїй. Дядько Казіму плакав, силкуючись сховати своє обличчє за головою Рози.

Дївчинка заснула в його на колїнах, але все візьме та й задрїжить і гарячою ручкою міцно стисне йому пальця.

— А так, — говорив .дон Сімоне, — тепер доведеть ся поклопотатись. Саме тодї, коли найдужче потрібуєш того спокою, люди приходять і втручають ся в твої дїла. Античні люди ховали мерцїв в хатї і не справляли нїякого похорону... Принаймнї кажуть, що в „нурагес“, які були житлом, знаходять кільки мерцїв...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Е, ні, — аж скрикнув Паулу, — я б не хотів, щоб дядька Зуа поховали в хаті! Нехай собі душі його легко буде на тім світі, але він нас занадто вже гриз.

— Нехай мине тридцять днів за місяць, — мовив дон Сімоне. — Треба думати, що кажеш, Паулу! І не говори ти так перед людьми, які в таких випадках усе добре спостерігають...

— Я щиро кажу, дїду Декеркі. Запевняло вас, менї прикро, що вмер сей старий, але плакати я не можу.

— Сину святого Антона! — загомонїв дядько Казіму. Та невже ти не розумієш, що тобі не годить ся такого говорити? Будь обачнїйший...

— Чого ж то менї бояти ся, коли вже на те пішло? — сказав Паулу. — Ніхто ж не скаже, що я його вбив...

— А чом же ні? — зауважив старий тихим голосом. Та тут не про те йдеть ся. Треба молитись... або ж мовчати.

— А до того!.. А до того!... — мовив дон Сімоне, розмахуючи рукою. А далї, трохи помовчавши, додав:

— А до того всього він не був такий вже лихий, ні! Він добра нам хотїв. Може, ми не вміли поводитись з ним та не знали його як слїд. Що-дня ми все більше залишали його, кидали самого, згадували про його тодї тільки, коли нам треба було його... А так, додав він тихенько, ми не любили його так, як він того заслужив. А він таки... тепер я можу сказати... він хотїв нам добро зробити... Він доручив священикови Вірдісови купити сей дім і землю... Паулу відразу підняв голову: він углядїв, як Анеза з кутка пекарнї пильно дивила ся на дона Сімоне. Вона так наче була перелякана.

— Годї, будемо молитись! — сказав на сам кінець старий дворянин, — і не будемо судити нашого ближнього, не придивившись до його добре.

Старі почали молитись, а Паулу схилив голову на руки й зажурив ся.

Дона Ракеле тим часом виконувала обряди з побожною екзальтацією: вона молила ся, зітхала і все шептала: — „Він помер без причастя. Анезо, він помер без причастя“.

Анеза мовчала, а коли мерця вбрали й накрили покривалом з жовтого шовку, а сіре та зелене світло, падаючи з вікна, змішувало ся з червоним огнем свічок, що горіли в стародавнїх визолочених підсвічниках — сумне обличчє її, обрямлене чорною хусткою, зробилось таке як маска з воску.

Як тільки добре розвиднилось, Анеза пішла по панотця Вірдіса.

Він одклав на пізнїйше ранню обідню й побіг до господи, куди завітала смерть; увійшовши до світлиці, де біля покійника був дядько Казіму, панотець став навколїшки й почав молитись; згодом він вийшов

Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

до пекарні, сїв край столу і скілька хвилин не промовив анї слова, усе сидїв червоний та надутий ще більше нїж звичайно, а далї відразу кинув блакитну хусточку об колїна, похилив та й знов підвів голову і, засопівши, сказав:

— Анеза менї говорила... що всї ви були при тому, як помірав дядько Зуа. Ох, чом же ви мене не покликали; негаразд зробили, негаразд!

Дона Ракела положила на стіл пакета і зітхнула. Хоч і як противно їй було, а таки підтримала вона брехню Анези.

— В його мало не кожної ночи були такі припадки. Лїкар дав йому заспокоюючих лїків, які й пособляли. Але сеї ночи припадок був такий важкий та несподіваний, що Анеза не встигла навіть налити в шклянку тих лїків. Отсей пакет знайшли в його між матрацами і не роспечатували його без вас.

— Роспечатайте, — загадав панотець. — Вчора він оддав менї до рук свої гроші й заповіт...

— Все в певних руках, — тихенько зауважила дона Ракеле, роспечатуючи пакет.

Але Паулу, надійшовши поглянути, аж кричати став — так розгнївав ся, за голову взяв ся й, гарячитись став.

— То він одіслав свій заповіт? Виходить, що він бояв ся, щоб я часом, не зфальшував того заповіту? А, то він мав мене за негідника! І ви, панотче, вважали мене за такого?

Зневажений вкрай Паулу наважив ся виїхати з дому; думка, що доведеть ся цїлий день сидїти дома та вдавати перед чужими, нїби й його взяв жаль, чого в дїйсности не було, ще дужче хвилювала його. Паулу сказав:

— Я піду до вівчарні, до дядька Кастіґу.

— Йди, йди лихий християнине! Вовк тільки шкуру переміняє, а не серце. Йди собі, йди, — говорив панотець, усе махаючи хусткою, неначе на мух.

Паулу подав ся до дверей.

Дона Ракеле та дон Сімоне, які й самі раднїші були сказать те саме, що й Паулу, однаке не вдержували його; тільки Анеза кинулась за ним слїдком й почала упрошувати:

— Нї, ти не зробиш сього! Ти не підеш, Паулу! Що ж тодї люди скажуть?

— Коли хто побачить мене, то я вернусь назад, — обіцяв Паулу. — Пусти мене. Ще рано: нїхто мене не побачить.

Він вийшов з хати та й не вернув ся.

Час йшов і Анеза почала заспокоюватись; ще трохи — і нїма земля проглине сю страшну таємницю. Але коли вона йшла пекарнею,

Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

щось — там узяти з мисника, то почула глибоке зітхання; вона озирнула ся перелякана і в кутку за дверима побачила слїпого Нїкуліну; як неживий утопив він у далечінь свої білі очи з важкими повіками і, видко, не збірав ся йти звідсіля.

— Що ти тут робиш? — спитала вона з жахом. Люди отам у покоях. Ходи туди.

— А ти що робиш?

— Я варю обід, — одповіла Анеза, беручи з мисника тарілку.

— Ох, мертві не їдять вже, а живі усе їдять та й їдять!

— Звичайно. На те їм Бог рота дав! А тобі що до того? — сердито спитала вона. Хіба ж ти не їв отут учора? А твій батько хіба не помер?

— А так, я їв і пив, — одповів невидющий своїм смирним голосом. А в-тім... годї про се. А де се Гантіне? Він не вернеть ся сьогодня?

— Ні сьогодня, ні завтра. Він далеко: на заробітках у Сан-Матео.

— А дон Паулу де?

— Яке тобі дїло? — знов одрізала Анеза — Я не маю зовсїм охоти розводити з тобою теревенї, Нїкуліну. Йди собі, зроби милость.

— Анезо, знов почав він своєї, не зважаючи на її одсїч, — де дон Паулу? Як вернеть ся, то скажи йому, що не всї були вчора вдячні за хлїб-сіль у сїй господї. Є лукаві люди!

— Багато є лукавих людей. — То й нехай собі плещуть на здоровє! Я знаю, що брати Піра лаяли нас після того, як напились та наїлись отут! Але сьогодня не час думати про се все...

— Слїд було б упередити дона Паулу, — знов почав слїпий.

— Він не потрібує упередження. Дай менї спокій, Нїкуліну.

Вона вернула ся у двір, але знов занепокоїлась. Упередити Паулу? Про що? Про лайку старих ледарів? Паулу сміятиметь ся: він не любить переказів.

Трохи згодом Анеза знов пішла до пекарнї спитати слїпого, що там таке говорили брати Піра, але Нїкуліну не було вже там.

Трунар вже перестав стукати молотком. За дверима сказано:

— От і готове: тепер ходїм попоїсти...

І люди потроху розійшлись. Старі та дона Ракеле посїдали їсти, — хоч мало, та спокійно, як люди, що мають спокійну совість і упевнені, що дїло своє зробили.

VII.

О третїй годинї покійника винесли. Анеза застелила ліжко, поприбірала, а дїди з доною Ракеле зійшли вниз і все приймали людей в тій світлицї, де помер старий.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Після похорону прийшов священик Вірдіс і сїв коло Ракеле; він спитав її, чи ще не вернув ся Паулу.

— Сьогодня ранком бачили люди, як він йшов, — зауважив огрядний панотець, не випускаючи з рук хусточки-червоно-блакитної. — Помилка за помилкою. А так, любі мої: за вчора і сьогодня ви зробили безліч помилок, цїлу будівлю з їх зложили... Будемо надїятись, що та будівля не завалить ся...

— На що се ви натякаєте? — спитав дон Сімоне; але панотець помахав хусткою та й замовк. Анеза — неспокійна — запримітила, що він що-разу раптово обертає голову, коли одчиняють ся двері. Видко, панотець когось дожидає; а як увіходили люди, то він нахиляв голову і мовчки розмахував хусткою; аж над вечір він устав і пішов собі,

— Менї треба до церкви йти, — сказав панотець поважно. — Коли я буду потрібний вам, покличте.

Аж тепер в хатї все заспокоїло ся: обидва дїди пішли собі на-вгород і доні Ракеле можна було взяти ся до роботи. Анеза сїла на східцях, що, виходили на огород і стала дивити ся на гори. Наставав лагідний, світлий вечір. Лїс, — од огорода та аж до найвисшого верхогірря, — був рожевий, немов би осяяний здалеку пожежою; червоне листє дубів гостро вимальовувало ся на сїрому та синьому небі, високо на краєвиді. Навкруги панувала тиша і спокій; але Анеза була зморена; хоч з сумежної світлицї усе здавалось їй, долїтає важке диханнє старого, але в неї на душі було так, нїби вже низка років минула од тієї страшної бурі учорашньої ночи. Анеза нїяк того собі збагнути не вміла, як се так за один день і за одну ніч стало ся так богато подій. І здавало ся, їй, що вона вже постарілась і що незримий тягар лежить їй на плечах і силоміць гне до самої землї.

— Вже всьому край, — думала вона. — А тепер треба тїкати звідсіля, бо як я зостану ся тут, у сїй господї, то вже нїколи не година буду сміяти ся, говорити, працювати. Я звільнила инших од старого, але собі самій, здаєть ся, камінь на плечі поклала... А так, от зараз він у мене на плечах сей старий отой, і без перестанку все стогне він.

Вона відразу затремтїла, зблїдла і нервове позіханнє скривило їй лице.

— Ох! Сонце вже зайшло і починаєть ся пропасниця, мабуть на цїлу ніч...

Якийсь час Анеза сидїла на східцях і не ворушила ся, але замісць одпочити — вона ще дужче знесилилась, і так саме, як оте небо, що темнїйше ставало, чорнїли їй думки, невиразні робили ся. Глянула вона на той куток гір, де на її думку, мала бути вівчарня дядька Кастіґу, та й подумала собі:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Отсе вже, мабуть Паулу вертається; може він зійде пішки, а коня зоставить на пасовиську. Прийде він зморений, вечеряти хотїтиме. Треба ворушитись. По воду треба йти...

Але Анеза така була втомлена, що й з місця встати не мала сили; вона знов позїхнула й задріжала вся.

Ох! — застогнала вона. — Ще чого доброго заслабну... І неприємна думка засмутила її: а що, як я знепритомнїю і викажу все-чисто? Ой, нї, нї, мовчіть, уста мої! Тепер, коли вже земля поховала мою таємницю, невже ж я викажу її?

Вона знов позїхнула й затулила рота обома руками; далї підвелась, щоб ходою прогнати сон, запалила в печі й зварила вечерю; після того налагодилась вже була йти по воду й взяла посудину, але як складала хустку, щоб покласти її на голову, під глечик, то так їй заморочилась голова, що мусїла сперти ся на стїнку, аби не впасти. Се з вечірним холодком вертав ся до неї лихий туман пропасниці. Дона Ракеле побачила, що Анеза нездужає і взяла в неї з рук глечика на воду.

— Доню моя, послухай мене та лягай лишень спати.

— Треба лягати .. сказала тихенько Анеза.

— Треба тобі лягти в постіль! Хіба ж ти не бачиш, що в тебе пропасниця?

— Гаразд. То я піду за Розою та попрошу води в тїтки Анни! Пустїть мене...

Вона взяла глечика на воду та й пішла з хати. Вечір був тихий та ясний; на небі, ще блакитно-рожевому, за чорними хатками селища виблїскував зорями Віз. Селяне вертались до дому на зморених коненятах, а крізь поросчинювані двері видко було жінок, що затоплювали в печі та варили вечеряти — що Бог послав — своїм чоловікам.

Дійшовши до хатини тїтки Анни, Анеза турбуючись, що так довго немає Паулу, стала подивитись, чи не йде який пастух стежкою з гір. Та нікого вона не побачила і пішла в двір, а тоді і в хату тїтки Анни. То була домівка незаможних людей; в пекарні, над дверими, зроблено було щось подібне до помосту, і на полу лежали дрова, солома та ячмінь.

— Се ти, Анезо? Роза пішла до джерела разом з Балоре та дївчатками, — сказала тїтка Анна, визираючи з помосту, куди полїзла по дрова.

— Пожди трохи.

Вона помаленьку злазила по драбинцї, а Анеза тим часом наливала собі води з глечика, що стояв на камені.

— Тїтко Анно, я візьму в вас води, а завтра віддам.

— Серденько моє, ти віддаси менї з процентами, — зауважила та

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

жартома. Балоре однесе до вас Розу, як тільки прийде від криниці. А що — вже роспечатали заповіт? — спитала вона. Чи то правда, що воно лежало на схованці у панотця? Ото старий сич! Воно, звичайно, не годить ся ганьбити померших, але ж, як казати по правді, то він таки був дуже скупий і нікому не вірив... А отсе сьогодня пішла така поголоска, ніби Паулу так побив його, що старий і Богови душу віддав.

— Та невже? — скрикнула Анеза, пригадавши, що казав слїпий. Так і говорять?

— Дурниця се, серденько! Та що се тобі таке?

Анеза вся трусила ся від жаху і пропасниці; але згадавши, що не слїд піддавати ся, спокійно відповіла:

— Отсе вже чогось днїв скілька що-вечора трясе мене пропасниця. Піду зараз та ляжу. Боже, як я натомила ся. Менї й самій так болить спина, неначе хто мене попобив... Бувайте здорові. Побалакаємо другим разом, а тепер я піду собі.

— Добре, серденько, я прийду до вас згодом, — сказала тїтка Анна, випроважуючи її до стежки, що постелилась по скелї. — Як здибаєш Балоре, то скажи їй, щоб не зволїкалась, бо вже нерано.

Анеза пішла швидче, сподіваючись вже застати Паулу дома; але по дорозї, в самому затишному місцї, почула вона голос Балоре і плач Рози.

Анеза побігла їм на зустріч і, справдї, на стежцї здибала племінницю тїтки Анни, що бігла з Розою на руках, а за нею дві останнїх переляканих дївчинки.

— Розо, Розо! — гукнула Анеза, поставивши на землю глечика і підбігши до Балоре. — Що сталось? Що сталось? Роза обняла її за шию і притулила ся своєю важкою головою їй до плеча. Вона вся трусила ся.

— Вертай ся назад, — задихаючись сказала дївчина. Тебе шукають жандарми: вони там, у вашій хатї, і всїх арештовують... Усїх, навіть тїтку Ракеле...

— Навіть тїтку Ракеле... пошепки озвалась Анеза, сама не тямлючи, що говорить, а Балоре з дївчатками бігли далї, такі перелякані, неначе тїкали з страшного місця. Анеза поспішала за ними, задихаючись:

— Як же се так? Як се так?

— Не знаю... Ми прийши до вашого дому: хотїли віднести Розу... Аж там люди, сила людей... і одна молодиця сказала менї: се жандарми; вони арештовують усїх, усїх... шукають Анезу. Тодї я поставила глечика з водою, взяла на руки Розу та й втїкла. Треба впередити тїтку Анну. А ти зховай ся, Анезо, зховай ся... зховай ся.

Анеза, на смерть перелякана, інстинктивно пориваючись до свого

Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

порятунку, думала тільки про те, що вона одна винувата і одній їй тільки й небезпешно. Инші не виннї! Їм нїчого бояти ся. Вона й слова більше не сказала, не спало їй на думку, що треба вернути ся назад та подивитись, чи не помилилась Балоре, не прибільшила нещастє... Інстинкт гнав її, силував бігти, рятувати себе. Балоре з дївчатками й собі бігли, так наче й за ними гнали ся жандарми. На дверях хат стояли жінки і одна сказала:

— Се дївчата пустують і здоганяють одна одну. І втїкачки без перешкоди добіли до хатини тїтки Анни. В пекарнї, куди вони влетїли одна за одною, не було нїкого: Анеза хотїла заховати ся на помостї, але Балоре не дала їй.

— Не зоставай ся тут, Анезо, ой, не зоставай ся... На сам перед вони шукатимуть тебе тут... Сховай ся десь в иншому місцї.

— Де? Де? — питала Анеза, шукаючи з одчаєм такого місця.

— Йди собі, Анезо, йди звідсїля — намагалась тїтка Анна: — сюди, здаєть ся, йдуть.

Анеза нїчого не тямлючи, що робить, визволила ся від Рози, одірвала її від шиї, від рук, як оте колюче листє, що не хоче одчепитись, і, подавшись з хати, побігла далї. На щастє, нїкого нїде не було; нїхто її не бачив, або, може, вона сама нїкого не бачила; їй пощастило сховати ся на цвинтарі, коло церкви, а звідтїля, по камяних східцях Анеза вилїзла на балкончик. Вона впала навколїшки перед перенчатами і просунула голову між два каменї: над головою в неї світили зорі. Кругом було тихо, спокійно і темно.

Серце їй аж розривало ся, а тут ще й пропасниця додавала жаху. Анезї здавалось, нїби якісь страшні примири гонять ся за нею, хотять ухопити й кинути її в таке місце, де ще страшнїйше, нїж у тому пеклї, в яке вона не вірила. Кругом неї був хаос: пітьма, туман, страшна, без краю довга нїч.

***

То справдї була страшна нїч, страшнїйша попередньої. З місця, де сховалась Анеза, видко було майдан, скелї і хату тїтки Анни. В дверях хатини довго світило ся. Анеза бачила, як ворушать ся тїни, і їй здавалось, що чує вона невиразні, глухі звуки і плач Рози, але згодом все стихло. Хтось верхи проїхав по майданї. На сходї небо яснїйше стало. Трохи заспокоена Анеза підвела ся й випросталась.

Де се тепер Паулу? Чи вернув ся вїн? І його арештували? А всї инші? А що, як Балоре помилилась?

— Все се сон, — думала Анеза. — Балоре, мабуть, таки справдї помилилась. Чи то ж можна, щоб людей арештували отак з доброго дива? Се менї приверзло ся: мене трясе пропасниця. Але згодом вона

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пригадала, що й минулої ночи все здавалось їй сном, а тим часом усе, усе страшною правдою було.

— Господи, Господи, все пропало!

Вона сїла на східцях і почала думати, що тепер робити; що далї, то жах і горе її наче вщухали і промінь надії блимнув у пітьмі на душі в неї; Анеза знов зробилась тим, чим була разураз: плющем, якому не жити без дерева.

— Треба вирятувати його, — наважилась вона, підвівшись і зійшовши в двір.

— Піду, сама дам себе в руки правосуддя і, як треба буде, роскажу все.

Вона пішла просто до хати тїтки Анни. Тепер вже Анеза не боялася. Нехай беруть її, нехай вяжуть, замкнуть на вічну муку, — вона буде говорити тільки на руч своїм благодіям.

Вона постукала в двері. Тїтка Анна відразу одчинила.

— Се ти — спитала вона перелякана, сплеснувши руками. — Чого ти прийшла сюди, тебе ж шукають. Шукали по всїх сусідних хатах, і я сподіваюсь, що от-от прийдуть сюди.

— То сьому всьому правда? — промовила хрипко Анеза. А Паулу?

— Паулу ще не вернув ся, а всїх останнїх арештували, всїх, навіть Ракеле.

— І її? — скрикнула Анеза і впала, немов прибита сїєю страшною звісткою.

Гадаючи, що вона знепритомнїла, тїтка Анна нахилила ся над нею, хотїла підняти її, але Анеза сама встала і приложила руку до уст, так наче не давала сама собі говорити. Далї, обернувшись спиною, вона подалась до дверей.

— Слухай, доню, куди се ти йдеш? — гукнула до неї Анна.

— А куди ж менї йти? Вертаюсь до дому. Хто там є?

— Там жандарм дожидає, поки вернеть ся Паулу. Але він напевне не вернеть ся вже; найшлась мабуть, добра душа, що впередила його. Слухай, Анезо, я знаю, що ти наважилась зробити. Ти хочеш, щоб тебе арештували. Гляди, коли що знаєш; ти женщина слабовіка, тебе примусять проговорити ся...

— То се й ви... і ви вірите?...

— Я нїчого не знаю! Всї кажуть, нїби Паулу забив на смерть старого, а ти і всї ви... пособляли йому. Коли сьому не правда, то чого ж ти хочеш, щоб і тебе арештували? Сховай ся краще десь у певному місцї. Може се все дурниця і завтра все владнаєть ся...

— От через те саме я й хочу, щоб мене арештували. Куди там менї йти, тїтко Анно? Я не мужчина, щоб тїкати в лїси. Коли вони

Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

справдї мають прийти сюди, то я їх тут і дожидатиму. Нї, я не піду до хати, не хочу, щоб дїти попереляκували ся, враще підожду тут.

Тїтка Анна підійшла до Анези й положила їй на голову руку.

— Слухай, — сказала вона тихенько. — Я знаю краще од тебе, який той Паулу. Се через його зубожіла родина. Послухай, що я скажу тобі, серденько моє. Коли вже втрутило ся правосудде, то вже щось там є. Ти повинна знати, що таке стало ся, — тим-то тебе й шукають. Ще раз кажу тобі: коли зичиш добра Паулу, то не давай себе арештовувати. Ти ж знаєш, він тобі, як рідний брат: не занапащай його, не росказуй нїчого. Може ще все владнаєть ся, а поки там що — вам усїм треба мовчати, поробитись нїмими, як отой камень.

— Коли вже на те піде, то я скажу, що я винна... я сама... несміливо сказала Анеза, але тїтка Анна затулила їй рот рукою.

— От бачиш, от бачиш! Ти вже й мелеш бо-зна-що! Ти не повинна нїчого казати, ти нїкого не повинна винити нї себе, нї инших! Коли на себе всю вину візьмеш, тобі не поймуть віри, тебе примусять сказати те, що ти справдї бачила! І ти їх усїх занапастиш, доню моя, занапастиш ти їх.

— Ой, нї, нї, не говоріть сього, — благала Анеза, — я здурію!

— А цить, лишень, — сказала женщина, прислухаючись. Анеза замовкла. Чути було важку ходу спершу з вулички, а далї з майдану. Сподіваючись вже всього, Анеза одначе затремтїла з переляку і скочила на ноги. Але людина, видко, пішла собі далї і знов стало тихо.

— То ви думаєте, що Паулу зостав ся там, на горі? — спитала Анеза, дивлючисъ в той біг, де гори.

— Еге. Така моя думка. Ще з ранку сьогодня пішла така чутка, що се Паулу смерть заподіяв старому. Якийсь приятель, якась добра душа, напевне, постарала ся попередити Паулу, і ото він і зостав ся в вівчарнї, в дядька Кастіґу. А як на твою думку?

— А так, так. І на мою думку — так воно стало ся! — жваво озвалась Анеза.

— А коли він на волї, то все владнаєть ся!

— Як би ж то я побачила його, — подумала Анеза, — як би я побалакала з ним!

Що ж би вона сказала йому? Розуміть ся, не признала ся б; але бажанне, необхідність побачитись з ним, росказати йому, що тут скоїлось, подумать з ним у купі, як найкраще захистити і врятувати себе, примушували Анезу подати ся до гір.

— Куди се ти, Анезо?

Вона не озвалась.

Обійшовши церкву, за якою починала ся стежка в гори, Анеза

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

стала прислухатись та подивитись на село. Їй здавало ся, що за нею слїдкують. Кругом було тихо й невидко було нїкого. Вона заспокоїлась і пішла далї.

Як вже пройшла Анеза з пів-дороги, то на горі появила ся якась чудна постать, що йшла навпроти неї; се так наче й людина була, але з величезною головою Медузи, що на місяшному світлї скидала ся на зовсїм чорну. Анеза скочила на скелю; вона бачила, як прейшла й зникла боса дївчина з оберемком дров на голові. Ся дївчина жила з того, що крала дрова; на ноженятах у неї, вкритих корою болота, не мов би були легенькі сандалї, пристосовані до втїкання. Анеза пішла далї. На білому небозводї зявило ся море, неначе та хмарка срібна; а вправу руку від стежки, на схилї стель, стреміла чорна церковка. Чути було як однотонно бренять срібні дзвіночки на козах у пасовиську. Мабуть, се кози дядька Кастіґу. Йдучи на сї сумні дзвіночки, Анеза перейшла галяву, що межувала з підгірреm, і наблизилась до хатини старого пастуха. Нїкого там не видко було; але собака почав гавкати, і незабаром зявив ся дядько Кастіґу, що йшов напроти Анези з лїсу.

— Анезо, що там таке? Се ти, серденько? — гукнув він до неї переляканий. — Що там стало ся?

— Де він? — спитала стиха Анеза, засапавшись. Де він?

Пастух придивив ся до неї ближче; йому здавало ся, неначе вона постарілась і розум утеряла.

— Хто? — спитав він.

— Хто? Паулу! — сказала Анеза сердито.

— Паулу! А хто його зна.

Спершу вона подумала, що старий дурить її.

— Скажіть менї, скажіть менї, де він! Менї ж можна сказати.

— Та що там сталось, Анно? Присяйбі я не бачив дона Паулу.

— Ой, горе моє! А я думала, що Паулу сховав ся тут. Його шукають, дядько Кастіґу, його шукають! І мене шукають! Дон Сімоне, дон Даміану, дона Ракеле усї — усї арештовані; хотять ще заарештувати Паулу та мене! Вони винують нас за вбивство дядька Зуа. Де-ж се Паулу? Де се він?

Старий і собі зполотнїв і схвилював ся.

— Роскажи ж менї усе. Того, що ти кажеш, не може бути. Ти часом... не слаба?

— Нї, я ще не здуріла, дядьку Кастіґу! І хотїла б, та нїяк не здурію, — сказала вона в роспачи. А далї Анеза росповіла йому все, що сама знала про арешт своїх „благодіїв“.

— І дону Ракеле? І дона Сімоне? Та що ж се таке робить ся? Правосуде збожеволїло зовсїм. А ти, Анезо, ти нїчого не знаеш?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вона казала, що нічого більше не знає. Коли се знов напав на неї жах; вона стала думати, що коли й є яка небезпека, то тільки їй самій, а инші всї безвинні і вмітимуть вирятуватись; вона вхопила ся за старого пастуха й благати його заходилась:

— Рятуйте мене, рятуйте мене! Ради всього святого сховайте мене. Де тут печера? Одведіть мене туди. Менї треба сховатись, щоб і голосу мого нїхто не чув, поки вони не будуть визволені... Рятуйте... рятуйте мене!

Вона стискала дїдови руки і, впавши на землю, обняла йому колїна. Пастух подивив ся на Анезу, і в його промайнула думка.

— Ти знаєш... ти знаєш... Ти сама зробила... або бачила... догадав ся пастух.

— Нїчого я не знаю. Нїчого я не бачила. Ви радили, щоб я не давала ся жандармам. Сховайте, сховайте мене, дядьку Кастіґу!

— Всї... зажебунїв він. — Хто всї?

— Всї, всї, дядьку Кастіґу. І ви не дозволите... Сховайте ж мене.

— Ось зараз я покладу тебе собі в кешеню! — росердив ся пастух, нахиляючись і беручи її за плечі.

Вона затрусилась. Старий почутив, що й сам починає труситись, і знов зрозумів, де правда. Але дужче, ніж жах, узяв його глибокий смуток; і проста ясна душа його зробилась милосердною, ласкавою, як побачила жах і горе винуватої женщини, що припала йому до ніг, як зранене ягня.

— Уставай та ходи зо мною. — Коли не твоя вина, то чого ж ти дріжиш?

Вона підвелась, обернулась і наважилась просити поради в сїєї простої людини, з якої люди сміяли ся: щира душа тепер дорожча їй була оборонців всього світу.

— Дядьку Кастіґу, порадьте, що менї тепер робити?

— Мовчати, — одповів він. Поки що — мовчати... Я сховаю тебе й носитиму тобі їсти та пити, як той птах приносив хлїб Уллї.

Він пішов до хатини, взяв коркового збанка і паляницю та й подав ся до лїсу. Анеза пішла слїдком за ним. Їй здавало ся, неначе колись вона вже ходила сїєю галявкою, на який не було дерева, а тільки ріс бурян та трава; здавалось Анезї, нїби вже бачила вона колись сей лїс, що скидав ся на чорну хмару посеред сріблястого неба.

Анеза затремтїла. А так, сею дорогою вона ходила з Паулу в той день їх кохання.

Так ішли вони довго і спинились коло низького входу до печери.

— Дивись: отсе як ти вийдеш, я накидаю листя і камінем засуну, — сказав пастух. Нїхто тут тебе не знайде.

(Далї буде).

Переклав *Л. Пахаревський.*

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ЮРІЙ КМІТ.

Гарріет Бічер-Стоу.

(В столітні роковини уродин).

Вельми химерна доля людської слави... Одному дає вона довго на себе ждати, иншому аж геть-геть по смерти ставить памятника, на иншого знову спадає напрасно, ненадійно і таки за одну ніч проносить імя свойого любимця по далеких та широких просторах у своїх і чужих. Присутні видці стоять мов зачаровані і чудують ся тому, що стало ся. Буває й таке, що супроти сеї ненадійної появи перевертають ся горі корінем усі фільософсько-критичні міркування і треба ставляти нові тези, нові будівлї... Саме те до певної міри доторкаєть ся американської письменниці Гарріети Бічер-Стоу (Harriet Beecher-Stowe). З під її пера вийшов твір, що в одному моментї здивував світ і невдовзї появили ся переклади його на всїх культурних мовах.

Гарріет Бічер-Стоу родилась 13 червня 1811 р. у Лїхфіельдї. Виростала й проживала в духовному окруженню, що полишило замітні признаки на її писаннях. Батько її був головою теольоґічного семінаря. В 1836 р. подружив ся з нею орієнталїст і професор теольоґії Кальвін Стоу. Гарріет була ідейною, освіченою, добросердечною людиною, тим то і в домі для своїх і поза домом для чужих ставала справжньою матїрю. Час до часу появляли ся в ріжних часописях оповідання, нариси, як „Новорічня історія“ (New Year's Tale), „Пригоди вченого на селї“ (Adveutures of a Scholar in the Country); вийшла й збірка оповідань п. з. „Маєвий Квіт“ (Mayflower). Та сї юмористичні речі прочитували ся й мандрували в забуттє...

Та от Герріет стала уважнїйше прислухувати ся палким голосам про актуальне питаннє дня, себ-то про скасованнє невільництва Неґрів, проти якого виступив уже поет Daniel Pastorius (1651—1719) зі своїм звісним протестом (1688) до ґенерального зібрання в Пенсільванії. Анґлїйські плянтатори допускали ся в полудневих американських кольоніях страшних, ганебних учинків на чорних рабах. Сї знущання, се невільництво кликало за поратунком і за помстою до всїх гуманних сердець... В перших десятках 19 століття виступають неустрашимі борцї, як Benjamin Lundy і William Lloyd Garrison. Їх часописи „Ґеній загального визволення (Genius of Universal Emancipation) і „Liberator“ міцно надрушили грубі підвалини невільництва між Неґрами. Культурники найменували Garrisona „фанатиком, божевільцем, підпалячем, ворогом вітчини“. „Я знав від початку, що мої мотиви будуть поборювані, мої перестороги висмівані, моя особа переслїдована, мій здоровий розум піде в сумнїв, а моє життє стане під припадком; одначе бренькіт невольницьких кайданів дзвенїв менї в ушах і вдирав ся глибоко в мою душу; глядїв я до

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

неба і просив сили, яка-б підтримала мене в тому вповні небезпечному ділї" (Liberator, I. 139). За голову сього визначного борця подано ціну пять тисяч долярів... Та сї публіцистично-аґітацийні статті і літературні писання з релїґійно-фільософською закраскою, спрямовані до торговщиків людським товаром розворушили націю. Сї течії зробили важний вплив і на Гарріет Бічер-Стоу. Вона теж глянула на дно сеї мізерії. Її нутро потрясло ся. Головно розворушила її уяву й серце страшна доля втїкачів-невільників, за якими летїли в погоню „сторожі ладу й порядку" та безмилосердно карали неповинних винуватців. Задумала й вона причинити ся чимось зі свойого боку до усунення сього лиха, сеї аномалії, якою наділяли культурні некультурних. Порішила дати кілька нарисів з життя чорних невільників. Та як тільки забрала ся до першого образка, себ-то до зображення утечі матери-невільниці зі своїм дитятком ледяними шляхами до країни волї, в однїй хвилї розвернув ся перед нею нарис цілого роману, що став найважнїйшою та найінтереснїйшою появою в американській літературі, а вкоротцї і в чужих літературах. Тепер діло визволення чорних рабів з тїсного, домашньо-американського кутка перейкло до загально світової літературної обробки й діскусії, а книга Гарріет стала одним з науспішнїйших чинників у тому визвольному рухови. Її роман забрали ся пильно прочитувати прихильники й противники визвольного діла, в сальонах і нужденних хатчинах, старі й молоді, бідні й богаті, більше освічені й менше обзнайомлені з літературними продуктами.

Сим твором, до якого кинули ся всї дома й поза границями, був роман Гарріет Бічер Стоу п. з. „Хата дядька Тома, або життє між низшими" (Uncle Tom's Cabin, or Life among the Lowly). Як швидко мандрував сей роман до читачів, показує се, що книжка появила ся 20 марта 1852 р., а вже першого квітня було третє виданнє, до кінця року появило ся сто двадцять видань; усамій Америцї розійшло ся триста тисяч екземплярів. Роман викликав незвичайне заінтересованнє. Найвизначнїйші письменники й критики (Dickens, Charles Kingsley, George Sand) заговорили з одушевленнєм про його.

В чому причина так швидко й незвичайного розповсюженнє й заінтересованнє? Коли прикладати до сеї повісти літературно-критичні крітериї сучасности й минулости, то вона далеко стоїть від їх. Композиція вповні несуцільна, характеристика головних осіб проведена в дечому міцно суперлятивно: або саміська доброта, соняшність, або остращна понурість, важка погань, а до того й маркантна тенденція могла відстрашувати нїжні почування справжнїх естетів, опісля надмірне накопиченнє образів і сцен, які не дають читачевї спромоги поринати в рефлєксіях і настроях, тільки женуть утомлену уяву далї і далї. Секретом величезного впливу мусять бути якісь невловимі чинники, не зверхні,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тільки внутрішні, не спрецизовані розумом, тільки відчуті серцем. Як збавленнє, леліяннє доброю матірю дитини проблискує для глядача якийсь невидимий чар, щось невисказане, несформуловане, невловиме, а само собою приманливе, щось таке своє рідьноматерне, тим то цінне, ориґінальне, типічне і завше свіже, компоноване sub specie aeternitatis, саме такою чарівною силою, саме таким материим чуттям невловимо пронизані образи й сцени виведених осіб і подій. Загальний сей чинник материого серця, материього чуття, по мойому осудови, відограв переважну роль у захопленню читачів та поставив авторку в ряди найславнійших світових письменників. Се тепло, сей жар жіночого серця, який подекуди здаєть ся переходити в солодкавий сентіменталїзм, але не переходить, закрив собою всї похибки й недостачі у подрібному викінченню, а втискаєть ся непереможною силою до нашого нутра, до нашої душі і велить нам глянути на понижених, покривджених, поневолених, обрабованих зі всього людського: авторка випташила сих нуждарів жаром свойого серця: се справжнє, невишукане, материне чуттє витає невидимо над цїлим романом і потрясає людським єством, а до того проста, невибаглива форма зображення є теж цінною приманою.

До найкрасших річий, що завше робитимуть велике вражіннє на читача, належать: утеча Елїзи з дитятком на руках по розколисаних ледах ріки до місця волї, вечір у хатї, торг невільників, життє на плянтаціях, сцени смерти Еви, Кляра, препишна сцена, коли Том учить свойого пана молити ся, траґедія Касси. Коли до сих майстерно зображених місць, що самі одні зможуть запевнити книзї предовгу славу в літературній царинї, додамо гарну характеристику виведених осіб з обох таборів, крім деяких помилок у головних героїв, то стане ясною висока вартість твору, про якого трівке значіннє не прочувала анї авторка, анї сї, що містили перші її річи...

Хто зміг дати собі раду з так великим, багато нагромадженим матеріялом, хто зміг улаштувати ся з численними ґрупами осіб і широко розгалуженими подїями й думками та надати кожному належне місце і оповити все те справжнїм сяйвом артизму, се неаб який творець. Гарріет уміла глядїти на життє і змогла теж належно відтворити се життє з усїми його есенціональними рисами та надати йому артистичних прикмет які будуть завше порушувати серце й уяву читача та викликати відповідні рефлєксії про людство...

Не обійшло ся теж без злобних находів на сей роман від прихильників правого крила, себ-то оборонців невільництва між Неґрами. Робили ріжні неоправдані закиди та твердо зазначували, що Гарріет пофальшувала дійсність.. Видко, що сї находи вразили авторку, бо вважала за потрібне дати відповідь критикам, що вона не пофальшувала нїчого; вказала наглядно, що зображені нею подїї взяті з реального жит-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тя, вирвані з фактичної тодішньої дійсности. Ся відповідь має вельми влучний заголовок: „Ключ до хати дядька Тома“ (Key to Uncle Tom's Cabin, 1853). Та історія перейшла над сею злобною критикою до порядку дня, а роман завше читаєть ся з інтересом. Правда й се, що авторка в сьому романї станула на самому вершку своєї лїтературної творчости. Инші її річи не підходять до сих вершин, хоть і тут стрічають ся справжні перлини.

Успіх першого роману був мабуть причиною, товчком до написання другого п. з. „Dred“, якого тема взята теж з невільництва. Зображена тут острашна траґедія невільника-втїкача, що тиняєть ся по великих болотах Північної Каролїни. Роман як цїлість не вдав ся, бо складаєть ся з двох частин, слабко звязаних з собою, в яких змальовуєть ся історія Дреда і Нїни. Гарріет була майстром у влучному зображуванню характерів і змальовуванню коротких сцен. І в сьому романї характеристика виведених осіб чудова, тільки що розвиток подій невповнї льоґічний і умотивований. Є й тут сцени, що мають високу лїтературну вартість, як от опис холєри, опис нічного поховку.

Саме те треба сказати й про инші річи, як „Любощі пастора“ (The Minister's Wooing), гарний обичаєвий роман; „Ольдтоунські жильці“ (Oldtown Folks), майстерний релїґійно-педаґоґічний роман, у якому змальована історія великої, численної родини; „Ми і наші сусїди, або лїтопись немодної улицї в Ню-Йорцї“, де проведене противенство між старим і новим світом, між поколїннєм, вихованим на Вальтер-Скоттї і Діккенсї. І в сих річах суцїльність дії недомагає, але сю недостачу заступає майстерна характеристика осіб, вірні зображування поодиноких подій.

Під кінець годить ся ще піднести дві річи, які свойого часу наробили багацько крику: „Правдива історія лєді Байрон“ і „Відплачена лєді Байрон“. Гарріет під впливом поговорок лєді Байрон, з якою вона заприязнила ся, а яка заховала велику ненависть до помершого поета за його подружні спроневірювання, заворушило ся нутро строгої пуританки, тим то заговорила гнївно, нерозважно, без належного провірення про кровосумішні зносини Байрона з сестрою в перших Авґустою Лї. Сї писання викликали великий несмак навіть між прихильниками письменницї... Та помиляти ся — людська річ... Головна заслуга Гарріет була в голосному на ввесь світ протестї проти невільництва Неґрів, піднятому острашними картинами звісного роману.

Бічер-Стоу умерла як уповнї немічна (духово й фізично) старенька 1 липня 1896 р.

В столїтнї роковини уродин Гарріети Бічер-Стоу нехай сї стрічки будуть добрим споминоm для її великого духа і від нашого громадянства за прегарну поживу...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ЩАСТЄ.

Новеля.

Я виїздив з Венеції знесилений, як і кожен, хто, маючи тридцять літ, одважуєть ся прожити місяць в Венеції без пари в коханні.

„Венеція приспала мене“, — телеґрафував я своїому приятелеви, що засилав до мене листи за листами зі знаками питання. Венеція, — місто енерґії для всїх меґальоманів, навіть ґенїальних від Ґете до Байрона, від Мюссе до Ваґнера. Для нас же простих глядачів, котрі, лише переймаючись прикладами кількох траґічних подій, на короткий час самі стають авторами, — Венеція сон і мари. Але сї мари не втїляють ся в сталі й певні вироки; Венеція має чародійну силу того дурману, що дає примари й враження райські — чарівні, залишаючи одначе свідомість, що сей рай не реальний, але відганяючи також немилу думку, що зостанеть ся нереальним назавжди. Мари задовольняють нас і ми вже охочі думати, що се найлїпше в світї. Лагуна чудова в промінях сяєва, яке голубить її, обвіває, цїлує, перенизує всю її і барвить; але що таке сяєво? Навіть в часї воно міняєть ся що мить. Очима не вловиш його, ще менш нїж руками, і все ж таки ним тїшиш ся. Венеція — світовий театр, апотеоз позору. А може цїлий світ — тільки театр, тільки позір. В таких гадках згодом омана поволї й приємно опановує нашою свідомістю і ми починаємо вірити, що й ми самі тільки позір і суєта.

На жаль я не містик і такий стан душі я зву сном. Жінка полюбить вас, бувши завжди біля вас, дає вам відчути в кожному погляді, в кожному поцїлункови, що ви живете, хоч би вже через те, що вона живе, і що нїчого в світї нема більш живого за любов. Може любов, в усїх своїх формах, єсть єдина реальність і рація життя. Так мислив навіт Сократ, який нїколи не був в Венеції.

І так думав я, який там був, але був сам...

І ось одного дня я опамятав ся, я засоромив ся своєї лїни й поїхав. Та в серцї я ще не мав млість самоти.

Я виїхав з першим поїздом на Больоню; був то найповільнїший поїзд, що скидав ся на сонну людину ще з млявими мускулами; йому бракувало навіть імпету в ходї, щоб надати мені

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

хоч би ілюзію охоти й хуткости. Сонце сідало за круту оточену баштами скелю Монселїче, і там нижче — за пагорки д'Аркуа, звідки стомлений славою Петрарка, глядючи на зелену долину, зітхав за Ляурою й довічністю. В вохкому сутінку, заколисуючи себе лінивим скептицизмом, я повторяю перші рядки пісні до очей Ляури:

Чому життє таке коротке
І ум лякаєть ся високого заміру?
Й тому, ні іншому не йому я більше віри...

Біля Батталї край колії протягли ся городи й сади з тихими чепуренькими будиночками, з-відки лагідним вечером мешканці виходили під дерева спочити на свіжому повітрі. Одна невеличка віля ще здалеку привабила мою увагу; була гарнесенька: сад з двох боків оточували низенькі, закруглені кипариси, зрощені на взір коничних буків в вілях сімнадцятого віку, а з третьої він стояв чолом до желїзниці — такий рівний, вичищений, вичесаний й підстрижений, з будиночком в глибині, ніби перспектива сільської декорації. Поїзд звільнив ходу наближаючись до станції. Я запримітив: біля дверей сидїв старенький чоловік, поклавши руки на палицю, а ближче наперед, сливе посеред росцвілої грядки — молода русява дівчина, вся в чорному, рівна й нерухома дивила ся на поїзд; вона не рушила ся, не повернула обличя, не здрігнула ся від гуркоту. Я встиг роздивитись, що була русява, гарна й хупава... а там і звикло все за низькорослими кипарисами.

Хто вона?

Той образ молодий і ясний, такий самотній в журливому садї під вечірнім сутінком, запав менї в очи, врізав ся в серце наглою стрілою. І в рану полила ся гаряча як кров печаль.

— Хто знає! Може там, в тому садї моє щастє. І я не знатиму сього нїколи й не матиму його нїколи. Хто знає? Тим часом як я прагнучи ганяюсь по світу за бажанєм, або тїкаю від омани; тим часом як я шукаю відпочинку в безустанному руху, розвагу в самотинї, — може щастє чекає на мене в глибинї затишного садочку біля рожевого будиночку з фіранками з білого серпанку на четирьох вікнах? І в той час, коли я певен, що нудьга мене сушить за місцями, де я родив ся або в перший раз кохав, — може навпаки я простїсінько стрівожений всїма сими блискавичними маревами щастя, — суперечними й невідступними... Так наповняють ся слізьми очи від безперервного мигання блискавки хмарної ночи. Більше за любов до далекої вітчини — марне бажанє

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тисячи вітчин, яких не матиму нїколи, які проїзжаю поспіхом, і які здаєть ся, раді були б сердечно, як друзї, розгорнути менї свої обійми. Коли отак з ваґону поїзду, чи то з повозу, чи то з палуби пароходу, пливучи край берега бачу через штахети в якомусь садї хатиночку таку тиху й мовчазну, і на верандї гамак й стілець-колиску з подушками; коли на озері чи далекій заводи бачу легкий cutter з розвинутими вітрилами, а під ними в вигідній поставі чоловіка, щасливого тим, що дивить ся на небо; коли в якомусь селї захованому між горами в чужій сторонї, споглядаю гармонїчний танець, чи слухаю співи, яких не почую вдруге, а село те так далеко, що, вже знаю, не зможу вернутись туди нїколи; коли на площі якоїсь щасливої чужоземної країни чую крик тисяч народу, крик ентузіазму й віри в свою вітчину, що єсть багата, що єсть сильна, що єсть потужна, й подумаю, що нїколи не буду громадянином тієї нації, не відчую того хвилювання перемоги, — тодї, тодї болїю душею. Туга за рідним краєм! Єсть речи прекрасні, шляхетні, сильні, єсть висока втїха й тихі радости, які менї завжди, завжди будуть чужими, — се мене вражає гострим болем. Звісно, знаючи й почуваючи, що вони не мої й не будуть нїколи моїми я шукаю власного захисту в згадках про те, що було моїм, і ще може бути моїм, і за браком лїпшого прагну й того, переконуючи себе, що гину від туги за рідним краєм... Туга за рідним краєм! Єсть щастє на мить — блисне й зникне, як миг блискавки, — таке щастє — мука. Хто знає! Бути там, біля того старенького, в тому садї в глибинї долини, що спадає до моря, держати свої руки в руках її, поринати очима в очи її, тієї русявої біленької дївчини, сильної й стрункої, молодої й дивної, звичної до самоти, спянїлої, від моїх слів, від моїх пестощів... Хто знає! Може то єдине моє щастє і я не матиму його нїколи, я побачу його тільки як блисне пролїтаючи на моєму небокранї, нїби падуча зірка... Яка вона ясна. Вона одна освічує той затишок.

Поїзд нехотячи біг далї. Я заплющив очи й передо мною встав сад, кипариси, будинок, старий, дївчина...

* * *

Минуло більше року я вернув ся до дїла й до віри в дїло. Про своє хвильове вражінне в Баттальї я здадував двічи чи тричи: Читаючи Петрарку, угледївши на одній римській віллї кілька кипарисів, підстрижених на той самий спосіб, розмовляючи про щастє з одним песімістом, який вважав його неможливим лише тим, що шукав його вічного. Однієї ночи сонний я навіть проїздив поуз станцію і той будинок. Приїхавши на зорі в Венецію, я по-

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

жалкував за тим і пообіцяв собі, вертати ся з дневим поїздом.

Через день після приїзду я зустрів в кафе „Флоріан“ художника Джованні Раффінї. Того ж вечера він їхав на село.

— Ти куди їдеш?

— Я наняв маленький будинок біля Баттальї; заїзди до мене, як вертатимеш ся.

Я пообіцяв більше за-для моєї далекої згадки, ніж задля нього.

У десять день після сього, вертаючись до Риму, я вранцї зупинив ся в Баттальї. Коли поїзд минав кипарисовий сад я примітив, що в одному вікні піднялась біленька фіранка, та не міг роздивитись, хто її піднимав. Трівожне сподіваннє знов охопило мене й його нерозсудливість заслїпляла мене все більше, тим менї вже здавало ся, що се доля керує мною, як автоматом. Ще перед роком — хто міг би провістити менї, що я встану в сьому селї більш зацїкавлений й знервований, ніж встав би в якійсь невідомій менї столицї з мілїонами люду? І чом Раффінї оселив ся якраз в Баттальї? І чом справдї зустрів мене за десять годин до відїзду з Венецїї?

Менї було приємно знаходити стосунки між сими несподіванними випадками і віддаватись таємницї. Дивна радість все більше й більше захмелювала мене. Здавалось, що кождої хвилини я був ладен поставити на карту все своє життє.

Раффінї був на станції. Його слуга взяв мій тлумок. Ми вийшло й пішли повздовж широкого села, віддаляючись від желїзницї й від будиночку. Се розчарованнє тяжко вразило мене, нїби Раффінї, слїдою за низкою випадків, мусив мешкати в тому самому будинку й привести мене прямо в сад, який мигцем я бачив двічи. Бракувало лише уявити, що незнана дївчина дожидала мене, що перед десятю хвилинами підіймала фіранку, власне щоб подивитись, чи їду я в сьому поїздї.

Я усміхнув ся. Розсудність брала гору. І як тільки ми стали за селом в великій білій кімнатї, яку Раффінї повернув на студію, я попробував обережно роспитати його.

Він нїколи не бачив з поїзду нї того саду не того будинку. Працював за селом, малюючи захід сонця. Не знав нїкого. Лише почав говорити, я злякав ся, що розібє моє зачарованнє якоюсь певною відомостю, і був сливе вдячний за те, що він нїчого не знав.

— Коли хочеш, після снїданння ходїм на розвідки. Тут всї дуже гостинні. Замутимось чим небуть і зайдемо до них, і нас привітають сердечно, головним чином що ми не тутешні.

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Скажу, що шукаю помешкання.

— Звісно се буде яснїше, нїж сказать, що прийшов шукати щастя, — зідповів Раффінї, який був урівноважений.

Поснїдавши пішли. Червнове сонце слїпило очи, і в вохкому, мяхкому як оксамит повітрі контури кождого дерева по-близу й далеких пагорків зливали ся з блакіттю: реальність і марево змішали ся в уяві. І в тому тремтячому сяєві, споминаючи про мліcть, яка змагала мене, коли я вперше побачив свою мрію, що всміхнула ся до мене, як перша надія до хорого на одужаннї, — я відчув в собі силу, заохочуючу на чинність, ладен був взяти цїле життє — минуле й пришле — і не розважаючи віддати випадку.

В одній поперечній уличцї, що простягла ся між двома живоплітами капріфолї ген аж до желїзницї, ми роздивили ся, знайшли профілї низьких купарисів і вернувшись на дорогу підійшли до дверей.

Памятаю все.

Зелені під лаком ворота з молотком; вузенька стежка по фасаду вимощена круглим каміннєм — кругами й ромбами, відповідно їх кольору — рожевому чи сїрому чи білому; чотирі вікна в першому поверсї були зачинені, окрім останнього з-права, і з лутки його на нас неймовірно дивив ся мурий кіт. Тинк був цїлком новий, фарба свіжа, на стежцї нї травинки.

Ми постукали молотком: відповіла луна в проходї між воротьми й будинком. Нїхто не одгукнувсь. За якусь хвилину постукали знов. Хтось з-середини загупотїв по плитах важкими чобітьми, забряжчав ключами й клямками й одчинив. То був старий.

За ним в кінцї вузького двору в саду видно була галява вся зелена без квіток. Старий усміхав ся привітно, але дивив ся здивовано.

— Пробачте... Ми хотїли спитати, чи ся вілля, або інша яка тут поблизу, не наймаєть ся часом...

— Прошу, прошу.

Ми ввійшли і ворота знов зачинились. Моє серце билось замираючи. Я почував, що марні були мої заходи. „Не побачу її, не побачу. Чого мусить показатись?“ Раффінї менї помагав:

— Ми дуже натрутливі, але ваша вілля така чепурна, така гарненька, така догідна, що ми насмілили ся... Ми не сподївали ся...

Будьте ласкаві. Хочете зайти в садок? На жаль я сам живу в сїй хатї і не можу віддати її вам, але здаєть ся що туди ближче до станції єсть друга, одного адвоката з Падови... Проходьте.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я ввійшов в сад перший. В глибині, між двома кипарисами я побачив її... Вона сидїла на комишовому стільці, знов зодягнена в чорне, зі зложеними на колїнях руками, з високо зведенною головою, висока й ясна, як соняшний промінь. Здавалось в такій напруженій поставі, вона жде когось, прислухаючись. Так, вона дожидала мене, моє щастє було тут, на скілька кроків від мене, далеке від усїх прекрасне, єдине для мене одного. Колиб я не чув слів Раффінні, що замість мене силкував ся бути чемним і не замовкав ще, — я побіг би до неї, щоб сказати їй: — Ось я тут, нарештї, я ваш!

Вона нїби вгадала сї слова, які шалено рвали ся із серця на уста і які я намагав ся здержати, — бо встала й повернула ся до нас. Яка була блїда, але наскільки краща за тую, яку я бачив здалеку як марево на мить. Я відчув, що моє життє, вся надїя, вся енерґія, все моє щастє були там, заховані в тій прекрасній постати, в тих злотистих косах, в тому білому тїлї, в тих стомлених руках, в тих очах що ще не бачив я. Я відчув, що навкруги все інше життє зупинилось...

Права рука старого лягла на мою руку, лїва — на руку, Раффінї. Він задержав нас так, потім з силкуваннєм, прошепотів нам, киваючи на неї, туди де стояла струнка в соняшнім сяєві:

— Моя дочка... Вона слїпа...

З італїйського переклала *О. А.*

МИКОЛА ЗАЛЇЗНЯК.

ПРАЦЇ ОСТАННЬОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОГО СОЦІОЛЬОҐІЧНОГО КОНҐРЕСУ [1]).

Перший інтернаціональний соціольоґічний конґрес зібрав ся в 1894 р. в Анґлії, останнїй — семий в липнї 1909 року в Бернї (Швайцарія). Сї конґреси скликав і орґанїзував Інтернаціональний Соціольоґічний Інститут, який числить між своїми членами багато видатних соціольоґів і вчених цїлого світа. Сей Інститут видає „Annales de l'Institut international de Sociologie“, крім того в звязку з ним стоять ще два видавництва — Revue international de sociologie (12 книжок річно, істнує

[1]) Annales de l'Institut international de Sociologie. Tome XII, contenant les travaux du septième Congrès, tenu à Berne en Juillet 1909. La solidarité sociale dans les temps et dans l'espace. Paris, 1910. Tome XIII, La solidarité sociale, ses formes son principe, ses limites, Paris, 1911.

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вже девятнадцятий рік) і Bibliothèque sociologique internationale, якої вийшло вже коло 45 спорих томів. Починаючи з четвертого конґресу заведено такий порядок, що на обговореннє конґресу ставить ся якесь одно питаннє. З приводу сього пишуть учені свої доклади, які потім читають ся і дискутують ся на засїданях конґресу. Так четвертий конґрес мав на дневнім порядку історичний матеріялїзм, пятий — питаннє про відношеннє між соціольоґією і психольоґією, шестий — про соціяльні боротьби, нарештї останнїй, про працї якого ми хочемо сказати кілька слів — питаннє про солїдарізм [1]).

Предсїдатель сього конґресу Р. Ґарофальо, відкриваючи перше засїданнє конґресу сказав, що на нїм не буде робити ся полїтика нї вироблювати ся економічні програми. „Ми тільки обсерватори і нам треба ними лишити ся. Але з огляду на те, що полїтичні й економічні факти се заразом факти соціяльні, ми маємо право їх досліджувати й оцїнювати, не на основі наших симпатій і антипатій, не наших стремлїнь і індівідуальних темпераментів, але на основі їх соціяльної вартости, з огляду на їх можливі наслїдки". Добрі заміри, які так і лишили ся замірами, бо працї, уміщені в сих двох томах конґресу, показують нам, що скрізь, де мова йшла про такі прояви суспільної солїдарности, як кооперація, професійні спілки, страйки і т. д., кождий учений оцїнював їх инакше, виходячи власне з особистих поглядів на справи полїтичні й економічні. Так одні висловлюють ся з симпатією про сучасний робітничий рух і його орґанїзаційні форми, другі його осуджують за бойовий характер, за його клясовість, за те, що він грозить зруйнувати сучасну культуру, запровадити цїлковиту анархію в економічних відносинах і т. д. Навіть сам д. Ґарофальо, який хотїв станути виключно на становищу обсерватора, не вдержав ся на нїм і виступив у своїй промові проти марксівської теорії клясової боротьби і клясової солїдарности. Бачимо отже, що де мова зайшла про пекучі питання сучасного економічного житя, там зараз проявили ся особисті погляди й оцїнки, які мають в далеко більшій мірі публїцистичний, ніж строго науковий характер.

Перший том праць останнього соціольоґічного конґресу трактує про солїдарність „в просторі і в часї" (dans l'espace et dans le temps). Про солїдарність в часї, себ то про історичний розвиток ріжних форм

---

[1]) Історію сих конґресів і Соціольоґічного Інституту, а також огляд розвитку інституцій для досліджування соціольоґії див. в статях Р. Вормса в „Annales" ; ріжні інформації з области сього руху можна знайти в кожній книжці Revue internationale de sociologie. Докладні відомости про Інтернаціональний Соціольоґічний Інститут в р. 1907 — 10 і про останнїй конґрес, а також про розвиток соціольоґічного руху в сих роках див. в статї Р. Вормса — L'institut international de sociologie de 1907 a 1910 et le septième Congrès (в Annales, т. XII).

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

солїдарности говорить ся в статті Рауля де ля Ґрасрі (Raoul de la Grasserie) під заг. „Ґенеза й еволюція солїдарности“ і Сімона Гальперіна „Про початки солїдарности“. Д. Ґрасрі в своїй статї встановлює чотири стадії в еволюції форм солїдарности: перша — ґенетична або антропольоґічна (солїдарність родини й роду); друга — солїдарність теольоґічна або релїґійна; третя — солїдарність психольоґічна (так називає автор ріжні прояви філянтропії); нарештї четверта стадія — солїдарність соціольоґічна. В сїй стадії, каже він, повстає ціла доктрина солїдарности, с о л ї д а р і з м, який звертаєть ся не до волї людей і не до їх почувань, тільки до їх розуму і хоче встановити між ними взаїмну залежність на підставі прінціпу взаїмної виміни услуг; він хоче осягнути свою ціль „при помочи кооперації і всякого рода асоціяцій між особами, соціяльно протилежними, які на перший погляд мають суперечні інтереси, але в ґрунтї річи залежать одна від одної“. Признати мусимо, що не дуже мудрі будуть читачі, прочитавши таке означеннє четвертої, соціольоґічної стадії розвитку ідеї солїдарности. Але не краще випала і характеристика трьох перших стадій. Се звичайна собі балаканина, яка може мати „науковий“ вигляд хиба тому, тільки, що писана незвичайно туманно і заплутано. На доказ нашого твердження вкажемо на перший розділ статї, де говорить ся про солїдарність в родинї й родї. Перша лїпша праця про родинний і родовий устрій дасть нам далеко краще й докладнїйше понятє про прояви солїдарности в межах родини й рода, нїж се робить автор. На жаль майже те саме мусимо сказати і про статю д. С. Гальперіна „Про початки солїдарности“. Вже далеко краща хоч і писана на спеціяльну тему, статя Ґ. Дюпра „Про відношеннє соціяльної солїдарности до релїґійної еволюції“.

В другій частинї першого тому праць конґресу, що має заголовок „Солїдарність в просторі“ є більше цїкавих статей. Шарль Жід, відомий французький економіст, дає інтересну психольоґічно-соціольоґічну студійку, виясняючи, в якій мірі на солїдарістичний рух у Франції вплинула національна вдача Французів. Далї йде цїлий ряд статей про прояви „солїдарізму“ (кооперації, товариства для взаїмних обезпечень, робітничі спілки, і т. д.) в ріжних країнах: „Солїдарність, як критерій соціяльного стану Анґлії“ Льоха; „Робітничі інституції і добровільна солїдарність в Бельґії“ Гектора Денї; „Солїдарність в Еспанії“ А. Buylla; „Соціяльна солїдарність в Італії“ А. Льоріа; „Соціяльна солїдарність в Нїмеччинї“ Р. Мішельса; „Прінціп солїдарности і солїдарістичні тенденції в Австрії“ Р. Ґольдшайда; „Солїдарність в Угорщинї“ Б. Фельдеса; „На чім тримаєть ся дух солїдарности у російського народу“ М. Ковалевського; „Соціяльна солїдарність в Перу“. М. Корнежо. Сї статї разом дають досить цїкавий образ солїдаристичного руху (беручи се понятє не в док-

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тріальнім розумінню, але просто як змаганнє до обєднування в асоціяції) в ріжних країнах. На жаль одначе запізнене виданнє праць конґресу (він був в осени 1909 року, а перший том його праць вийшов вкінці 1910 р.) зробило те, що тепер майже всї сї статї мають тільки історичний інтерес, бо фактичний їх матеріял вже перестарів ся. Тому поминаючи їх переходимо до другого тому праць конґресу.

Сей другий том складаєть ся з чотирьох розділів. Перший трактує про національну й інтернаціональну солїдарність, другий — про ріжні форми солїдарности, третїй — про загальну теорію солїдарности, нарештї четвертий — про збочення (deviations) і границї солїдарности [1]). Перегляд, хоча би й коротенький, бодай найцїкавійших статей, уміщених в в сїм томі, завів би нас дуже далеко і змусив би вийти далеко поза межі звичайної інформаційно-бібліоґрафічної статейки. Тому ми обмежимо ся тільки на розглядї статей, уміщених в першім розділї, який має для нас найбільшу цїкавість, тим більше, що національне питанне взагалї і форми національної боротьби з окрема досї ще на жаль майже не звертали на себе уваги учених соціольоґів-дослїдників, а коли вони й говорили що про національне питанне, то волїли лїтати в надхмарних висотах абстракції, замість, щоб заняти ся конкретним дослїдом і освітленнєм фактів.

В розділї про національну й інтернаціональну солїдарність проф. Ксенополь виступає прихильником національного прінціпу, д. Новіков — космополїтом, нарештї проф. Штайн стараєть ся погодити національний і космополїтичний прінціпи в понятю інтернаціоналїзму [2]).

---

[1]) Подаємо тут для перегляду зміст другого тому. I. Національна й інтернаціональна солїдарність: А. Ксенополь „Національна солїдарність"; Новіков „Суть людської асоціяції"; Л. Штайн „Космополїтизм, національзм, інтернаціоналїзм"; Л. Кутюра „Інтернаціональна мова" II. Ріжні форми солїдарности: Кохановський „Герої й маса"; А. Чіапеллї „Солїдарність в терпінню"; А. Ґоба „Парляментарна солїдарність"; Е. Фурнер „Асоціяція категорій"; Дж. Берталїнї „Жінка і публичне жите"; Ф. Бюіссон. „Солїдарність в школї"; III. Загальна теорія солїдарности: В. Оствальд „Енерґетика і солїдарність"; П. Ґріманеллї „Огюст Конт і поняте солїдарности"; Е. де-Роберті „Соціольоґічна концепція солїдарности; Л. Філїп „Ріжні сторони солїдаристичної проблеми"; М. Бальдвін „Психольоґічні підстави соціяльної солїдарности; А. Позада „Соціольоґічне означение соціяльної солїдарности"; М. Корнежо „Солїдарність, як сінтез соціольоґії"; IV. Збочення й границї солїдарности: Ів. Ґюйо „Солїдарність й її збочення"; Ф. де-Люка „Границї людської солїдарности"; Г. Шапіль „Біольоґічні границї солїдарности"; Л. Буржуа „Соціальні границї солїдарности".

[2]) Річ варта уваги: Ксенополь є проф. на університеті в Яссах, в Румунії, отже належить до невеликої нації, яка не так давно здобула собі незалежне національне істнованнє; Новіков, який виступає в оборонї космополїтизму, — Росіянин

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Почнемо з статї д. Ксенополя. Вихідні точки його розумовань такі. Між звязками, які лучать людей в більші ґрупи, одним з найсильнїйших, на його думку навіть найсильнїйшим, є звязок національний. Його основною силою є елємент національної вдачи. Всї инші соціяльні елємети, каже він, як наприклад релїґія, торговля, житє в одній державі лучать людей між собою випадково; натомість національність має корінне в самій психо-фізичній конституції людського єства, вона становить частину його природи. Найкращий приклад сьому — факт, що нема на світї людей in abstracto, але кождий з них конкретно має окремі національні прикмети. Сї прикмети проявляють ся на внї спочатку в фізичнім типі, яким відріжняють ся від себе раси і народи, а далї, і ще виразнїйше — прикметами інтелєктуальними і моральними, себ-то способом, яким людина реаґує на зовнїшні і внутрішні подражнення. Сї прикмети інтелєктуальні і моральні проявляють ся в способі, яким ріжні етнїчні одиниці приймають і відтворюють красу (артистична творчість), в їх звичаях, які інстинктово реґулюють соціяльне, полїтичне й юридичне їх житє, але найбільше в основнім, на думку Ксенополя, елєменті всякої національности — в її мові.

Насамперед він виясняє значіннє мови, як такої. Мова, каже він, се соціяльний звязок par excellence, який лучить людей; вона є способом, при помочи якого люде, обмінюють ся ідеями, а людина власне тим ріжнить ся від звірини, що є єством думаючим. Заразом мова є соціяльним витвором, бо могла повстати тільки при спільнім житю людей; вона не могла бути, колиб люде жили ізольовано від себе. Та мова не є тільки способом для передавання ідей; вона утревалює й охороняє їх від загину. Се особливо добре осягаєть ся від того часу, як винайдено письмо, яке є нїчим иншим, як матеріалїзацією думки при помочи видимих знаків. Мова, матеріалїзована в письмі, лучить людей в часї і просторі й заразом незвичайно розширює їх межі. Звірина бачить тільки ті околиці, в яких сама буває, і живе тільки в означенім періоді часу, який кінчить ся з її смертю; натомість людина живе одночасно в усїх місцях, де говорять її мовою, і навіть смерть кладе кінець тільки її фізичному істнованню, а не духовому, бо се духове істнованнє, в його матеріалїзованих формах, і особливо в мові, тягнеть ся далї. Ось чому людскість має історію свого духа, а звірі мають тільки орґанїчний розвиток, який припинив ся у людей, щоб дати місце їх інтелєктуальному розвиткови. Розвиток цїлої цівілїзації є вислїдок постійного поступу ідей, матеріалїзованих і перехованих спочатку при помочи мови, а потім при помочи

давнїй член торговельної палати в Одесї; Людвік Штайн, інтернаціоналїст, професор університету в Берні в Швайцарії, краю, де національне питанне давно вже полагоджене при помочи відповідних полїтичних інституцій.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

письма. А сам поступ ідей став можливий тільки завдяки мові. Так оцінює д. Ксенополь ролю мови, як такої, взагалі.

Одначе людність, як така, не має одної мови. Кождий нарід має свою власну мову, значить, має своє власне знарядде розвитку. Якіж є наслїдки сього факту? Насамперед, відповідає д. Ксенополь, наслїдком неоднаковости мов рветь ся великий соціяльний звязок цїлої людскости: він кінчить ся на границях кождого народу. Люде ріжних народів не розуміють себе, стають через се ч у ж и м и один для одного. Тому замість утворити одну суспільність, люде утворили їх стільки, скільки є окремих мов. „Тільки виїмково, наслїдком історичного розвитку, могли етнїчні елєменти з ріжними мовами бути присилувані до спільного житя, і се стало ся на нещастє і для тих, хто силував, і для тих, хто сьому силуванню мусїв підлягти". Ріжниця мов, на його думку, інтимно звязана з ріжницею рас, з психо-фізичною конституцією людських конґльомератів; тому спочатку кожда раса мусїла говорити окремою мовою. Що до націй, вони взагалї представляють з себе психо-фізичну мішанину ріжних рас, і тому ріжниця мови окремих народів залежить від того, що ся мішанина у кождого народу відбувала ся в иншій пропорції. Факти показують, що мови бувають ріжні навіть тодї, коли елєменти, які війшли до комбінації, з якої повстали народности, суть майже однакові. Наприклад еспанська мова досить ріжнить ся від португальської, а тим часом сї мови вийшли майже з тої самої мішанини рас. В основі були Ібери і Люзітанцї, далї прийшла домішка Римлян, а потім Ґерманців — Свевів й Алянів в Португалії, Візіґотів в Еспанії, нарештї все се перейшло пізнїйше через арабський вплив. Часом буває так, що на ріжні народи найбільше впливає інтелєктуальний елємент якого небудь иншого народа, як се є у так званих латинських народів: Французів, Італїйців, Еспанців, Португальців і Румун. Їх мови близькі до себе завдяки впливови латинської мови й латинської культури, хоч з фізичного боку римський елємент узяв дуже малу участь в формованню сих народів. Ріжні расові й инші елєменти, инакше і в ріжних пропорціях скомбіновані, витворюють народи з рідними вдачами. „Нема, каже Ксенополь, закону повстання мов і національностей; існують тільки серії фактів, які в результаті дають оріґінальні витвори, що більше не повторюють ся. Національности ріжнять ся від себе насамперед мовою. Границя народів сягає так далеко, як сягає границя їх мов; тому національности старають ся витворити окремі держави. „Ось чому, каже д. Ксенополь, в наші часи могутня течія силкуєть ся розбити історичні формації, які повстали всупереч сим природним тенденціям, і політичне житте так сильно схвильоване аспіраціями до орґанізації держав на підставі прінціпу національної єдности. Поступ був результатом виміни ідей,

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

а самі ідеї могли обмінювати ся тільки при помочи мови, тому етнічні одиниці з однаковою мовою стали головними орґанами сього поступу". Правда, істнує один нарід, який говорить ріжними мовами, але всеж становить один нарід. Се Жиди, які однаково добре говорять у Франції по французьки, в Німеччині по німецьки і т. д., але їх вяже в одну національну цілість їх релїґія. Сей виїмок пояснює Ксенополь тим, що в Семітів релїґія мала виключне значіннє: пригадати тільки, що власне семітська раса дала початок трьом великим монотеістичним системам— юдейській, християнській і магометанській. Се правда, каже він далі, що колись релїґія мала величезне значіннє в справі солїдарізовання людей між собою. Пригадаймо тільки домінуюче значіннє римської церкви від середніх віків аж до сучасної доби, пригадаймо ворожнечу між державами католицькими і протестантськими в сучасности, яка в значній мірі залежить також від релїґійних ріжниць. Се показує, що навіть досї релїґія, або точнійше церква, має великий вплив на солїдарність людей між собою. Але з другої сторони не можна заперечити, що релїґійний чинник занепадає все більше, а чисто національний набирає все більшої сили.

Психофізичний витвір раси, мова на думку д. Ксенопола має глубокий вплив на ум, для якого вона є орґаном його виявлювання. Кожда мова має скарбницю властивих їй слів, зворотів, форм; крім того кожда мова на свій спосіб розміщує слова в реченню й речення в бесїдї. Всї сї властивости витворюють окремий спосіб думати, виявлювати свої ідеї. Звідси походять ріжниці в літературі, поезії й фільозофії окремих народів. Сї ріжниці проявляють ся далї й в усїх инших областях— в архітектурі, скульптурі, малярстві, музиці, танці, в области моральних і правних понять, а навіть в области наукових дослїдів, бо хоч наука скрізь однакова, одначе виклад наукових правд, його ясність, виразність і докладність залежать в значній мірі від мови даного народу.

Коли мова є таким чином одним з найважнійших елєментів житя народу, то зрозуміло, чому люде так люблять свою рідну мову, так культивують її й боронять часом навіть з небезпекою для свого житя, чому зневага власне рідної мови часом видаєть ся далеко прикрійшою й болючійшою, ніж навіть покривдженнє в области відносин економічних або полїтичних. „Мова — се один з найдорожчих скарбів народу", каже д. Ксенополь.

Одначе всеж не сама мова є звяком національної солїдарности. Істнують ще инші звязки, які лучать людей в етнічні цілости, які називають ся національностями. З них автор зазначує тільки два: к р а ї н у й і с т о р і ю, й на сім обмежує свій виклад. Подамо далї коротко його головнійші міркування.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Земля, на якій нарід живе, каже він, дуже впливає на його душу. Клімат впливає на фізичну сторону раси, а тим самим і на сторони моральну й інтелєктуальну. Природа землі, на якій живе нарід, й її ґеоґрафічна конфіґурація впливають на спосіб життя сього народу, на його діяльність, на характер вражінь, які він одержує зовні. Людина родить ся й живе в певнім кутку землі, з ним вяжуть ся її найдорожчі спомини, повстає далі ідея рідного краю; сим пояснюєть ся, на думку автора, чому народи так привязані до своєї землі, чому вони волїють проливати свою кров, ніж уступити кавалок землі, на якій вони живуть. Можна сказати, що автор міг би докладнійше й краще вияснити вплив, який має територія і цілий звязаний з нею комплєкс природних і економічних умов на витвореннє і вдачу національностей. Матеріялів і спостережень до сього ріжні науки (етноґрафія, етнольоґія, антропольоґія, історія економічного розвитку окремих народів) нагромадили вже досить, і зібраннє їх в одну цілість, опрацьованнє й відповідне освітленнє було би дуже вдячною роботою для соціольоґа, який схотів би студіювати питаннє про національности на підставі конкретних фактів. Одначе поки що сього нема, й тому переходимо до міркувань автора про третій елємент національної солїдарности, про історію.

Він зовсім коротко вказує на те, що досі в відносинах між народами панувала звичайно сила, і що границі держав зовсім не сходять ся з границями національностей. Тому каже він, велика проблєма нашого часу — утворити держави, які стояли би в згоді з принціпом національности. Се стремлїннє пробиваєть ся все більше й більше, воно модифікує державне житє на Балканах, зробить своє в Австрії і в Росії й на Угорщині, де тепер уряд всю силу державної орґанізації звертає на задавленнє сього небезпечного для нього руху. „Держави, каже він, які не мають такої могутньої підстави, як спільна національність, побудовані на піску і як політичні цілости мусять загинути“. Ось головні думки сього будь що будь цікавого реферату. Йому треба закинути, що він всеж занадто побіжно й неповно освітлює питаннє про солїдарність, яка лучить людей в національности, за мало уваги звертає на факти як сучасного так і історичного житя; одначе багато думок автора можна признати за справедливі, можна знайти для них докази. Занадто велика абстрактність і відірваність від конкретної дійсности — ось головна хиба праці д. Ксенополя.

Але в ще більшій мірі се треба сказати про величеньку статтю д. Я. Новікова про „Суть людської асоціяції“. Се клясичний приклад резонованя, чистої абстракції. Автор починає здалека — з твердженя, що асоціація се загальне явище в природі, котре істнує не тільки в области біольоґії й соціольоґії, але навіть хемії. Коли. каже він, дві

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

краплї води приходять з собою в контакт, вони зливають ся і творять одну більшу краплю. Коли в контакт між собою приходять крапля води і крапля живого срібла, вони не зливають ся. Тїла, се конґльомерати, утворені з величезного числа атомів, які можуть сходити ся з собою. Се, на думку автора, перший ступінь асоціяції. Коли асоціяція має вагу вже в хемічнім світї, її роля дуже зростає, можна сказати навіть стає домінуючою в світї біольоґічнім. Властиво кажучи, кожде живе єство се асоціяція. Натуралїсти говорять про одноклїтинні й многоклїтинні орґанїзми. На думку автора, се подїл довільний, оснований тільки на недосконалости людських приладів до досліджування. „Ультрамікроскоп, каже він, виказав, що найпростїйші клїтини се цїлі світи, зложені з дуже неоднакових і складних частин. Одноклїтинні єства се суспільности. Таким чином нема в природї справжнїх одноклїтинних орґанїзмів, себ-то таких, які не представляли би з себе асоціяції". Ще в більшій мірі асоціяціями, справжнїми суспільностями, як каже автор, суть многоклїтинні орґанїзми. Наприклад людське тїло, се асоціяція 460 трилїонів клїтин, з яких складаєть ся орґанїзм, складність котрою переходить всяке виброженнє. „Житє й асоціяція, каже автор, се з певного погляду вирази сінонїмічні".

Щож означує вираз асоціяція? — Взаїнне дїланнє одного тїла на друге, відповідає автор і доводить се такими прикладами. Поставмо коло себе кавалок порфіру й кавалок мармуру — вони будуть один коло одного, але не будуть творити асоціяції, не зважаючи на свій безпосередний контакт, бо нема зміни в кавалку мармура, яка би походила від того факту, що він лежить коло порфіру і навпаки. Так само устриці на мілинї не творять суспільности, бо не дїлають одна на одну. Суспільність, каже автор, появляєть ся скрізь, де повстає взаїмне віддїлуваннє, а матеріяльна близькість або віддаленнє тут не грають нїякої ролї. З сього автор робить висновок, що кожде живе єство се суспільність і кожда суспільність, звіринна чи людська, се живе єство. „Наприклад Анґлія і Франція се живі істоти, або коли хто хоче, живі коллєктивности, які мають свою власну індівідуальність, яка переховуєть ся протягом віків".

Виказавши на сих прикладах справедливість свого основного твердженя, що явище асоціації має універсальний характер, автор переходить до розгляду, в чім полягає її дійсна суть. На його думку, в области біольоґічного житя, а тим самим і соціяльного, асоціяція є способом інтензифікації житя осібника. Асоціяція клїтин, каже він, дає кождій з них більшу житєву силу, нїж яку вони могли мати, як би були ізольовані. Асоціяція людей дає кождому, хто до неї належить, більшу фізичну й умову енерґію, нїж яку чоловік міг би мати, живучи ізольовано. Основне зна-

Generated on 2015-08-04 18:28 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чинє асоціяції полягає в тім, що в ній відбуваєть ся не тільки додаваннє житєвої сили, але й її помноженє. Коли один чоловік може підняти 30 кільоґрамів, то 100 людя, асоційованих і орґанізованих, можуть підняти не тільки 3.000 кільоґрамів, але 30.000 кільоґрамів і навіть більше. Сто асоційованих осіб будуть мати силу не тільки сто разів більшу ніж кожда з них з окрема, але в багато разів більшу. Се найкраще видко з відомого прикладу Жан-Батіста Сея про вироблюваннє карт до ґрання. Трийцять робітників, розділивши між собою відповідним способом працю, можуть виробити денно 15.000 карт, себ-то на одного робітника припадає 500 карт. Працюючи ізольовано, кождий робітник міг би виробити тільки дві карти денно. Таким чином в сім прикладі асоціяція дає силу 250 разів більшу від простого додавання сил. Сей окремий факт, каже автор далі, можемо узагальнити. В суспільствах обробляють землю, другі здобувають ріжні металї й матеріяли до палива, треті виробляють тисяч найріжнороднійших предметів, четверті віддають ся науковим дослідам або творять предмети штуки: поеми, драми, романи, картини, опери. Явище обміну робить те, що кождий член суспільности ніби був одночасно і рільником, і шахтаром, і промисловим робітником, і вченним, і поетом, і маляром або музиком. Можна собі уявити, як безконечно менше міг кождий чоловік мати й творити всяких дібр, якіб йому справді довело ся самому все собі постачати. Таким чином без асоціації сума втіх, з якої ми моглиби користати, була би безконечно зменшена. Се значилоби, що була би безконечно зменшена житєва інтензівність нашого єства. Поділ праці зводить до мінімума час, потрібний для осягнення бажаного результату, дає можливість в ту саму одиницю часу робити максімум житєвої інтезивности. Та асоціяція крім того продовжує житє одиниці в часі. Найпростійші орґанізми, які плавають в воді живуть ледве кілька годин. Клітини, асоційовані в числі 460 трилїонів, які творять людський орґанізм, можуть жити коло 100 літ. Тим часом клітини, з яких складаєть ся людський орґанізм, і деякі, простійші орґанізми дуже подібні до себе. Те саме треба сказати і про житє людей в суспільности. Ізольована людина в первіснім стані мала стільки небезпек, що її житє було дуже ефемерним. Навпаки, в великих і добре орґанізованних асоціяціях, як Німеччина або Анґлія, пересічна довгість житя все більше й більше зростає. Таким чином асоціяція позволяє людям продовжити своє істнуваннє. Се відносить ся також до цілих суспільностей. Окремі осібники й цілі покоління Французів або Анґійців умирають, але французька й анґлійська нації живуть і розвивають ся.

Тепер ще одно питаннє: яким способом здійснює ся асоціяція? — При помочи виміни услуг, або инакше кажучи при помочи житєвої цірькуляції, як каже автор. Без виміни услуг ніяка асоціяція неможлива.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Устриці на мілині власне для того не творять асоціації, що між ними нема сеї виміни услуг. Ся виміна появляєть ся в простійшій формі у деяких водяних поліпів і — досягає величезних розмірів у висших орґанізмів. „Де кінчить ся циркуляція, каже автор, там кінчить ся й асоціяція. Між людиною, яка проковтнула камінець, і сим камінцем нема ніякої житєвої циркуляції, значить, нема ніякої асоціяції, хоч вони й стоять в безпосереднім контакті між собою. З сього можемо бачити, що асоціяція зовсім не залежить від матеріяльної близькости або віддалення. Границя асоціяції сягає так далеко, як далеко сягає житєва циркуляція. З сього автор робить дуже важний для його дальшої арґументації висновок, що границі суспільностей кінчать ся там, де кінчить ся виміна услуг. Ся виміна услуг в суспільностях — се виміна ріжних продуктів, инакше кажучи — торговля. Житєва циркуляція між суспільними орґанізаціями — се переміщуваннє людей, продуктів і ідей. Її вага збільшуєть ся з розвитком цівілізації. Число осіб, які переміщують ся з одного місця в друге при помочи залізниць і параходів виносить тепер цілі мілїони, число товарів цілі десятки мілїардів кільоґрамів. Число ідей, які пускають у світ ґазети, журнали, книги, курси і т. д. не підлягає обчисленню. Результатом діференціяції (зріжничкованнія) чинностей, виміни услуг і житєвої циркуляції є у біольоґічних орґанізмів солїдарність окремих частин. Ся солїдарність часом буває така велика, що ушкодженнє одної частини може потягнути за собою смерть цілого орґанізму. Те саме явище бачимо і в суспільностях. Тепер Анґлія власною продукцією збіжа могла би живити свою людність тільки протягом 91 дня з 365. Таким чином, колиб Анґлійці перестали одержувати збіже з инших країм, вони мусїли би всї вимерти з голоду і вже більше не було б анґлїйскої нації.

„Таким чином, каже автор, ми бачимо в природі безконечний ланцюг асоціяцій: атоми лучать ся в молекули, молекули творять хемічні тїла, незвичайно складні хемічні тїла творять протоплязми, з протаплязми повстають клїтини; клїтини витворюють величезну масу найріжнороднїйших цілостей, між ними такі орґанізми, як людське тїло, яке складаєть ся з 460 трилїонів клїтин. Далї людські одиниці лучать ся в кляни, орди, племена, в села, міста, держави, в національности й ґрупи з однаковою цівілїзацією. Сї цівілїзаційні ґрупи стоять між собою в постійнім контакті. Асоціяція — се унїверсальний і постійний факт, який не знає ніяких границь. Починаючи ся на періметрі в одну тисячну частину мікропа, вона розширюєть ся на періметр в 144 мілїона квадратових кільометрів (стільки виносить поверня континентів і островів). І величезна асоціяція, яку творить наш рід, містить у собі не тільки людей, але також цілість живих істот (домашніх звірят, поживних ростин і т. д.), яких чоловік, щоб так сказати, втягає в свою орбіту. Всї сї величезні сполученнія витворила

Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

одна непогамованя і вічно дїлаюча сила: змаганнє осібника до інтензифікації житя.

Таким чином житє се асоціяція. Значить, як довго буде істнувати на землї житє, так довго могутність асоціяції буде все зростати, инакше кажучи, границї асоціяцій будуть все розширювати ся. В той момент, каже автор, як нїщо не буде спинювати циркуляції ідей, збіжа і людей, нїщо не може спинити розширеня людської асоціяції, бо асоціяція і житєва циркуляція — се ідентичні факти. Після сих передвступних, щоб так сказати, мірковань автор переходить до властивої теми.

Бажаннє осібника збільшувати інтензивність життя, каже він, витворило села, міста, держави, національности; се саме бажаннє пхає тепер цїлий людський рід до утворення федерації. Досї більшість людей не бачить асоціяції, вищої від національности, або точнїйше кажучи, не відчуває такої асоціяції. Се одначе не значить, що такої асоціяції нема; вона не тільки істнує, але й розвиваєть ся. Не хотячи признавати асоціяції, ширшої від національности, ми думаємо, що асоціяція не вийде з рамок національности, що вона має свої межі. Се, на думку автора, велика помилка. Колиб так було, каже він, се значило би, що живе єство не змагає до експанзії свого житя, а се значить, що живе єство є неживе, що неможливе й суперечне. Помилка, яка каже, що асоціяція має свої межі, збільшуєть ся другою, ще гіршою помилкою. Асоціяції, які ми признаємо (держави, національности), здають ся нам корисними. Ми досконало розуміємо, що сї асоціяції збільшують житєву інтензивність осібника. Але на всякі асоціяції, які ще не дійшли до нашої свідомости, ми дивимо ся ворожо. Ми розглядаємо їх, як шкідливі, відкидаємо їх, „робимо зусилля, настільки героїчні, наскільки смішні, щоб перешкодити їх повстанню й орґанїзованню“. Автор наводить такий приклад. З винаходом телеґрафів, зелїзниць, пароходів, автомобілів Европа в дійсности становить один соціяльний орґанїзм. Доказом сього, на його думку, є те, що нї одна европейська нація не може більше вижити з власної продукції. „Та через те, що люде, які кермують імперіями, не розуміють ще, що Европа становить один соціяльний орґанїзм, вони підтримують сей неможливий стан інтернаціональної анархії, який називаєть ся узброєним миром“. Асоціяція клїтини, каже він далї, корисна для кождої окремої клїтини, так само загальна асоціяція людського роду корисна для кождого мешканця нашої землї. Се з тої простої причини, що кожда асоціяція має на метї збільшеннє житєвої інтензивности осібника. Правда, багато людей думає, що всесвітня монархія поклала би край людській цівілїзації. На думку автора сї люде змішують дві річи, зовсїм неоднакові. Для них всесвітня монархія і всесвітнїй деспотизм річи, яких не можна відділити від себе. Очевидно, каже він, що всесвітнїй деспотизм поклав би край

Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

цівілїзації. Асоціяція може бути зле орґанїзована, і наслїдком сього може бути шкідливою; одначе в сїм випадку не асоціяція зменшує житєву інтензивність осібника, а лиха орґанїзація асоціяції. Всесвітня деспотична монархія була би нещастєм, але не тому, що вона всесвітня, але тому, що деспотична, себ-то така, яка не поважає прав осібника. Навіть найменша асоціяція, родина наприклад, може при лихій орґанїзації викликати багато страждань. Досконалість полїтичної орґанїзації не залежить від її теріторіяльних розмірів. Сполучені Держави Північної Америки з їх 9 мілїонами квадратових кільометрів мають інституції далеко кращі, ніж яка небудь маленька муринська монархія, яка розтягаєть ся на кілька селищ.

„Таким чином, резюмує автор, асоціяція, се спосіб, який побуджує, помножує житєву інтензивність осібника. Могутности асоціяції нема нїяких меж—нема ні часу, ні граничної лїнії, деб асоціяція перестала помножувати житєву інтензивність осібника, се значить перестала би бути корисною. З сього виходить, що кожда людина, яка живе на земній кулї, осягне найвищу точку житєвої інтензивности в той час, коли цїла людскість утворить одну полїтичну асоціяцію, цїлковито зорґанїзовану. Всесвітня федерація людского роду і максімум житєвої інтензивности осібника — се ідентичні вирази. Чим більше суспільности розділені, тим ґіршим блїдїйшим є істнованнє осібників, з яких вони складають ся; чим більше вони злучені, тим розкішнїшим (exubérant) є життє сих осібників. Щож значить властиво вираз розкішне життє? Се значить стан здоровля. Про осібник, який може давати максімум своєї житєвої сили, ми кажемо, що він є в здоровім станї... Я тільки що показав, що кождий осібник, який живе на землї, осягне найвищу точку житєвої сили, коли утворить ся загальна федерація людського роду. Максімум житєвої сили — се сінонїм здоровля; людський рід — се цїлість живих людей; таким чином можна сказати, що всесвітня федерація — се здоровий стан людського роду. Здоровий стан ми уважаємо за нормальний, а з другого боку за раціональний. Таким чином можемо сказити, що всесвітня федерація — се нормальний і раціональний стан людського розуму. Протилежністю здоровля, як стану нормального і раціонального, є хороба. Її мусимо розглядати, як стан анормальний і нераціональний. Хороба — се стан, від якого ми хочемо визволити ся як найскорше, щоб повернути до здорового стану... Таким чином, коли всесвітня федерація є нормальним і раціональним станом людського роду, то не федерація, инакше кажучи, всесвітня анархія, непорядок, дезорґанїзація суспільностей — се стан ненормальний, нераціональний, одним словом — стан патольоґічний, хоробливий“.

Так при помочи словесних розумовань арґументує автор свою теорію всесвітньої федерації. Одначе коли ся справа є така проста й ясна, як її представив автор, то чому досї людськість не утворила такої феде-

Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

рації, чому вона досї протягом цілого ряду вікiв пробуває в хоробливім станї? Се тому, каже автор, що більшість людей думає, що можна легше збогатити ся, грабуючи инших, нїж працюючи самому. Ся фатальна помилка на цїлі вікы дала напрям нашому істнованню. В серединї суспільностей люде все змагають ся грабувати одні одних. Одна суспільність все силкуєть ся грабувати другу. Сї змагання розділяють людей на ворожі ґрупи, діссоціюють їх. Особливо війна є найгіршим явищем соціяльної діссоціації. Коли асоціяція є явищем нормальним і збільшує житєву інтензивність осібника, то діссоціяція, як її протилежність, сю інтензивність зменшує, значить є явищем анормальним, убійчим. І далї автор широко полємізує проти соціольоґів, особливо Лестера Уорда, які думають, що боротьба рас в соціольоґії, се те саме, що боротьба за істнованнє в біольоґії. Соціольоґія, кінчить він свої розумованнї, веде нас до висновку, що щастє людей полягає в утворенню загальної асоціяції людського роду.

Перше нїж дати свої критичні уваги про сю роботу д. Новікова, скажемо ще кілька слів про статю Л. Штайна „Космополїтизм, націоналїзм, інтернаціоналїзм". Вона дуже коротенька (чотирі сторінки) й зовсїм загальна. Постараємо ся передати основні думки автора його власними словами.

„Клясики фільозофії і поезії XVIII і XIX вв., каже він, нам п р о п о в і д у в а л и космополїтизм, клясики полїтики, як Мацціні, Кавур і Бісмарк, р е а л ї з у в а л и націоналїзм в державах середньої Европи, клясики фізичних і технїчних наук, як Стефенсон, Едісон, Марконі, Цеппелїн, які змінили способи комунїкації між народами, нам дали інтернаціоналїзм". Космополїтизм мусїв упасти, бо він не числив ся з розвитком індівідуальности, з расами, нарештї з національностями. Натомість націоналїзм особливо підчеркував значіннє національности, ті риси, якими одна національність ріжнить ся від другої. „Треба, щоби космополїтичний хаос був очищений і перемінив ся в національний космос; допєрва тодї можна думати про свідомий інтернаціоналїзм". „Космополїтизм належить до минулости, націоналїзм до теперішности, навпаки інтернаціоналїзм, який виріс з націоналїзму й асімілював ся з ним — се будучність людського роду". Ось головні думки сього комунїката.

Погляди, як бачимо, инакші, нїж ті, які висловлює д. Новіков, ріжнять ся вони й від поглядів д. Ксенополя. Одначе всї три автори грішать тим самим гріхом — всї вони занадто далеко стоять від фактів справжнього житя, мов умисно закривають очи на дійсність. В найбільшій мірі се відносить ся до роботи д. Новікова, який найдокладнїйше з них усїх розвинув свої ідеї.. Правда, він має рацію, коли доводить, що асоціяція має унїверсальний характер, має рацію, коли каже, що вона

Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

збільшує житєву силу злучення в ній осібників. Одначе він забуває про цілий ряд инших явищ житя. Він вказує наприклад на той факт, що з розвитком обміну услуг, з розвитком способів комунікації, докладнійше і повнійше кажучи, з розвитком капіталістичної господарки асоціяція незвичайно розширила свої межі. Се правда, дійсно вже можна говорити про світову торговлю, про світовий ринок, про світову індустрію і т. д. Мало того, сї світові інтернаціональні відносини все більше й більше розвивають ся, творять ся таким чином все більші й більші асоціяції. Пригадаймо хочаб інтернаціональні кооперативні спілки. Одначе теорія вселюдської асоціяції, яку розвинув д. Новіков занадто відгонить духом раціоналістичної фільозофії XVIII ст., зовсім не числить ся з реальними умовами житя і для того не може мати стійности. Треба вже раз порвати з соціяльним оптімізмом економістів клясичної школи. Правда, що поступ науки й індустрії зробив те, що тепер всї народи тїсно звязані між собою. Одначе не треба забувати, що він же висунув боротьбу за ринки, національні й інтернаціональні, й тим самим утворив могутне жерело нових конфліктів між національностями. З другої сторони, в середині самих національностей він викликав до житя нові ворожі сили, нові жерела конфліктів: пригадаймо собі повстанє кляс, боротьбу між ними, повстанє клясової солїдарности й цілого ряду асоціяцій, які ся клясова солїдарність покликала до житя — робітничі спілки, кооперативи, трести, ріжні орґанїзації капіталістів і т. д. А д. Новіков мов умисне закриває очи на всї сї факти.

Підїм далї. Він каже, що люде не хочуть бачити, що істнують асоціяції вищі від національностей і від держав, котрі тим самим дають можливість осібникам ще в більшій мірі збільшувати свою житєву інтензивність. Одинока причина, що досї вони ще не перевели в житє всесвітної федерації цілого людського роду — се війни, викликані охотою збогачувати ся чужим коштом. Чи ж так є в дійсности? Насамперед люде звертають більшу увагу на асоціяції менших розмірів, як національність і держава, тому, що вони найбільше безпосередно їх обходять. Національність, наприклад, се асоціація того роду, що без неї, поза нею нема нїодної людини; істнованє сеї асоціяції як найтїснійше вяжеть ся з культурним розвитком і матеріяльним добробутом осібника, або уживаючи термінольоґії д. Новікова—зі збільшенєм його житєвої інтензивности. З другої сторони, знаємо як недосконало й досї уряджені сї так важні асоціяції, як національність і держава, як багато ще праці й тяжких зусиль треба затратити, щоб вони були добре зорґанїзовані й тим самим давали злученим в них осібникам весь максімум збільшення їх житєвої інтензивности, який вони можуть дати. Пригадаймо собі, що ті самі модерні способи комунікації, про які з таким захватом говорить

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

д. Новіков, перекидають з місця на місце міліони робітників і селян, голодного і некультурного люду, який жене світами власне тому, що лиха орґанізованість таких асоціяцій, як держави і національности, а не якісь асоціяції вищі від них. І коли се правда, коли дійсно сї основні асоціяції ще досї так лихо уряджені, то що вже тут говорити про уряджуваннє вищих асоціяцій. Не значить се, що вони непотрібні або й шкідливі, а значить тільки те, що поліпшуваннє й розвиток асоціяцій мусить іти з долини в гору, а не навпаки.

Все се елєментарні уваги, але їх треба було зробити, щоб виказати безплодність відірваних від житя й односторонних розумовань космополїтичної теорії д. Новікова. Національне питаннє в усій його многосторонности — національний розвиток окремих народів з погляду культурного, економічного, полїтичного, соціяльного, форми національного гнету й національної боротьби, відношеннє між рухом національним і соціяльно-полїтичним і т. д. — на жаль досї майже не звертало на себе уваги дослїдників - соціольоґів. А тим часом матеріялу, який дає можливість робити основні студії над сим питаннєм, призбирало ся досить. Його треба тільки використати. І для соціольоґів, коли вони хочуть бути справжнїми ученими дослїдниками, а не схоластиками, найкраще звернути ся до обробленя сього матеріялу. Тодї тільки їх роботи будуть мати більшу наукову та й практичну вартість, нїж ті, з котрими ми отсе познайомили ся.

IGNOTUS.

По виборах.

І так, хвалити Бога, період виборчої кампанїї маємо вже за собою. Три рази підряд ходив східно-галицький виборець до виборчої урни нїм нарештї міг собі сказати, що свої конституційні виборчі права і свій національний і партийний обовязок в цїлій повні виконав. Кінець кінцем по останнїм виборчім терміні, 3 липня (звичайно кілька днїв потім пізнїйше) дізнав ся про вислід свого голосования. При тім український виборець найбільше активний конституційний горожанин з розчарованєм не дочислив ся двох мандатів з двацяти восьми, запоручених йому виборчим законом. По переведенню відповідної математичної операції ся страта може бути виражена в формі 7 %. Та щасливий в решті той, що діждав ся хвилї, в якій міг свою, оправдану зрештою, цїкавість заспокоїти. В Галичинї далеко не всякому се дано. Буває иноді що виборець, який показує більший нтерес до свого конституційного права і до виборів, принайменше коли

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

той інтерес дорівнює такомуж інтересови адміністраційних властей, — так кажемо такий виборець і лишаєть ся де небудь оподалїк виборчого місця і вже до дому не вертає... Для справедливости треба зазначити, що саме при сьогорічних виборах напр. в Дрогобичи таких виборців лишало ся більше, ніж за всї дотеперішнї виборчі кампанії разом взяті... щось коло 27 душ. Очевидно, такі річи роблять ся з висших педаґоґічних мотивів. Галицька адміністрація, дбайлива о вихованнє суспільности, тим способом змагає до вироблення серед неї рівноваги і спокою nequidnimis. Та зачнїм з початку.

Вибори по-за Галичиною пройшли менш більш спокійно, себто без особливих заворушень на зверх, хоч розуміеть ся при завзятій партійній боротьбі. Наймаркатнїйшим їх результатом був розгром першої дотепер в парляментї і в цїлій державі партії, християнсько-суспільної, або коротше клерикальної, яка з першого, що до числа мандатів злетїла тепер на третє місце. Упадок сей тим більше характеристичний, що насамперед доволї несподіваний — несподіваний принаймнї в таких розмірах, як страта щось коло двадцяти мандатів, по друге — що се лучило ся в самім центрі сили тієї партії в Відні, де християнсько-соціяльні при першім голосованню здобули заледво два мандати з посїданих 18-ти. З сього упадку скористали передовсїм нїмецькі лїберали і соціял-демократи, що йшли доволї солїдарно проти спільного ворога, а через те потім і подїлили між себе християнсько-суспільне наслїдство. Першим результатом того був упадок нїчим досї незахитаного президента мінїстрів Бінерта. Правду мовити, з виїмком проголошення озлобленими по виборах християнсько-суспільниками „полїтики свобідної руки“, що зрештою само собою нїчого ще не значить—то особливих причин уступлення Бінерта не було. Адже правительство перед виборами не оповістило якоїсь своєї загальної проґрами, на підставі котрої австрийські партії мали б іти до виборчого бою. Через те саме упадок клєрикалів не повинен був тут грати ролї, тим більше, що побідні лїберали вступлять до правительственної більшости так само, як і побиті християнсько-суспільні. Значить виглядїв на будуче в справі зміни дотеперішньої системи правлїння нема нїяких. Тому то крім Бінерта і мінїстрів Вайскірхнера і Ґломбіньского, що через упадок своїх партий мусїли уступити, склад правительства лишив ся дальше такий самий.

Що до инших країв, то вибори, як можна було наперед знати, не принесли скільки небудь серіозних змін в партійнім уґрупованню, з виїмком чеських країв, де вибори теж зазначили ся упадком клерикальної партії, яка зрештою тут і перед тим не мала великого значіння. Та отсей загальний і здавалось би найбільш характеристичний симптом — замітний упадок клерикальних елементів — коли до нього поставити ся

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

критично, на-жаль не уповажняє до ставлення кращих гороскопів для австрийського полїтичного і суспільного житя. Тут бо грали ролю причини по найбільшій части льокального характеру, ну і певного рода невдоволенне і розчарованнє мас з дотеперішньої дїяльности парляменту. Провалюючи клерикальних кандидатів виборці дали вислів свому невдоволенню, вважаючи християнсько-суспільну партію, як найбільшу, а тим самим руководячу, за все відповідальною. Знаючи попередну дїяльність і становище в ріжних справах тих партий, які в часї виборів побідили, можна сказати що заміна одних другими більше формальна ніж фактична.

Що до виборів в Галичинї, то перша думка, яка насуваєть ся супроти їх результатів така, що в програмах сливе всїх польських національних партій є одна зайва і перестаріла точка, що не знати чому ще досї тут покутує. Такою точкою є домаганнє відокремлення Галичини, себ-то далеко ідуча автономія супроти центральної управи держави. Якоїж ше треба автономії? Адже галицька державна адмінїстрація, якою здавалось би сей край головно звязаний з державою, що-денно дає докази своєї повної незалежности не тільки від центральної державної управи, але навіть від загально обовязуючих законів. А вже в повнім блеску виступила автономія галицької власти при сих виборах, в часї переводження яких вона штуку правлїння довела до такого совершенства, про яку не сміє навіть думати адмінїстрація котрого небудь західного австрийського краю. І не диво, бо весь секрет такої досконалости в тім, що галицька адмінїстрація від цїсарського намісника почавши а на ц. к. концепістї скінчивши цїлою рацією свого істнования вважає виключно полїтику, під чим знова розуміє лишень таке чи инакше переведенне виборів — залежно від даного паролю. В Галичинї адмінїстраційні власти р о б л я т ь вибори. А крітерієм меншого чи більшого успіху адмінїстратора, при захованню головної умови — „вибору“ призначеного кандидата, служить процент виборців, що грали ролю конституційної обстанови.

Все се в порядку, коли дивити ся зі становища галицько-польського автономіста. Та як ми вже писали в передній статї, спеціяльно при сих виборах, або й ще перед виборами зайшли в польськім таборі деякі непорозуміння. Як сказано, намісник Бобжиньский для переведення своїх дальших полїтичних плянів утворив заздалегідь виборчий бльок з прихильних собі польських сторонництв і дякуючи виборчим штукам сей бльок побідив майже на цїлій лїнії. Першим результатом того було, що число консервативно-реакційних послів зросло більш ніж у двоє, так само значно збільшила ся скількість мандатів інкамерованих опозиціонїстів людівців з-під стягу Стапіньского. Далеко вже менше скористав з

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

виборчої кампанії der dritte im Bunde — ріжнокаліберні демократи, бо здобули лишень щось 11 місць. Але вони народ скромний, задовольнили ся і такою скількістю, тим більше, що полишені власним силам і половини того не мали б. За те стратили проскрібовані намісником народові демократи (вшехполяки) кругло 8 мандатів, так що з першорядної ґрупи в „Колї польскім“ злетїли аж на четверте місце. Стратили теж не приняті до блюку „подоляки“ які особливо болюче відчули проваленнє (зроблене очевидно не без благосклонної участи адмінїстрацийних властей) одного з своїх лїдерів і ідеольоґів, бувшого віцепрезідента в попереднїм парлямені ґр. Старжиньского (в його місце вийшов не знаний досї західно-галицький „консерватист“ - Жид Штайнгавс). Правда, добре вийшли з виборів польські соціяльні демократи, які замість 4 мають тепер 7 посольських місць, так само незалежний соціялїст Брайтер здобув аж два мандати, а нарештї у Львові вийшло двох польських „поступовцїв“ з нової що йно орґанїзованої львівської партії. Таке значне збільшенне „не солїдарних“ послів поясняєть ся по части тим, що так краєве правительство як і польські партії були зайняті боротьбою з народовими демократами, котрі в відповідь на се потайки або і явно підтримували навіть соціялїстичних кандидатів (напр. в Кракові). За те не проскочив анї один з жидівських націоналїстів (сіоністів), так осоружних всїм Полякам з огляду на нарушенне самим істнованнєм Жидів не-Поляків прінціпу „стану посїдання“.

І тут вперше, здаєть ся, від часу заведення конституції Поляки не видержали „автономічного характеру“. Перший раз дїяльність виборча краєвого правительства не зовсїм покривала ся з такою ж дїяльністю польської „Ради народової“, а тим самим не у всїх виборчих округах віддано до розпорядимости „Ради нарової“ весь адмінїстраційний апарат. Секрет такої неодноцїльности польського табору в тім, що в тій „найвисшій польській власти в краю“, як звикли досї Поляки величати „Раду народову“, перевагу мали нелюбі і ворожі намісникови народові демократи і „подоляки“; через те розуміють ся, намісник подекуди виступив, або не досить підпер форсованих тими сторонництвами кандидатів. Треба ж тепер чути і бачити який крик зняла преса згаданих партій, які ворожі демонстрації йшли проти намісника і галицької адмінїстрації. Граючи досї ролю поважних і відповідальних сторонництв (а не якихсь там „przewrotowych elementów“), вшехполяки і подоляки підняли формальний бунт проти польської власти, „єдиної, яку Поляки мають на землях давньої Річипосполитої“. Вони — найбільше прінціпіяльні, найбільш завзяті автономісти, рішучі противники „віденського централїзму“, грозять намісникови і цїлій галицькій адмінїстрації — отже своїм таки старостам і комісарам — не менш ні більш як

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

покликаєм їх до відповідальности перед тим же централїстичним нїмецьким правительством, грозять виборчною дебатою в віденськім парляментї. Одним словом грозять такою тактикою, яка досї була лише privilegium odiosum української репрезентації, котру, за те звичайно „солїдарне польське коло“ обливало цїлими потоками лайки, шельмуючи наших депутатів назвою клеветників на польську управу і ганьблячи їх „слугами віденської ґерманїзацийної системи“. Що більше, названі партії і їх преса пішли так далеко, що зачали утилїзувати проти адміпїстрації кровавy лазню в Дрогобичи, а намісника Бобжиньского оголосили зрадником Польщі. І за що те все? Що нарештї стало ся такого незвичайного в Галичинї в часї останнїх виборів?

Отже для піддержання свого оскарження згадана частина польської преси навела цїлий ряд вопіючих надужить адмінїстрацийних органів, ілюструючи се предовгим списом так загальних як і конкретних автентично ствердженых фактів, які зайшли в часї поодиноких стадій виборчої кампанії. Маємо тут тероризованнє старостами і їх підвладними виборців грозьбами, а в разї непослуху то всякими карами, дальше накидуваннє виборцям карток вже з іменами правительственних кандидатів, ще дальше перекуплюваннє або недопусканнє опозиційних виборців до голосования, а нарештї вершок того всього — фальшованнє результатів виборів в часї скрутинїй, то б то просто сказавши, крадїж голосів немилому правительству кандадатови. І все тут подане безумовно правдиве: се те, про що безлїч разів так в часї виборів як і щодень писала українська преса, представляли в соймі і в парляментї українські посли, з тою тільки ріжницею, що в польській пресї се представлено може навіть далеко яркійше і живійше, нїж в пресї українській, так що цїла картина набирає більшої пластичности. Під тим, що про переведеннє останнїх виборів в Галичинї писали „Słowo Polskie“, „Gazeta Narodowa“, „Kurjer Lwowski“ і т. д., міг би руками і ногами підписати ся всякий український виборець.

Та чи під усїм? Ось тут ми і підходимо до тої точки, на якій виступає радикальна ріжниця між поглядами галицько-польського публїциста, полїтика, загалом „народового дїяча“ з одного боку, а всякого прінціпіяльного і льоґічно думаючого чоловіка з другого. Бо се, що ми досї навели, лише половина закидів пороблених галицькій адмінїстрації цитованими ґазетами і партіями. Друга така пайка докорів посипала ся на намісника і його старостів за те, що не досить сильно підпирав польських кандидатів поставлених в чисто українських округах, значить — що адмінїстрація по думцї Поляків не по всїх українських округах уживала в повнї тих способів, яких уживала там, де спеціяльно завзяла ся повалити не приналежного до намісниківського блоку кандидата.

Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Мало того, що адміністрацийні орґани буґім то за мало піддержували польських кандидатів проти українських, але навіть, як жалували ся деякі „скромнійші“ польські кандидати (напр. в станиславівськім окрузї) — старости не показали їм „навіть жичливої рівнодушности“! Куріоз вповнї зрозумілий Галичанинови, який знає, які то конкретні факти містять ся під понятем „жичливої рівнодушности“ польських властей. Виходить, що навіть „покривджені“ польські партії принціпіально нїчого не мають проти робленя виборів властями, але тільки під тою умовою, коли адміністрацийні репресії звертають ся виключно проти української людности на користь всїх польських національних партій, се б то польського стану посїдання в східній части Галичини.

Ще більшим доказом деправації польської суспільности і цїлковитого занидїння в нїй примітивних прінціпів етики і справедливости можуть служити голоси партій прихильних намісникови а навіть становище преси тих ґруп, що в сїй кампанії особливо не були заінтересовані. І так преса „блъокова“ ставши на становищи „краєвої автономії“, признавала намісникови не тільки право але і обовязок підбирати собі таку парляментарну репрезентацію, яку уважає потрібною, і найвлучнїйше відбивала атаки на намісника результатами виборів: два стрчені Русинами мандати в користь „польського кола“, упадок сіонїстів, і значна скількість голосів „придбаних“ адміністрацією в українських округах для польських кандидатів в її очах ставила намісника вище всяких закидів. Та що тут вже говорити про голоси блъокової преси, коли намісниківське право „впливати“ на вибори, себ то переводити їх при помочи адміністрацийних штучок, обстоює такий par excellence польський поступовий чоловік, навіть (бувший) анархіст, як сам п. Людвік Кульчицкий і то в органї теж по соціялістах найбільше поступової партії „Życie“. А що намісник народову демократію громив, се мовляв, зовсїм справедливо, бо вони — небезпечні для австрийської держави!

І так коли одна часть польської преси ганьбила адміністрацийні надужитя і ріжні виборчі практики через те, що вони були звернені проти певних ґруп і партій, то другі знова — ті, на чию користь йшла ся робота, або просто хвалили справність тої адміністрації, або в найлїпшім випадку мовчали, удаючи, що нїчого поганого не бачать. За те не підніс ся анї один голос, принаймні голос в імени якоїсь скільки небудь відповідальної в польській полїтицї ґрупи [1]), проти надуживання державних орґанів для цїлий партийних і національних. Такого польського голосу в імя прінціпу ми досї не чули. Побачимо, що буде в парляментї.

[1]) Тому не беремо в рахунок голос журналу „Krytyka“ в сїй справі

Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

З тяжким серцем і з великою непевністю вступили в передвиборчу кампанію усї українські партії. Всї аж надто добре знали вперед, що їх жде з боку польських властей: Не даром же пройшли 50-лїтнїй курс австрийсько-польської конституції. Та до того вже сяк-так привикли. Але що скаже свій таки виборець? І тут усїм ставав перед очима глупий безславний кінець „першою людовою“ парляменту, того уповання українських мас, перед якими в часї попередньої виборчої аґітації такими золотими красками сей парлямент розмальовувано. Мусїла приходити на думку та величезна діспропорція між вложеною працею та заходами і їх результатом. Деяких бувших депутатів зморою мусїла давити діспропорція між їх обіцянками і їх же діяльністю. Мусїла бути і свідомість того peccatum omissionis — 4-лїтнього часу, в якім дуже мало зроблено для поширення і поглублення полїтичної орґанїзації мас. Мало хиба чого не прийде на думку в такій критичній хвилї, як вибори? Тим часом виборчого бльоку на час виборів між українськими сторонництвами не вдало ся зробити, а тут ще було заворушила ся угодова ґрупа Барвінського, яку з усякою певністю попирала б як найсильнїйше і адмінїстрація. Значить могло б прийти до страшного розбитя голосів, що при двомандатовій системі могло довести до страти цїлого ряду мандатів.

Щоб тому запобігти, хопили ся українські партії дуже інтересного, як на демократичні орґанїзації, тактичного способу. Так націонал-демократи як і радикали, а навіть соціялїсти, в першій лїнії прийняли певного рода леґітімістичний прінціп: постановлено засаду, що всї дотеперішні посли (наскільки самі хотїли і могли) ставляють свої кандидатури в дотеперішних округах. Розуміть ся, що проти такого поставлення справи можна було богато піднести сумнївів, між иншим хочби і те, що вкоріненне такого правила булоб в першій лїнії санкцією посольського неробства або бепрінціпности і т. д., а в результатї скінчило ся б се повним полїтичним національним банкротством, а вже що найменше цїлковитим застоєм; і потім прийшлось би всю дотеперішню роботу починати наново, а час не стоїть. Та переважив інтерес хвилї, проте під загрозою „національної карности і солїдарности“ таких теоретичних міркувань непорушувано, принайменше в пресї, хоч очевидно такою практикою видано не похвальне свідоцтво особам кандидатів і орґанїзаційній справности поодиноких партій.

По такій леґальній окупації виборчих округів пішла аґітація, з початку дуже слабко і апатично, оживляючи ся лише вміру зближення термінів голосования.

Варто хоч кількома словами здати собі справу з того, що виявила аґітація і як вона загалом була ведена. Передовсїм серед широких мас

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

українських виборців замітне було, коли не знеохочення, то у всякім разі брак і половини того запалу, з яким пони йшли в 1907 р. до виборів. Дальше вийшов на зверх і брак в богатьох округах відповідної модерної орґанізації, що в часі попередних виборів була заступлена власне тим великим запалом і завзятєм. Цілі полоси краю (говоримо тільки про Східну Галичину), особливо підгірський і гірський пояс, і західні округи що до політичного освідомлення полишили ся такими майже, як перед чотирма роками. Що більш, навіть в осередку краю (в львівськім повіті) трапляли ся одинокі в своїм роді куріози, як те, що один кандидат украв свому противникови щоб ви думали — голоси? ні, передвиборче віче! Віче, так як воно есть — збірку чесних громадян, яких запросив кандидат, щоб перед ними виголосити проґрамову промову і зажадати опісля їх голосів для себе; та заки скликавший пообідав, заки відпочив, аби набрати потрібних сил для промови, його контр-кандидат тимчасом станув перед зібраними, сказав, як водить ся, промову, зголосив свою кандидатуру, і його приняли, як першого зголошеного! Звістка про такий факт оббігла сього часу всю пресу і то не тільки в Галичині.

І от в таких то власте темних округах, які через брак освідомлення, найменше відпорні на всякі особливо шкідливі впливи виборчої аґітації, аґітація ся прибирала форми дійсних орґій головно коли взяти на увагу, що ставали тут кандидати двох (коли не рахувати москвофілів) національних таборів, а в тих ще з окрема кількох партій. Тут і пішла конкуренційна боротьба при помочи всяких доступних способів. Передовсім література. Загалом всяка виборча література не високої проби; але колиб хто хотів на підставі теперішньої галицької виборчої літератури (афішок, брошур, то що) виробити собі понятє хочби про кандидатів, що піднімали ся боронити народніх прав і справ,—то мігби прийти до переконання, що ті люде тільки дякуючи не вияснений доброті властей, ходять свобідно по волї, а не сидять в криміналї. Що правда, проби завести таку „американську“ систему аґітації, бували і перед тим, але ніколи ще досї не було таких розбоїв на людській добрій славі, як саме тепер. Де не вистарчали такі літературні способи, там слїдом засим ішло розбиваннє передвиборчих зборів противником, а дальше і побитя, як напр. в перемиськім окрузї, де москвофільські аґітатори вбили на смерть жінку, що боронила перед ними свого чоловіка.

Та розбої не новина на галицькім ґрунтї і се продукт польських виборчих штук; не даром же попередника теперішньої „Ради народової“ загально називано „центральним комітетом для виборчих розбоїв“ — сю назву з рештою присвоєно і тепер благополучно пануючій верховній польській виборчій власти. Сим разом пішов в курс іще один аґітацій-

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ний спосіб, який теж вже не такий новий, але досї рівнож був лише, виключним привілеєм польських виборчих комітетів. Способом тим був, назвім його нейтральним іменем — „всесильний доляр“. З горя одначе треба зазначити, що як досї сконстатовано, то уживала його в руськім таборі, поки що виключно одна москвофільська партія, т. зв. дудикевичівці, які дякуючи тому і побили рекорд аґітації між усїма иншими партіями. Розуміеть ся, коли ми кидаємо такий страшний з погляду етики докір згаданій партії, то се тому, що се річ ствердженa понад усякий сумнїв і то не якимись ворогами „русской идеи“ в Галичинї, а навпаки її ісповідниками тільки иншого толку. Маємо тут на думцї другу москвофільську фракцію, т. зв. ґрупу Короля яка весь час тільки й робила, що дивида ся на пальцї своїм противникам і заявляла при кожній нагодї голосно про таку деморалїзацію людности при помочи грошей, подаючи навіть жерело, з якого ті гроші походять — жерело закордонне. А вже ж москвофілам можна вірити, коли вони самі про такі річи говорять — experto crede. Не говоримо вже тут про такі річи, як споюванне москвофільськими аґітаторами виборцїв, бо загалом сумно і тяжко [приходить ся підносити такі ганебні і деморалїзаційні способи, яких уживано як неяк а всеж таки серед мас, приналежних до нашого національного орґанїзму і виключивши ґрупу штабовцїв — всеж таки нашими людьми. Найсушнїйше те, що власне таких способів уживано, як ми вже сказали, власне в найбільш темних кругах серед найбільш неосвідомлених мас, де довго потім прийдеть ся працювати, можна буде усунути наслїдки такої роботи. Потїхою, хоч слабою, але все таки потїхою — може бути хиба лише те, що така аґітація захопила розмірно не велику часть нашої етноґрафічної теріторії.

Про поведенне з одного боку адмінїстрацийних і всяких инших польських властей та польських виборчих комітетів багато ґоворити не варт. Вистарчити може те, що ми вже сказали перед тим, наводячи голоси польської преси. Бо коли адмінїстрація поводила ся так супроти де яких польських кандидатів, то чого ж можна сподївати ся від неї в боротьбі проти українських, ну і розуміеть ся — москвофільських виборцїв, де власть піддержувала солїдарно уся польська суспільність, в повнї згідна на сїй точцї. Се тим більше, що як ми вже згадували в попереднїм оглядї, по всїх українських округах були поставлені польською „Радою народовою“, кандидати, з яких два потім навіть „вийшли“ послами.

І так головними способами, давно випробуваними, було перекупство, крадїж голосів, а перед усїм терор в ріжних формах. Особливо уживано, як найбільш успішного в своїм результатї, терору економічного, як напр. оголошуванне в певних місцевостях худобячої зарази, на-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

слїдком чого замикало зараз ярмарки. Найбільше одначе уживало економічного терору в підгірськім і гірськім поясї, де є найбільші комплєкси камеральних маєтків, від яких селяне цїлком залежать економічно. Замкненнє якої небудь дороги, пасовиска і т. д. спроваджує на дане село економічну крізу, і як же таке село не мало голосувати на польського кандидата, що як раз був одним з управителїв камеральних дібр (напр. в Коломийськім окрузї)?

Поза тими, так сказати, шаблоновими способами небракло й инших дуже інтересних, здаєть ся перший раз ужитих способів „административного воздѣйствія“, і то власне серед найбільш свідомих виборцїв, супроти яких звичайні способи були безсильні. Таким власне новим тактичним маневром були проби компромітования наших опозиційних кандидатів в очах людности — чим би ви думали? — похвалами і рекомендаціями! Приїде який небудь комісар в село, або староста, скличе до себе війтів, і зачинає їх намовляти, щоб голосували на такого а такого українського кандидата, бо се, мовляв, дуже порядний чоловік, поважний, розумний і т. д., якого всї люблять і поважають від намісника почавши а на мінїстрах скінчивши. В східній Галичинї порядному, і чесному українському дїячеви, чи хочби звичайному чоловікови дістати похвалу від галицько-польського урядника — остання річ. Адже українські маси від самих початків конституції нїчого иншого від галицьких властей не бачили, як лишень безпощадну, не перебірчиву боротьбу проти себе, проти своїх культурних і політичних змагань і проти людей, які вчім небудь приймають участь в тім визвольнім руху. Нїхто з таких людей нїчого иншого не зазнавав з боку властей, як лишень самих невблаганих переслїдовань; так де тут вже говорити про признанне і похвалу! Коли ж дїйсно кого небудь похвалили — так стережись, схрунив на певно! Так воно було, так є і досї. А тут в часах найбільшого розгару боротьби за національне визволенне, в найбільш маркантний момент тієї боротьби, власти зачинають хвалити кандидата в посли! Се розуміеть зачинає викликувати певні неприємні почування серед мас виборцїв тим більше, що партийні чи національні противнивники, хопивши ся такої похвали, починають на всї сторони кричати, що такого кандидата похвалили власти — значить запродав ся. І не раз богато треба було працї, щоби знищити шкідливі наслїдки такого юдиного поцїлунку.

Другим страшним оружієм в руках властей була теж одна з найбільш безглуздих постанов нового виборчого закона — урядова карта голосованнн — одинока на якій можна віддати важний голос. Про переволжені тими картками адмінїстрацийні штуки можна писати цїлі студії. Найбільш розповсюдженим типом таких манїпуляцій, то було розда-

Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ваннє карток по змозї найпізнїйше, в часї другого і третього голосовачня, то звичайно при самім таки голосованню. Значить виборцям треба було в найкоротшім часї виповнити сотнї, а то і тисячі карт, а серед виборців бувало більше 60% не грамотних. Треба знати, що опозиційний виборець не дівстав нїколи картки про запас, на випадок як би її замазав або попсував, тимчасом коли виборчі комітети польських і правительственних кандидатів розпоряджали сотнями зайвих карток.

Нарештї третїм найновійшим винаходом краєвого правительства були так звані „провізоричні обчислення голосів". Безпосередно по виборах головні скрутацийні комісії, щоб загалом подати яку небудь звістку, подавали „провізоричну" скількість одержаних кандидатами голосів, лишаючи собі кілька днїв (4—5) для „точного" обчислення, себто для змірковання скільки і де треба „зменшити" голосів опозиційним кандидатам на користь правительственного. І дїйсно бувало, що „точне" обчисленнє голосів дуже значно рїжнило ся від „провізоричного", так що опозиційний кандидат на підставі тимчасового обчислення бував допущений до тїснїйшого вибору, а на підставі остаточного обчисленння показував ся перепавшим.

Та ми не вичерпали навіть десятої частини тих усїх грубих і більше тонких штук галицької виборчої машинерії — оповідженнє того всього завело б нас за-далеко. Досить сказати, що теперішнї вибори не тільки, що не стратили, але навпаки побільшили славу, якою дотепер тїшили ся не тільки в Австрії, але і по-за її границями. Вистарчить сказати, що завдяки „впливови адмінїстрації" на виборах в Дрогобичі впало 27 трупів, а до півсотнї тяжко і лекше ранених.

І так дякуючи польському урядови і його способам, а так само „Радї народовій" з одного боку, а двомандатовости округів і розбитю голосів мі ж поодинокі партії з другого, українська людність при першім виборі (19 червня) змогла вибрати тільки 3 послів, при другім ще 4-х, а до вибору решти мусїв виборець в такий гарячий для селянина час ставати ще третїй раз до виборчої урни, не вчисляючи вже ходженнє до урядів по картки до голосованнє і т. д.

Остаточно вибрано 24 українських послів, а 2 москвофільських, страчено знова 2 на користь Поляків. З українських послів вибрано по партіям 18 національних демократів (В. Будзиновський, І. Голубович, С. Днїстрянський, О. Колесса, Е. Левицький, К. Левицький, Л. Левицький, Е. Олесницький, С. Онишкевич, Т. Окуневський, М. Петрицький, Є. Петрушевич. Ю. Романчук, В. Сїнгалевич, Т. Старух, Л. Цегельський, Г. Цеглинський, Й. Фолис) і 5 радикалів (Л. Бачинський, М. Лагодинський, Лаврук, В. Стефаник, К. Трильовський) і одного соціял-демократа (С. Вінник). З москвофілів, і то з ґрупи дудикевичівців увійде до парляменту

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тільки двох (Д. Марков і В. Курилович), натомість зникла з політичного горизонту група Короля, яка не змогла провести ані одного свого кандидата. Що до зисків і страт, то український табор здобув 2 мандати більше ніж при попередних виборах, зате москвофіли стратили три (перед тим мали 5). Русини загалом стратили 2 мандати, і хоч ся страта припала москвофілам, але потіха з того все таки дуже не велика, хочби тому, що тіж москвофіли причинили ся своїми голосами до упадку одного нашого кандидата (округ Дрогобич-Турка), де зате вийшов Поляк. Ще більш болюче вражає страта певного проценту голосів в користь польських кандидатів, хоч, здаєть ся нам, супроти виборчих надужить уряду тому поки що не можна надавати симптоматичного значіння, принаймні вповні. І так в часі першого вибору 19 червня (а перше голосованне для всякого рода висновків найбільш міродайне), в округах східної Галичини відлано 680.065 голосів, з чого на Українців і москвофілів разом впало 470.018 голосів, на Поляків 203.109, на Жидів 6938 з того на український національний табор припадає 351.548 голосів, а власне на націонал-демократичних кандидатів 279.093 голосів, радикальних 56.897, на соціял-демократичних 15.558, а на москвофілів 118.470. Супроти попереднїх виборів загально зменшило ся число голосів на 44.405 себто 5%, одначе се зменшене спричинене упадком голосів українського і москвофільського табору, що дав 12%, з чого Поляки зискали 10%. В українськім таборі страта виносить 9%, а в москвофільськім 31% голосів. Що до Українців йдучи по партіям то національні демократи стратили ще найменше голосів, бо лишень 5%, зате радикали 12%, а найбільш соціяльні демократи, бо аж 44%. Загально беручи в чалї теперішнїх виборів на українських кандидатів впало голосів 52%, москвофільських 18%, а на польських 30%.

Одначе супроти допущених надужить і шахрайств до всяких цифр, голосів і т. д. треба ставити ся дуже обережно і не можна їх брати за певні підстави до остаточних висновків

Одним з найсумнїйших, на нашу думку, результатів сих виборів ще те, що наслїдком крайно неперебірчивої аґітації москвофілів, в додатку ще й озлоблюваних на кождім кроцї адмінїстрацією значно розширила ся і поглубила ся пропасть між українськими і москвофільськими виборцями. На жаль український табор або українська преса не завсїди вміла зайняти раціональне і відповідне становище супроти правительственної політики що до москвофілів, а ті і так безнастанно голосили своїм масам, що правительство їх поборює в користь українського національного табору, дарма що весь хід виборчої кампанії і результати виборів вповні заперечували ті клевети.

Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Вибори скінчені і на 17 н. с. липня скликано парлямент, де прийдеть ся нашим послам стрінути ся з новими почасти умовами, а в кождім разї з новим керманичем правительства. Першим ділом українська репрезентація повинна піднести справу виборів в Галичинї. Бо наколи допустити вкоріненне такого звичаєвого права, що в Галичинї вислїд виборів залежатиме передовсїм від краєвого правительства, то дійдемо до того, що знова будемо могли хвалити ся лишень моральними побідами. А того хиба мало, для дальшого розвитку а передовсїм до цїлковитого визволення себе з-під польського панованя.

Піднести серіозно сю справу і в парлямент'ї і перед правительством повинні наші посли ще і з того приводу, що скарги на адмінїстрацийні надужитя з боку двох сильних польських партій, досить їм знаменитий матеріял. Висновок тої кампанії повинен бути: реформа адмінїстрації в Галичинї in capite et in membris, тим більше, що в Австрії саме тепер і зорґанїзовано спеціяльну комісію для вироблення реформи адмінїстрації. Тимчасом десь нї з того нї з сього зачали появляти ся в пресї так галицькій як і в віденській вперті поголоски про якийсь modus vivendi між Поляками і Українцями, про якусь угоду, що має наступити буцїм-то в найблизшім часї. Мало того; кружляють і такі твердження, що така угода вже наступила ще перед двома роками, тільки її не введено в житє наслїдком перешкоди з боку в шехполяків. Такі твердження головно основують ся на ревеляціях бувшого польського мінїстра скарбу Білїньского і мають деякі вигляди правдоподібности, тим більше, коли взяти на увагу, що сей самий Білїньский, побіч намісника головний посередник між обома політичними репрезентаціями, приходить тепер знова до першорядного значіння як голова „Польського кола“. Сю справу одначе вірно основнїйше обговорити, коли вона зачне прибирати де-які конкретнїйші признаки.

В часї коли в Галичинї з тяжкою бідою переведено одні вибори, то в сусїдній нам Буковинї переведено їх аж два. 4 цвітня відбули ся тут вибори до краєвого сойму, а 13 червня як і в инших австрійських краях вибори до парляменту. В обох випадках Українцї провели всїх своїх кандидатів, відповідно до того, скільки мандадитів для української людности призначено було виборчими ординаціями. І так до сойму вибрано 17 українських послів, в тім 16 націонал-демократів а 1 соціял-демократа. До парляменту увійшло знова 5 послів, теж національних демократів, тих самих, що були в парляментї і перед тим, з виїмком Є. Пігуляка, на якого місце ввійшов проф. Смаль-Стоцький. Анї в однім анї в другім випадку не пройшов анї один москвофільський кандидат, і що ще важнїйше — се страшений упадок москвофільських голосів: зібралось таких голосів заледво кілька тисяч на 64 тисячі усїх „руських“

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

голосів. Питаннє, розуміють ся, які були причини такого упадку, тим більше що Буковина що до національного освідомлення і орґанізації стоїть далеко по заду Галичини. Як на одну з причин такого упадку вказують м. и. те, що москвофільські провідники з ненависти до українства всї свої кооперативні товариства піддали під патронат румунського кооперативного союза, який саме потім попав в кризу і першим дїлом виповів кредит тим москвофільським кооперативним товариствам і касам. Се розуміють ся фатально відбило ся на москвофільських громадах, і се відвернуло маси від москвофільського штабу. Наскільки при тім до виборів мішало ся місцеве правительство і чи загалом мішало ся, проте трудно що небудь сказати: в пресї матеріалу для сього не маємо, крім загальних нарікань москвофілів.

МИХ. ЛОЗИНСЬКИЙ.

На Балканї.

Балканський півострів не від нинїшнього дня являєть ся для европейської дипльоматії неначе вульканом, що готов кождої хвилї вибухнути і знищити „полїтичну рівновагу“, за яку так дбають великодержавні правительства Европи. З другої сторони та „полїтична рівновага“ й є причиною кипіня того вулькану. Відносини на Балканї вимагають радикального уздоровленя, яке одначе не можливе без нарушення „полїтичної рівноваги“, себто стану володїня і сфери впливів окремих держав. А що жадна з них не хоче нїчого з свого володїня чи впливів попустити, то й охороняють „полїтичну рівновагу“, яка в дїйсности є оберіганєм балканського вулькану від вигасненя.

Сьогорічної весни балканський вулькан заговорив у формі нового альбанського повстаня.

Сього часу на сторінках нашої часописи були пояснені загальні причини сих повстань [1]). Історія Альбанії, се історія безнастанних повстань проти турецької державної власти. Турецькі султани то пробували огнем і мечем покорити їх, то знов старали ся приєднати їх ласками супроти їх провідників. І прим. за останнього з абсолютистичних султанів, Абдул-Гаміда, альбанські провідники тїшили ся на султанськім дворі великими ласками. Та се не здержало Альбанців відгукнути ся на поклик молодо-турецької революції, і коли молодотурки побідили, то се в чи-малій мірі заслуга хоробрих Альбанців. Одначе швидко показало ся, що „спільна боротьба“ Альбанців з Молодотурками проти „спільного во-

[1]) ЛНВ. 1910, кн. VI.

Generated on 2015-08-04 18:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

рога" — султанського абсолютизму опирала ся на непорозуміню. Альбанці надіяли ся, що з упадком султанського абсолютизму стане вільний шлях для здійсненя їх домагань в напрямі автономії їх країни. Тимчасом Молодотурки взяли ся скріпляти турецьку державу через націоналістично-централістичний режім, який має на меті знищити всі племінні і теріторіяльні окремішности і перемінити Туреччину в новочасну централізовану, всяким національно-автономічним змаганням ворожу державу. В меморіялі, з яким звернули ся Альбанці до турецького парляменту, зажадали вони офіціяльного признаня альбанської національности, націоналізації просвіти, признаня альбанської мови обовязковою для всіх урядів в Альбанії, назначенє найвисшим управителем краю Альбанця, як також обсаджуваня всіх урядів Альбанцями, одержаня державних доходів з Альбанії в першій мірі на заспокоєнє потреб краю, звязаня обовязку військової служби з постановою, що та служба має відбувати ся тільки в границях краю, — отже ряд домагань, які мають на меті забезпечити Альбанії становище окремої части турецької держави. Тимчасом молодотурецьке правительство мало на увазі тільки такі реформи, які могли би зілляти Альбанію в орґанічну цілість з турецьким державним центром, отже розтягненє на Альбанії загально-державних реформ податкової, військової і т. д., які для Альбанії являли ся властиво новими тягарами, бо за султанського абсолютизму Альбанці анї не платили постійних податків анї не підлягали загальному обовязкови військової служби. Зневіривши ся в молодотурецьке правительство з його націоналістично-централістичною політикою, Альбанці опинили ся в таборі контрреволюції, надіючи ся таким способом швидше осягнути здійсненє своїх домагань. Але контр-революцію побіджено, і Альбанці опинили ся ще в гіршім положеню. Нове молодотурецьке правительство рішило тепер з корінєм вирвати альбанський „сепаратизм" і зарядило в тій цілі цілий ряд денаціоналізаційних мір, аж до наказуваня арабської азбуки замість вживаної Альбанцями латинської та грецької. Ся денаціоналізаційна політика викликала в Альбанії повстанє, яке весною 1910 р. обхопило цілу Альбанію. Одначе повстанє не вдержало ся довго. Конституційне правительство, хотячи показати, що воно зуміє вдержати в державі лад богато ліпше, ніж давнє абсолютистичне правительство, залягла Альбанію майже 100-тисячним військом під проводом Шефкет-турґут-паші, який швидко здавив повстанє.

Та тільки здавив, а не знищив. І сеї весни вибухло воно на ново, грозячи перемінити ся з питаня внутрішньої політики в питанє політики заграничної. З вибухом сьогорічного повстаня звернули на нього увагу дипльоматичні круги всіх тих держав, яким залежить на вдержаню „політичної рівноваги". Особливо-ж звернули на себе увагу ноти російсько-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

го і австрійського правительства: одна і друга старала ся вплинути на Туреччину в напрямі сповненя деяких альбанських домагань і відіграти роль опікунів Альбанців. В сій дипльоматичній кампанії поки-що виграла справу Австрія, яка, маючи офіціяльний протекторат над альбанськими католиками, поспішила удїлити Туреччинї „добру раду“, щоб вона у с т у п к а м и старала ся зробити Альбанців вірними горожанами турецької держави, бо шлях репресій може мати тільки той наслїдок, що альбанське питанє з внутрішнього питаня турецької держави готове стати питанєм міждержавної полїтики.

Туреччина поки-що послухала тої ради і вдала ся з альбанськими повстанцями в переговори. Зразу здавало ся, що ті переговори справдї доведуть до мирного закінченя справи. Туреччина обіцювала амнестію повстанцям, які до 10 днів зложать оружє, грошеві фонди на їх економічне піднесенє з руїни, яку спричинило торічне і сьогорічне повстанє, зменшенє податків, узгляднюванє „по змозї“ домаганя Альбанців, щоб вони відбували військову службу в границях краю і т. д. Одначе всї ті предложеня ставлені були — на думку Альбанців — так неясно, що вони заявили, що не можуть на них згодити ся. Перше всього рішучо відкинули вони домаганє зложеня оружя і як основну точку мира поставили домаганє, щоб їм запоручено стародавне право свобідного ношеня оружя, а також домаганя відданя сконфіскованого оружя; далї поставили вони домаганя повної амнестії, відбуваня військової служби в границях Альбанії, націоналїзації школи, альбанських урядників і в кінцї ґарантії, що їх домаганя справдї будуть сповнені.

На сїм справа стала і стоїть доси. Турецьке правительство все продовжає реченець зложеня оружя, а Альбанцї все стоять при своїм, не хотячи піддати ся на таких умовах, які ставить Туреччина. І так з одної сторони маємо загальні і неясні обітницї, які мають бути сповнені аж тодї, як Альбанцї піддадуть ся, а з другої — означені домаганя Альбанців, які заявляють, що понехають повстанє не швидше, аж дістануть ґарантії, що їх домаганя будуть сповнені.

Що-до становища велико-державних правительств, то від Анґлії була вийшла пропозиція колєктивного акту держав у Константинополї для полїпшеня долї Альбанців; з російської сторони запропоновано, щоб якась держава або ґрупа держав узяла на себе ґарантію, що альбанські домаганя будуть сповнені; в кінцї Австрія і Нїмеччина стали на становищі вважати альбанську справу питанєм внутрішньої полїтики турецької держави й обмежити ся до удїлюваня порад Туреччинї. Се останнє становище поки-що побідило в дипльоматичних кругах.

Альбанське повстанє заострило наново конфлїкт між Туреччиною і Чорногорією, яка мала би велику охоту збільшити свою державну терї-

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

торію Альбанією, особливо північною її частиною, в якій тепер вибухло повстанє. Чорногорія дає на своїй теріторії повстанцям пристановище, а також запомагає їх матеріяльно. Коли-ж турецьке міністерство війни видало наказ у переслїдуваню повстанців не спиняти ся на чорногорській границї, се дало чорногорському правительству привід до частинної мобілїзації своєї армії на турецькій границї. Що правда, австрійська дипльоматія звернула ся до Чорногорії з пересторогою, що таке поступованє може мати небезпечні наслїдки, але з другої сторони Чорногорія рахує на поміч Росії. Положенє було таке, що кождої хвилї могла вибухнути воєнна перепалка між Туреччиною і Чорногорією, а тоді „політична рівновага“ готова була уступити місце міждержавному воєнному конфліктови. Одначе поки-що чорногорська мобілїзація відкликана і можна думати, що европейській дипльоматії вдасть ся полагодити справу мирним способом.

Як уже сказано, місце протекторки Альбанії заняла тепер Австрія, і віденська преса виступає в оборонї альбанських домагань. На се турецькі круги через свою пресу відповідають, що дати Альбанії автономію, значило би, видати клич до автономістичних змагань цїлого ряду племен і теріторій держави, що в кінцевім результатї означало би розпад Туреччини.

Цїкаво, що таку саму думку висловляють також деякі російські поступовці, прим. проф. Поґодін в „Утрі Россіи“, який, що правда, не виступає проти автономії Альбанії, а навпаки виводить, то така автономія конечна, одначе рівночасно висловляє погляд, що наданє автономії Альбанії буде початком розпаду турецької держави, бо окремі племена її на стільки не звязані з собою загально-державними інтересами, що при автономії їх державна цїлість мусить розпасти ся.

Оставляючи на боцї всякі пророкованя, ми тільки скажемо одно: що в кождім разї почутє і розумінє державної спільности насаджуєть ся не огнем і мечем, як се робить молодотурецьке правительство в Альбанії.

Иншого рода внутрішнїй конфлїкт стоїть тепер на черзї дня в Болгарії. Скинувши з себе останки зависимости від Туреччини і принявши титул короля, болгарський Фердинанд іде далї шляхом укріплюваня своєї власти. На деннім порядку внутрішної полїтики стоїть тепер у Болгарії зміна § 17-ого конституції в тім напрямі, щоб король мав право з помиленєм парляменту заключати тайні договори з заграничними державами.

Не вважаючи на доволї широку полїтичну свободу в Болгарії, Фердинанд взяв ся за переведенє свого наміру з рішучістю і твердістю абсолютистичного монарха. Умірковано літературний кабінет Маліновa мусїв уступити місця вірнопідданчому кабінетови Ґешова який зовсїм

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

став на услугах корола і його плянів. Вибори до парляменту переведено так, що правительство розпоряджає тепер великою більшістю, і не підлягає ніякому сумнівови, що наміри короля не зустрінуть ся в парляменті з таким відпором, який їх ударемнив би.

І тут бачимо характеристичну появу, як успіхи в заграничній політиці впливають на уклад сил між народом і репрезентацією власти. Безперечно, що скинене останків залежности від Туреччини і прибране королівського титулу — се признаки скріпленя значіня болгарської держави як національно самостійної державної цілости, отже признаки скріпленя значіня нації. Але тут-же бачимо, як найвисший репрезентант національної власти старає ся скористати з того скріпленя значіня нації в тім напрямі, щоби скріпити своє значінє, свою власть в нації. І се йому удаєть ся. Тут лишній раз показуєть ся що „національна могучість“ в теперішнім устрою не є однозначна з могучістю нації, що інтереси нації, себто інтереси всїх разом і кождого з окрема членів нації не покривають ся з інтересами „національної власти“, та що „національна власть“ при кождій нагоді старає ся використати скріпленє „національної могучости“ на те, щоби скріпити свою перевагу над нацією. Се — наука історії для тих націй, які ще не мають своєї державної власти, — наука, яка говорить, що змаганє до національної свободи тільки тодї вийде на користь цілій нації, коли те змаганє буде рівночасно змаганєм до свободи всїх членів нації, а не тільки змаганєм поставити на місце панованя чужих пановане своїх.

Бібліографія.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, наукова часопись присвячена українській історії, фільольоґії, етноґрафії, під редакцією Мих. Грушевського, т. 102, (1911 кн. 2) ст. 240.

На вступі присвячує Володимир Перетц згадку памяти Павла Житецького, характеризуючи його праці на полї української фільольоґії й історії літератури. — В докінченню розвідки Михайла Возняка Граматика Лаврентія Зизанїя з 1596 р. заналїзовано дальше сю стару граматичну роботу. Автор приходить до висновків, що Лаврентій знав тодїшні західні граматики, особливо Мелянхтона латинську граматику. Цікаво прослїдити вплив народньої мови на творі Зизанія: граматика складала ся у Вильні і є у нїй деякі білорусизми, але головно східний у нїй північно-український діялект. При сій нагоді підносить д. Возняк, що ще в першій половині XVII в. говори Галичини були відмінні від нинїшнїх і належали до північно-українського діялєкту; що й но в часї козацьких воєн стерли ся з собою говори східніх і західніх територій України і так витворили ся нові говори. Думку сю належить підкріпити детальнїйшими студіями.

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

З минувшини м. Бродів—се докінченнє нарисів пок. Івана Созанського, молодого дослідника, що помер підчас друку сієї роботи. Схарактеризовано тут брідські ремесла й цехи в 17 і 18 в. особливо шевський цех, про який занотовано злобну приповідку: „кози не худоба, шевці не люди"... Мають свій інтерес побутові малюнки з життя міста, нпр. процеси за чари й дрібні спори між міщанством. З ширшого, національного і суспільного життя є небагато звісток; українські міщане мали тут три-чотири школи та шпиталї при церквах; деякі ремісники, як ткачі, бажали відмежити ся від Поляків в окремі орґанізації; але 1648 р. брідські міщане не пристали до повстання Хмельницького... Іван Кревецький в статї Неоправдані докори подає причинки до історії т. зв. Studium ruthenum; се був науковий інститут у львівськім університетї в 1787—1805 рр., на якім деякі дисципліни викладали ся українською мовою (математика, фізика, фільософія, гебрайська і грецька мова, церковна історія, церковне право, доґматичне і моральне богословє). Автор констатує, що сї виклади були доступні тільки для кандидатів на гр. кат. духовників, та що сей інститут має істнувати тільки до якогось часу, поки не збільшить ся число духовенства. І справдї в 1804—5 р. уряд замкнув сї виклади. В галицькій суспільности були нерівні думки що до сеї колеґії: напр. тодішній еп. Снїгурський був противником інституту, бо обсяг науки був у нїм невеликий і через те зменшав ся уровень освіти в духовенстві; але були також люде, що пізнїйше бажали відновити колеґію, як 1819 р. М. Гриневецький; на жаль не прослїджено, якими мотивами поводили ся сї прихильники „руського інститута" й звідки взяла ся пізнїйша традиція так прихильна для тих перших українських викладів? В статї про Павлина Свєнцїцкого Володимир Радзикевич займаєть ся журналом „Sioło", з 1866 р. що було присвячене українським справам. Свєнцїцкий виступає горячо в оборонї окремішности української нації, а оден з його співробітників ставить постулят автономії України. Свєнцїцкий став 1869 р. учителем української мови в академічній ґімназії у Львові і присвятив українській літературі брошури „Вік XIX у дїях літератури української" (1871 р.).

У відділі Miscellanea подає Іван Шпитковський „Проєкт хлопської конфедерації", датований 1767 р. — маніфест якогось інтелїґента, навіяний західнїми революційними думками. Олексій Новицький подав Шевченкові варіянти до Кобзаря 1860 р. — Памяти Ів. Созанського присвячена згадка д-ра С. Томашівського. В Науковій Хроніці обговорено О. Назарієвим етноґрафічну карту угорської України д-ра С. Томашівського. В бібліоґрафії обговорені книжки й статї з історії, мови, бібліоґрафії, життя суспільного і економічного. *Ів. Крипякевич.*

Українсько-руський Архив видає історично-фільософічна секція Наукового Товариства імени Шевченка. I—VI. Львів, 1911, ст. IX+294.

Гарний плян задумав д-р Свєнцїцкий описати рукописи львівських збірок. По побіжних перечисленнях де-яких наших рукописий львівських бібліотек в описї галицьких архівів і бібліотек у Дудика та в статї проф. Калужняцького в третїм томі „Трудовъ" третього археольоґічного зїзду й по де-яких нечисленних принагідних згадках про спеціяльні рукописи в инших дослїдників перший забрав ся до систематичного опису

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

наших рукописий у львівських бібліотеках др. Свєнціцкий. Досі зладив описи старих і нових рукописий бібліотеки „Народного Дому", Ставропигійського музею, а отсе накладом Наукового Товариства ім. Шевченка вийшов уже другий том опису рукописий музею о. Ант. Петрушевича при бібліотеці „Народного Дому". В другім томі описано 5 рукописий з XVI в., 11 з XVII в., 29 з XVIII в., 6 з XIX в., отже разом 51 число. Описані рукописи роздїлені на 9 віддїлів, але де-які з них повинні були найти місце вже в першім томі опису. Руководячись при описі катальоґом бібліотеки, який не всюди точний в означенню внутрішнього змісту рукописи, попав д-р Свєнціцкий в де який хаос, чого сам жалує у передмові. На мою думку як для зладчика опису, так і для тих, що мають користати з опису, було би найвигідчїйше описувати в порядку їх втягнення в катальоґ.

Описані рукописи XVIII і XIX в., представляють дуже різнородне та цінне богатство українського письменства сеї доби. Під тим оглядом вибиває ся на перше місце колишня бібліотека Свідзінських, батька Івана та сина Павла, священиків Терновець і Лодина кінця XVII в. до 60 рр. XVIII в. В збірці о. Петрушевича заховало ся 15 рукописий із тої бібліотеки, в яких богато апокрифічних статий і навіть полеміка против латино-католицтва з досить гострими закидами против нього та глузованнєм над ним. Свідзінські інтересували ся не тільки економічними й природничими але й історичними фактами. Широка течія народньої мови продираєть ся до їх проповідий, записок і перекладів, в кінці до богатої і цінної збірки літературного матеріялу, часто світсько-народнього походження, як великодні інтермедії, молитва від тучі, пісня про бандурку та ряд апокрифів. Богатий матеріял подають описані рукописи також для дослїдника пісень, як духовних, так і світських. Паралелї не всюди докладні, де-що вказано аж у передмові й то не без похибки, коли „Изложеніе" приписане Лаврентієви Зизанієви замість його братови Стефанови. Зайвим було описувати широко аж на десяти сторонах Зарваницький співанник, опублїкований in extenso проф. Грушевським в XV і XVII вв. „Записок". Що тикаєть ся збірників з матеріялами до історії різдвяної і великодні вірші, які я точно нереглянув, не можу погодити ся зі способом виписок із них. Та при тих й инших дрібних похибках книжка д-ра Свєнціцкого інформує докладно й совісно про зміст описаних рукописий і тому являєть ся користним підручником при дослїдах над культурно-літературною історією нашого давнїйшого житя.

М. Возняк.

Андрій Товкачевський — *Утопія і дійсність*, Київ, 1911 (Видавництво „Життя й Мистецтво"), стор. 120, ціна 75 коп.

Ось книжка, яка читаєть ся з інтересом, бо в нїй зручно порушено цілий ряд важних питань — питаннє про значіннє ідеалів в особистому і громадському житю, питаннє про морально-духову, щоб так сказати, атмосферу українського життя в Галичині й Росії, питаннє про пекучу для богатьох сучасних інтелїґентів справу — про сполученнє бажання до осягнення особистого щастя (еґоїзм) з почутєм морального обовязку працювати на користь народови (альтруїзм). Думки, висловлювані автором, в значній мірі не нові для тих, хто виховав ся на російській літературі, особливо публїцистичній; основні концепції автора зроблені цілковито в

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дусї так званого народництва, яке в особах своїх видатнїйших представників, як от Михайловський і Лавров, особливу увагу звертало на такі питання, порушені нашим автором як значіннє ідеалів, питання про поступ в людському житю, питаннє про еґоїзм і альтруїзм в житю інтелїґенції. З сього одначе не робимо авторови нїякого закиду, бо він в значній мірі свої теоретичні думки зілюстрував на прикладах з українського житя. Тому й другу статю його збірки під заголовком „Оптимізм і песимізм в українському житю“ уважаю за найцїкавійшу. Статя перша — „Утопія і дійсність“ і третя — „Еґоїзм і альтруїзм в житю інтелїґенції“ можуть бути „новим словом“ хиба тільки для галицьких інтелїґентів, не обзнайомлених з російською публїцистичною лїтературою народницького напрямку. Та не бувши сим „новим словом“, річами „епохальними“, як висловлюєть ся в передмові до книжки д. Євшан, статї сї важні тим, що в них автор ставить цїлий ряд питань, справдї пекучих для певної частини української інтелїґенції, яка з щирим внутрішнїм болем і мукою питає себе „як жити“, і пробує дати на них відповідь. Колиж д. Євшан аж так високо оцїнив значіннє статей д. Товкачевського, то се хиба тому, що в українській лїтературі на теми, подібні до тих, які порушив автор, від часів М. Драгоманова нїчого не писало ся, а з відповідною лїтературою в инших мовах, особливо в російській, д. Євшан, як не публїцист і не суспільник зовсїм не був знайомий. Тим часом справа представляєть ся зовсїм просто. У кождого народу, особливо коли він входив у переломову добу свого житя, коли старав ся руйнувати старі форми свого житя й творити нові, значна частина інтелїґенції, сеї найбільше свідомої верстви народу, ставила й шукала розвязки тих питань, які порушує й наш автор. Такі часи духової й моральної кризи переживала певна частина французскої інтелїґенції в часи великої революції, далї перед революцією 1848 р., в часи „парижської комуни“ 1871 р., переживала інтелїґенція нїмецька перед 1848 р., переживала, й досї не скінчила переживати інтелїґенція росийська. Ся криза у росийської інтелїґенції почала ся з того часу, як повстала сама ся інтелїґенція, і XIX ст. дало цїлий ряд визначних публїцистів, які сїй справі присвячували величезну увагу й витворили навіть цїлу теорію інтелїґенції з її моральним обовязком служити народови. Пригадаймо собі писання Герцена, Чернишевського, Михайловського, Лаврова й инших. Ся криза в значній мірі випливала з того, що теоретичні запити й ідеали інтелїґенції занадто вже розходили ся з суворою дїйсністю росийського житя, що се житє не давало можливости свобідно працювати над переведеннєм сих ідей в дїйсність, не давало можливости конкретної, орґанїчної роботи. Звідси ся роздвоєність, розколеність, ті постійні муки інтелїґентського сумлїння, се вічне хитаннє між еґоїзмом і альтруїзмом в житю. Західно-европейська інтелїґенція, здобувши свобідні форми суспільного житя, тим самим вийшла з своєї кризи, бо знайшла можливість взяти ся до конкректної, фактичної роботи над здїйсненнєм своїх ідеалів. Тому коли вона й ставить собі питання, подібні до тих, які порушив автор, то робить се в більше фільозофічній формі — науки про мораль, про етику або в формі справжнїх фільозофічних і соціольоґічних трактатів [1]).

[1]) Див. наприклад недавно видану у французькім перекладї книгу професора фільософії на Берненському університетї (Швайцарія) — „Se sens de l'existence, excursion d'un optimiste dans la philosophie contemporaine“ par Ludwig Stein.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Що до української інтеліґенції, треба признати, що процес її розвитку йшов инакшими дорогами в Росії, а инакшими в Галичині. Тому й настрої й ідеали у неї були неоднакові. І характеристика сучасної української інтеліґенції в Галичині, як її змалював д. Товкачевський, представляєть ся нам в головних рисах вірною. Се, думаєть ся нам, правда, що український рух в Галичині грішить зверхнім формалїзмом при внутрішній безідейности, що українська інтеліґенція в Галичині з а м а л о х о ч е, що в ній нема духа шукання, нема змагання до інтензивного житя. Але яка ж причина сього безперечно сумного явища? Се питанне ставить і автор. „Звідкіля ж така млявість? Через що у них „дрімає розум, серце мліє“? Може тут винна конституція? Та солоденько-водяна рівноправність, яку вона дає?“ — І він дає на сї питання таку, не зовсїм рішучу що правда, відповідь: „Жорстокий абсолютизм може вбити людину, але так само може й знести її на високости. Сила нагніту вимагає великої сили відпору, і коли при абсолютизмі людина зважуєть ся на опір, на протест, то можна бути певним, що в такої людини не бракне ні енергії ні завзятя та ідейности, бо сього вимагають від неї обставини... Конституція навпаки вимагає середньої людини. При конституції середній стан дійсно стає всїм. Не треба ні великих зусиль, ні вулканічних переворотів. Великі зусилля зявлять ся як сума середньої дїяльности середніх людей — її вистарчить для потрібного перевороту. Та потроху й сама потреба в основній зміні суспільного ладу відпадає. Людина так привикає до „законних“, „леґальних“ способів боротьби, що потім сама думка про барикади чи щось подібне стає їй смішною. Вона почитає бачити увесь зміст своєї суспільно - полїтичної дїяльности не в утворенню нових форм житя, а в розширенню конституції“. Ми умисно навели се місце з статї д. Товкачевського, щоб показати плиткість його арґументації в тих випадках, коли йому доводить ся пояснювати помічені в житю явища.

Богато моментів склало ся на те, що українська інтеліґенція в Галичині є такою, як вона є — і безідейною, і без широкого розмаху. Винні тут насамперед історичні умови повстання й розвитку сеї інтеліґенції, винні полїтичні й культурно - національні умови житя українського народу в Галичині, винне й те, що український нарід тут і досї живе в переходовій з економічного погляду доби, — від феодалїзму до капіталїзму й т. д. І всї сї моменти треба було вияснити з їх впливом на житє інтеліґенції, щоб дати відповідь на питанне, яке поставив собі автор, чому вона така млява. А конституція сама по собі зовсїм тут ні при чім; бачимо що в инших народів вона руху зовсїм не спинює; до того ж і „галицька“ конституція така, що пожаль ся Боже, й хиба аж забагато, ніж замалю дає поля до боротьби.

Так само не можемо згодити ся і з отсими думками автора, висловленими в кінцевім уступі його статї про „Галицький оптімізм“: „Коли ми приглянемо ся до житя української нації, то побачимо, що вплив дїлання руйнуючих сил постійно збільшуєть ся. А тих, що зміцнюють наш народній орґанізм? Де ті сили? Держава, мова, релїґія, звичаї і т. д. — все се було колись силами, що підтримували колись, силами, що підтримували житє нації, як окремої цїлости. Тепер одні з сих чинників не відограють в житю нації ніякої ролї, вплив инших постійно змешнуєть ся. Потрібно

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

витворенне нових чинників, які б протидїлали руйнуючим силам, потрібно витворенне нової національної культури, без якої, як каже Бауер, нема нації. Коли навіть кождий Русин буде знати, що він є Русином, себ-то коли здійснить ся найвисший ідеал, на який здобув ся сучасний інтелїґент-Галичанин, всеж істнованнє українського народу як нації не буде забезпечене. Можна бути свідомим свого українського походженя і пити воду з чужого культурного жерела. Се явище у нас, Українців, масове. А що в такому Українцеви українського? Бауер має рацію, коли називає Чехів — Нїмцами, що балакають по чеському, так само справедливо говорить і Шамісо: „Durch Sprache, Kunst, Wissenschaft und Religion ward ich ein Deutscher". Нам потрібна своя культура, в противнім разї, коли ми не будемо гідні утворити її, ми умремо для чужої нам, але вишої культури, хоч би ми мали не то що свої українські крамниці, а навіть свою державу!" Тут тільки одно твердженнє має рацію, що треба змагати до витворення своєї культури, і колиб автор обмежив би ся на самім сконстатованню того факту, що українська інтелїґенція в Галичинї занедбує культурну роботу, що на сїм полї вона проявляє дуже малу дїяльність — се було би справедливо. Було би справедливо се нарештї й тодї, як би автор підносив значіннє культури, з огляду на те, що в галицькій суспільности аж забогато уваги звертаєть ся, скажім, на дїяльність економічну. Але він не обмежив ся на сьому й відірваний факт, тимчасовий стан з житя українського народу схотїв узагальнити. Не диво тому, що й висновок вийшов такий сумний — українському народови загрожує загин, „що в такому Українцеви українського," мовляв словами автора. А тим часом справа фактично масть ся зовсїм инакше. Вже де де, але в области національної культури українська їнтелїґенція дала цїлий ряд творцїв — пригадаймо собі з новійших часів хочаби Драгоманова, Франка, Грушевського. І можна сказати, що одна область національної культури, і можна сказати, найважнїйша— письменство—у нас розвинуло ся буйним цвітом. Правда, і тут богато ще є до бажання, ще більше, очевидно в инших областях культури, але всеж житє показує, що хоч сучасні Українцї й багато, дуже багато черпають з чужих культур, одначе рівночасно йде і з успіхом йде також процес принатурювання чужого до свого, відбуваєть ся не пасивне перейманнє чужого, а його критичне, творче перероблennє. Інтензивному розвиткови української культури крім цїлого ряду зовнїшних і внутрішнїх причин дуже перешкоджав також сумний стан полїтичного й економічного положення українського народу. А тим часом культура, сей витвір людського духа, не може істнувати й розвивати ся без певних матеріяльних підстав. Власне сих підстав і бракувало досї українській інтелїґенції, власне брак їх в значній мірі витворював ті траґедії, про які говорить д. Євшан, що свободні творцї ставали рабами. Творцїв з української інтелїґенції на полї полїтичної дїяльности ще не було, нема їх і на полї економічним. Але робота в сїм напрямі, стихійно, несвідомо, під шкаралущою особистих поки що інтересів і користей, всеж почитає вести ся. Непринадно, а часом і відразливо виглядають сї початки, але вони і потрібні, і неминучі. Коли нарід хоче лишити ся народом, він повинен проявляти себе й мати силу не лише в области культурній, але так само полїтичній і економичній. І колиб ми з сього пог-

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ляду подивили ся на сучасне українське житє, мусїли би прийти до инакших, ніж наш автор висновків. Сей розгляд одначе виходить за межі звичайної рецензії. В кождім разї одначе, д. Товкачевський хоч і висловлює думки не нові, одначе ілюструючи їх прикладами з українського житя, може викликати богато ріжних питань в голові вдумливого читача, може змусити його задумати ся над ріжними важними проблємами нашого житя.

В сїм і полягає її вага.

Микола Залїзняк.

Ол. Неприцький-Грановський „*Пелюстки Надїй*“. Том І, Київ, 1910, ст. 126—16⁰.

Знов „екзальтований віршовник“... Якось розводить ся у нас їх що раз більше, витворюєть ся навіть якась окрема атмосфера в нашій поезії. Щоб елємент поетичний йшов в гору і набирав через те більшої цїнности — я не думаю. Навпаки — він свої цїнности затрачує. Поезія продираєть ся скрізь, скрізь її чути, вона стає популярною, — але заразом тим більше абстрактною і зроджуєть ся очевидно на неї погляд як на квітчасту фразу. І такою вона дїйсно й є у всїх тих віршовників, навіть у екзальтованих. Я сказав би навіть, що чим більше та екзальтація виявляєть ся в поезії, тим менше там може бути щирого натхнення, якогось конкретного поетичнього пориву. Та сила, яка поетови каже творити, якій він щиро вірить і бере її за поетичне натхненнє — се чиста автосуґґестія тільки. Він тут не творить під примусом, щоб увільнити себе від неспокійних, диких сил а тому, що „творенє“ будить в ньому певний стан залюбленя в самого себе, дає йому іллюзоричне житє в фантазіях, образах, мріях. І тому се поза: тут абсолютно не має внутрішньої льоґіки, образи фантазії не відповідають дїйсним переживаням. Я назвав би такий рід творчости духовим ласованєм.

Поезії Грановського бракує концетрації чуттєвої, як всьому абстрактному. Потік екзальтованих звуків та образів може плисти в нескінченість, заливаючи все перед нашими очима. Хвилї тих барвистих поетичних картин перепливають по при нас не виводячи нас з рівноваги, не порываючи анї не утримуючи. Вони тільки менше або більше пестливо ополїкують нас та легенько лоскочуть, власне усипляють та заколисують нерви... Їх слухаєть ся рівнодушно, як монотонного а безконечного фильованя моря, журчаня потока чи спаданя капель дощу. Маємо тільки якесь безконечне, одноманїтне тло, може якоїсь опалевої, пересиченої парою мраковини, а поза тим не можемо удержати анї одного виразного пункту.

Отже в духовому орґанїзмі Неприцького-Грановського не має того нерву чи енерґії, які ми могли-б назвати творчими. Всї сили тут приспані, привернені до стану повної пассивности. І се рішаюче: ми стрічаємо цїлі десятки гладких строф, елеґантних картин, ми повні признання стаємо супроти де-яких відрухів поетичньої думки, — але в тому всьому автор занадто стає рабом поетичньої фрази. Він шукає неначе пестощів у неї, послушно даєть ся їй заколисувати і вона його уносить, уносить... „барвистих хвиль коханого сина“, — як сам себе називає автор. Так проносять ся над його головою, неначе ключ далеких журав-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лів всякі „барвисті мережки“, „срібна павутина“, „аметистові іскри“ [1]), квітчасті китиці, — будить ся оте химерне поетичне ласованє в звуках, образах, настроях, яке йде в парі майже з притупленєм свідомости.

... Подих пахучий легенько задише —
Бризне росою... стебло заколише
І міцним пілунком
Стисне в обійми
Пишну троянду надій...
Квіточка ніжна поволі гойдаеть ся,
В місячних промінях щастєм всміхаеть ся,
Тче свою мрійну задуму
Плисом барвистого суму
Листячка рясного, темно зеленого...
Всі нелюсточки побожно німії
Творять незримо молитву надії —
І ллеть ся потоком
Мова чутлива
Райдуги сяйва надій...

І тому я не можу вірити в патос, з яким трактує Неприцький-Грановський всякі питанія „ширшої натури“, даючи їм свої розвязаня. Так само, як не можу вірити у лицарську хоробрість та силу того, хто говорить про боротьбу, а не уміє держати шаблі в руках і весь час займаеть ся тільки тим, що збирає цвіти в гаю і підносить дамам китиці.

М. Євшан.

Т. Сулима. *Народні оповідання.* Виданнє „Видавничої Спілки“. Київ, 1911 року, стор. 96, ціна 30 коп.

Т. Сулима належить до письменників-фотографів. В оповіданнях її читач не знайде нічого художньо-фантастичного, витвореного уявою. Се все копії і копії фотографічні з народнього житя. Автор бачить перед собою село, бачить темряву, забобони селян, чуе їх відносини до ріжних житєвих явищ, до людей що зустрічають ся в їх житті, передає фонографічно все те нам. Ні форми нової в манері писання, ні нових думок в творах Т. Сулими не знайдемо, се все зразки того, що дав нам письменник наш І. С. Левицький в таких творах як „Біда бабі Палажці“ і т. и. Взяті д. Т. Сулимою для своїх оповідань тільки нові сюжети, згідно з тим новим, що витворило за останні часи само народнє житє. Але не дивлячись на те, оповідання д. Т. Сулими читають ся з великим інтересом і роблять цінний вклад в літературу народню. Велика заслуга Т. Сулими в тому, що вона в творах своїх виявила таке знанне народа, таку увагу до народнього світогляду, до псіхики народньої, якої навряд чи знайдете у багатьох кращих наших письменників.

В збірничку про котрий говоримо тут, зібрані оповідання Т. Сулими, що торкають ся найбільше народніх забобон, (суєвірства, релігійних шукань, відносин до ріжних сект і т. д.). Досить вже прочитати перше оповіданнє „Як баба Оришка замирала, а люде спростa їй вірили“, щоб переконатись як гарно автор знає народнє житє, як уміє підмітити він народній гумор, глибоко схований, як двома трьома словами дасть характеристику тій чи иньшій особі, що виступає в оповіданні. Поруч з тим видко ту сімпатію з якою автор відносить ся до народнього житя. Що до мови в оповіданнях, то скрізь вона чисто

[1]) Заголовки роздїлів в збірці Гр—о.

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

народня, проста, зрозуміла для народу. А се велике достоїнство, бо і книга д. Т. С. призначуєть ся для народа.

Кілька слів скажемо що до видання книжки. З оповіданнь Т. Сулими Вид. Спілка змінила трохи формат книжок і дає на окладинці гарно зроблену художником В. Кричевським вінєтку в українському стілї. Такою зміною зовнїшнього вигляду Вид. Спілка робить свої видання справдї приємними на вигляд, і привчає читача до гарного. Взагалї книжка видана чепурно і не дорого. *Ю. Сїрий.*

К. М. Оберучевъ. Крестьянство и народная школа. (По даннымъ школьной анкеты земскихъ школъ Кіевской губерніи). Оттискъ изъ VII книги „Извѣстій Кіевскаго Коммерческаго Института". Кіевъ, стор. 120.

Праця д. Оберучева присвячена вельми цїкавій проблємі, а саме, „які верстви людности обслуговує народня школа і яке значіннє в сїй справі має економічне забезпеченнє більший чи меньший матеріальний добробут селянської сїмї". В основу сього досліду автор поклав матеріяли анкети, переведеної „Київським Товариством Економістів" в 1909—1910 роках серед 74 земських шкіл Київщини. Що анкетний спосіб статистичних дослїдів по своїй науковій вартости стоїть далеко низче од способа експедіціонного, се — загально відома річ. Одначе се анї скільки не позбавлює наукового значіння працї д. Оберучева, раз через те, що Київщина, як і вся Правобережна Україна, можна сказати, не має добре поставленої статистики, друге — через те що й анкетні дослїди в обережних і добрих статистичних руках дають науково-вірні висновки.

Придивімо ся близче до сих висновків. Мірилом економічного добробуту в селянстві є, безперечно, посївна площа. Для того, щоб виявити вплив величини посївної площи на грамотність, д. Оберучев подїляє родини всїх 9.069 школярів (з їх 6886 хлопцїв, або 75,9%, 2183 дївчат або 24,1%) на 7 економічних ґруп: не сїють, сїють до 1 дес., 1—2 дес., 2—5 дес., 5—10 дес., 10—25 дес., нарештї звиш 25 дес. І от виявляєть ся, що змаганнє до освіти і користуванне народньою школою стоїть в безпосередньому звязку з економічною заможністю, що вони тим інтензивнїщі, чим заможнїща та або инша економічна ґрупа селянства. З сього ж подїлу випливає між иншим ще один вельми цїкавий висновок, а саме, що змаганнє дати освіту дївчатам зростає в вищих економічних ґрупах, де % школярів хлопцїв і дївчат зближають ся.

Сей самий висновок ш. автор доводить ще й иншим способом. Всї зазначені сїм економічних ґруп він подїляє кожну на 3 частини: на тих, що наймають робітників, не наймають і тих, про котрих таких відомостів бракує. І при сьому подїлї ми яскраво бачимо той же вплив економічного чинника, на зріст освіти серед хлїборобської людности і на зрівняннє жінок і чоловіків, що до грамотности. До того ж самого висновку приводить д. Оберучева і розгляд подїлу 7 зазначених земельних ґруп, кожної зокрема на: тих, що наймають ся або йдуть на заробітки, — не наймають ся й не йдуть на заробітки і тих, про котрих відповідних відомостів немає. Наскільки становище наймитів і заробітчан випливає з недобрих економічних умов, настільки, очевидно, родини, члени котрих найбільше дають наймитів і заробітчан, мусять виявляти найменьше „змагання" давати своїм дїтям освіту. Таким чином, заможні ґрупи селянства найбільше користують ся з народньої школи, посилаючи (від-

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

носно) найбільше своїх дітей до школи. Але, опріч сього, й використовують школу найкраще школярі заможні, акуратніше одвідуючи школу. З поділу на ті ж 7 земельних ґруп виявляєть ся, що чим заможніша ґрупа тим акуратніше ходять школярі до школи, тим більше з їх доводять свою шкільну освіту до кінця і навпаки.

Що вплив економічного чиннику на грамотність не щось випадкове, хвильове, д. Оберучев доводить се розглядом грамотности всїх членів родин. Для сього він, зберігаючи той же поділ на 7 земельних ґруп, кожну з їх розділяє на 8 розрядів по числу грамотних членів в родині: немає грамотних, 1, 2, 3, 4, 5, 6 і більше, не указано. Розгляд сих даних показує нам дивовижну закономірність, а саме, що в парі з побільшеннєм посівної площи йде зменшеннє відсотка родин, в котрих немає грамотних, і, навпаки, збільшеннє % родин, з все більшим числом грамотних. Таким чином, не тільки школярі заможних ґруп селянства використовують нині народню школу краще, ніж убогих, а ще й батьки їх і цїлі заможні родини й раніш користували ся з школи краще, ніж батьки і родини убогі.

Але вплив більшого чи меньшого матеріального добробуту на грамотність на сїм не кінчаєть ся. Матеріяли анкети показали нам вищий загальний культурний рівень родин в заможних ґрупах селянства. Се в свою чергу одбиваєть ся на тій підготовці, з якою дїти ріжних економічних верств вступають до народньої школи. Так виявляєть ся, що родини більш заможні і з більшим числом грамотних членів посилають і більше (в %) дїтей до школи з кращою підготовкою, себто таких, що вже вміють читати, і особливо таких, що вже вміють читати і писати.

Ініціатор шкільної анкети, д. Оберучев — член Київського Українського наукового Товариства, і се вигідно одбило ся, як на питаннях анкетного листка, де між иншим є й питання про національність школяра, так і на самій обробці матеріялів анкети, — на праці, котру отсе розглядаємо.

Зробивши поділ школярів по національностях (Малороси, Великороси, Поляки, Євреї) д. Оберучев приходить на підставі процентових даних до того висновку, що найменьш культурна (школярі, батьки і цїлі родини) з усїх чотирьох національностей українська, що Українці (відносно) найменьше користують ся з народньої школи, що українські школярі найменьше акуратно ходять до школи. Натурально і тут величезну ролю, як каже автор, відграє „меньша економічна міць корінної, української людности супроти иншых національностей“ Київської ґубернії. Що економічний чинник і тут займає перше місце — з сим ми повинні згодити ся. Але думаємо, що чимало заважає зростови культурности української людности ненаціональний характер сучасної народньої школи, котрий до певної міри одтручує од чужої школи. Нам здавало ся б, що дуже і дуже варто було б спинити ся докладнїше на сьому боцї справи; взагалї та частина праці д. Оберучева, де він оперує „національним матеріялом“ анкети нас цїлком не задовольняє своєю безпляновістю і поверховістю.

Той факт, що анкета обхопила, напр., Євреїв, виразно говорить, що ми маємо перед собою не тільки хлїборобську людність, що анкета виясняє не тільки відношеннє до освіти і користуваннє школою самого

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хліборобського населення. Отже цікаво поглянути, як впливає хліборобство в порівнянню з иншими професіями на „змаганнє“ до освіти.

Ґрупуваннє відповідних матеріялів анкети, зроблене ш. автором, показує нам, що найменьше повно скористували ся вигодами народньої школи ті ґрупи людности, основним заняттєм котрих являєть ся хліборобство, і більш широко скористували ся їми ті ґрупи, котрі займають ся ремесництвом, службою і торговлею.

Ми майже вичерпали головні висновки праці д. Оберучева. На прикінці нам лишаєть ся зробити кілька загальних уваг. Шан. автор використував майже весь матеріял анкети. Свою основну тезу, рішучий вплив економічного чинника на грамотність, він довів як найяскравіще, і при тому довів найріжноманітними способами. До праці, котрої текст займає власне 85 стор., додано чимало вельми цікавих додатків — анкетний листок, зразки одповідів, пояснююча записка до листка, і 26 сторінок таблиць, котрі можуть послужити матеріялом до самостійної обробки, коли хто захоче взяти ся до тієї ж теми. Такі гарні боки праці.

До хиб її ми повинні однести занадто малу увагу до національного моменту з порушеної справи, що між иншим одбило ся й на доданих, загалом добрих таблицях, в котрих можна сказати, майже немає ніяких комбінацій національности з ріжними иншими ознаками ґруповок, так, напр., з ознаками економічними. Нарешті, часте повторюваннє одних і тих же висновків, одних і тих же доказів, розкидане трактованнє одного і того ж питання дуже шкодить рельєфности, живости і колоритности взагалї дуже цікавої і цінної праці д. Оберучева. *М. Порш.*

Нові українські книжки і брошури.

(Подає Бібліоґрафічне Бюро Наукового Товариства імени Шевченка) *)

II.

1. * **А—евська, Х.** Мужицька дитина Василь Стефаник. [місце видання не означене] 1911. Ст. 3—16. 16^0. Ц. 5 коп.

---

*) *Від Бібліоґрафічного Бюра.* Ведення біжучої бібліоґрафії не входить поки-що в задачі Бюра, — на се не позволяють як його матеріяльні засоби, так і організація. Тому вказки нових видань, уміщувані в „Літературно-Науковім Вістнику“, не можуть бути повними, а видання — занотованими в свій час, зараз же по виході їх з друку. З другого ж боку, — заголовки, дати і опис друків не завсіди будуть так точні і докладні, як було б бажаним і як того вимагає наукова бібліоґрафія. Одначе найголовнійшою причиною сих браків є той невідрадний факт, що українські автори і видавці досі ще не почувають ся до обовязку присилати без нагадувань і в час свої видання до Бібліотеки Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, сій головній і одинокій досі інституції, яка поставила своїм завданнем зібрати з можливою повнотою всї друки і ин. літературні жерела по українознавству. Тому, що українські видання, звичайно, поступають до бібліотеки з значним опізненнем, а багато їх доводить ся набувати вже в наступнім році, Бібліоґрафічне Бюро позбавлене спроможности подавати повні і докладні вказки. Очевидно, що усуненнє згаданих перешкод вийде не тільки на користь українській науці та культурі, а також буде не менше й в інтересї авторів та видавців. Вказки, котрі будемо містити в Л. Н. Вістнику нехай спонукають тих, що не надіслали своїх видань до Бібліотеки Наук. Тов ім. Шевченка, аби надіслали як найскоріше. Видання, занотовані з „автопсії“ (після наочного перегляду описаної книги Бібліоґрафічним Бюром), — зазначені зіркою (*).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

2—3. **Алчевська, Христя.** Тогочасне й наше.. Видавництво „Надія". Харьків, 1911. Ст. 20. Ц. 10 коп. [Виданнє 2-е, по конфіскатї; перше — під тим самим заголовком — * 1910 р. Ст. 3—19. 8⁰].

4. * **Амічіс, де-Едмондо.** Серце. Книга для дітей з малюнками. Написав... З італійської мови переклали Б. та М. Грінченки. Видавництво „Вік". К. 1911. Ст. (2)+IX—XVI+337+II. З малюнками і 1 портретом. м. 8⁰. Ц. 1 рб. Бібліотека „Молодість".

5. * **Вараба, Антек**??? Що зробив для наших селян соціяліст Вітик через 4 роки свого пословня??? Написав... В Бориславі [1911]. Ст. 4 порожнїх. 32⁰. [Виборчий памфлет на кандидата української соціяль-демократичної партії С. Вітика, виданий його противниками під час передвиборчої кампанії до парляменту в червнї 1911 р].

6—7. * **Вб.** Вправи палицями. Уложив... І. Наклад „Сокола-Батька". 300 примірників. Львів, 1911 15/I. Ст. 2—7+(1). 8⁰. Ц. 10 сот. — ч. 8. Вправи ручником. Уложив .. І. Наклад „Сокола-Батька". Видано в 300 примірниках. Львів, 1911. Ст. 2—12. 8⁰. Ц. 10 сот. [Вид. літографоване]. „Прилюдні вправи", ч.ч. 7 і 8.

8. * **Везкоровайний, В.** Козаченьку, куди йдеш? (Народна пісня). [Lipsic-Львів, 1911]. Ст. 2—3. 4⁰. Ц. 0.70 Кор. [на скрипку зі супроводом фортепіяна]. „Торбан", музична накладня № 75.

9. * Бібліїйна наука на 1911 рік. Історія Ізраіля і Юди. Оповідання про Великих людий від 900 — 300 р. до Р. Х. Scranton, PA, 1911. Ст. 3—16. 16⁰.

— Бібліотека „Громадського Голосу". ч 25. * *Виборча памятка* для виборців з повітів: Делятин, Надвірна, Солотвина, Калуш. Долина, Рожнїтів і Войнилів [див.].

— Бібліотека для рускои молодежи подъ редакцією Юліяна Насальского: 10. * Выпускъ LXX. Томъ CXXXIV. Рокъ XVIII. Рождество Христовое. Оповѣданье *Фр. Гофмана* зъ нѣмецкого переповѣвъ Романъ Викторовичъ. — Томъ CXXXV. I. Закляте озеро. Написав *Ю. Загородскій*. II. *Водъ чого згинула Баба Язя*. Сказка. Зъ великоруского переповѣвъ Романъ Викторовичъ. Коломыя, 1911. Ст. 3—74+(1)+3—53+(1). 16⁰ [зброшурована в 1 том].

— Бібліотека „Молодість". Видавництво „Вік". * Том V [на заголовній карті через помилку надруковано „том II"] *Амічіс де-Едмондо*. Серце [див.].

— Бібліотека „Народного Слова". Накладом Редакції „Народного Слова". * ч. 1 *Чайковський, Микола*. Як люди навчились числити? [див.].

— Бібліотека „Основи". ч. 14. *Тарас Шевченко*. [див.].

— Бібліотека „Сільского Господаря". * ч. 10. I. Інструкція для мужів довіря спілок для збуту худоби. II. Інструкція для висилки живої худоби. [див.]. * ч. 11. *Гарасевич Александер, Проф.* Инструкция для закладаня дослїдних піль з управою пашних ростин, сіножатий і пасовиск [див.]. * ч. 12. *Борачок Северин, о.* Орґанїзация збуту худоби [див.]. * ч. 13. *Трегиньовский, Омелян, о.* Перші проби орґанїзациї спілкового збуту збіжа в Сокальщинї [див.].

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

11. **Білоусенко, О.** Вінок: Перша читанка (хрестоматія) для дітей молодшого віку. Уложив... Видання друге [Ситіна]. З 116 малюнками. Москва, 1911. Ст. 512. Ц. 1 рб. 20 коп.
— Благотворительнаго Общества изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ" видання. * № 60. *Русова, С.* Початкова географія [див.]. — № 61. *Корольов, В.* Домашня птиця, її породи, розведення, годування, догляд та деякі хвороби [див]. — № 62. *Шевченко, Т. Г.* Маленький Кобзарь [див.]. — *Степовик, О.* Оповідання про рослини [див.]. — *Чикаленко, Е.* Розмова про сільське хазяйство. 4-та книжка. Виноград [див.].
12. * **Воберський, І.** Рухові забави і гри. Зладив... учитель руханки. Друге, справлене виданє. Накладом „Вістий з Запорожа". У Львові, 1911. Ст. (6)+9—64. 16°. Ціна 30 сот.
— * **Богданъ, Л.** — див. *„Про житє великого поета Тараса Шевченка...*
13. * **Ворачок, Северин, о.** Орґанізация збуту худоби. Реферат, виголосив... голова жидачівскої Філії „Сїльского Господаря" і Спілки для збуту худоби в Яйківцях на Загальних Зборах Краєвого Тов. господарского „Сїльский Господар" дня 1. і 2. лютого 1911 у Львові. Львів [1911]. Ст. 3—11. 8°. Бібліотека „Сїльского Господаря" ч. 12.
14. * **Вордейний, Іван.** Заклята Яма. [в тім самім зошиті також: *Федькович, Осип Юрій.* Добуш [див.]. Чернівці, 1911. Ст. 3—23+(1). 16°. „Народна Бібліотека", ч. 9.
15. **Вудяк, Юр.** Пан Базалей. Поема з часів кріпацтва. К., 1911. Ст. 16. 16°. Ц. 8 коп.
16. **Василько, А.** Вічна Казка (Олесь: По дорозі в казку). К., 1911... Видавництво „Вік". „Наші Справи", ч. 12.
17. **Василько, Ан.** Українська література і кріпацтво К., 1911. Ст. 32. 16°. Ц. 5 коп. Видавництво „Вік". „Наші Справи" № 14.
18. * Відозва до Виборців 55-ого округа виборчого Войнилів — Долина — Рожнїтів — Калуш — Надвірна — Делятин — Солотвина. Накладом Дра Володимира Бачинського. Львів, 1911. Ст. 3—15+(1)+ портр. 8°.
— „Вік", українське видавництво. — № 66. *Коваленко, Гр.* Про кріпацьку неволю, як вона настала і як зникла [див.].
19. * Вістник Союза руских хлїборобских спілок на Буковинї „Селянська Каса" стоваришеня зареєстрованого з обмеженою порукою в Чернївцях. Рік VIII. Накладом „Союза". Чернівці, 1911. Ст. (4)+6—29+(1). 4°.
20. * Виборча памятка для виборців з повітів: Делятин, Надвірна, Солотвина, Калуш, Долина, Рожнїтів і Войнилів. Накладом „Громадського Голосу". Львів, 1911. Ст. 3—16+портр. 16°. Ц. 6 сот. Бібліотека „Громадського Голосу", ч. 25.
21. * Високоповажані Панове Виборці! В письмі до Вас чесні Панове — виданім через Повітовий селянський комітет.... etc... [Брошура без заголовка, видана „Повітовим Селяньским Комітетом Виборчим" проти радикального кандидата на посла Д-ра

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Івана Макуха під-час передвиборчої кампанії в Галичині в червні 1911 р.]... [1911]. Ст. 12. 8⁰.

22. * **Возняк, Михайло.** Маркіян Шашкевич як фольклорист. Відбитка зі „Звіту дирекції ц. к. академічної ґімназії у Львові за шкільний рік 1910/1911". У Львові, 1911. Ст. 3—37. 8⁰.

23—24. * **Возняк, Михайло.** Студії і Матеріяли до Історії Української Фільольоґії. Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка. І. Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. (Відбитка з „Записок Наукового Товариства імени Шевченка", т. т. LXXXIX — XCI, XCIII — XCV і XCVIII. У Львові, 1911. Ст. (2)+340 8⁰.

* II. Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р. (Відбитка з „Записок Наукового Товариства імени Шевченка", т. т. CI — CII). У Львові, 1911 Ст. 111. 8⁰.

25. **Волошиновський, І.** Що таке кооперація? Що таке товариська крамниця і нащо вона? Десять заповідів для членів товариських крамниць. Видавництво „Дністер". Кам'янець-Подільський, 1911. Ст. 16. 16⁰.

— * Вôд чого згинула Баба Язя. Сказка зъ великоруского переповѣвъ Романъ Викторовичъ [див. „Бібліотека для рускоі молодежи". Выпускъ LXX, Томъ CXXXV... (ч. 10)].

— „Вчора і Нині", видавництво. — * І. *Панейко, Василь.* Національне виховане (з приводу „революційної відозви наших ґімн. учеників) [див.].

26. * **Ганулякъ, Григорій.** Соперники. Народна драма въ 5 актахъ съ спѣвами и танцями. Накладомъ автора. Львôвъ, 1911. Ст. (1)+3—94. 8⁰.

27. * **Гарасевич, Александер, Проф.** Інструкция для заклáдания дослїдних піль з управою пашних ростин, сїножатий і пасовиск. Написав... голова рільничої секциї Краєвого Товариства господарского „Сїльський Господар". У Львові [1911]. Ст. 3—16. 8⁰. Бібліотека „Сїльського Господаря", ч. II.

28. **Гауф, В.** Казки. Переклав О. Олесь. Видавництво „Лан". К, 1911. Ст. 72. З малюнками. 8⁰. Ц. 25 коп. Популярна бібліотека „Лан". Серія для дїтей, № 3.

29. * **Гірняк, Юлїян, Др.** Вплив температури на скорість декількох хемічних реакций (Доповнене) (Реферовано на засїданю мат.-прир.-лїк. секциї дня 30. грудня 1910). [Відбитка з „Збірника Математично Природописно-Лїкарської Секциї Наукового Товариства імени Шевченка, т. XIV]. [Львів, 1911]. Ст. 1—7. 8⁰.

30. * **Гнатюк, Володимир.** Етноґрафічні матеріяли з Угорської Руси. Зібрав... т. V. Казки з Бачки. Накладом Наукового Товариства імени Шевченка. У Львові 1910 [вийшла в 1911 р.]. Ст. III—VII+318. 8⁰ (Етноґрафічний Збірник. Видає Етноґрафічна Комісія Наукового Товариства імени Шевченка. Т. XXIX).

31. * **Гординський Ярослав, Др.** Невідомі писаня Маркіяна Шашкевича. Коломия, 1911. Ст. 5—23. 8⁰.

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN